

POLITIKATÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

múltunk

[2022 | 2]

helyi önkormányzatok és választások • közigazgatási reform •
Tanácsköztársaság regényekben • 1956 és menekültek • kulákellenes karikatúrák

TANÁCSADÓ TESTÜLET

Agárdi Péter, Baráth Magdolna, Barta Róbert, Bayer József, Stefano Bottoni, Holly Case, Feitl István, Ferwagner Péter Ákos, Fischer Ferenc, Földes György, Hubai László, Izsák Lajos, Kalmár Melinda, Krausz Tamás, Laczó Ferenc, Martin Mevius, Palasik Mária, Pritz Pál, Rainer M. János, Ripp Zoltán, Romsics Ignác, A. Sajti Enikő, Sipos András, Sipos Balázs, Standeisky Éva, Székely Gábor (elnök), Valuch Tibor, Varga Zsuzsanna, Susan Zimmermann

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Takács Róbert (felelős szerkesztő), Egyri Gábor,
Fiziker Róbert, Ignácz Károly, Szívós Erika, Leslie M. Waters

ALAPÍTÓ FŐSZERKESZTŐ

Sipos Levente

MUNKATÁRSÁK

Kiss Anna (szerkesztőségi titkár)
Hradeczky Moni (szerkesztő)
Borbáth Gábor (tördelő)

A szerkesztőség címe: 1114 Budapest, Villányi út 11–13.
www.multunk.hu

Tel.: 381-8141 · E-mail: multunk@napvilagkiado.hu, multunkjournal@gmail.com

Lektorált (peer reviewed) folyóirat

Kiadja: a Napvilág Kiadó Kft. • A kiadásért felel a Napvilág Kiadó ügyvezető igazgatója
Nyomás, kötés: Alfadat-Press Kft., Tatabánya

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest

Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél,
www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>),
e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon,
levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél:
www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>),
1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Megjelenik évente négyszer.

ISSN 0864-960X (Nyomtatott) ISSN 2677-156X (Online)

A címlapon:

A Heves Vármegyei Alispáni Hivatal munkatársai a hivatal Chrysler gépkocsijával, 1928.

Forrás: Fortepan. Eredeti: Major Lajos

E szám megjelenését támogatta

Nemzeti Kulturális Alap

Múltunk Alapítvány

Co-funded by the ERC NEOSTRANS

Consolidator Grant (772264)

POLITIKATÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

múltunk

A Politikatörténeti Intézet folyóirata

[LXVII. évfolyam 2. szám]

 A Magyarországi Eszperantó Szövetség Országos Találkozójának résztvevői a pécsi Városháza előtt,
1923. Forrás: Fortepan. Eredeti: Jurányi Attila

Területi önkormányzatok az 1920-as években

Szerkesztői előszó

Az első világháború komoly kihívások elé állította a magyarországi területi önkormányzatok – vármegyék, városok és községek – működését. A háborús összeomlás pedig szétzilálta a közigazgatás régi rendszerét, amely mellett és helyett új, forradalmi szervek jöttek létre 1918–1919-ben. A Tanácsköztársaság bukása után az önkormányzatok és a közigazgatás hagyományos struktúráinak gyors visszaállításával párhuzamosan napirendre került annak reformja is: különböző tervek készültek az átalakítás, modernizálás vagy demokratizálás céljaival. A politikai küzdelmek közepette az átmeneti időszak jócskán elhúzódott, csak 1929-ben született meg a várt új törvény a közigazgatás rendezéséről, ráadásul e reform is korlátozott maradt mind mélységében, mind hatókörében. A legmagasabb önkormányzati szinten, a vármegyei és városi törvényhatóságoknál – Budapest kivételével – így több mint másfél évtizedig nem került sor általános képviselő-választásokra.

Mindez régóta ismert a (jog)történeti szakirodalomban. Ugyanakkor sokkal kevesebb figyelem jutott arra, hogy mit is jelentett ez a hosszú átmenetiség a gyakorlatban, hogyan érvényesült a folytonosság, illetve a megszakítottság e területen. Leginkább magukat a különböző reformterveket elemezték, de azok vitáival, az abban részt vevő szerepelőkkel, politikai érdekcsoportokkal kapcsolatban is maradtak nyitott kérdések. Kevésbé vizsgálták, hogy az elhúzódó átmenetiség milyen problémákat okozott az önkormányzatok működésében, és azokat ho-

gyan igyekeztek kezelni maguk az érintettek, illetve a területért felelős belügyminisztérium. Mely törvényhatóságoknál került sor időközi választásokra, milyen törvények és rendeletek alapján, és miért vált ez több helyen vitás kérdéssé? Milyen szabályok vonatkoztak a rendezett tanácsú városokra és a községekre, rendeztek-e azokban általános választásokat? Egyáltalán, beszélhetünk-e egységes jogértelmezésről és eljárásokról, központilag vagy helyi szinten döltek-e el ezek az ügyek?

A fenti kérdések kutatását nehezíti, hogy nincs meg a téma központi forrása, mert a belügyminisztérium vármegyei és városi igazgatással foglalkozó ügyosztályainak iratanyaga nem maradt fent az 1920-as évekből. Így csak más forrásokból és a helyi szint felől, az egyes önkormányzatok fennmaradt irataiból lehet összerakni az országos képet. Erre tett kísérletet a *Területi önkormányzatok az 1920-as években – testületek, választások és reformtervek* című, 2021. november 25-én tartott tudományos konferencia. Az ott elhangzott egyes előadások tanulmányra fejlesztett és bővített változataiból állt össze a mostani számunk e blokkja. A bevezető írásban Püski Levente mutatja be – helyi példákon keresztül – az országos szintet, majd szó esik a vármegyei reform körüli küzdelmekről (Paksy Zoltán), valamint különböző településtípusokról: Pécs törvényhatósági városról (Nagy Imre Gábor), Cegléd és Kiskunhalas rendezett tanácsú városokról (Végső István) és a Budapesttel szomszédos, speciális helyzetű elővárosokról (Ignác Károly). Ha e blokkban a téma összes kérdését nem is tudtuk megválaszolni, mégis egy olyan képet igyekeztünk felvázolni, amely a további, országos és helytörténeti kutatások számára kiindulópont lehet.¹

¹A blokk megvalósítását a Neopstrans ERC CoG 2017 kutatási projekt (szerződésszám: 772964) támogatása segítette.

PÜSKI LEVENTE

Állandóság és változás

A hagyományos önkormányzati struktúra
újjászerveződésének problémái az 1920-as években

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2022.2.1>

A Tanácsköztársaság bukását követően, 1919. augusztus 1-jén megalakult, Peidl Gyula vezette, lényegében véve szociáldemokrata kormány kísérletet tett arra, hogy politikájában a tanácsrendszer előtti, forradalmi időszakhoz kanyarodjon vissza, ám igen hamar kudarcot vallott. Augusztus 6-án egy kicsiny ellenforradalmi szerveződés lemondásra kényszerítette a kormányt, és Friedrich István vezetésével átvette a végrehajtó hatalom irányítását. Az új vezető réteg önmagát nyíltan és egyértelműen ellenforradalmiként határozta meg. A régi, 1918 novembere előtti államberendezkedés restaurációja azonban számos területen áthághatatlan akadályokba ütközött, illetve látszólag a legkönnyebben megvalósíthatónak a vidéki önkormányzati testületeknél tűnt.¹ Ennek részeként villámgyorsan, már augusztus 8-án napvilágot látott a 3886/1919. ME számú rendelet, mely előírta az 1918-as októberi forradalom előtti közigazgatás visszaállítását. Ez azt is magában foglalta, hogy minden területi önkormányzati testületnek és tisztviselőnek az 1918. október 30-i állapot szerint kell működését „haladéktalanul megkezdenie”.² Mivel egy, korábban már működött és több évtizedes, jól bejáratott rendszerről volt szó, elvileg várható, hogy nem okoz külö-

¹ Egyelőre nem került napirendre a közigazgatás területi szerkezetének – a trianoni döntéssel összefüggő – átalakítása, de ezzel a kérdéssel jelen tanulmány nem kíván foglalkozni.

² *Magyarországi Rendeletek Tára, 1919.* Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1919. 627–628.

nősebb nehézséget a visszaállításuk. Maga a rendelet azonban távolról sem jelentette azt, hogy a restauráció folyamata könnyen, gyorsan és konfliktusmentesen ment volna végbe, elsősorban azért, mert a helyi közigazgatás szerepének a háború alatti átalakulása, a vele járó nehézségek és társadalmi konfliktusok, majd a forradalmi időszak fejleményei olyan következményekkel jártak, melyeket utóbb sem lehetett egyszerűen semmisnek tekinteni.

Valójában egy hosszabb folyamatról beszélhetünk, melynek gyökerei 1919 késő tavaszáig nyúltak vissza. A román hadsereg – legitimációs-politikai okokból – az általa elfoglalt tiszántúli területeken villámgyorsan felszámolta a kommunista tanácsrendszert, és következetesen a régi közigazgatási struktúra visszaállítását szorgalmazta. Debrecen esetében már a megszállás napján, 1919. április 23-án falragaszok hirdették ki, hogy a közigazgatás irányítását a korábbi tisztviselők és a régi városi tanács veszi át.³ A tényleges újjászerveződés persze a legtöbb helyen csak fokozatosan valósulhatott meg, s a különböző önkormányzati testületek május folyamán tarthatták meg első ülésüket. A reorganizáció egyébként a rendfenntartó szerveket (rendőrség, csendőrség) is érintette, bár utóbbiak csak a román katonai erők irányítása és ellenőrzése mellett, lőfegyverek birtoklása nélkül folytathatták tevékenységüket.

A Tanácsköztársaság kudarcba fulladt támadását követően a román csapatok augusztus elején folytatták előrenyomulásukat, ami együtt járt a régi közigazgatás restaurációjának a kiszélesedésével. Így történt ez Miskolcon is, ahol a román vezetés már egy nappal a bevonulásuk után, augusztus 5-én Tarnay Gyulát, a település korábbi, melleleg Tisza-párti főispánját

³ VERESS Géza: Politikai küzdelmek a két világháború között. In: TOKODY Gyula (szerk.): *Debrecen története 1919–1944*. IV. kötet. Debrecen Megyei Városi Tanács V. B., Debrecen, 1986. 166. Szabolcs vármegyére nézve: FÁBIÁN Lajos: A közigazgatás alakulása Szabolcs vármegyében és Szatmár-, Bereg-, Ugocsa és Ung csonka vármegyékben az 1919–1923 években. In: GYARMATHY Zsigmond (szerk.): *Helytörténeti tanulmányok 9. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 1993. 200.

állította a város élére.⁴ Ezzel párhuzamosan a Dunántúl déli és nyugati részei a Horthy Miklós vezette Nemzeti Hadsereg ellenőrzése alá kerültek, ami szintén kedvezett a restaurációnak. Sőt, egyes helyeken még a kormányváltásra, illetve Friedrichék intézkedéseire sem kellett várni: Zalaegerszegen, illetve Zala megyében már augusztus 3-án megindult a korábbi közigazgatás helyreállítása, de hasonló jelenség érvényesült Vácott is.⁵

Maga a restauráció azonban nem valósulhatott meg maradéktalanul, azt több tényező befolyásolta. A helyi önkormányzati szervek ugyanis egyelőre csak erősen beszűkült hatáskörrel működhettek. Az immár trianoni ország nagyobbik részében eleinte a román haderő jelentette a legfőbb korlátozó tényezőt. Az 1919 őszén – a Tiszántúlt kivéve – bekövetkező kivonulásuk azonban nem hozta magával a századelő közigazgatási viszonyaihoz való teljes visszatérést. Továbbra is életben maradtak ugyanis a kivételes hatalomhoz fűződő, az 1912:LXIII. tc. alapján a világháború kitörésekor életbe léptetett korlátozások (rendeleti kormányzás),⁶ sőt azokat valamelyest ki is terjesztették. Az említett törvény ugyanis a kormánybiztosok rendszerét csak a hadműveleti és a nemzetiségi területek esetében engedélyezte, míg a Friedrich-kormány ezt a románok által meg nem szállt országrész egészében működtette. A kormánybiztosok elvileg önmagukban is széles hatalmi jogosítványokkal rendelkeztek – elsősorban a szabadságjogok korlátozása terén –, ám mellettük ott volt a Fővezérség által kiépített katonai közigazgatás is, sőt a polgári kormánybiztosok a gyakorlatban többnyire elismerték a katonai szervek elsőbbségét. Végül a közigazgatás centralizációját fokozta, hogy – ugyancsak

⁴ DOBROSSY István–STIPTA István (szerk.): *Miskolc története*. V/1. kötet. 1918-tól 1949-ig. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár–Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2007. 32.

⁵ PAKSY Zoltán: *Politikai küzdelmek Zala megyében a két világháború között I. 1918–1931*. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2006. 31.; Uő: *Zalaegerszeg társadalma és politikai élete 1919–1939*. Millecentenáriumi Közalapítvány, Zalaegerszeg, 2011. 39–41.; IKVAI Nándor–SÁPI Vilmos (szerk.): *Vác története*. II. kötet. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre, 1983. 427.

⁶ CSIZMADIA Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 299–301.

kormányrendelet alapján – 1919 őszén sor került a rendőrség államosítására is.⁷ A Tanácsköztársaság helyi vezetőivel szembeni megtorlásokat külön is ki kell emelni. Elsősorban a különböző fegyveres különítmények tevékenysége következtében egy, a közbeszédben fehérterrorként ismertté váló és kezdettől fogva kiszélesített bosszúhadjárat vette kezdetét, amely számos helyen kifejezetten zsidóellenes töltetet is kapott, s a helyi közigazgatási szervek által többnyire kontrollálhatatlannak bizonyult.⁸

Az erősen centralizált és a katonai szervek dominanciáját is magába foglaló szituáció ellenére aligha lehet valamiféle katonai diktatúráról beszélni 1919 őszén.⁹ Elsősorban azért, mert a polgári és katonai központi hatóságok nem vették át az önkormányzati szervek feladatait, s a települések, valamint a vármegyék élén álló tisztviselők, illetve testületek bizonyos fokú autonómiával bírtak ügyeik intézésében. Tolna vármegye példája jól mutatja, hogy a katonai szervek könnyedén rászorították a helyi hatóságokat a számukra fontos intézkedések megtételére és végrehajtására, de – néhány, számukra lényeges területet kivéve, mint a megtorlások vagy a toborzás – általában véve kevésbé folytak bele a közigazgatás hagyományos területeinek tevékenységébe.¹⁰

További kihívást jelentett, hogy sem az önkormányzati szervek, sem a tisztviselői kar esetében nem lehetett figyelmen kívül hagyni a közelmúlt időszakát, nem lehetett úgy tenni, mintha 1918 októbere óta semmi sem történt volna. Ennek legegységesebb példáját a főispáni kar jelentette, ahol az egyes kormányok a korábbi helyzet figyelmen kívül hagyásával – saját szempontjaik alapján – rendszerint új embereket állítottak a

⁷ PARÁDI József (főszerk.): *A magyar rendvédelem története*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 101.

⁸ BÖDÖK Gergely: *Vörös- és fehérterror Magyarországon (1919–1921)*. 181–184. Forrás: www.disszertacio-uni.eger.hu (Letöltve: 2021. 09. 15.).

⁹ TURBUCZ Dávid: Régi források, új értelmezési lehetőség. Horthy Miklós fővezéri tevékenysége. *Történelmi Szemle*, 2020/3. 448–449.

¹⁰ DOBOS Gyula: Ellenforradalom és konszolidáció (1919–1924). In: K. BALOG János (szerk.): *Tanulmányok Tolna megye történetéből 11*. Tolna Megyei Tanács Levéltára, Szekszárd, 1987. 241–263.

törvényhatóságok élére.¹¹ Megkerülhetetlen, a felsőbb hatóságok által különösen szorgalmazott feladat volt annak vizsgálata, hogy az önkormányzati testületek tagjai, valamint a tisztviselői kar milyen magatartást tanúsított 1918–1919 folyamán. A helytörténeti kutatások alapján az ellenforradalmi alapú igazoló eljárásokat mindenhol lefolytatták, nagyobb arányú elmarasztaló ítéletekre és ehhez kapcsolódó tisztogatásokra azonban nem került sor. Jellemző példa Zala vármegye, ahol kézzelfogható eredménye volt a vizsgálatnak: ám csupán hat törvényhatósági bizottsági taggal szemben hoztak elmarasztaló ítéletet, majd a fellebbezések után három főt rehabilitáltak.¹²

A tisztviselői karban a politikailag motivált változásokon túl sem következhetett be teljes restauráció. Személyes okokra – főleg betegsége, idős korra – hivatkozva egyes helyeken maguk az érintettek is elhárították ennek lehetőségét, vagy rövid idő után lemondtak posztjukról. Így lett már 1919 őszén Székesfehérvárnak új polgármestere, Jász-Nagykun-Szolnok vármegyének pedig új alispánja.¹³ Amíg azonban előbbi esetben pályázat útján meghirdetett, teljes jogkörű állásbetöltés történt, addig utóbbinál Alexander Imre 1919. szeptember 6-tól megbízott alispánként foglalta el a hivatalt, s szabályos megválasztására majd csak 1920. június 21-én került sor.

Az egyébként, hogy az egyes önkormányzatok milyen eljárást választottak, részben a felsőbb hatóságok hozzáállásától, részben a helyi viszonyoktól függött, általános gyakorlat nem

¹¹ MUDRÁK József: Magyarország főispánjai 1867–1914. In: TAKÁCS Péter (szerk.): *Fejedelmek, forradalmak, vasutak*. Erdély-történeti Alapítvány–KLTE Történelmi Intézete, Debrecen, 2000. (Erdély-történeti Tanulmányok 3.) 361–409.

¹² PAKSY Zoltán: *Politikai küzdelmek...* I. m. 32–33. Hasonló módszer volt Szekszárdon is. DOBOS Gyula (szerk.): *Szekszárd város történeti monográfiája*. II. kötet. Szekszárd Város Tanácsa, Szekszárd, 1989. 11–12.

¹³ FARKAS Gábor: Székesfehérvár város törvényhatósági bizottsága. *Levéltári Közlemények*, 44–45. (1974) 170.; FÜLÖP Tamás: *Megyeszékhelyből város – Szolnok város településfejlődési törekvései a megyeszékhellyé válás és a második világháború közötti évtizedekben*. Neumann János Egyetem–MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok, 2020. 251–252.; CSEH Géza: *Adatok Alexander Imre alispán életútjához* (Kunhegyes, 1883. – Budapest, 1969.) In: ZADORNÉ ZSOLDOS Mária (szerk.): *A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár évkönyve*. 12. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, Szolnok, 1997. 146.

volt. Hajdúnánáson pedig kifejezetten különleges helyzet alakult ki. 1918. november első felében az addigi polgármester és a főjegyző (Berencsy János és Kovács Ferenc) eltávozott a városból, a képviselő-testület pedig egy, a forradalmi irányzat mellett elkötelezett politikust, Brassay Károlyt bízta meg helyettesként a polgármesteri feladatok ellátásával. 1919. március közepén már Brassay távozása, illetve helyettesítése volt a téma a közgyűlésen, majd a Tanácsköztársaság kikiáltását követően a vezetés a sebtiben megalakult Munkás-, Katona- és Földművestanács kezébe került. A román megszállás után – arra hivatkozva, hogy Berencsy és Kovács nem tért vissza Nánásra – az újjászerveződött régi képviselő-testület a tisztikar egyik prominens alakját, Pénczes Mihályt bízta meg helyettesként a polgármesteri teendők ellátásával. 1920 elején azonban olyan határozat érkezett a Hajdú vármegyei alispántól, miszerint a forradalmi események miatt elmozdított polgármestert vissza kell helyezni régi posztjába. Ez pár nappal később úgy módosult, hogy – Pénczest de facto a helyén hagyva – Berencsy előbb szabadságra, illetve a pozíció majdani végleges betöltésekor nyugdíjba megy. Végül az 1922. április 11-i közgyűlésen került sor Pénczes Mihály (teljes jogú) polgármesterré választására, a testület pedig még Berencsy nyugdíjigényét is csak részlegesen volt hajlandó elismerni. A furcsa színjáték háttérében minden bizonnyal egyfelől Berencsy ambíciói, valamint a vármegye részéről a Friedrich-kormány rendeletének formai betartatása állt, másfelől annak tudomásul vétele, hogy a Pénczes-csoport pozícióit nem érdemes megbolygatni.¹⁴

Az, hogy a hagyományos intézményi struktúra, az ügymenet a megszokott keretbe álljon vissza, némi időt vett igénybe. A folyamatot számos tényező segítette. Mindenekelőtt a kivételes hatalomnak a vidéki közigazgatást érintő elemeinek felszámolását kell kiemelni, melyben meghatározó tényezőnek bizonyult a kormánybiztosi rendszer megszüntetése 1920 nyarán. Azzal pedig, hogy Horthy kormányzó lett, megkezdődött a hadsereg

¹⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, V.371.a. Hajdúnánási közgyűlési jegyzőkönyvek, XI. kötet, 1920. április 6. és XIII. kötet, 1922. április 11. és december 2.

integrálása az államigazgatás miniszteriális rendjébe, a katonai közigazgatás pedig fokozatosan megszűnt. A konszolidáció legkésőbb 1923–1924-re mindenhol végbement.

Egyes önkormányzatoknál az ellenforradalmi erők győzelmét követően politikai küzdelem bontakozott ki, melyben egyik oldalon az 1919 őszén aktivizálódott jobboldali radikális irányzatok álltak, erőteljes változásokat szorgalmazva, melyeknek egyfajta elitcsere is fontos részét képezte volna. Másik oldalon a régi vezetői garnitúra és a mögöttük álló erők sorakoztak fel, esetenként a helyi liberális-demokrata csoportok támogatásával. Ilyenfajta szembenállás alakult ki több törvényhatósági jogú városban, Debrecenben, Miskolcon és Szegeden, amely rendre azzal ért véget, hogy a konzervatív csoportok kisebb-nagyobb engedmények árán, de megtartották pozícióikat. Szegeden ez Somogyi Szilveszter, Miskolcon Szentpáli István polgármesterségének stabilizálódásában öltött testet, s mindketten már a forradalmi éra előtt is városuk élén álltak.¹⁵ Debrecen esetében a szélsőjobboldali erőknek 1920. július közepén – a frissen kinevezett új főispán, Hubert Ottó aktív közreműködésével – sikerült elérniük Márk Endre polgármester nyugalomba vonulását, az elhúzódó küzdelemben azonban végül vereséget szenvedtek, és a városvezetés továbbra is a hagyományos elitcsoportok kezében maradt.¹⁶ Ezt a folyamatot erősítette, hogy tágabb értelemben azok a hektikus, az aktuális párterőviszonyokhoz igazodó főispáni kinevezések, melyek az 1919–1921 közötti időszakot jellemezték, utóbb fokozatosan megszűntek, s miniszterelnöksége első időszakában Bethlen tudatosan arra törekedett, hogy a vármegyék élére mindenhol hozzá egyértelműen lojális főispánok kerüljenek.¹⁷

A rendezett tanácsú városok közül Szolnokot érdemes kiemelni, ahol egészen szokatlan szituáció alakult ki. A hivatalát 1919 augusztusában újból elfoglaló Spett Ernő polgármester

¹⁵ DOBROSSY István–STIPTA István (szerk.): I. m. 33. BARANYI Zsolt–DUDÁS Béla: *Szeged története*. III/2. kötet. Somogyi Könyvtár, Szeged, 1991. 907–917.

¹⁶ VERESS Géza: I. m. 190–199.

¹⁷ TAKÁCS Tibor: A főispáni kar társadalmi összetételének alakulása a két világháború közötti Magyarországon. *Századok*, 2000/5. 1029.

az ellene irányuló támadások miatt 1921 májusában végleg lemondott posztjáról, és közigazgatási pályája korábbi helyszínére, Mezőtúrra távozott, ahol polgármesterként sikeresen folytathatta tovább karrierjét.¹⁸ Karcag helyzete pedig annyiban tűnik egyedinek, hogy a polgármesteri állás betöltésére csak szokatlanul későn, 1926-ra sikerült hosszabb távú megoldást találni.¹⁹

A reorganizáció ellenére egy törvényi szabályozásban is testet öltő modernizáció szükségessége kezdettől fogva általános igényként merült fel, s ehhez igazodva az 1920 februárjában összeülő első nemzetgyűlés pártjai és politikusai nyilatkozataikban rendre számottevő változásokat, illetve demokratizálást szorgalmaztak. A törvényhozás két domináns ereje, a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja és a kisgazdapárt 1920 júliusában közös szervezetet hozott létre, s az Egyesült Keresztény Nemzeti Kisgazda- és Földműves Párt programjában is ott volt kívánságként „a megyei törvényhatóságok és községek újjászervezése keresztény demokratikus szellemben”.²⁰ Érdemi demokratizálást azonban csak a kisgazdapárt Nagyatádi Szabó István vezette szárnya szorgalmazott.²¹ A Rubinek Gyula nevével fémjelezhető agrárius tábor konzervatív álláspontot foglalt el,²² a keresztény pártokat pedig inkább csak a fővárosi önkormányzat sorsának alakulása foglalkoztatta. Budapest irányításának kérdése egyébként kezdettől fogva a politikai küzdelmek kereszttüzébe került. Ennek részeként már a Friedrich-kormány alatt sor került az autonómia felfüggesztésére – 1919. augusztus 6. és 1920. augusztus 11. között –, 1920 júniusában pedig a nemzetgyűlés tető alá hozta a fővárosi törvényhatósági bizottság újjáalakításáról szóló reformot (1920:IX. tc.). Utóbbi alapján 1920

¹⁸ Jász-Nagykun-Szolnok megye tisztviselői 1867–1990. Forrás: <http://jnszmtisztviselok.hu> (Letöltve: 2021. 09. 28.)

¹⁹ PINTÉR Zoltán: *Karcag a világháborúk idején. Közélet, politika, intézmények, hadtörténet*. PhD-értekezés, 141. Forrás: <https://dea.lib.unideb.hu> (Letöltve: 2021. 10. 02.)

²⁰ GERGELY Jenő–GLATZ Ferenc–PÖLÖSKEI Ferenc (szerk.): *Magyarországi pártprogramok 1919–1944*. ELTE-Eötvös Kiadó, Budapest, 2003. 44.

²¹ SIPOS József: A Kisgazdapárt fejlődése, struktúrája és eszmerendszere 1918–1922. In: VALUCH Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Osiris Kiadó–1956-os Intézet, Budapest, 1995. 423–424.

²² Új Barázda, 1921. január 9. 1.

júliusában meg is tartották a fővárosi keresztény erők győzelmet hozó választásokat, ami azonban egyáltalán nem eredményezte a fővárosért folyó pártharcok csillapodását.²³ Mindez azt is jelentette, hogy a hatalmpolitikai szempontok Budapest esetében a gyors változások, a vidéki önkormányzatoknál pedig éppen a halogatás mellett szóltak.

Végül, az erőviszonyokkal számot vetve, Ferdinandy Gyula belügyminiszter 1920 őszén a községeket, városokat és vármegyéket érintő, s meglehetősen visszafogott tartalmú törvényjavaslatokkal állt elő, ami különösen a választójogról és az önkormányzati képviselő-testületek tervezett összetételéről szóló részekben mutatkozott meg. A férfiaknál az életkor mellett több korlátozó kritériumot is előírtak, a női választójogról egy szót sem ejtettek, és a képviselő-testületek tagságát felerészben továbbra is virilisekből kívánták összeállítani.²⁴ A javaslatok azonban így sem realizálódtak, amiben a vármegyék vezetői részéről megmutatkozó ellenállás is jelentős szerepet játszott.²⁵ Bethlen István kormánya 1923-1924-ben újból előhozta a vidéki önkormányzatok átalakításának programját, a lényegi kérdésekben hasonlóan visszafogott módon és hasonló eredménnyel. Pontosabban Bethlen tudomásul vette, hogy az adott körülmények nem kedveznek a reform keresztülvételének. Egyrészt a vármegyei ellenállás leszerelése hosszabb előkészületeket kívánt, másrészt a nemzetgyűlés liberális tárgyalási rendje – a házsabályok szigorítására csak

²³ A fővárosi önkormányzat elemzésétől el kell tekintenünk, elsősorban a téma feldolgozottsága okán. IGNÁCZ Károly: *Budapest választ. Parlamenti és törvényhatósági választások a fővárosban 1920–1945.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2013; SCHWEITZER Gábor: *Az önkormányzatiság színe és fonákja. A fővárosi törvényhatósági bizottság szabályozása 1920 és 1930 között.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2010.

²⁴ A reformokra nézve lásd: PAKSY Zoltán: A közigazgatási reform terve és kudarca Magyarországon, az 1920-as évek elején. In: HORVÁTH Zita, MIKLÓS Dániel, MIKÓ Zsuzsanna, NÉMETH László (szerk.): *Kapiller Imre emlékkönyv.* Zalaegerszeg, 2018. 199–211.; RUSZOLY József: *Alkotmányjogi reformtörekvések az első nemzetgyűlés idején.* József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, Szeged, 1974. 11–34.

²⁵ CSIZMADIA Andor: I. m. 353–365., illetve lásd még ebben a számban Paksy Zoltán tanulmányát.

1924 végén került sor – elnyújtott vitát ígért, harmadrészt a helyi testületek adott összetétele lényegében véve megfelelt a kormányzati érdekeknek.²⁶ Végül csak 1929-ben került sor a vármegyei közigazgatás reformjára, amely ismét nem vállalt fel széles körű demokratizálást. Az, hogy az első kettő miért akadt el, valószínűsíthetően nem elsősorban tartalmi különbségekkel magyarázható. Ami a vármegyéket kézben tartó elitcsoportok sokáig elutasító magatartását, Bethlenék részéről pedig a halogató taktikát illeti, az nem magyarázható az egyes javaslatok közötti tartalmi különbségekkel. Fajsúlyosabb szempont lehetett az a félelem, hogy az 1920-as évek első felében, az akkori közhangulatban egy esetlegesen megtartott választás még a fenti korlátozások mellett is érdemi változásokat eredményez az önkormányzati testületek összetételében.

A vidéki közigazgatás átalakításának ügye ugyanis azért is kapott fontos helyet éveken át a politikai diskurzusban, mivel annak megvalósítása magával hozta volna az önkormányzati választásokat is. Nyitott kérdés volt azonban, hogy enélkül lehet-e helyi választásokat tartani. A háborús körülmények között született 1915. évi VI. tc. úgy rendelkezett, hogy az időközi választások kivételével a törvényhatóságokban általános választások nem tarthatóak a békekötés napját követő három hónapig. (Ennek határideje mellesleg 1921 októberében járt le.) Az üresedések miatt esetleg megejtendő időközi választásoknál pedig az 1914. évi országgyűlési választói névjegyzéket kell alapul venni. Az 1916. évi XXX. tc. pedig meghosszabbította a vármegyei választott tisztviselők megbízatását a békekötést követő naptári év (azaz 1922) végéig. A Friedrich-kormány nevezetes, 1919. novemberi, a nemzetgyűlési, törvényhatósági és községi választójogról szóló rendelete²⁷ csak annyit rögzített, hogy a helyi választások időpontját a kormány külön rendelettel állapítja majd meg. Aztán egy hosszabb szünet után 1923-ban két törvény is próbálta szabályozni a kérdést: a II. tc. a vármegyék, a

²⁶ Előállni egy reformjavaslattal, majd átmenetileg elengedni azt, és későbbi időkre halasztani a megvalósítást, jellemző vonása volt a bethleni politikának.

²⁷ 5985/1919. ME sz. rendelet. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1919. I. m. 881.

IV. tc. a törvényhatósági városok esetében érvényesnek mondta ki a meglévő önkormányzati testületek mandátumát, de csak az adott év végéig. A nemzetgyűlési tárgyalás során tett kiegészítés már azt az indoklást is tartalmazta, miszerint a rövid határidő magyarázata „a közigazgatás küszöbön álló újjászervezése”. Majd a Bethlen-kormány 1924. januári, az önkormányzati működés folytonosságának biztosításáról szóló rendelete már határozatlan idejű hosszabbításról szolt a törvényhatóságok esetében.²⁸

Végeredményben tehát egy meglehetősen bizonytalan és zavaros helyzet alakult ki. Előbb a Friedrich-kormány rendelete, majd Bethlenék fenti két törvénye, végül a nevezetes 1924. évi rendelet hosszabbította meg a mandátumokat, de volt olyan időszak – a törvényhatóságok esetében 1921 végétől 1923 elejéig – amikor nem volt érvényes jogi korlátozása annak, hogy általános választásokat tartsanak. Ilyen körülmények között valójában részben a kormányzati, részben a helyi közigazgatási szándék határozta meg a követendő magatartást. Ennek pontos feltárása még várat magára, de bizonyos tendenciák azért kirajzolódnak. Így a városi és vármegyei törvényhatóságoknál 1929 végéig nem tartottak általános választásokat. A rendezett tanácsú városoknál nem lett volna akadálya a választások megtartásának, hiszen az 1923–1924. évi szabályozások csak a törvényhatóságokra vonatkoztak. Mivel nem volt általánosan érvényes kormányzati utasítás, ezért az adott vármegyei helyzettől függött, hogy szorgalmazták-e a választás lebonyolítását, vagy a halogatás mellett döntöttek. Úgy tűnik, mindkettőre lehet példákat találni, s további kutatásokat igényel annak eldöntése, hogy a kettő közül melyik lehetett a gyakoribb.²⁹ A községek esetében pedig rendszerint sort kerítettek a helyi választásokra.³⁰ (Az érvényben

²⁸ 204/1924. ME sz. rendelet. *Magyarországi Rendeletek Tára, 1924.* Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1925. 2. E rendeletet csak évekkel később hagyta jóvá a parlament (1928:XXXVI. tc.).

²⁹ Ehhez lásd jelen számban Ignác Károly és Végső István tanulmányát, továbbá Kaposvárhoz és Békéscsabához a következő cikkeket: *Új-Somogy*, 1921. március 6. 3. *Népszava*, 1925. január 13. 7.

³⁰ A nemzetgyűlés 1921. február 21-i ülésén, a Budaváry László képviselő interpellációjára elhangzott belügyminiszteri válasz és a képviselői közbeszólások is ezt erősítették meg. *Nemzetgyűlési Napló, 1920–1922.* VIII. kötet, 204–208.

lévő és a rendezett tanácsú városokra is vonatkozó községi törvény, az 1886:XXII. tc. háromévente írt elő választásokat.) Mindez azzal járt, hogy 1913 után legközelebb csak 1929-ben került sor törvényhatósági választásokra, aminek következtében hosszú időn át minimális lehetőség nyílt arra, hogy a helyi erőviszonyok érdemben módosuljanak.³¹

Nagyjából hasonló bizonytalanság érvényesült akörül, hogy időközi választások tarthatóak-e, és ha igen, milyen választójog alapján. Eredetileg az 1886:XXI. tc. írta elő az időközi választások megtartását az adott évre érvényes parlamenti választói névjegyzék alapján. A bizonytalanságot elsősorban az okozta, hogy érvényben van-e még az előbbi rendelkezés, ugyanis az 1915:VI. tc. lehetővé tette az időközi választásokat, de csak az akkor érvényes, 1914-es névjegyzék alapján. A legtöbb önkormányzati testület esetében már 1919 őszétől felmerült annak szükségessége, hogy a kieső tagok helyett újak kerüljenek be. Egyes törvényhatóságok 1920-tól tartottak is ilyen választásokat, a szavazásra jogosultak körének megállapításánál azonban eltérő megoldásokat alkalmaztak. A legtöbb helyen az 1914-re érvényes névjegyzéket vették alapul, de volt példa az 1918. vagy az 1919. évi alkalmazására is.³² Győr városa 1920 végén szerette volna a törvényhatósági bizottságát kiegészíteni, de óvatosságból előzetesen tájékozódott a belügyminisztériumnál. Láthatólag utóbbi sem tudott egyértelmű iránymutatást nyújtani, ezért a következő tanácsot adták: tartsák meg a választást a törvényesnek vélt választójog alapján, és majd a Közigazgatási Bíróság utóbb eldönti, hogy helyesen jártak-e el.³³

³¹ A tisztviselői pozíciók betöltésénél is hasonló mandátummeghosszabbításokra került sor. ANTAL Tamás: *Hódmezővásárhely törvényhatósága (1919–1944). Fejezetek a magyar közigazgatás történetéből.* Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2010. 16.

³² RUSZOLY József: I. m. 11–12. FARKAS Gábor: Fejér vármegye törvényhatósági bizottságának működése 1919–1944. In: BÓNIS György (szerk.): *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971. 434–435.

³³ *Városok Lapja*, 1921. február 20. 13. *Új Somogy*, 1921. február 26. 1. A választásra egyébként az 1914-es névjegyzék alapján került sor. A Rakovszky Iván belügyminiszter által 1923 decemberében benyújtott reformjavaslat hasonlóan érvelve úgy fogalmazott: nem született jogszabály, amely az 1919-es Friedrich-

A bizonytalanságot más tényezők is fokozták. A Friedrich-kormány már említett rendelete hasonló szabályozást írt elő a nemzetgyűlési, a törvényhatósági és a községi választójognál. Bethlen utóbb a 2200/1922. ME számú rendelettel jelentősen megváltoztatta a választójogi előírásokat, de csak a nemzetgyűlés esetében, a másik kettőnél azonban nem szüntette meg a korábbi rendelet hatályát. Ugyanakkor a rendelet kiadását megalapozó február 21-i alkotmányjogi értekezleten a többség azon az állásponton volt, hogy a Friedrich-féle rendelet érvényessége nem szűnt meg automatikusan a nemzetgyűlés működésével együtt. Ennek ellenére a helytörténeti feldolgozások alapján nincs arra példa, hogy bárhol a Friedrich-féle törvényhatósági vagy községi választójogot alkalmazták volna. A helyzet azonban így is csak fokozatosan és lassan tisztult. Egyes törvényhatóságok ugyan egy 1920-as közigazgatási bírósági állásfoglalásra is hivatkoztak, amely az 1915:VI. tc. érvényessége mellett foglalt állást, a döntés meglétére, illetve pontos tartalmára vonatkozóan azonban a sajtóanyagok semmilyen megbízható támpontot nem nyújtanak. Ellenben a *Magyar Közigazgatás* 1922. október 1-jei száma közölte a bíróság elvi jelentőségű határozatát, amely az 1915:VI. tc-re alapozva rögzítette, hogy a háború alatt és után megüresedett helyeket be kellett volna tölteni, annak kimondását viszont megkerülte, hogy az említett törvény a maga egészében 1921 októbere után is érvényben van-e, különös tekintettel a választási névjegyzékre.³⁴

A bizonytalanság még évek múlva is kísértett. 1926 őszén Hódmezővásárhely és Borsod vármegye alispánja is körkérdest intézett más törvényhatóságokhoz a követendő eljárást illetően. A válaszokból még mindig egyfajta bizonytalanság érződött, de ahol mégis az időközi választások mellett döntöttek, ott többnyire az 1915-ös törvényt vették alapul, az 1914-es

---

féle előírások alapján a választások időpontját és módját szabályozná. Hozzátette, igaz, hogy a törvényhatósági testületek mandátuma 1921 októberében lejárt, de a választások nem voltak megtarthatóak (!). *Nemzetgyűlési Irományok 1922–1926*. VIII. kötet, 210.

³⁴ *Magyar Közigazgatás*, 1922. október 1. 2–3.

névjegyzékkel.³⁵ Hódmezővásárhely emellett – a biztonság kedvéért – a belügyminisztériumot is megkérdezte, amely hasonló választ adott. Így a képviselő-testület, elvetve az eredeti, az 1922-es névjegyek alkalmazásával számoló elképzelést, végül az erőteljes jogszűkítést jelentő 1914-es névjegyek mellett döntött, aminek alapján sort is kerítettek az időközi választások megtartására 1926. december 26-án.³⁶ A teljesség kedvéért hozzá kell tenni, hogy a jelzett belügyminisztériumi állásfoglalást a legtöbb törvényhatóság általános érvényűnek tartotta, aminek következtében számos helyen adtak utat az időközi választások lebonyolításának – a fenti módon. Ellenben Pécs város törvényhatósági bizottsága 1926 októberében – kifejezetten a hódmezővásárhelyi eset hatására – hiába hozott gyors döntést az időközi választások megtartásáról az 1914-es névjegyek alapján, a gyakorlati lebonyolítást már megakadályozta egy hosszas bürokratikus procedúra arról, hogy az adott időszakban milyen névjegyzéket kell figyelembe venni.³⁷

A kormányzati megerősítés ellenére néhány törvényhatóság még így is fel tudott fedezni magának valamiféle kiskaput. Szeged polgármestere és az őt támogató törvényhatósági bizottság lényegében szabotálta a választást, azzal az indoklással, hogy csak lehetőségről van szó, s a megüresedő helyek betöltése az adott közgyűlés tetszésére és elhatározására van bízva.³⁸ A legtöbb helyen azonban sor került a képviselő-testületek kiegészítésére, még hozzá a fenti módon, megnyugvás mégsem lett belőle. Elsősorban a Magyarországi Szociáldemokrata Párt volt az, amely – számos választás legitimitását megkérdőjelezve – a Közigazgatási Bírósághoz fordult a régi névjegyzék alkalmazásának megsemmisítése érdekében. A Közigazgatási Bíróság maga is érzékelte az ügy erős politikai töltetét, ezért nyílt színvallásra kényszerült. Előbb 1927-ben az ugyanezen

³⁵ *Délmagyarország*, 1926. szeptember 29. 5.; *Miskolci Napló*, 1926. október 1. 5.

³⁶ ZEMAN Ferenc: *Politikai küzdelmek és közéleti mozgalmak Hódmezővásárhelyen a Horthy-korszakban*. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged, 2020. 69–74.

³⁷ Ennek részleteihez lásd jelen számban Nagy Imre Gábor tanulmányát.

³⁸ *Délmagyarország*, 1927. december 29. 1.

év februárjában megtartott debreceni eredményt semmisítették meg, melynek hatására mellesleg Hódmezővásárhelyen is újabb választás mellett döntöttek, immár új, aktuális névjegyzékkel. Pécs esetében egy előzetes véleménykérés hatására hasonló bírósági állásfoglalás született, de ott – Vásárhelytől eltérően – a polgármester ismét a halogatás taktikáját alkalmazva még 1928-ban is arról kérdezgette a törvényhatósági jogú városokat, hogy az egyes helyeken hogyan oldják meg a megüresedő helyek betöltését. Eljárása következtében Pécsen sikerült az időközi választások megtartását végleg elszabotálni.³⁹ A Közigazgatási Bíróság annyiban következetesen járt el, hogy 1929-ben az 1927 decemberében megtartott győri időközi választás kapcsán megerősítette korábbi döntését.⁴⁰ Utóbbihoz kapcsolva elvi indoklás is született, miszerint az 1914-es névjegyzék alapul vételét az 1918:XVII. tc. erősítette meg.⁴¹ Annak érvényességét viszont az új választási törvény (1925:XXVI. tc.) hatályon kívül helyezte, amelynek előírásai az 1926 novemberében kiírt országgyűlési képviselő-választásokkal ténylegesen is életbe léptek. Így a törvényhatóságoknál az 1886-os törvényen kívül más szabályozást nem kell figyelembe venni, tehát már az 1915:VI. tc.-t sem. Vagyis az időközi választás idején érvényes parlamenti névjegyzéket – így 1927-ben értelemszerűen az adott évit – kell alapul venni.⁴² Itt persze kérdés, hogy a belügyminisztérium szakértői miért nem figyeltek fel időben arra, hogy a Bethlen-féle választójogi törvény új helyzetet teremt e kérdésben, vagy inkább arról van szó, hogy a Közigazgatási Bíróság talált egy jó alkotmányjogi érvrendszert a teljesen elavult régi névjegyzék alkalmazásának megszüntetésére.

A bírósági döntés alapján tehát a debreceni, azzal közvetlen összefüggésben a hódmezővásárhelyi, majd a győri választás megismétlésére is sor került, s az azokon alkalmazott új választójog az általánostól ugyan messze állt, de bizonyos fokú jogkiterjesztést hozott magával. Ugyanakkor felvethető

³⁹ Ennek részleteihez lásd jelen számban Nagy Imre Gábor tanulmányát.

⁴⁰ VERESS Géza: I. m. 225.; *Városok Lapja*, 1929. április 15. 113.

⁴¹ Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1918. évi XVII. tc. 183. §.

⁴² *Városok Lapja*, 1929. április 15. 113.

az az állítás, hogy a fenti Közigazgatási Birósági döntésben a Bethlen-kormány továbbra is némi politikai kockázati tényezőt látott, mivel 1928 nyarán törvényi úton rögzítette, hogy egy évig – lényegében a közigazgatási reform megvalósításáig – nem lehet a törvényhatóságoknál időközi választásokat tartani (1928:XXXVI. tc.). 1929 nyarán azután sor került az oly sokáig halogatott alkotmányjogi reform keresztülvételére. Az 1929. évi XXX. tc. azonban – bizonyos adminisztratív szakszerűsödésen túl – meglehetősen korlátozott változásokat hozott magával, főleg a korábban oly sokat sürgetett demokratizálódás terén. Mindenekelőtt csak a törvényhatósági bizottság szerkezetének módosítására került sor, oly módon, hogy a választott képviselők és a legtöbb adót fizetők aránya a korábbi 50-50%-ról 40-40%-ra csökkent, a fennmaradó részt pedig többségében különböző társadalmi szervezetek képviselőinek, valamint a hivataluk alapján tagsági jogot nyerőknek biztosították. A választójog immár egyértelműen az országgyűlésihez igazodott, azzal az eltéréssel, hogy teljesen titkossá tették azt. A rendszer fontos eleme volt viszont a rotációs elv alkalmazása, amely szerint a választás alapján tagsági jogot nyerő személyek megbízatása elvileg tíz évre szól, de fele részüknél öt év múlva – sorsolást követően – újabb megmérettetés lesz, így a továbbiakban ötévente kell, igaz, részleges választásokat tartani.

A törvény életbe lépése után 1929 őszén következett előbb a törvényhatóságoknál, majd a rendezett tanácsúból megyeinek átnevezett városoknál az általános választások lebonyolítása. A választási küzdelmek a képviselőházinál kevésbé nyílt módon ugyan, de döntően a pártpolitikai törésvonalak mentén zajlottak, és az eredmény is ehhez igazodott. Bethlen elégedetten konstatálhatta, hogy a kormánypárt az előzetes várakozásoknak megfelelően többnyire nagyarányú, több esetben teljes győzelmet aratott, s az ellenzéki csoportok csupán néhány helyen tudtak jó eredményt felmutatni.⁴³ Ezzel együtt a testületek politikai tagolódása a korábbinál jobban igazodott

⁴³ Romsics Ignác: *Bethlen István*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1991. 206.

az országos törésvonalakhoz, a törvényhatósági bizottságok és a városi képviselő-testületek személyi összetétele pedig bizonyos mértékig felfrissült. A választási eredmény a vármegyék esetében nem szüntette meg a középosztályi csoportok erőfölényét, de a korábbinál nagyobb teret nyújtott a birtokos parasztság reprezentánsai számára is.⁴⁴

A választásokon túl a törvényhatóságoknak, illetve az egyes települések vezetőinek egyéb kihívásokkal is szembe kellett nézniük. Az 1920-as évek elejére részben az elmúlt időszak háborús és zűrzavaros viszonyai, részben a rossz gazdasági helyzet, részben új feladatok (munkanélküliség, a városokban lakásínség, infrastrukturális fejlesztések szükségessége stb.) miatt az önkormányzatok súlyos pénzügyi helyzetbe kerültek. A Bethlen-kormány ezen úgy próbált segíteni, hogy a kereseti adót teljes egészében, valamint egyes fogyasztási adókat a települési önkormányzatoknak engedte át.⁴⁵ Ez elvileg számottevő segítséget jelentett, különösen a hús- és szeszfogyasztási adó esetében. Konkrét példával az 1920-as évek második felében a hajdúsági Földes község esetében a bevételek 44%-át a már említett adók jelentették.⁴⁶ A teljes képhez azonban az is hozzátartozik, hogy a településeknek más területeken számottevő tehernövekedéssel kellett szembenézniük. A rendőrség államosítása nem jelentett érdemi könnyebbséget, mivel a fenntartással szinte hasonló nagyságrendű hozzájárulás terhelte őket, úgy, hogy a feladatok egy része átkerült a helyi közigazgatáshoz.⁴⁷ Továbbá a kormányzat bizonyos dologi kiadásokat és nyugdíjterheket a vármegyékre hárított át (1926:XV. tc.), azok pedig a településekre.

Bár számottevő aránytalanságok alakultak ki az egyes települések között a fenti bevételnövelő intézkedések révén, az önkormányzatok gazdálkodása nagyjából egyensúlyba került,

⁴⁴ FARKAS Gábor: I. m. 446–447.

⁴⁵ DOBROSSY István–STIPTA István (szerk.): I. m. 88.

⁴⁶ PÜSKI Levente: Válság kicsiben. Földes község gazdálkodása az 1930-as években. In: ERŐSS Zsolt–GYARMATI György (szerk.): *Kor/társ panoráma. Tanulmányok a 70. éves Vonyó József tiszteletére*. Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat–Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, Pécs–Budapest, 2015. 158.

⁴⁷ ANTAL Tamás: I. m. 36–37.

illetve kismértékű póttadóval biztosítható volt.⁴⁸ Pontosabban lett volna, ugyanis az évtized elejének nehéz viszonyai között a helyi vezetők tudomásul vették az infrastrukturális beruházások leállítását, illetve drasztikus visszafogását, amit azonban érthetően csupán átmeneti állapotnak tekintettek. Ráadásul maga a kormányfő is konszolidációs politikája fontos részének tartotta a beruházáspolitikai fellendítését. Mivel erre a településeknek alig volt saját, belső forrásuk, s a hazai hitelfelvételi lehetőségek is egyelőre szűknek bizonyultak,⁴⁹ a kormányzat vette kezébe a dolgot. A népszövetségi kölcsönnek a költségvetési hiány kezelésére fel nem használt részét, valamint az 1928–1929. évig tartó éves bevételi többletet beruházásokra fordították, továbbá tető alá hoztak több nagyszabású pénzügyi tranzakciót: 1925-ben a városok részére, 1926-ban pedig a vármegyék részére folyósítandó kölcsönt, melyeket később továbbiak követtek.⁵⁰ Ez az 1920-as évek második felére jelentős fellendülést generált, amit tovább erősített, hogy az évtized utolsó harmadára már a hazai pénzintézetektől történő hitelfelvetelek sem jelentettek különösebb nehézséget. Utóbbit erősítette, hogy a városi és vármegyei kölcsönök csak úgynevezett hasznos beruházásokra voltak fordíthatóak, közintézmény építését nem lehetett belőlük finanszírozni.⁵¹ A folyamat háttérében nem pusztán gazdasági konszolidációs szempontok húzódtak, az infrastrukturális fejlesztések beindulása ugyanis kedvező politikai közhangulatot generált a vidéki önkormányzatoknál, s minden bizonnyal segítette a kormánypárt nagyarányú győzelmét az 1926 végi országgyűlési, majd az 1929-es önkormányzati választásokon.

Az 1920-as évek második felében, a gazdasági konjunktúra körülményei között elhanyagolhatónak tűntek a potenciális veszélyforrások. Így például az, hogy a városi kölcsönt az érintett

⁴⁸ A póttadó kivetésének alapja az adott település lakosait érintő egyenes állami adók – föld-, ház-, társulati adók és a tantiem – voltak. Ennek arányát nem a költségvetési hiányhoz, hanem az állami adó nagyságához mérve adták meg.

⁴⁹ SCHLETT András: Hitelexpanzió, válság és válságkezelés a Horthy-korszakban. *Közép Európai Közlemények*, 2015/4. 67.

⁵⁰ FÜLÖP Tamás: I. m. 271.

⁵¹ A kölcsönfelhasználásokra nézve: *Pesti Hírlap*, 1926. június 12. 15.

települések igen kedvezőtlen pénzügyi kondíciók mellett kaptak kézhez,⁵² a hiteltörlesztéseket pedig nem lehetett a megszokott bevételekből finanszírozni, ami viszont a pótagók erőteljes emelkedését hozta magával. A kormányzat próbálta ugyan kezelni a helyzetet, kevés sikerrel. Az 1927:V. tc. elfogadásával szorosabb lett az ellenőrzés az önkormányzati testületek gazdálkodása felett (a belügyminisztérium, illetve az alispán jogkörét bővítve),⁵³ de ez csak látszólagos megoldást jelentett, hiszen nem érintette, nem érinthette a már felvett kölcsönökkel együtt járó tehernövekedést.

A nehézségek végeredményben csak az 1920-as évek végétől, a gazdasági világválság begyűrűzésével tetőztek, egyfelől a válság miatt a rendes bevételek csökkenésével, másfelől a korábban felvett hitelek magas törlesztőrészeivel. Kézenfekvő lehetőségként sor került a további beruházások leállítására, bár egyes települések – elsődlegesen a helyi munkaalkalmak biztosítása végett – egy ilyen lépést nem mertek bevállalni.⁵⁴ Megoldásnak tűnt továbbá a pótagók, mellesleg ekkorra már irreális mértéket elérő megemlése. Konkrét példaként a Hajdú vármegyei Földes község és Hajdúnánás város esetében az 1930-as évek elején az éves költségvetések készítésekor 100-130%-os arányú pótagóval számoltak.⁵⁵

A lakosság adózókéességének erőteljes csökkenése miatt azonban ez sem jelentett érdemi kiutat, és a települések feje felett Damoklész kardjaként lebegett a pénzügyi összeomlás veszélye. A súlyos helyzet következtében a helyi vezetések folyamatosan állami támogatásért kilincseltek, de a kormányzat csupán az eseti tűzoltás módszerével tudott előállni, kisebb összegű segélyek, újabb hitelek folyósítása révén. A költségvetési hiányok kezelése terén hirtelen megnövekedett teher nehezedett a középrétegekre,

⁵² SCHLETT András: I. m. 72.

⁵³ Ha a községi pótagó az 50%-ot meghaladta, akkor fel kellett terjeszteni a belügyminisztériumhoz az 50%-ot meghaladó rész engedélyezése végett.

⁵⁴ PINTÉR Zoltán: I. m. 141.

⁵⁵ PÜSKI Levente: I. m. 161. PÜSKI Levente: Gazdasági mélyponton – Hajdúnánás az 1930-as években. In: PALLAI László (szerk.): *Vidék és város: Ellentétek és kölcsönhatások a 20. századi Magyarországon*. Hajdúnánás Város Önkormányzata, Hajdúnánás, 2013. 91.

illetve az agrártérségekben a birtokosokra, aminek hatására a politikai közhangulat erőteljesen megváltozott. Amíg az 1929-es választások még a kormánypárt győzelme jegyében zajlottak le, s a helyi elitek többnyire lojálisan viszonyultak a bethleni kormánypolitikához, és biztatónak látták saját és persze településük jövőjét, addig az 1930-as évek elejére a legtöbb önkormányzat esetében erőteljes bizalommingás következett be, ami hozzájárult ahhoz a politikai erjedéshez, romló közhangulathoz, melyet az 1930-as évek elején számos hazai és külföldi megfigyelő érzékelt.⁵⁶ Jelentős részben ez a fordulat alapozta meg a bethleni vonal egyenes örökösének tartott, Károlyi Gyula vezette kormányzat népszerűtlenségét, majd azt az inkább pozitív várakozó magatartást, mellyel az önkormányzatok vezető erői a gömbösi reformpolitikához viszonyultak.

⁵⁶ ROMSICS Ignác: I. m. 235.

PAKSY ZOLTÁN

A politika és a közigazgatás ütközőpontján: a vármegyei reform kérdése az 1920-as években

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2022.2.2>

A történelmi magyar állam egyik legősibb intézménye, a Szent István által alapított vármegyerendszer még a 19. században is hasonló jogi keretek között működött, mint a korábbi évszázadokban. Ennek a legfontosabb jellemzője az „állam az államban” működés volt. A belügyeit önállóan intézte, a kormánnyal mint joghatóság kommunikálhatott, és minden alkalmazottját, tisztviselőjét maga választotta.¹ Utóbbiak munkaadója tehát a vármegye volt, ezért a lojalitásuk is elsősorban ennek szólt, s csak utána az államnak, amelynek a törvényeit végrehajtották. Ennek volt köszönhető, hogy egyes történelmi helyzetekben – II. József idején, a reformkorban vagy 1905–1906-ban – a vármegyék szembeszegülhettek a központi kormányzat akaratával, és a magyar belpolitikai életet döntő módon befolyásoló szerephez kerülhettek. Ez azonban a modern állammal kapcsolatos elképzelésekkel nehezen volt összeegyeztethető, ezért a dualizmus idején a magyar kormányok megpróbálták ezen a helyzeten változtatni.

Az 1870-es, majd az 1880-as években több törvény is született, amely szabályozta a közigazgatás egyes elemeinek működését, a vármegyei önkormányzat említett jellegét azonban ezek nem változtatták meg. Ennek az volt az oka, hogy a korabeli törvényhozók előtt még ott lebegett a vármegyék abszolutizmus elleni harcának „szép emléke”, s úgy gondolták, hogy erre esetleg

¹ Az 1870. évi XLII. törvénycikk a köztörvényhatóságok rendezéséről.

a jövőben is szükség lehet, ezért a vármegyei autonómiához nem nyúltak. Ezen a helyzeten először a Szapáry-kormány kísérelt meg változtatni 1890-ben, amikor a vármegyei közigazgatás államiasítására tett kísérletet. A tervezet ellen azonban a függetlenségi ellenzék obstrukciót hirdetett, ezért azt a kormány visszavonta. E javaslat tehát a pártpolitikai küzdelem frontvonalán vérzett el, a függetlenségi ellenzék ugyanis attól tartott, hogy egy ilyen törvénnyel elveszti a befolyását azokban a vármegyékben, ahol addig túlsúlyban volt. Ha ugyanis egy megyében, a megyei közgyűlésen az ellenzék többséget képviselt, akkor a maga választotta tisztviselők révén az egész megye irányítását a kezében tarthatta. Ha viszont ezeket a tisztviselőket a kormány nevezi ki, akkor ez a helyzet megváltozik.

Neves közéleti személyek és jogtudósok is egyetértettek a reformok szükségességével, Beksics Gusztáv könyvet is szentelt a kérdésnek,² Concha Győző pedig egyenesen úgy fogalmazott, hogy ha a Szapáry-féle tervezet megvalósul, akkor „alkotmányunk a legnagyobb változások egyikén fog keresztül menni, melyeket ezeréves életében megért”.³ Hiába volt azonban a szakma nagyjainak támogató állásfoglalása, a közigazgatási reform a politika útvesztőiben elakadt. Egy rövid törvényt viszont a Szapáry-kormány megfogalmazott, az 1891. évi XXXIII. törvényt, amely kimondta, hogy „a közigazgatás a vármegyékben állami feladatot képez, melyet kinevezett állami közegek intéznek, részint önállóan, részint a törvény korlátai közt, önkormányzati elemek közreműködésével”, s e célból a belügyminiszter dolgozzon ki majd törvényjavaslatot. Ez a törvényjavaslat azonban sohasem készült el, s végül az 1891. évi XXXIII. törvényt a kormány 1907-ben hatályon kívül helyezte.⁴

A magyar közigazgatás rendszerével kapcsolatban így az első világháborúig nem is született semmilyen komolyabb változta-

² BEKSICS Gusztáv: *Közigazgatásunk reformja és nemzeti politikánk*. Budapest, 1890.

³ CONCHA Győző: A közigazgatási javaslatról. In: *Hatvan év tudományos mozgalmái között*. Concha Győző összegyűjtött értekezései és bírálatai. II. kötet, Budapest, 1935. 2.

⁴ 1907. évi LVIII. törvénycikk a vármegyei közigazgatás rendezéséről szóló 1891. XXXIII. törvénycikk hatályon kívül helyezéséről.

tás, miközben az eltelt évtizedek rohamos gazdasági és társadalmi változásokat hoztak, s egyre anakronisztikusabbnak tűnt ez a változatlanóság, a modern polgári államokhoz képest elmaradt berendezkedés. Ebből a szempontból az egyik legnagyobb problémát a személyes szabadság védelmének és az állami kontrollnak a hiánya jelentette, amelyek éppen a modern polgári állam alapvető jellemzői voltak. A másik a szakértelem felületességéből és a modern szakképzés teljes hiányából adódott, hiszen bármilyen vármegyei állásra elegendő volt egy „mezei jogász”-diploma, azt a tisztviselő pályafutása során nem volt szükséges kiegészíteni semmilyen továbbképzéssel vagy specializációval. Nem véletlenül írta erről szóló szaktanulmányában 1922-ben Magyary Zoltán, hogy „közigazgatásunkban a dilettantizmus a fő jellemvonás”, s hogy „az ez elleni tiltakozás és küzdelem nem általános, annak magyarázata bizonyára főleg abban van, hogy nemzetünkben az organizáció iránti érzék nincs eléggé kifejlődve”.⁵

A vármegyei (és városi) törvényhatósági bizottságokat illetően az első világháború és az 1918–1919-es időszak után a legaktuálisabb problémát az újjászervezésük jelentette, hiszen tagjaikat még a háború előtt választották. Az 1915. évi VI. tc. kimondta, hogy a háború idején a tagok mandátuma meghosszabbodik, s új általános választás csak a hivatalos békekötés napját követő három hónap után tartható. A trianoni békeszerződést a magyar nemzetgyűlés 1921. július 26-án iktatta be (1921. évi XXXIII. tc.), ebből következően 1921. október 26-a után lehetett volna megtartani a törvényhatósági bizottságok újjáválasztását. Ehhez azonban azért is szükség lett volna új szabályozásra, mert annak hiányában a választást még lényegében az 1874. évi XXXIII. törvény alapján meghatározott választójog és az 1914. évre érvényes országgyűlési névjegyzék alapján kellett volna lebonyolítani.⁶ Azaz a teljes népességnek csak egy igen szűk (6% körüli) csoport-

⁵ MAGYARY Zoltán: A közigazgatási reform és államtudományi oktatásunk mai állapota. *Budapesti Szemle*, 191. kötet (1922) 547., 22–23.

⁶ Lásd az 1915. évi VI. törvénycikket. Az 1914. évre érvényes (azaz még 1913-ban készített) névjegyzék még az 1874-es törvény alapján készült, mert a Tisza István-féle új választási törvény (1913:XIV. tc.) csak 1914 tavaszán lépett életbe.

ja választhatott volna.⁷ Ugyanakkor a törvényhatóságokról szóló 1886. évi XXI. tc. szerint a törvényhatósági választójog azonos az országgyűlési választójoggal: azok szavazhatnak, akik benne vannak az adott évre érvényes névjegyzékben. És bár választójogi törvény nem született 1919 ősze és 1925 között, de a parlamenti választójog mégis megújult, tömegessé vált: az 1920-as nemzetgyűlést a Friedrich-féle választójogi rendelet (5985/1919. ME sz.) közel általános, nőkre is kiterjedő választójoga alapján választották, az 1922-est pedig a Bethlen-féle hasonló rendelet (2200/1922. ME sz.) alapján.⁸ Ezt az ellentmondásos helyzetet az országgyűlési képviselők is jól látták, ahogy azt Giesswein Sándor meg is fogalmazta: „nonszensz, hogy az általános politikai választások az általános, bár nem titkos választójog alapján történnek, a törvényhatósági választásokban pedig van bizonyos titkosság, de nincs általánosság; szóval igazi összevisszaság uralkodik”.⁹

Az 1870-es, első vármegyei törvény határozta meg a törvényhatósági bizottságok, azaz a közgyűlések tagságának az összetételét is (1870. évi XLII. tc. 19–21. §), amelyet az 1886. évi XXI. tc. apró változtatással érvényben hagyott (22–23. §). Eszerint a testület egyik felét választott tagok, a másikat pedig a nyers virilizmus által kiadott személyek alkották, azaz az adott vármegyében legtöbb adót fizető személyek adófizetés mértéke szerinti sorrendje. A vármegyék esetében ebben az időszakban ezek legnagyobb számban a helyi földbirtokosok voltak, a volt nemes-ség leszármazottai, akik számára ez a körülmény hosszú távra biztosította a közéletben történő érvényesülést. Ez egy idő után abban is megmutatkozott, hogy ezeknek a nemesi családoknak a tagjai, különösen a kevésbé vagyonosak, vármegyei állásokban helyezkedtek el. Ezzel egyrészt biztosították a megélhetésüket, másrészt tovább éltették családi presztízszüket a helyi közéletben,

⁷ VARGA Lajos: Országgyűlési választások a dualizmus korában. In: FÖLDES György–HUBAI László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 18.

⁸ A választójogról törvényt a nemzetgyűlés csak 1925-ben hozott (XXVI. tc.).

⁹ Az 1922. évi június 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. (a továbbiakban NN 1922.) I. kötet, 345–346. 1922. július 7.

esetleg ugródeszkának használhatták a vármegyei tisztviselői állást magasabb állami vagy politikai funkciók megszerzése érdekében. A nemesi és polgári származású személyek érvényesülését segítette a törvénynek az a rendelkezése is, amely szerint az értelmiségiek, diplomások adóját kétszeresen számította be, hiszen ezt a végzettséget ezekben az évtizedekben, a társadalmi mobilitás korlátozottsága miatt nagyjából ők szerezték meg.

Az ellenforradalmi kormányzat hatalomra kerülése után elsőként ez a két kérdés, azaz a törvényhatósági bizottságok választásának és összetételének újraszabályozása került napirendre. Először Ferdinándy Gyula kisgazdapárti belügyminiszter dolgozott ki a vármegyéket érintő törvényjavaslatokat 1920 szeptemberében, amelyet addig már több szakmai fórum is tárgyalt, így például a Magyar Jogászegylet közjogi és közigazgatási szakosztálya.¹⁰ Ennek eredményeit a belügyminiszter is hasznosította, majd az elkészült javaslatot tárgyalta egy belügyminisztériumban tartott értekezlet is.¹¹ A nyilvánosság számára Ferdinándy Gyula belügyminiszter 1920 szeptemberében ismertette elképzeléseit.¹² Láthatóvá vált, hogy a javaslatban egyelőre csupán a fent említett részkérdésekről, a vármegyék és a települések képviselőtestületeinek újjáalakításáról és megválasztásukról, tagságuk összeállításáról van szó.

Ezután a minisztertanács elé került a törvényjavaslat, ahol a kérdésben komoly vita folyt.¹³ Ennek eredményeképpen Ferdinándy végül módosított a tervezetén, s végül a következő három törvényjavaslat került a nemzetgyűlés elé 1920. október 20-án: „A vármegyei igazgatás szervezeti és háztartási változásairól szóló”, „A kis- és nagyközségekben a községi képviselőtestület megalakításáról szóló” és „A városi törvényhatósági bizottság és a rendezett tanácsú városi képviselőtestület megalakítá-

¹⁰ CSIZMADIA Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a táncsrendszer létrejöttéig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 348–349.

¹¹ RUSZOLY József: Alkotmányjogi reformtörekvések az első nemzetgyűlés idején. *Acta Juridica et Politica*, XXI. kötet, Szeged, 1974. 14.; *Budapesti Hírlap*, 1920. szeptember 18. 2.

¹² *Magyar Közigazgatás*, 1920. szeptember 12.

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) K 27, minisztertanácsí jegyzőkönyvek, 1920. október 13. és 15.

sáról szóló” törvénytervezet.¹⁴ A benyújtott javaslatok egyébként megváltoztatták az addigi törvényi szemléletet is, amely egyben szabályozta a vármegyéket a törvényhatósági jogú városokkal, a rendezett tanácsú városokat pedig a községekkel.

A javaslatok „atyja”, Ferdinándy Gyula belügyminiszter Abauj vármegyei nemesi, földbirtokos családból származott. Jogi diplomát szerzett, s először vármegyei hivatalt vállalt, majd 1912-től a kassai jogi akadémia tanára, 1918-ban pedig a dékánja lett. 1920-ban képviselői mandátumot szerzett a kiszegedapárt jelöltjeként, majd igazságügy-miniszteri, a Teleki-kormányban pedig belügyminiszteri posztot kapott. A közigazgatással már régebb óta foglalkozott szakmai szinten is, több ezzel foglalkozó könyvet írt, így például 1909-ben jelent meg *A vármegyék reformja* című műve.

Javaslatai szerint a vármegyei, a városi és a községi törvényhatóságok, képviselő-testületek összetétele felerészben választott tagokból, felerészben pedig a legnagyobb helyi adófizetők közül választott tagokból áll. Rajtuk kívül szavazati joga van egy sor helyi – vármegyei vagy városi – tisztviselőnek, sőt még a törvényhatóság területén megválasztott parlamenti képviselőknek is.

A vármegyei törvényhatóság létszámát a tervezet jelentősen csökkentette, 120 és 300 fő közé degradálta, úgy, hogy minden 8000 lakosra 4 bizottsági tag jusson. Bizottsági, illetve képviselő-testületi tag lehet mindhárom esetben az a férfi, aki legalább 26 éves, tíz éve magyar állampolgár, hat éve lakik ugyanabban a helységben, és tud írni-olvasni (kivéve a községekben, ott ez nem feltétel). Virilis képviselővé az a férfi választható, aki az adóját hat éve megfizeti. A tervezet szerint a törvényhatósági bizottság virilis tagjait három évre választják meg, az összes választó közül megválasztott képviselőket pedig háromévente hat évre. Utóbbit oly módon, hogy az első ízben megválasztott képviselők fele három év múlva sorshúzás útján elveszti mandátumát, és a

¹⁴ Az 1920. február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés nyomtatványai. Napló (a továbbiakban NN 1920.) VI. kötet, 94. 1920. október 20. A vármegyékről szóló törvényjavaslat szövegét és indoklását lásd uo. Irományok (a továbbiakban NI 1920.) V. kötet, 360–406.

helyükre újakat választanak, utána pedig már automatikusan háromévente választják újra a lejárt hatéves mandátumúakat.

A virilis képviselők száma a lakosság arányában alakul ki, erről a törvényhatóság szabályrendeletet alkot. A korábbiakhoz képest a legjelentősebb eltérést az jelentette, hogy a legnagyobb adófizetők nem automatikusan lettek volna a képviselő-testület tagjai, hanem a kétszer akkora virilis létszámból választhatták ki a választók a virilis képviselőket, tehát ez egyfajta korlátozott „választási virilizmus” bevezetését jelentette volna. Fontos változás volt továbbá a törvényjavaslatban a titkos szavazás bevezetése, azonban a tervezet a nőknek ezután sem adta volna meg a választójogot! A választójoghoz ugyanazok a feltételek kellettek, mint a választhatósághoz, azzal a különbséggel, hogy elég volt a 24 éves életkor.

Ferdinándy Gyula törvényjavaslata azonban nem várt reakciókat szült, hatalmas belpolitikai vihart kavart. A tervezet ugyanis kivívta a vármegyék politikai elitjeinek – elsősorban a reform ellenük irányuló élet jól érzékelő dzsentrí – hatalomféltő ellenállását, tiltakozását és szembeszegülését.

A vármegyék országos akciót indítottak, és az év folyamán sorban fogalmaztak meg s intéztek olyan reformellenes feliratot a kormányhoz, amelyek kivétel nélkül annak megvalósítása ellen tiltakoztak.¹⁵ Nézetük szerint a nemzetgyűlésnek kisebb a legitimitása, mint a vármegyéknek, a törvényhatóságok hitelesebben képviselik a nemzetet, nagyobb a szuverenitásuk, ezért a nemzetgyűlés nem is hozhat róluk törvényt. Érvelésük szerint a vármegyeyrendszer még a 20. században is a legfontosabb magyar politikai intézmény, annak tagjai „nemzetfenntartó erőt” alkotnak, ezért nemcsak joguk, de egyenesen kötelességük a nemzet életét érintő ügyekben megszólalni és iránymutatással szolgálni (például a „destruktív Budapesttel szemben”, amely nem szolgálja a nemzet érdekeit).

¹⁵ Az ügyet részletesen lásd PAKSY Zoltán: A közigazgatási reform terve és kudarca Magyarországon, az 1920-as évek elején. In: HORVÁTH Zita–MIKLÓS Dániel–MIKÓ Zsuzsanna–NÉMETH László (szerk.): *Kapiller Imre emlékkönyv*. Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, Zalaegerszeg, 2018. 199–211.

A törvényhatóságok gyűlése végül úgy döntött, hogy tiltakozó jegyzékét egy küldöttség fogja átnyújtani Horthy kormányzónak. A vármegyék elhatározták azt is, hogy állandó bizottságot alakítsanak érdekeik védelmére. Ezért minden vármegyéből két-két főt delegálva létrehozták a Vármegyei Országos Bizottságot (VOB).

Ezek a törvényhatósági állásfoglalások egymással teljes összhangban születtek, azonos nézeteket tartalmaztak, s azokat jellemzően egyhangúlag, különösebb, ellenérveket felmutató vita nélkül fogadták el, tehát a közgyűlésekben helyet foglaló képviselők elsöprő többségének a felfogását tükrözték.

A vármegyei ellenállás meg is hozta az eredményét. A kormány a törvényjavaslatait visszavonta, Ferdinándy Gyula belügyminiszter pedig 1921. február 26-án lemondott tisztségéről.¹⁶ Ezzel azonban a történet nem ért véget. A vármegyék továbbra is fenntartották szervezetüket (a VOB-t), és a következő években azonnal reagáltak és felléptek minden olyan esetben, amely a törvényhatóságok jogi helyzetét érintette. Mozgalmukat a belügyminiszter lemondása után is folytatták, ami arra utalt, hogy itt nemcsak egy szalmalángszerű, ad hoc akcióról van szó, hanem tudatosan felépített és képviselt politikai állásfoglalásról.

1921 augusztusában a vármegyék újabb közös nagygyűlést tartottak a pesti vármegyei házában, ahol a rendi országgyűlések mintájára minden vármegyéből két-két küldött vett részt. A gyűlés elnöke, Széchenyi Emil gróf nyitóbeszédében újra egyértelműen leszögezte, hogy a „mai nemzetgyűlést nem tartja a történelmi Magyarország képviselőjének és nem tartja hivatottnak arra, hogy ezeréves alkotmányunkat megváltoztassa”.¹⁷ A vármegyei szervezkedés tehát elérte a közigazgatási reform elodázását, de ezzel a törvényhatósági bizottságok újjászervezése az 1921. október 26-i időpont után egyre késett, 1922-ben sem történt előrelépés, így egy bizonytalan és zavaros helyzet állt elő. 1921 ősztől lehetett volna az egyes törvényhatóságokban általános választásokat tartani, de csak a régi, 19. századi választójog és

¹⁶ NN 1920. VIII. kötet, 218. 1921. február 26. Maga Ferdinándy nem ezzel indokolta a lemondását, hanem azzal, hogy összeütközésbe került egyes „katonai körökkel”.

¹⁷ *Budapesti Hírlap*, 1921. augusztus 26. 1.

az 1914-es névjegyzék alapján – erre azonban sehol nem került sor. Végül a kormány egy átmeneti törvénnyel, az 1923. évi II. törvénycikkkel (illetve a törvényhatósági városokra vonatkozóan a IV. törvénycikkkel) igyekezett rendezni a helyzetet, amelyben a törvényhatósági bizottsági tagok mandátumát az év végéig meghosszabbította.¹⁸

Az év régi határdátum oka az volt, hogy már folyt az új törvényjavaslat előkészítése, amire nem is kellett sokat várni. Ekkor a vármegyei ellenállásban is főszerepet játszó, de időközben belügyminiszterré kinevezett Rakovszky Iván dolgozott ki új javaslatot, s ebből feltételezhető volt, hogy az nem fog szembemenni a vármegyei akció szándékaival.

Rakovszky 1922. június 16-án került a belügyminiszteri székbe. Kinevezésekor fogadta a főispáni kar küldöttségét, majd sajtónyilatkozatában kitért a közigazgatási reform kérdésére is, és körvonalazta ezzel kapcsolatos álláspontját.¹⁹ Hangsúlyozta a vármegyékben élő „magyar hagyomány, az önfeláldozó készség” iránti elkötelezettségét, mely vármegyei „hazafias erőknek akkor teszünk szolgálatot, ha a mai közigazgatást a kor szellemének megfelelően reformáljuk”. Közölte továbbá, hogy Magyarországot ma nem külföldi ellenség, „hanem az ország lakosságának bizonyos rétege ellen kell megvédeni”, és ebben a harcban számít a vármegyékre.

Rakovszky a választási programbeszédében²⁰ a vármegyék által képviselt ideológiát azonosította a kormánypárt, az Egységes Párt politikájával, szembeállítva a csak részérdekeket képviselő pártokkal (meg nem nevezve, de nyilvánvalóan a Szociáldemokrata Pártra és a Rassay Károly-féle ellenzéki kizsugdapártra célozva, akik csak a hatalmat akarják, a saját érdekeiket képviselik és képtelenek egész nemzetben gondolkodni). „Az ország igaz ereje a történelmi hagyományok megbecsülésében áll” – hangsúlyozta, és „élete legszebb céljának”, egyben csúcspontjának nevezte, ha sikerül megvalósítania a közigazga-

¹⁸ Erről részletesen lásd e számban Püski Levente tanulmányát.

¹⁹ A főispánok Rakovszky Ivánnál. *Budapesti Hírlap*, 1922. június 23. 5.

²⁰ *Nyírvidek*, 1922. július 25. 2–6. Rakovszkyt ekkor a nyíregyházi kerület nemzetgyűlési képviselőjévé is megválasztották egy időközi választáson.

tási reformot. Jelen tanulmánynak nem célja az ellenzéki pártok közigazgatási reformmal kapcsolatos álláspontjának vizsgálata, Rainprecht Antal²¹ liberális képviselő választát azonban érdemes idézni, hogy lássuk a polgári ellenzék sarkos véleményét a vármegyei szervezkedésről: „El-eltűnődöm a belügyminiszter úrnak a törvényhatóságokhoz intézett bemutatkozó levelén is. [...] [Látjuk], mennyire bókol a miniszter úr az ügynevezett őserőnek, az ügynevezett régi nemesi jellegnek. Addig is, amíg erről a szerintem kissé degenerálódott őserőről majd a közigazgatási reform során tárgyalni fogunk, igen célszerű lenne, ha a t. kormány a nemesi őserőtől duzzadó közigazgatást az ügykezelés kissé humanisztikusabb és méltányosabb szempontjainak figyelembe vételére is köteleznék.”²² Látható tehát, hogy mennyire különböztek az álláspontok, mintha két külön világ élt volna egymás mellett: a „nemzetfenntartó osztályoké”, melyek a nemzettel azonosították magukat, és egy másik, amely ezt abnormálisnak tartotta.

Rakovszky valóban nem sokáig tétlenkedett, mert 1923 áprilisában bemutatta készülő törvényjavaslatát, amely több olyan elemet tartalmazott már, ami majd az 1929. évi XXX. törvényben fog megjelenni, így például a kisgyűlés intézményét.²³ A tervezet szerint a tizenkét tagú kisgyűlés elnöke az alispán. Tagjai közül hat virilis, hat pedig választott, őket a törvényhatósági bizottság választja három évre. A kisgyűlés havonta ülésezik, s ez készíti elő a tárgyalásra a közgyűlési napirend témáit. A javaslat kísérletet tett valamennyi vármegyei tisztviselő állami kinevezési gyakorlatának bevezetésére, annyi engedménnyel, hogy az alispán az államfő a törvényhatósági bizottság által kijelölt három tisztviselő közül nevezi ki. További fontos változás lett volna a Közigazgatási Bizottság helyébe lépő „közigazgatási szék”, amelynek a funkciója is némileg megváltozott volna, és hat tematikus szakosztályban, albizottságban folyt volna a munka.²⁴

²¹ Rainprecht Antal (1881–1946) jogász, földbirtokos, 1917 és 1919 között Veszprém vármegye főispánja, 1922 és 1926 között nemzetgyűlési képviselő.

²² NN 1922. I. kötet, 417. 1922. július 10.

²³ A közigazgatási reform. *Magyar Közigazgatás*, 1923. április 8. 1.

²⁴ CSIZMADIA Andor: I. m. 358–359. A nemzetgyűlés elé végül 1923 végén került törvényjavaslatból már hiányzott mind a „közigazgatási szék”, mind a vármegyei tisztviselők állami kinevezésének elképzelése.

A javaslat nyilvánosságra hozatala után Rakovszky egyeztetéseket kezdett, melynek eredményeként ezek a kezdeti javaslatok több változáson mentek keresztül, elkezdtek felpuhulni. Ezeken az 1923 áprilisában zajló értekezleteken többek között Wlassics Gyula, Apponyi Albert, Simonyi-Semadam Sándor, Ugron Gábor, Weis István, Károlyi József, további parlamenti képviselők és más szakemberek vettek részt.

A törvényjavaslat további részei a következőket tartalmazták: a vármegyei törvényhatósági bizottság összetétele öt csoportból áll: választott képviselők, virilisekből, örökös tagokból, állásuk vagy tisztük miatt bekerült személyekből és szavazati joggal bíró vármegyei tisztviselők. Számaránya a tervezet szerint: a választott tagok kétszer annyian vannak, mint a virilisek, az örökös tagok és a tisztüknél fogva tagok aránya pedig e kettő összegének a nyolcada, s ezt egészítik ki a tisztviselők. Minden vármegyében ötvenezer főre húsz választott és tíz virilis tag juttatott, számuknak százhusz és hatszáz közé kellett esnie. Tehát ha az arányok érzékeltetésére száz választott tagot veszünk, akkor ötven fő virilis, tizenkilenc-tizenkilenc örökös, illetve tiszténél fogva tag lehet, és ehhez jönnek még a vármegyei tisztviselők.²⁵

Az örökös tagokat a vármegyei közgyűlés a saját sorából maga választja, megválasztásuk élethosszig szól. Állásuknál vagy tisztüknél fogva a következők kerülhetnek be: a törvényhatóság területére kiterjedő hatáskörrel működő püspökök, valamint a következő állami hivatalok vezetői: bíróság, ügyészség, államépítészeti hivatal, gazdasági felügyelőség, a rendőrség főkapitánya vagy kiküldöttje, továbbá a vitézi szék megyei kapitánya; a különböző kamarák képviselői, s végül a törvényhatóság területén működő tudományos, közművelődési, szépművészeti, közjótékonyági intézmények egy-egy vezetője.

A tisztviselők csoportjába pedig a következők tartoznak: az alispán, a főjegyző, a másodfőjegyző, az aljegyzők, a tisztí főügyész és az alügyészek, az árvaszéki elnök és az ülnökök, a tisztí főorvos, a főszolgabírók, a levéltárnok és a városok pol-

²⁵ A törvényhatósági bizottságok újjászervezése. *Magyar Közigazgatás*, 1924. január 13. 1.

gármesterei. Ezek létszáma tehát a vármegye méretétől függően harminc-negyven fő körül is alakulhatott.

A javaslat szerint a választott és legtöbb adót fizető tagok egyharmadát az összes választhatók közül, egyharmadát a községek és városok jelöltjei közül, egyharmadát pedig a legtöbb adót fizetők közül kell választani. Tehát a fenti példa alapján ötven főt választanak meg az összes jelölt közül, ötven főt a községek és városok jelöltjei közül és ötven főt a virilis listáról. A községeknek és városoknak csak a képviselő-testülete jelölhetett személyeket, négyszer annyit, mint amennyi hely volt, és ezek közül kellett megválasztani a képviselőket. Egy-egy település képviselőinek számát a törvényhatósági bizottság szabályrendeletben állapítja meg a lélekszámtól függően. A viriliseknél ugyancsak a helyek négyszeresét írják föl a jelöltlistára, méghozzá járasonként és városonként, és ezek közül a virilisták választják meg maguk közül a képviselőiket.

Rakovszky tehát nemcsak megtartotta, de tovább szélesítette a választási virilizmus intézményét, ami teljesen ellentmondott a vármegyei ellenállásban addig általa is képviselt elveknek. Magának a virilizmusnak a megtartását egyébként Rakovszky azzal indokolta, hogy a megszüntetése „a közérdekre nézve hátrányos lenne”, mert az „rendszerint magasabb értelmi színvonalon álló, értékes konzerváló erőt juttat az önkormányzati képviseletbe”. A választott virilizmus bevezetése viszont szerinte eleget tesz a „demokratikus kívánalmaknak”.²⁶ Rakovszky indoklása a virilizmus előnyeiről szinte szó szerint megegyezett a korábban, 1920-ban erről hangoztatott kormányzati érveléssel.²⁷

Tervezete szerint a törvényhatósági választójog egybeesett az országgyűléssel, tehát megadta a női választójogot, de tartalmazott két különbséget: kettő helyett hat év helyben lakást követelt meg, és továbbra is csak férfiak voltak választhatók.

²⁶ Az 1922. június 16-ára összehívott nemzetgyűlés nyomtatványai. Irományok (a továbbiakban NI 1922.) VIII. kötet, 212.

²⁷ NI 1922. I. kötet, 214. (A 32. sz. törvényjavaslat indoklása.) Idézi IGNÁCZ Károly: *Budapest választ. Parlamenti és törvényhatósági választások a fővárosban, 1920–1945*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2013. 50.

Végül ki kell emelni a Rakovszky-féle javaslat egyik legérdekesebb elemét, amely szerint a virilis névjegyzék összeállításánál csak a föld- és házadó számított. Bár a diplomások addig is érvényben lévő kétszeres adószámítását meghagyta, ebből következően nyilvánvaló volt, hogy a virilisek legnagyobbbrészt a földbirtokosok közül kerülhetnek ki, vagyis ez a pont szinte leplezetlenül kísérelte meg a vidéki dzsentri befolyását megőrizni.²⁸

A Vármegyék Országos Bizottsága 1923. június 27-én a Rakovszky-féle javaslatot is megtárgyalta, és teljes egészében elutasította, a következő indoklással: „a jelenleg életben lévő közigazgatási rendszer alapjaiban való megváltoztatását nem tartja időszerűnek” továbbra sem, mert a többi közjogi kérdés még mindig nincs megoldva.²⁹ Hangsúlyozta, hogy a fennálló magyarországi helyzet csak „provizórium”, a nemzetgyűlés nem alkalmas a törvényi változtatásokra, ezeket „a történelmi alkotmányunk alapján összeülő törvényhozásra” kell bízni. A határozat kimondta, hogy „bár meg van győződve a belügyminiszter úr legjobb szándékairól”, de a tervezetet elutasítja. Ezzel láthatóvá vált, hogy a vármegyék bizottsága a legkonzervatívabb álláspontot tette magáévá és minden kompromisszumot elutasított.

Ennek ellenére az év végén, 1923. december 14-én Rakovszky benyújtotta a törvényjavaslatát a nemzetgyűlésnek,³⁰ de azt hamarosan visszavonta, és egy új, módosított javaslatot dolgozott ki, amelyet egy évvel később, 1924 decemberében terjesztett elő.³¹ Ez néhány kisebb különbséget tartalmazott az előzőhöz képest. Eszerint a törvényhatósági bizottság létszáma a vármegyében úgy alakul, hogy minden húszezer lakosra huszonnégy választott tag jusson. A legfontosabb különbség a bizottság összetételében látszódott, mely szerint három részből áll: választott tagokból, „törzstagokból” és állásuknál vagy tisztüknél fogva tagokból.

Tehát az örökös tagok helyett törzstagok kerültek elő, ahol ez a kategória egyesítette a korábbi örökös tagokat és az állásuk vagy

²⁸ A virilisek befolyása a kisgyűlésben még nagyobb lett volna, hiszen annak a felét alkották.

²⁹ *Budapesti Hírlap*, 1923. június 27. 2.

³⁰ NI 1922. VIII. kötet, 200–209. 346. szám.

³¹ NI 1922. XII. kötet, 238–246. 567. szám.

tisztük miatt tagságot nyert személyeket, mert a törvényjavaslat szerint a törvényhatóság a tagjait „részben az önkormányzati élet terén különös érdemeket szerzett saját tagjai sorából választja”, részben pedig az ugyanezzel kapcsolatban álló közintézmények vezetői közül. A megválasztás életfogytig szól. Különbséget jelentett továbbá, hogy számuk a választott és virilisz tagokénak egytizedét alkothatta. A választott virilizmus – négyszeres számból kiválasztva – megmaradt, és az arányuk sem változott. Tehát ismét a korábbi számszerű példát használva, ezúttal ötven főt választanak meg az összes jelölt közül, ötven főt a települések jelöltjei közül és ötven főt a viriliszek közül, melyekhez jön még tizenöt törzstag és a szavazati joggal bíró tisztviselők.

Rakovszky második törvényjavaslatát (egyben a kormány más közjogi javaslatait) a Vármegyék Országos Bizottsága 1925. március 21-én tárgyalta meg Pest vármegye székházában. Ekkor a következő határozati javaslatot fogadták el: A Bizottság „az alkotmány-reformok terén a jogfolytonosság elvének kiépítésében látja a forradalmi joggal való szakítás, s az alkotmányos útra való visszatérés egyetlen módját, s az országra súlyosan nehezedő közjogi provizórium megszüntetését”.³² Tehát a VOB az adott magyarországi államhelyzetet csak „provizóriumnak” tekintette, ezért úgy vélte, közigazgatási reformra kizárólag akkor kerülhet sor, ha „a jogfolytonosság szerint helyreállított ősi magyar alkotmány alapján összeülő törvényhozás” működik. Így az egész kezdeményezést gyakorlatilag ugyanazzal az érveléssel újra elutasították. A bizottság ezúttal viszont már élesen kritizálta Rakovszky Ivánt is, már nem voltak meggyőződve a „legjobb szándékáról”, mert feltették neki a kérdést: „a bűn csak addig bűn-e, amíg mások csinálják és rögtön erénnyé változik, mihelyt magam hajtom végre”?

A törvényjavaslat elemei közül a gyűlés résztvevői kiemelten kritizálták a választási virilizmus rendelkezéseit, amelynek megokolása szerintük „gyenge”, mert az érvül felhozott demokrácia mást jelent, és különben is fontosabb a régi alkotmány, mint a

³² *Budapesti Hírlap*, 1925. március 22. 5–6.; *Nemzeti Újság*, 1925. március 22. 1–2.

demokratikus érv. A gyűlés fő hangsúllyal a reform demokratikus tartalmú elemeit utasította el, a demokráciát, mint érvet vagy tartalmat inkább „demagógiának” tekintette, illetve nevezte. A választási virilizmus mellett ilyen elem volt a titkos szavazás elve, helyette a vármegyei bizottság a nyílt szavazás mellett tette le a voksát. Ezt többen is megindokolták. Szerintük egy közéleti, közjogi ügyben csak nyíltan, mindenki által tudottan lehet szavazni, mert egyrészt „ez felel meg a szavazatok közjogi természetének”, másrészt ez magasabb erkölcsű cselekedet. A titkosság ezzel szemben „arra szolgál, hogy a lappangó erők, amelyek a nemzeti katasztrófa felidézésének aktív tényezői voltak, a titkosság leple alatt újra szervezkedhessenek”. „A titkosság mindig erkölcsi hátránnyal jár.” A titkos választójog nézetük szerint azokat az erőket erősíti, „amelyek a magyar államot megdöntötték, az ősi alkotmányt felforgatták, a nemzeti gondolatot elbuktatták, a szabadság helyébe a tömeguralom önkénykedő anarchiáját léptették”. A VOB „félta a magyar nemzeti politika ezer éve megvetett alapjait az általános titkos radikalizmus fertőjétől, félta a magyar szabadság viharálló intézményeit: a vármegyét, az országgyűlést az általános titkos demagógia felülkerekedésétől”.

Emellett leszögezték, hogy a törvényhatósági választójognak szűkebbnek kell lennie, mint az országgyűlésinek, „mert a törvényhatóság tagjai olyan sokoldalú funkciót teljesítenek, amelynek elvégzéséhez nagy intelligencia szükséges, s ez az intelligencia nem lesz meg a törvényhatóság tagjaiban, ha a törvényhatósági választójogét szélesítik”.

A gyűlés végül leplezetlenül kimondta, hogy szerintük ezek a reformjavaslatok „veszélyeztetik a magyar értelmiségnek, a magyar középosztálynak nemcsak jogos, de szükséges és nélkülözhetetlen vezető szerepét a magyar politikai, parlamenti és vármegyei életben”, „veszélyeztetik az arra hivatott személyek vezető szerepét”, és „kérlik a kormányt, hogy ne kergesse ellenzékbe a középosztályt”.

A vármegyék elutasították a kormány többi javaslatát, így a választójogi törvénytervezetet is. Ezzel kapcsolatban Baranya vármegye élt kezdeményezéssel, amelynek közgyűlése 1925. január 12-i ülésén tiltakozott a titkos választójog ellen, s erre

kérte fel átiratában a többi törvényhatóságot is. A baranyai közgyűlés szerint a választójogi törvénynek ilyen „túlzottan radikális megalkotását korainak és nemzeti érdekeink védelme szempontjából károsnak” ítélte, ezért a „titkos szavazásnak az egész vonalon leendő elejtését elengedhetetlenül szükségesnek”³³ tartotta. Indoklásuk szerint a titkos választójog a „jól szervezett, de politikailag iskolázatlan tömegek előtérbe kerülését” jelenti, valamint „oly elemek befolyása juthat nem kívánatos mértékben érvényre, amelyek hagyományos nemzeti érdekeinket sérthetik. A vonatkozó törvény megalkotásánál tehát a nemzeti gondolat által vezetettve azt kérjük, hogy nagy súly helyeztessék arra, hogy választójog csak oly egyéneknek adassék, akiket bármely, legkisebb vonatkozásban is valamely érdekszálak fűznek a Magyar Hazához, és akik bizonyos fokú politikai érzékkel és érettséggel bírnak”. A Baranya megyei közgyűlés is kimondta, hogy a vármegyét magasabb rendű intézménynek tekinti a parlamentnél: „A magunk részéről a parlamentet elvileg csak az állami gépezet egyik szervének tekintjük, mely önmagában egészséges állami létet biztosítani nem képes. A valódi közakarat kiérlelésének a súlypontja minden időkből és minden viszonylatok között az ország önkormányzati berendezésén nyugodott.” Tiltakoztak „az önkormányzati szervezet visszaszorítása” és „parlamentalizálása” ellen, mert „ez visszaesést és veszélyt jelent. Szükségesnek érezzük a figyelmet felhívni arra, hogy mindaddig, míg az ország alkotmányában az önkormányzati lényeg az őt szükségképp megillető helyre vissza nem helyeztetik”, addig szükséges a választói jogosultságokat korlátozni, hogy „a parlamenti választások hangulatát kellőképpen irányítani” tudja, és az – mármint a választás – ne „a változó tömeghangulat zabolátlan megnyilvánulása” legyen. Vagyis a baranyai közgyűlés a vármegyei önkormányzat további megerősítését és a hatalomgyakorlók körének szűkítését látta helyesnek, és semmiképpen sem a demokratikus reformokat.

³³ Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára IV. 402.a. 39. szám, 1925. január 12.

A kezdeményezés sok vármegye egyetértésével találkozott, így például Zala vármegye közönsége „egyhangú lelkesedéssel” csatlakozott hozzá, leszögezve, hogy: „a túl széles alapokra fektetett választási jog nem a demokratikus haladáshoz, hanem demagógiához és radikalizmushoz, végeredményben pedig forradalomhoz és az államalakulatok széttűllesztéséhez vezet. A titkos választójog nem felel meg a magyar ember természetének, kellő politikai iskolázottságra van ennél szükség és a titkos választójog nálunk csak arra lenne alkalmas, hogy az állami és társadalmi rend ellenségei egyesülve újból megtámadják a polgári és társadalmi rendet”.³⁴

Veszprém vármegye 1925. június 8-án tartott ülésén is konkrét feliratot fogalmazott meg, amelyben követelte, hogy a kormány „biztosítsa a virilizmusban is képviselt értelmiség további vezető szerepét a törvényhatóságokban” és tiltakozott a községi delegálás pontja ellen, mert azzal „a demagógiának jutna tér”.³⁵

Mindennek eredményeként az új Rakovszky-féle törvényhatósági törvényjavaslat sem érte meg még a nemzetgyűlési vitát sem, mert lekerült a napirendről. Összefoglalva a vármegyei ellenállás érveit, látható, hogy annak képviselői az 1920-as évek közepén, évekkal a világháborús és a trianoni sokk után nem-hogy nyitottabbak vagy rugalmasabbak lettek volna a reformokkal szemben, hanem éppen ellenkezőleg, még konzervatívabbá és reformellenesebbé váltak.

Érvelésük alapvetően nacionalista volt, hiszen az általuk képviselt ellenvéleményt mindig a nemzeti érdekekre hivatkozva fogalmazták meg. Egy olyan történelmi hagyományokra épülő, feudális vonásokkal terhelt, konzervatív, nacionalista rendszert képzeltek el, amelyben a tekintélyelv, azaz a társadalom hagyományos rétegződéséből fakadó hierarchia határozza meg a politikai jogokat és a közéleti szerepet. Magukat „nemzetfenntartó osztálynak” nevezték, amin azt értették, hogy a nemzetet ők hivatottak vezetni, s a nemzet fennmaradását is csak az ő helyzetük és társadalmi privilégium-rendszerük fennmaradása

³⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára IV. 402.a. 20. szám, 1925. február 9.

³⁵ *Budapesti Hírlap*, 1925. június 11. 5.

biztosítaná. Ellenkező esetben a társadalomban uralomra jut a nemzettől szerintük idegen mentalitás és életforma, amely súlyos helyzetet, hosszabb távon nemzethalált eredményezne.

Értékelve azonban ezt az ideológiát, az nem volt más, mint nemzeti elvre való hivatkozással eltakarni a szűk osztályérdek védelmét. A vármegyei mozgalomban a modern piaci viszonyok között a privilégiumait elvesztő nemesi, földbirtokos rétegek és a velük azonosuló más eredetű csoportok pozícióföltétele jelentkezett, amely igyekezett a közéleti befolyását megőrizni, s gátat szabni bármilyen, azt veszélyeztető változásnak.

Szervezkedésük azonban nem ekkor kezdődött, és az ideológiájuk sem ekkor keletkezett. Megjelenésére Concha Győző már 1881-ben felhívta a figyelmet. Rámutatott, hogy az akkor készülő közigazgatási reform szempontjai között megjelent egy új, mégpedig „nemesi középosztályunk pusztulásának megakadályozása közigazgatási hivatalok viselhetése által”. Concha szerint a reform szempontjából ez a „legfonákabb szempont”, mert „egy osztály romlása az összesen sem sok közigazgatási hivatallal meg nem akadályozható, sőt valóságos vétek ez osztályt helytelen irányában még törvényhozási úton is megerősíteni; ez osztály regenerációja, melyben hiszünk, az új társadalmi és gazdasági viszonyokhoz való alkalmazkodás mellett lehetséges, de nem azal egyenesen ellenkező irányban, mit a közigazgatásnak jelen rendszere s annak fenntartása csak előmozdítana”.³⁶

Náray Lajos³⁷ pedig még egyértelműbben és még kritikusanban fogalmazta ezt meg 1901-ben: „A legutóbbi időben orbi et urbi hirdetik a magyar középosztálynak nagy múltját, mely jelenének védelmét a nemzeti jövő érdekében indokolttá teszi. [...] Amidőn tehát a mai középosztály a régi múltra hivatkozik, úgy

³⁶ CONCHA Győző: *A közigazgatási enquête*. Budapest, 1881. (Különnyomat a „Magyar Igazságügyből”.) 10.

³⁷ Földeáki Náray Lajos (1870–1919). Csanád vármegyei földbirtokos, jogász. Végigjárta a vármegyei közigazgatás pozícióit aljegyzőtől alispánig. 1905-től országgyűlési képviselő, 1906-ban már az országgyűlés alelnöke, 1911-ben elnöke. 1918-ban, Wekerle Sándor lemondása után az ő neve is felmerült miniszterelnökként, de az ajánlatot nem fogadta el, a Harmadik-kormányban azonban ő lett volna a belügyminiszter. 1919-ben, a Tanácsköztársaság időszakában a vörösteror áldozata lett.

önként kihívja az összehasonlítást mai és akkori tevékenykedése között. Mert bár változtak a közélet viszonyai és változtak a keretek is, melyben a szabad polgárok köztevékenykedése ma mozog, mindazonáltal hiú ábránd lenne önkormányzatról beszélni ott, hol a múltak emléke mellett csupán a jelen meddségét tapasztalnók. És ezért mindazoknak, kik az önkormányzat hívei, kötelességük reámutatni azon veszélyekre, melyek az önkormányzatot ma részint azokban és azokkal fenyegetik, kik amügy alkalomadtán a régi középosztály érdemein fölbuzdulni szeretnek. [...] a fölbuzdulást, mely a közélet vasárnapjain lelkes beszédekben és még lelkesebb felköszöntökben nyilvánul, a hétköznapi munkában rendszerint az érdektelenség váltja föl, mely a sokszor magasztalt magyar közszellem hanyatlását jelenti. [...] ezért a jelenben is önkormányzati életünk alapját csak azon független osztályban kereshetjük, mely az osztályérdeken fölülemelkedő általános társadalmi munkában és köztevékenykedésben keresi érvényesülését” és „hivatását a polgári kötelességek lelkiismeretes teljesítésében igyekszik föltalálni”.³⁸ Talán nem túlzás azt állítani, hogy Návay soraiban Móricz dzscentri novelláinak jogászi megfogalmazását olvashatjuk.

A kritikák dacára ez a konzervatív politikai átrendeződés nem torpant meg, hanem éppen ellenkezőleg, a világháború után, ahogy láttuk a vármegyei szervezkedést, kiteljesedett, így Weis István 1921-ben kész tényként fogalmazhatta meg: „A vármegye ma is a régi, csaknem teljesen deposszedált³⁹ középnemesség helyébe lépett, azzal össze nem eső, nálunk egészen sajátos jelleget nyert gentrynek a hatalmi szervezete az ország legtöbb részében.”⁴⁰

És hogy mi lett volna az alternatívája ennek a politikai folyamatnak, azt talán Návay Lajos fogalmazta meg a legvilágosabban, még 1912-ben. Az a Návay Lajos, aki érdekes módon származását és életpályáját tekintve maga is a dzscentri tipikus képviselője, ám nézetei egész mást mutatnak. Návay szerint a közigazgatás reformja nélkül „sem állami életünk konszolidá-

³⁸ NÁVAY Lajos: A közigazgatás reformja. *Budapesti Szemle*, 1901/295. 1–33.

³⁹ Birtokát, földjét veszített.

⁴⁰ WEIS István: A közigazgatás reformja. *Új Magyar Szemle*, 1921/2. 164.

cióját, sem társadalmunk modern és demokratikus fejlődését nem várhatjuk”.⁴¹ Azonban a magyar állam „eddig nem volt képes annak az elsőbrendű feladatának megfelelni, amely egy jó, gyors, pártatlan és szigorúan igazságos közigazgatással a jogok védelmét minden polgárával szemben egyaránt biztosítja”. Nézete szerint a közigazgatás jellege „ma nem az egésznek, hanem egyes kiváltságos osztályoknak érdekeit szolgálja, amannak háttérbe szorításával”. Ez a réteg pedig Návay szerint nem más, mint „az, amelyet történelmi középosztálynak szoktak nevezni”, amely „mint a régi dicsőség utolsó mentsvárához ragaszkodik az ősi és ősei által fenntartott vármegyéhez”.

Návay ezen a ponton megáll, és hangsúlyozza, tisztában van azzal, hogy nem a legnépszerűbb álláspontot képviseli ebben a kérdésben: „Tisztán áll előttünk, hogy fejtegetéseinknek ez a része nem fog általános helyesléssel találkozni, sőt arra is el vagyunk készülve, hogy esetleges támadásokban is lesz részünk – azok részéről – akik az ún. történelmi középosztály érdekeinek a szószólói.” Návay szerint a történelmi középosztály, vagyis a volt nemesség utódai azon az alapon kérik a maguk számára továbbra is a kiváltságot, hogy ők a „nemzetfenntartó osztály”. Azonban – vitatja ezt Návay – „*hogy ma ki a nemzetfenntartó, erre nem a »tegnap«, hanem csak a »holnap« adhatja meg a választ, az a »holnap«, melynek biztosításáért szabad versenyzés áll fenn a társadalom tagjai és egyes osztályai között, s mely versenyben csak az lehet a győztes, aki a jelenben a legtöbbel és a legértékesebbel járul a nemzet etikai, kulturális és materiális fejlődéséhez*”.

Návay szerint a modern államban éppen a kiváltságok fenntartása eredményezi azt, hogy a „történelmi középosztály” alulmarad a piaci versenyben más társadalmi csoportokkal szemben (ugyanerre utalt Concha is). És ennek a kiváltságörzésnek a legnagyobb terepe a vármegye. „A mai megyei rendszer e tekintetben határozottan elavultnak, sőt egyenesen káros hatásúnak is látszik, mert hisz a mai megyei rendszerből az ún. dzsentrire még mindig háramló »előnyök« ennek az osztálynak a tagjaira nem-

⁴¹ NÁVAY Lajos: Közigazgatásunk reformja. *Jogállam*, 1912/1–2. 43–53. (Kiemelések az eredetiben.)

hogy emelőleg hatnának, de ellenkezőleg, csak naggyá növelik azokat a hiányokat és fogyatkozásokat, amelyek szükségképpen csakis egy fokozatos hanyatláshoz vezethetnek.” A szakszerű közigazgatáshoz „köteleességtudás”, „kellő komolyság” és szakértelem kell, de a vármegyei tisztségekbe kerüléshez nem ezeknek a megléte, hanem a protekció dönt (más helyütt Návay a nepotizmust említi), s így „a megyei szolgálatot ma is még egy exkluzív »úri« foglalkozásnak tekintik”. Márpedig ez a folyamat egy állam számára elsorvasztó, s helyette arra lenne szükség, hogy „az élet szabad versenyében előjogok és elpuhító előnyök elhagyásával az egyes osztályok nemes mérkőzését tényleg azzá tegyük, hogy győzzön a legjobb, vezessen a legkiválóbb”.

Ebben az elemzésében Návay Lajos tehát felvázolta a modern polgári jogállam koncepcióját, amely azonban Magyarországon a századforduló után mindvégig kisebbségben maradt, a világháború után pedig, ahogy a vármegyék országos politikai mozgalmából láthatóvá vált, végleg vereséget szenvedett.

NAGY IMRE GÁBOR**Pécs város törvényhatósági bizottsága
1918 és 1929 között**DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2022.2.3>

Az első világháborút Pécs városa még hátországgként élte meg, utána, 1918. november 14-e és 1921. augusztus 22-e között azonban a maga bőrén tapasztalhatta meg a szerb megszállás keserveit. Az 1918. november 13-i belgrádi fegyverszüneti egyezmény (katonai konvenció) értelmében a magyar fegyveres erőket a kijelölt demarkációs vonal mögé kellett visszavonni. Az antant által kijelölt határvonal a Nagy-Szamos felső folyásától Marosvásárhelyig, Marosvásárhelytől a Maros mentén Szegedig, Szegedtől a Szabadka–Baja–Pécs vonaltól északra húzódott. Az egyezmény szerint a magyar közigazgatás Pécs törvényhatósági jogú városában a megszállás három évében a helyén maradt ugyan, bár a megszálló hatalom erőteljesen beleavatkozott a város irányításába.¹

Előzmények: a törvényhatósági bizottság a világháború előtt

Pécsett az első világháború előtt 1911-ben és 1914-ben (február 1-jén) tartottak utoljára általános törvényhatósági bizottsági választásokat, mert utána az 1915. évi VI. törvénycikk 2. §-a értelmében a választott tagok megbízatását a békekötést követő három hónap elteltéig meghosszabbították. A választás alá

¹ Szűts Emil: *Az elmerült sziget. A Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság.* (Pannónia Könyvek.) Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1991. 17.

eső tagokat – 57 főt – az 1870. évi XLII. tc. 28. § értelmében hat évre választották, úgy, hogy háromévenként a tagsági helyek feléről döntöttek. Pécssett az 1911-es és 1914-es általános helyi választásokon a törvényhatósági bizottsági tagok kétharmadát újra megválasztották, ezért nem beszélhetünk a testület teljes megújulásáról: 1911-ben a 29 kilépő tagból 22 (75,9%), 1914-ben a 30 kilépőből 19 (63,3%) személy lett tagja újból a testületnek.²

Üresedés esetén (tagsági képesség elvesztése, lemondás, haláleset) időközi választásokat (pótválasztásokat) tartottak, a megürült választott bizottsági helyeket általában az év végén töltötték be. Ez az 1915-ös törvény alapján a háború alatt – volt, amikor némi csúszással, de – továbbra is így működött. Az 1915. december 19-i időközi választáson négy, az 1917. március 25-inél egy, az 1917. december 9-i esetében két új bizottsági tagot választottak meg.³ Az 1918. december 15-ére kiírt időközi választást azonban a forradalom új választójogi törvénye miatt végül elhalasztották.⁴

Pécssett az 1884. évi választókerületi beosztás és bizottsági taglétszám volt érvényben egészen a világháborúig (lásd az 1. táblázatot).⁵ A város lakossága 1910-re 47 844 főre növekedett, ezért a törvény alapján a törvényhatósági bizottság 114-ről 192

² NAGY Imre Gábor: Pécsi helyhatósági választások a dualizmusban. In: WEBER Adrienn (szerk.): *Évszázados történetek Pécsről. Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből 4.* (Csorba Győző Könyvtár Kiadványai 7.) Csorba Győző Könyvtár, Pécs, 2019. 99. – Háromévente 29, illetve 28 helyet kellett volna megújítani, de 1914-ben két másik bizottsági tag lemondott, ezért került sor 30 személy választására.

³ Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (továbbiakban MNL BaML) IV. 1402. a. Pécs Város Törvényhatósági Bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei (továbbiakban Pécs kgy. jkv.) 14/1916. (január 24.), 23/1917. (február 26.), 27/1918. (február 18.).

⁴ MNL BaML IV. 1402. a. Pécs kgy. jkv. 185/1918. (október 22.); Bizottsági tagsági választások. *Pécsi Napló*, 1918. november 28. 3–4.

⁵ NAGY Imre Gábor: I. m. 97.; MNL BaML IV. 1402. a. Pécs kgy. jkv. 5/1884. (február 18.); Pécs szab. kir. város önkormányzati szabályrendelete, 1887. 3–6. MNL BaML IV. 1428. Pécs város szabályrendeleteinek levéltári gyűjteménye 51. sz.

főre növelhette volna ugyan tagjainak számát, de nem élt ezzel a jogával.⁶

A belváros lakossága főként kormánypárti, a külvárosok lakossága pedig többségében ellenzéki beállítottságú volt. Így 1911-ben a kormánypárt jelöltjei a két belvárosi (II. és III.) választókerületben, a függetlenségi pártiak pedig a szigeti külvárosi és a két budai külvárosi kerületben arattak győzelmet.

1. táblázat. Pécs törvényhatósági választókerületi beosztása (1884 után)

száma	Választókerület megnevezése	Választott tagok	
		száma (N)	aránya (%)
I.	szigeti külvárosi	10	17,6
II.	belvárosi (siklói külvárossal, Rácvárossal)	14	24,6
III.	belvárosi	17	29,8
IV.	budai külvárosi (Pécsbányateleppel)	8	14,0
V.	budai külvárosi	8	14,0
Összesen		57	100,0

A törvényhatósági városok közül az országban elsőként 1909-ben Pécssett sikerült szociáldemokrata jelöltet bejuttatni a városi képviselő-testületbe.⁷ A november 28-i időközi választáson a párt helyi titkárát, Szabó József (Becefa, 1872. szeptember 7.–Pécs, 1919. január 9.) kőművesmestert választották meg bizottsági tagnak az egyik budai külvárosi (V.) választókerületben. Az 1911-es választáson a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) az addigi egy mellé még két másik mandátumot nyert: Hajdu Gyula

⁶A törvényhatósági bizottság fele részben a virilis, fele részben pedig a választott tagokból állt. A törvényhatósági jogú városokban minden 250 lakos után egy bizottsági tagot számítottak, de az összes tagok száma nem lehetett 48-nál kevesebb és 400-nál több.

⁷RÉVÉSZ Mária: A szociáldemokrata frakció tevékenysége a pécsi városi törvényhatósági bizottságban (1910–1918). In: SZITA László–VONYÓ József (szerk.): *Történeti tanulmányok Dél-Pannóniából I.* Pécsi Akadémiai Bizottság, Pécs, 1988, 213–217.; HAJDU Gyula: *Harcban elnyomók és megszállók ellen.* Pécs M. J. Város Tanácsa, Pécs, 1957. 103.

ügyvéd⁸ és Vlasits (Vlasics) Ferenc vendéglős is bekerült a törvényhatósági bizottságba, a szigeti külvárosi (I.), illetve a budai külvárosi (V.) választókerületben. Az MSZDP sikeréhez a függetlenségi pártállású szigeti külváros kisiparosaival és a budai külváros bosnyák iparosaival, kisbirtokosaival kötött szövetsége vezetett, hiszen a választók között még csak elvétve akadtak szociáldemokrata párttagok.⁹

Az 1914. évi törvényhatósági választások előtt az MSZDP rendkívül erős kampányt folytatott, a korteskedés minden lehetséges eszközét bevetette. Ez cselekvésre készítette a Munkapárt pécsi vezetőit. Kezdeményezésükre a választások előtt néhány héttel megalakult az úgynevezett Városi Párt, ami egyértelműen a szociáldemokraták ellen irányult. A Városi Párt egyesítette a kormánypártot, a közjogi ellenzéket (függetlenségiéket), illetve más szervezeteket, és csatlakozott hozzá a polgárság színe-java. Ezáltal a dualizmus végére a törvényhatósági választások kétpólusúvá váltak Pécsen. Végül a 30 elnyerhető mandátum közül 25-öt a Városi Párt jelöltjei szereztek meg.

A szervezett munkásságot képviselő MSZDP viszont hatékonyan fogta össze a választók alsóbb státuszú csoportjait, és ennek köszönhetően a legkevesebb választójogosulttal rendelkező, a budai külvárosi (V.) választókerületben mind a négy mandátumot elnyerték; győzelmüket főként a kisiparosoknak és a fuvarosoknak köszönhették.¹⁰

⁸ Hajdu (1886-ig Hirschfeld) Gyula (Somogyuszil, 1886. május 8.–Budapest, 1973. augusztus 21.) ügyvéd, a pécsi Szabadgondolkodók Társasága titkára, 1907-től a Munkásképző Egylet elnöke, 1910-től az MSZDP tagja. 1918-ban a pécsi Nemzeti Tanács titkára, a Tanácsköztársaság alatt a külügyi népbiztos délvideki biztosa és Baranya megye kormányzótanácsi biztosa. A szerb megszállás alatt kiutasították Pécsről. Emigrált, 1933-tól Párizsban ügyvéd. 1945-ben hazatért Pécsre, a kommunista párt tagjaként nemzetgyűlési képviselő lett. 1946-tól iparügyi, 1947-től igazságügyi államtitkár, az Állami Ellenőrzési Központ főosztályvezetője (1950–1951), az ELTE Jogi Karának tanszékvezetője (1949–1969).

⁹ HAJDU Gyula: I. m. 100–107.

¹⁰ Az új szociáldemokrata bizottsági tagok Blázsovics Ignác kisbirtokos, Kis Gadó Mátyás szatócs, Pécs József vendéglős és legifjabb Suvákovics György kisbirtokos voltak. NAGY Imre Gábor: I. m. 106–107. – Az utolsó, harmincadik mandátumot, Hoffmann Ottó ügyvédét nem igazolták, ezt a bizottsági helyet csak az 1917. március 25-i időközi választáson töltötték be.

Helyi választás a megszállt városban

Pécs város törvényhatósági bizottsága a megszállás alatt lényegében nem ülésezhetett, utolsó közgyűlését a megszállás kezdete után néhány héttel, 1918. december 3-án tartotta meg. Helyette azonban a régi közgyűlés bizottságait rendszeresen összehívták, sőt, azokba a munkásság képviselőit is meghívták.¹¹ Új bizottságok is alakultak, például 1920 májusában a városi tanács a pénzügyi bizottság javaslatára „a törvényhatósági bizottság utólagos jóváhagyása reményében” ínségadó- és javadalmi adó-kivetési bizottságot alakított.¹²

A trianoni békeszerződés 1920. június 4-én Baranya vármegye nagyobbik részét meghagyta Magyarországnak, a kisebbik, délkeleti részét, a baranyai háromszöget pedig a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak ítélte. A megszállt területek átadását elsősorban a mecseki szén miatt húzta-halasztotta a délszláv állam, és ennek érdekében együttműködött – a részben Magyarországról menekült – szocialistákkal is.¹³ A szocialisták 1920 júliusában azt találták ki, hogy Nemzeti Tanácsot kell választani, amely a Károlyi-féle 1918-as választójogi törvény alapján új törvényhatósági bizottsági választást ír ki, majd az új törvényhatósági bizottság pedig tisztújítást tart. Bár a Nendtvich Andor polgármester vezette városigazgatás leváltásának nem volt törvényes alapja, indokul az szolgált, hogy Pécssett a demarkációs vonal lezárása, az 1919 januárja előtt alkotott magyar törvények vannak érvényben. A *Munkás* helyi szocialista lap nem túl meggyőzően indokolta a Károlyi-féle törvények érvényességét: „Mivel tehát a népköztársaság törvényei törvények, így törvény a nemzetgyűlési, törvényhatósági és községi választásokról szóló 1918:I. néptörvény is, amely a magyar törvénytárban 1918. november 23-án, tehát Pécs városának effektív megszállása előtt kihirdetett. Az 1918:I. néptörvény a megszállás effektívvé válásakor törvény volt és itt az 1920:I. t. c. ellenére törvény is maradt. Minden megszálló hatalom természetszerűleg csupán azon törvényeket

¹¹ MNL BaML IV. 1402. a. Pécs kgy. jkv. 2/1921. (dec. 22.).

¹² MNL BaML IV. 1406. Pécs Város Tanácsának iratai E-8557/1920.

¹³ Szürts Emil: I. m. 72–76.

respektálhatja a megszállott területen, amely törvényeket ott a megszállás effektívvé válásakor talált és a nemzetközi jog szerint nem lehetséges, hogy a megszállott ország kormánya a tényleges megszállás alá került területekre törvényeket alkosson, vagy ott törvényeket hatályon kívül helyezzen. Az 1920:I. tc. tehát törvény az ország meg nem szállott területein, de nem törvény itt. Az 1918:I. néptörvény a megszállott területen mindenkire kötelező törvény.”¹⁴ A fenti indoklás már azért sem állta meg a helyét, mert ha a megszállás előtti törvényeket veszik alapul, akkor hatályosnak kellett volna tekinteni az 1915:VI. tc.-et is, amely kifejezetten megtiltotta az általános törvényhatósági választás tartását.¹⁵

Az eljárás ellen hiába tiltakozott Nendtvich polgármester a délszláv kormánybiztosnál és városparancsnokságnál. Hivatkozott arra, hogy a törvényhatósági bizottság és tisztikar mandátumát az 1920. évi VII. törvénycikk meghosszabbította, a régi Nemzeti Tanácsnak a forradalom idején is csak véleményező hatásköre volt, a Károlyi-féle választójog sohasem lépett életbe, és a későbbi törvények hatálytalanították, illetve a valódi cél az, hogy a pécsi szociáldemokraták átvegyék a város közigazgatását.¹⁶

Minden tiltakozás és polgári ellenállás hiábavalónak bizonyult. A délszláv kormány hozzájárult ahhoz, hogy népgyűléssel visszaállítsák a kizárólag a választásokra alakult Nemzeti Tanácsot, amely 1920. augusztus 29–30-ára törvényhatósági választást írt ki.¹⁷ A Károlyi-féle néptörvény titkos választójoggal ruházta fel a 21 éven felüli férfiakat, és az írni-olvasni tudó 24 éven felüli nőket, ennek ellenére a pécsi törvényhatósági választásnál az aktív és passzív választójogot egyaránt megvonták a nőktől. A nők szavazati jogának megvonását a *Munkás* a következőkkel magyarázta: „Kétségtelen, hogy a néptörvény bizonyos feltételekkel a nők szavazati jogát intézményessé tette. A nőkre vonatkozólag megállapított feltételek fennforgásának elbírálása a

¹⁴ A pécsi választások jogi indoklása. *Munkás*, 1920. augusztus 25. 1–2.

¹⁵ A pécsi választások. *Dunántúl*, 1920. augusztus 26. 1. Ugyanezzel érvelt Faluhelyi Ferenc és Perr Viktor augusztus elején készült 40 példányos felhívása. Szűts Emil: I. m. 79–82.

¹⁶ MNL BaML IV. 1406. E-13.270/1920, E-12.444/1920.; Szűts Emil: I. m. 76–77.

¹⁷ Uo. 77–87.

választás lebonyolítását felettebb megnehezítette volna és figyelemmel arra, hogy a nők leszavazásának esetén sem változhatott volna az egyes pártok számaránya, ezért a megszálló hatalom képviselője élve a részére a hivatkozott nemzetközi egyezmény 43. cikkében (ha ez elháríthatatlan akadályba nem ütközik) biztosított diskrecionális joggal a nők szavazati jogának gyakorlására vonatkozó törvényes intézkedés alkalmazását kívánatosnak nem tartotta.”¹⁸

A Nemzeti Tanács tehát tulajdonképpen kitalált egy választási eljárást, amit a délszláv kormány és a szerb kormánybiztos jóváhagyott, illetve részben módosított.¹⁹ Törvényhatósági választójoga volt minden férfinak, aki a 21. életévét betöltötte, legalább hat év óta magyar állampolgár és legalább fél éve Pécsen lakott, vagy ott állandó lakása volt. A törvényhatósági bizottság tagjává azt lehetett választani, akinek a választás időpontjában választójoga volt, ha a 24. életévét betöltötte. A Nemzeti Tanács a bizottsági tagok számát 100 főben állapította meg, a megválasztottak megbízatása két évig tartott volna, és a testületnek nem voltak viriliss tagjai.²⁰ A választás szavazókörönként, közvetlen titkos szavazással történt.²¹

1920. augusztus 29–30-án a különleges és a korábbi törvényekkel ellentétes választás során, a vagyonos polgárság bojkottja ellenére 12 876 választójogosultból 9144 fő (71%) adta le szavazatát a szocialisták hivatalos jelöltjeire.²² Az így megválasztott 100 fős új törvényhatósági bizottság rendszeresen ülésezett.²³ A megszállók egyoldalú kiszolgálása, illetve a menekültek ellátá-

¹⁸ A pécsi választások jogi indoklása. *Munkás*, 1920. augusztus 25. 1–2.

¹⁹ Szűts Emil: I. m. 75–82.

²⁰ A Pécsi Nemzeti Tanácstól. *Munkás*, 1920. augusztus 26. 1.

²¹ A pécsi Nemzeti Tanácstól. *Dunántúl*, 1920. augusztus 15. 2.

²² A Pécsi Nemzeti Tanácstól. *Munkás*, 1920. augusztus 26. 1.; Szűts Emil: I. m. 87–90. – A *Munkás* szerint 12 783 jogosultból 9144 választó szavazott a szocialista jelöltekre. A bizottsági tagválasztások eredménye. *Munkás*, 1920. szeptember 1. 1.; A szocialisták városi bizottsági tagválasztása. *Dunántúl*, 1920. szeptember 1. 2.

²³ MNL BaM MNL BaML IV. 1406. E-9498/1921.

sa, a városi alkalmazottak fizetésemelése és a szociális kiadások súlyos gazdasági zavarokat okoztak a városban.²⁴

A város 1921. augusztus 22-én szabadult fel a szerb megszállás alól. Nendtvich polgármester tizenegy hónapi száműzetés után, 1921. augusztus 23-án foglalta el hivatalát,²⁵ a régi tisztviselők is visszatértek, és a törvényhatósági bizottság nevében ideiglenesen a városi tanács intézkedett. Horthy Miklós kormányzó 1921. szeptember 27-én nevezte ki Fischer (1929-től Keresztes-Fischer) Ferencet Baranya vármegye és Pécs szabad királyi város főispánjává.²⁶ Bádoki Soós Károly altábornagy baranyai kiűréssel kapcsolatos különleges megbízatása 1921. október 13-án szűnt meg.²⁷ Így október közepére tért vissza a közigazgatás a régi medrébe. A szerb megszállás alóli felszabadulás után, 1921. november 7-én tartotta a régi törvényhatósági bizottság első közgyűlését. Ahogy két évvel korábban Magyarország akkori területén, úgy 1921 őszén Pécsen is a Friedrich-féle rendeletet (3886/1919. ME sz.) alkalmazták,²⁸ azaz az elvileg 114 fős bizottság az 1918. október 30-i tagjaival kezdte meg működését. Az 1921. évi közgyűléseken a bizottsági tagok közül ténylegesen csak 83-an jelentek meg, úgyhogy még az érthető okokból hiányzó 25 képviselőhöz (elhunyt kilenc választott és hét virilis, máshova költözött négy választott és három virilis, tartósan beteg volt egy virilis és egy választott tag) képest is voltak távolmaradók.²⁹

²⁴ KAPOSZI Zoltán: Pécs gazdasági helyzete a szerb megszállás idején (1918–1921). *Pécsi Szemle*, 70. (2011/nyár) 75–76.; *Pécs–Baranya, 1918–1928*. Dunántúli Egyetemi Nyomdája, Pécs, 1929. 96–118.

²⁵ *Napi Hírek*, 1921. augusztus 23. (12. kiad.); Nendtvich Andor Pécs lakóihoz. *Dunántúl*, 1921. augusztus 24. 2.

²⁶ NAGY Imre Gábor: Baranya vármegye főispánjai (1688–1950). In: Uó (szerk.): *Baranyai Történelmi Közlemények 2*. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 2007. 97., 119–120., 130., 144–145.

²⁷ *Napi Hírek*, 1921. október 15. (11. kiad.).

²⁸ Lásd erről e számban Püski Levente tanulmányát.

²⁹ MNL BaML IV. 1402. a. Pécs kgy. jkv. és IV. 1404. Pécs Város Igazoló Választmányának iratai, 1918–1921 alapján.

A pécsi közelet és a törvényhatósági bizottság az 1920-as évek elején

Pécsett az 1920-as években négy jelentős politikai irányzat játszott szerepet: a kormánypárt, az MSZDP, a keresztényszocialisták és a liberálisok. 1922-től az Egységes Párt (Keresztény-Keresztyén Földmives-, Kiszgazda- és Polgári Párt) és az MSZDP rendelkezett akkora erővel, hogy pécsi jelöltjei bekerülhessenek a parlamentbe.³⁰ Az Egységes Pártnak nem volt állandó és regisztrált tagsága, elsősorban választási klubpártként működött. Helyi elnöke Littke József (Pécs, 1872. október 15.–Pécs, 1937. március 16.) pezsgőgyáros volt, aki virilisként ült a törvényhatósági bizottságban. A tömegpárti jellegű MSZDP pécsi szervezete nagy létszámú, regisztrált tagsággal rendelkezett. A helyi titkára 1922. április 23-tól Dick György volt, aki tehetséges szervezőként sikeresen vezette a pártszervezetet.

A keresztényszocialisták pécsi vezetői közül Komócsy István (Szekszárd, 1865. augusztus 4.–Pécs, 1926. július 5.) római katolikus pap, egyetemi tanár és Ruzsinszky Béla asztalosmester volt választott tagja a törvényhatósági bizottságnak. A liberális tábor egyik vezetője, Baumann Emil (Zombor, 1881.–Pécs, 1948. február 14.) sörgyári vezérigazgató – aki az 1921-es parlamenti választáson elnyerte az egyik pécsi mandátumot, és így rövid időre képviselő lett –, virilis jogon volt a törvényhatósági bizottság tagja.³¹ A liberális ellenzék azonban nem képezett szervezett erőt, itt inkább a törvényhatósági bizottság egyes tagjainak egyéni szimpátiájáról beszélhetünk.

A szerb megszállás azonban nem múlt el nyomtalanul. A városon rajta maradt a „vörös Pécs” bélyeg, hiszen a Linder Béla-féle szocialista uralom és a Baranya–Bajai Szerb–Magyar Köztársaság kikiáltása miatt Pécs a későbbiekben sem tartozott a központi hatalom kedvencei közé.³² A „vörös Pécs” kifejezést

³⁰ Lásd erről PAKSY Zoltán: Nemzetgyűlési és országgyűlési választások Péccsett (1922, 1926, 1931). In: FONT Márta–VONYÓ József (szerk.): *Tanulmányok Pécs történetéből* 5–6. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 1999. 219–240.

³¹ Uo. 227–231.

³² KAPOSÍ Zoltán: I. m. 77.

az akkori sajtó is használta. „Látom az óriási lelkesedést! Még sem vörös Pécs ez!” – mondta a szerb városparancsok a tudósító szerint 1921. augusztus 20-án, amikor az első magyar csendőrkülönítmény bevonult Pécsre.³³ Ezért is érezhette fontosnak a törvényhatósági bizottság, hogy az 1921. december 22-i közgyűlési határozatában – Nendtvich Andor polgármesternek a szerb megszállás három évét elemző jelentésére – név szerint is köszönetet mondjon azoknak, akik ellenszegültek a megszállóknak, illetve megbélyegezze azokat, akik kollaboráltak velük. A hangadó kollaboránsok közé sorolták az 1918. évi törvényhatósági bizottság néhány tagját, így a már említett Hajdu Gyula ügyvédet, Pécs József vendéglőst és Schwarcz Gábor ügyvédet, akik a felelősségre vonás elől Jugoszláviába emigráltak. Ugyancsak név szerint megbélyegezték az 1920. évi törvénytelen szocialista „törvényhatósági bizottság” 75 tagját.³⁴

Az MSZDP elvesztette képviselőit a törvényhatósági bizottságban, mert az előbb említett kompromittálódott politikusai elmenekültek, Szabó József pécsi párttitkár 1919-ben elhunyt, a korábbi szociáldemokrata kispolgári képviselők – Blázsovics Ignác kisbirtokos, Kis Gadó Mátyás szatócs, legifjabb Suvákovics György kisbirtokos – pedig megváltoztatták politikai nézeteiket.³⁵

A törvényhatósági bizottság megújítását részben a jogszabályok hiánya, illetve ellentmondásossága, részben, ahogy országon, úgy Pécsen is, a helyi politikai elit ellenérdeke akadályozta. Az általános önkormányzati választások megtartását előbb az 1915. évi VI. tc., majd – bő egyéves exlex állapot után – a Bethlen-kormány törvényei és rendeletei nem engedélyezték.³⁶ Az érvényben lévő 1886. XXI. tc. 33. §-a szerinti időközi választások megtartásának azonban nem lett volna jogi akadálya, ahogy a virilis bizottsági tagok évenkénti megújításának sem.

³³ A szerbek Kis-Zombornál átlépték az új demarkációs vonalat. *Új Barázda*, 1921. augusztus 25. 2.

³⁴ MNL BaML IV. 1402. a. Pécs kgy. jkv. 2/1921. (december 22.); Törvényhatósági választások. *Munkás*, 1921. december 17. 1.

³⁵ Suvákovics György például az 1929. évi törvényhatósági választáson a IX. választókerületben az úgynevezett hivatalos lista, a Pécsi Polgári és Munkáspártok Szövetségének jelöltje volt.

³⁶ Erről részletesen lásd e számban Püski Levente tanulmányát.

Pécsett az elsők között, 1921 decemberében a helyi szociáldemokrata hetilap, a *Munkás* sürgette a megüresedett választott tagsági helyek betöltését, azaz az időközi választásokat. Utóbbi egyik fontos problémáját is megfogalmazta a lap: „Hogy visszatérjünk a törvényhatósági bizottsági tagválasztásokra, természetesen elintézendő kérdés marad még mindig, hogy a kiírandó választások milyen választási rendszer és milyen választási névlajstrom szerint ejtetnek meg.”³⁷

1922-ben újból az időközi választásokat hajszolta a *Munkás*: „A törvényhatósági bizottság megválasztott tagjai közül több mint nyolcnak a helye, elhalálozás és eltávozás folytán megüresedett, a városi szabályrendelet előírja, hogy ezeket a megüresedett tagsági helyeket az év lejárta előtt be kell tölteni. Arra ugyan intézkedés történt, hogy az elhalt virilisták helyett a póttagok közül a sorban legközelebb állók behívassanak, de bár a szerb megszállás után már a nyolcadik hónapban vagyunk s bár a szabályrendeletben előírt idő is már három hónapja elmúlt, a választás útján betöltendő törvényhatósági bizottsági tagsági helyek betöltéséről még semmi intézkedés nem történt.”³⁸

A legegyszerűbbnek a virilis bizottsági tagok megújítása tűnt, hiszen itt nem volt szükség választásra. A szerb megszállás alóli felszabadulás után az 1918. évre igazolt virilis bizottsági tagok névjegyzéke maradt érvényben, és a megürült helyekre az 1918. évi póttagokat hívta be a polgármester. Ezt követően azonban csak az 1924. évi adózás alapján készült új lista a legnagyobb adófizetőkről, így 1918 után először 1925. február 20-án ültek új virilisek a közgyűlési terem padsoraiba.³⁹ Az 57 virilis hely kétharmada megújult, 38 új személy került be így a bizottságba.⁴⁰ A *Dunántúl* napilap egy versikében azért kicsit élcelődött a gazdag virilisekről: „Harminchét új virilista / Adójuk horribilista, /

³⁷ Törvényhatósági választások. *Munkás*, 1921. december 17. 1.

³⁸ Törvényhatósági bizottsági tagválasztások. *Munkás*, 1922. április 5. 1.

³⁹ A virilislista összeállítása azért késett, mert nem fejeződött be az állami adók kivetése. Pécs szab. kir. város költségelőirányzatának. *Pécsi Lapok*, 1922. november 9. 2.

⁴⁰ MNL BaML IV. 1404. Pécs Város Igazoló Választmányának iratai, 1918–1925. – Ezzel szemben a sajtó csak 37 új virilisléről írt. Pécs új virilistái. *Dunántúl*, 1925. január 23. 2.

S ez a városnak is többet ér, / Helyettük majd a pénz beszél, /
Éljen hát a sok virilis / Mert a város így virul is!⁴¹

Az időközi törvényhatósági választások ügyében azonban sokáig nem született döntés Pécssett, annak ellenére, hogy más törvényhatóságokban 1920-tól már volt példa azok megtartására.

Viták az időközi választásokról az 1920-as évek második felében

A hódmezővásárhelyi törvényhatósági választás volt az, ami Pécs városát is változtatásra ösztönözte. A *Pécsi Napló* 1926. október 8-i száma szinte szó szerint lehozta a belügyminiszternek a törvényhatósági bizottság kiegészítésről rendelkező, Hódmezővásárhely tanácsához intézett leiratát.⁴²

Visy László⁴³ helyi képviselő és társai erre a leíratra hivatkozva már másnap, október 9-én indítványozták a törvényhatósági bizottságnak, hogy időközi választással még abban az évben töltsék be a megüresedett választott tagsági helyeket. A kérelmet Visy kivül tizenhét bizottsági tag írta alá, köztük Hamerli Imre és Sárkány Ármin is.⁴⁴

Tisza István híveként Visy László 1917-ig Pécs főispánja volt, és a város egyik legtekintélyesebb politikusának számított. Az indítványnak feltehetően nem volt politikai vetülete, az aláíróik a város érdekében léptek fel, és több politikai irányzatot képviseltek.

A megüresült választott bizottsági helyek számáról némileg különböző adatok láttak napvilágot. Visy László indítványa 24,⁴⁵ a

⁴¹ Az új városi virilisták. *Dunántúl*, 1925. február 22. 7.

⁴² A törvényhatósági bizottságok följújtásának nincsen akadálya. *Pécsi Napló*, 1926. október 8. 2. A leirat megtalálható az MNL BaML IV. 1406. E-1272/1928. (22431/1926.) ügyiratban.

⁴³ Visy (1905-ig Jobst) László (Nagyatád, 1854. október 17. – Pécs, 1935. november 25.) ügyvéd, közel ötven évig, 1887–1935 között a törvényhatósági bizottság választott tagja, a pécsi ügyvédi kamara elnöke (1905–1911), Pécs város főispánja (1911–1917), majd a Pécsi Nemzeti Kaszinó elnöke (1922–1932).

⁴⁴ A közgyűlésen Visy László és 15 társa indítványként említették, mert két aláírást nem tudtak elolvasni.

⁴⁵ Indítvány a megüresedett 24 városi bizottsági tagság betöltésére. 18 bizottsági tag írta alá az indítványt. *Dunántúl*, 1926. október 10. 3.; MNL BaML IV. 1406. 22431/1924. sz. ügyiraton a 27-es számot tintával átírták 24-re.

Pécsi Napló 25,⁴⁶ az indítványt tárgyaló 1926. évi közgyűlés 27 betöltendő helyről tudott.⁴⁷ 1928-ban Nendtvich Andor polgármester azt jelentette a belügyminiszternek, hogy az 57 választott tagból 26 hiányzik, míg a virilis tagok száma elhalálozás miatt csak eggyel kevesebb, vagyis 56 fő.⁴⁸ Ugyanebben az évben egy közgyűlési határozat ellen fellebbező választópolgárok (Dick György, Grün Lajos) 28 betöltendő mandátumról beszéltek.⁴⁹

Bár a *Dunántúl* napilap név szerint is felsorolta a hivatalban lévő 33 választott tagot, mégsem hihetünk neki. A névsorban szereplő Pauncz Lipót és Sárkány Ármin ugyanis nem választott, hanem virilis képviselő volt, és a választott tagok közül kimaradt Justus (Jusztusz) Mihály, Ruzsinszky Béla és Schneider Károly.⁵⁰

A hiányzó választott tagok száma 1926-ban helyesen 23 fő, közülük meghalt 19, lemondott egy, emigrált három személy. 1927-ben meghalt kettő és lemondott egy képviselő, illetve 1929-ben ismét elhunyt egy.⁵¹

Az egymásnak ellentmondó adatok oka az, hogy akik ténylegesen nem vettek részt a közgyűlés munkájában, azokkal úgy számoltak, mint akik lemondának, ha időközi választásra kerülne sor. Például Pálffy Zoltán volt pécsi pénzügyigazgató-helyettes, választott tag 1922-ben mecseki villáját eladta, és Rákosszentmihályra költözött,⁵² de jogilag a testület tagja maradt.

Aligha lehetett kétséges, hogy az 1926. október 11-i közgyűlés támogatja Visy László és társai indítványát, hiszen a választott tagok közel fele hiányzott, és a meglévők is idősebbek voltak, mert 12 (illetve 15) éve nem tartottak általános választásokat,

⁴⁶ Pécs törvényhatósági bizottságának följűjtása. *Pécsi Napló*, 1926. október 10. 6.

⁴⁷ A *Pécsi Napló* is 27 üres mandátumról írt. Még ez évben kiegészítik a pécsi törvényhatósági bizottságot. *Pécsi Napló*, 1927. október 20. 6.

⁴⁸ MNL BaML IV. 1406. E-1272/1928. (13819/1928.)

⁴⁹ MNL BaML IV. 1406. E-1272/1928. (7562, 7279/1928.)

⁵⁰ Indítvány a megüresedett 24 városi bizottsági tagság betöltésére. *Dunántúl*, 1926. október 10. 3.

⁵¹ MNL BaML IV. 1404. Pécs Város Igazoló Választmányának iratai, 1918–1929. és az *Arcanum* digitális periodika adatbázisának sajtóforrásai alapján.

⁵² Eladott villa. *Pécsi Lapok*, 1922. április 23. 4.; Személyi hír. *Pécsi Lapok*, 1922. június 25. 4.

míg az utolsó időközi választásra 1917. december 9-én került sor. A városi tanács szerint a megüresedett helyek betöltése azért szünetelt, mert „a fennálló törvényes rendelkezések nem nyújtottak kellő jogi alapot az időközi választások megejtésére”, de ez az indoklás vitatható volt.⁵³

A városi tanács az 1914. évi országgyűlési választói névjegyzék alapján történő választást javasolta, követve a belügyminisztériumi állásfoglalást.⁵⁴ Ugyanakkor ezt a megoldást egyben problémásnak is tartotta. „Ezen álláspontunk hangoztatása mellett azonban nem hallgathatjuk el azon aggályunkat, hogy az időközi választások céljaira egyedül és kizárólag törvényesnek elfogadható, 1914. évre érvényes országgyűlési képviselőválasztók névjegyzékébe felvett törvényhatósági bizottsági tagok választására jogosultak száma ugyancsak erősen megcsökkent és ki vannak zárva abból azok, akik időközben megszerezték azokat a szükséges kellékeket, amelyek a névjegyzékbe való felvételhez szükségesek, nem is szólva arról, hogy az 1914. évre érvényes országgyűlési választói névjegyzéknek a mai változott viszonyok mellett való gyakorlati használata ellen igen sok érvet lehet felsorakoztatni a törvényesség és célszerűség szempontjából egyaránt, ugyanannyira, hogy nyugodt lélekkel állíthatjuk, miszerint az ekként megejtendő törvényhatósági bizottsági tagválasztás távolról sem fejezné ki a város közönsége teljességének akaratát.”⁵⁵

A városi tanács indítványát a törvényhatósági bizottság közgyűlése egyhangúlag elfogadta. A határozatuk kimondta, hogy az 1918 óta elhalálozás, lemondás és tagsági képesség elvesztése miatt megüresedett bizottsági helyeket választás útján 1927

⁵³ Az akkori jogszabályok alapján az 1920-as évek első felében is lehetett időközi választásokat tartani, és voltak törvényhatóságok, ahol tartottak is. A kérdésről lásd még e számban Püski Levente tanulmányát.

⁵⁴ A hódmezővásárhelyi polgármesterhez írt 54.703/1916. IV. BM sz. távirat szerint: „Megüresedett bizottsági tagsági helyeket az 1915. VI. t. c. rendelkezéseinek szem előtt tartásával lehet betölteni. Ennek 2. §-a szerint a választásokat az 1914. évre érvényes névjegyzék alapján kell megtartani. Ebből következik, hogy csak az választható, aki az 1914. évre érvényes országgyűlési képviselőválasztói névjegyzékbe felvehető volt, tehát nők nem választhatók és így a virilisek közé sem vehetők fel.” MNL BaML IV. 1406. E-1272/1928. (22431/1926.)

⁵⁵ MNL BaML IV. 1402. a. Pécs város kgy. jkv. 207/1926. (október 11.).

végéig be kell tölteni, vagyis a választást a kérthez képest egy évvel elhalasztotta. Kimondta, hogy a választásokat az 1886. évi törvényhatósági törvény és az 1914. évre érvényes választói névjegyzék alapján kell lebonyolítani, és utasította a város tanácsát, hogy a szükséges előkészületeket tegye meg. Továbbá elhatározták, hogy felirattal fordulnak a nemzetgyűléshez és a kormányhoz, hogy a törvényhatósági bizottságok általános megújítását minél előbb törvénnyel szabályozzák.⁵⁶

A törvényhatóságok közgyűlési határozatai ellen bármely adófizető polgár tizenöt napon belül fellebbezhetett a belügyminiszternél. Valójában nem meglepő, hogy a fenti közgyűlési határozatot megfellebbezték. Az viszont vörös posztó volt a városvezetés szemében, hogy éppen a helyi szociáldemokraták fellebbeztek. Bár Dick György párttitkár és öt társa nem a párt nevében, hanem választópolgárokként fellebbeztek, és taktikai okokból nem a mögöttük álló tömegbázisra, hanem a nagy háború közös áldozatvállalására utaltak. „Ha tehát most az 1914. évi névjegyzék alapján történne a törvényhatósági időközi választás, úgy méltánytalanság esnék velünk, akik a világháborút végig küzdöttük, az 1914. évi névjegyzékbe korhiány miatt nem vétettünk föl, a háború alatt viszont már elértük választói jogosultságunkat és így a háború utáni névjegyzékekbe, így az 1926. évben is, mint választók szerepelünk” – írták az ügyiratban. Dick György és társai nem az 1914. évi, hanem az 1926. évi országgyűlési képviselői névjegyzék alapján történő választást kérték, hivatkozva arra, hogy az 1886. évi XXI. törvénycikk szerint az időközi választásokat mindig az arra az évre megállapított országgyűlési névjegyzék alapján kell lebonyolítani, és az 1922. évi választójogi kormányrendelet alapján már összeírták az 1914 óta jogképessé vált választókat.⁵⁷

Dick György fellebbezése 1926. október 22-én érkezett be a városházára. A város tiszti főügyésze, Nick Alajos október 25-én – még szintén a 15 napos határidőn belül – egy újabb fellebbezést adott be a polgármester útján a belügyminiszterhez,

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ MNL BaML IV. 1406. E-1272/1928. (23071/1926.)

amelyben kérte az időközi választást elrendelő határozat megsemmisítését.⁵⁸ Közös pont volt Dick György fellebbezésével, hogy a főügyész szerint is az időközi választásokat az 1886. évi törvényhatósági törvény értelmében „mindig azon évre megállapított országgyűlési képviselői állandó névjegyzék alapján” kell megtartani. Ugyancsak egyetértett Dick Györggyel, hogy a választást az 1914. évi névjegyzék alapján nem lehet megtartani, mert a világháború következtében a névjegyzékbe felvettek 50%-a meghalt, 20%-a elköltözött, a 30%-os töredékszavazók pedig nem tükröznék a város akaratát. A választók száma annyira lecsökkent, hogy a választókerületben nem érne el a törvény által előírt 200 főt sem. Itt is felbukkant tehát a városi tanács észrevétele, hogy az 1914. évi névjegyzék alapján történő választás nem fejezné ki a lakosság akaratát.

Új érv volt viszont az, hogy a főügyész szerint nincs olyan jogszabály, amely alapján az időközi törvényhatósági választásokat meg lehetne valósítani. „Mert, sem az 1920. évi I. t. c. felhatalmazása alapján kibocsátott, ún. Friedrich-féle nemzetgyűlési választói rendelet alapján,⁵⁹ sem pedig az azt helyettesítő, s kiegészítő 1922. évi 2200. ME számú rendelet alapján, amely szintén és kifejezetten »újból egybehívandó nemzetgyűlés«-re való tekintettel állapítja meg a választói jogot, s rendeli el az itt megállapított jogosultság alapján a választói névjegyzékek elkészítését, a törvényhatósági bizottsági tagválasztás az 1886. évi 21. t. c. szellemének megfelelőleg megejthető nem volt, volna.”⁶⁰

Nem valószínű, hogy a város főügyésze ne ismerte volna az 1925. évi választási törvényt (XXVI. tc.), amelyet kihagyott a választójogi szabályozások sorából, inkább feltehetően arról lehetett szó, hogy a szociáldemokraták fellépésére a városvezetés megritkult a választásoktól.

⁵⁸ MNL BaML IV. 1408. Pécs város tiszti főügyészenek iratai. 537/1926. Nick Alajos (Pécs, 1858. február 15.–Pécs, 1938. szeptember 20.) ügyvéd, Pécs város tiszti főügyésze (1908–1929).

⁵⁹ Az 1919. november 12-i 5985. ME sz. Friedrich-féle választójogi rendelet.

⁶⁰ MNL BaML IV. 1406. E-1272/1928. (23035/1926.)

Az időközi választásról szóló közgyűlési határozatot és a két fellebbezést 1926. december 20-án terjesztette fel Nendtvich Andor polgármester elbírálásra a belügyminiszterhez.⁶¹

Ezúttal a belügyminiszter volt az, aki késlekedett, és nem vizsgálta felül a közgyűlési határozatot, nem döntött az ügyben. Az 1926-ban indítványozó bizottsági tagok közül Sárkány Ármin ügyvéd volt az,⁶² aki szorgalmazta a választásokat. Ezért javasolta a közgyűlésnek, hogy „a nemzetközi szociáldemokrata párt és a város főügyésze” által megfellebbezett határozat intézését sürgessék meg a belügyminiszternél.⁶³ Sárkány Ármin előterjesztésére az 1927. május 9-i közgyűlés a belügyminiszterhez írt feliratában érdemi intézkedést kért.⁶⁴

A belügyminiszter 1927. július 20-i leiratában közölte a törvényhatósági bizottsággal, hogy 207/1926. évi közgyűlési határozat ellen benyújtott jogorvoslatokat az iratokkal együtt elbírálásra megküldte a közigazgatási bíróságnak. Az 1927. szeptember 19–20-i közgyűlés tudomásul vette a belügyminiszteri leiratot, és egy másik indítványozó, Hamerli Imre javaslatára utasította a városi tanácsot,⁶⁵ hogy a belügyminiszter útján a közigazgatási bíróságnál siettesse az elbírálást.⁶⁶ Mivel az időközi választások

⁶¹ MNL BaML IV. 1406. E-1272/1928. (23027/1926.)

⁶² Sárkány (1899-ig Stern) Ármin (Pécs, 1876. december 2.–Pécs, 1940. március 13.) ügyvéd, 1900 és 1908 között városi rendőrkapitány, 1905-től tiszteletbeli rendőrfőkapitány. 1922-ben megalakította a Pécsi Háztulajdonosok Egyesületét, amelynek elnöke lett, és kiadta a *Pécsi Háztulajdonosok Lapját*. 1906-tól 1939-ig volt a törvényhatósági bizottság virilisz képviselője, tagságát az 1939-es zsidótörvény miatt veszítette el.

⁶³ MNL BaML IV. 1406. E-1272/1928. (9865/1927.)

⁶⁴ MNL BaML IV. 1402. a. Pécs város kgy. jkv. 160/1927. (május 9.); IV. 1406. E-1272/1928. (11824/1927.)

⁶⁵ Hamerli Imre (Pécs, 1867. augusztus 29.–Pécs, 1927. november 15.) kesztyűgyáros és szállodatulajdonos, a törvényhatósági bizottság választott tagja (1902–1927), a pécsi kereskedő- és iparostanonc-iskolák felügyelőbizottságának elnöke (1908–1927), a Matessa és Rudolfinum egyesített árvaházak gondnoka (1908–1927), a Pécsi Kerületi Munkásbeteg-segélyező Pénztár alelnöke, majd a Pécsi Kerületi Munkásbiztosító Pénztár első elnöke (1907–1910) és számtalan testület vezetőségi tagja. A Függetlenségi és 48-as Párt pécsi elnöke, több alkalommal (1906, 1910, 1921, 1922, 1926) parlamenti képviselőjelölt Pécssett.

⁶⁶ MNL BaML IV. 1402. a. Pécs város kgy. jkv. 340/1927. (szeptember 19–20.)

ügyében a közigazgatási bíróság volt az illetékes,⁶⁷ egyértelmű, hogy több mint fél évig a belügyminiszter fektette el az aktát.

A közigazgatási bíróság már kétségek nélkül gyorsan, 1927. október 11-én döntött a panasznak minősülő fellebbezés ügyében, és ítéletében kimondta, „hogy a törvényhatósági bizottsági tagválasztást a választás idejében érvényes országgyűlési képviselőválasztói névjegyzék alapján kell megejteni”. A bíróság szerint a törvényhatósági bizottság ugyan 1926-ban helyesen határozott, mert az akkor hatályos 1918. évi XVII. tc. 183. §-a szerint a törvényhatósági választójogosultságnál az országgyűlési képviselőválasztóknak az 1914. évre érvényes névjegyzékét kellett alapul venni. Az 1918. évi jogszabályt azonban az 1925. évi XXVI. tc. 185. §-a hatályon kívül helyezte, amelynek 189. §-a szerint az új törvény a felsőházzal szülő törvénnyel (1926:XXII. tc.) egy időben lép életbe, amire 1926. november 15-én került sor. Ezért a törvényhatósági bizottsági választásoknál 1926. november 15-től már az 1925. évi választójogi törvény alapján összeállított – a választás évében érvényes – országgyűlési választói névjegyzéket kell alkalmazni.⁶⁸

1927-ben más városok (Debrecen, Szeged) időközi törvényhatósági választásai ügyében is döntött a közigazgatási bíróság, nem lehetett tehát már a jogi szabályozás hiányára hivatkozni. Így Pécs törvényhatósági bizottsága 1927. november 21-i közgyűlésén a közigazgatási bíróság ítéletét elfogadta, de az új közigazgatási törvénytervezet küszöbön álló törvényerőre emelkedésének ürügyére hivatkozva a döntést mégis elhalasztotta 1928 februárjáig. A jogtalan és törvénytelen halogatás ellen több képviselő felszólalt. Linder Ernő azt mondta, kérdéses, hogy a megválasztottak élvezik-e még a választók bizalmát.⁶⁹ Sárkány Ármin is azt gondolta, hogy a bizottsági tagok megbízatása már

⁶⁷ A 1896:XXVI. tc. 41. § 2. pontja szerint közigazgatási bíróság dönt a törvényhatósági bizottsági tagok választása ellen beadott fellebbezések felett. (Lásd még 1886:XXI. tc. 42. §-a és 1872:XXXVI. tc. 34. és 52. §-ai.)

⁶⁸ MNL BaML IV. 1406. E-1272/1928. (28062/1927.). – A közigazgatási bíróság érvelésének értékeléséről lásd e számban Püski Levente tanulmányát.

⁶⁹ Linder Ernő (Majs, 1886. május 5.–Pécs, 1954. január 16.) újságíró, lapszerkesztő, 1916-tól a *Dunántúl* című pécsi napilap felelős szerkesztője, 1917–1929 között a törvényhatósági bizottsági választott tagja.

rég a múlté, és a törvény határozottan intézkedik, hogy a megürült bizottsági helyeket be kell tölteni. A keresztényszocialista Ruzsinszky Béla szintén a törvényhatósági bizottság felfrissítését javasolta. Varga Ferenc szerint azt a látszatot keltik a lakosság körében, mintha el akarnák odázni a választásokat.⁷⁰ A közgyűlés nagy szótöbbséggel mégis a tanács halasztó javaslatát fogadta el a legtöbbet hangoztatott érv hatására, mely szerint úgyis közel vannak az általános választások, az időszaki választások „felelegesen” nagy munkát jelentenének a közigazgatási apparátusnak és a lakosságot kétszer is „felizgatnák”.

Az 1927. november 21-i közgyűlésen Nendtvich Andor polgármester azt nyilatkozta, hogy amennyiben a közigazgatási reform, törvényhatóságok újjáalakítása késne, „ez esetre a javaslat szerint is meg van adva a mód, hogy a megüresedett bizottsági helyeket a jövő év elején betöltheti a választó közönség”.⁷¹ A polgármester annyiban foglalkozott az időközi választásokkal, hogy az 1928. január 10-i átiratában a törvényhatósági városok polgármestereitől kért információt, tartottak-e időközi választásokat a megüresedett bizottsági helyek betöltésére. Ha pedig tartottak, akkor azt az 1925. évi választójogi törvény alapján rendezték-e, illetve a nők aktív és passzív választójogát biztosították-e.

Baja város polgármestere nem válaszolt. Kecskeméten nem volt időközi törvényhatósági választás, mert ott a mintegy 260 fős törvényhatósági bizottságot a 15-20 elhunyt tag miatt nem tartották csonkának, a virilisek évente megújultak, illetve a közelgő új törvény alapján várták a törvényhatósági bizottság újjáalakítását. Miskolcon szintén nem töltötték be a megüresedett választott bizottsági helyeket. Szegeden 1926–1927-ben sem a megüresedett választott bizottsági tagok betöltéséről, sem a virilisek behívásáról nem intézkedtek, mert szintén várták az új törvényt.

Székesfehérváron 1927-ben a nők aktív és passzív választójogára hivatkozva nem rendeztek időközi törvényhatósági választá-

⁷⁰ Varga Ferenc hentesmester, 1911–1929 között az ellenzéki irányultságú budai külvárosi V. választókerület képviselője.

⁷¹ MNL BaML IV. 1402. a. Pécs város kgy. jkv. 427/1927. (november 21.) Lásd még A törvényhatósági bizottság kiegészítése. *Pécsi Napló*, 1927. november 22. 3.; A város közgyűlése. *Dunántúl*, 1927. december 22. 2–3.

sokat. „Az 1927. évre érvényes országgyűlési képviselő választói névjegyzék alkalmazása azonban ezidőszerint leküzdhetetlen akadályokba ütközik. E névjegyzékbe ugyanis a nők is fel vannak véve és ezen körülmény az 1886. évi XXI. tc. 31. §-a értelmében nemcsak aktív, de passzív törvényhatósági választói joghoz is juttatja őket. Kétségtelen pedig, hogy a nők törvényhatósági aktív és passzív választói jogot sohasem nyertek, sőt ez kifejezetten bele is ütközik a ma fennálló törvényekbe” – hangzott el az 1927. november 28-i székesfehérvári törvényhatósági bizottsági közgyűlésen.⁷²

Hódmezővásárhelyen sem gyakorolhatták a nők a passzív választójogot, vagyis nem lehettek törvényhatósági bizottsági tagok, „mert az 1886. évi XXI-dik tc. egész szelleme akként intézkedik, hogy nő törvényhatósági bizottsági tagsági tisztséget nem viselhet” – érvelt Soós István polgármester Nendtvich Andornak küldött levelében.⁷³

Győrben 1927. december 8-án volt időközi választás az 1914. évi érvényes országgyűlési képviselői névjegyzék alapján, amit azonban meg is fellebbeztek. Sopronban szintén az 1914. évi névjegyzék alapján történt időközi választás 1926-ban, 1927-ben pedig nem volt üresedés.

Debrecenben 1927. december 27-én volt időközi választás az az évi országgyűlési választói névjegyzék alapján. Hódmezővásárhelyen pár nappal később, december 30-án tartották, szintén az 1927. évi választói névjegyzék alapján.⁷⁴

A fent beérkezett válaszok nem győzték meg a pécsi városi tanácsot az időközi választások feltétlen szükségességéről, és újabb kéthavi halasztást kértek az 1928. március 6-i közgyűléstől a már sokat ismételt évrre hivatkozva, hogy a kormánykörök tájékoztatása szerint a törvényhatósági bizottságok újjáalakítására vonatkozó törvénytervezet hamarosan az országgyűlés elé kerül. Az újabb halasztás ellen Sárkány Ármin szólalt fel, és

⁷² Székesfehérvár törvényhatósági város közgyűlési jegyzőkönyvei 272/1929. (november. 28.) MNL BaML IV. 1406. E-1272/1928. (30369/1927.)

⁷³ Hódmezővásárhely törvényhatósági jogú város tanácsa iratai 911/1928. MNL BaML IV. 1406. E-1272/1928. (30369/1927.)

⁷⁴ MNL BaML IV. 1406. E-1272/1928.

csodálkozott azon, hogy akik 1926-ban a változást sürgették, most hallgatnak. A polgármester az addigi érvek – küszöbön az új közigazgatási törvény, a kétszeri választás megterhelő lenne – mellett itt számolt be arról, hogy több törvényhatósági város szintén a kivárással együtt döntött, illetve az 1914. évi választói névjegyzék alapján lezajlott választásokat már sajnálják az illető városok, mert nem felelt meg a várakozásoknak.⁷⁵ A *Dunántúl* tudósítása szerint Baumann Emil és Linder Ernő kiáltott be még egy-egy kritizáló mondatot.⁷⁶

Az 1928. március 6-i közgyűlés a döntést 71:6 szavazataránnyal ismét elhalasztotta. Az ellenszavazók neve Visy László volt főispán kivételével nem ismert.⁷⁷ A közgyűlési határozatot a szociáldemokraták nem fogadták el, Dick György és társai fellebbezést adtak be a belügyminiszterhez, illetve Grün Lajos és társai panaszt nyújtottak be a közigazgatási bírósághoz.

Dick György és társai fellebbezésükben megállapították, hogy a választott tagsági helyek több mint fele megüresedett, az életben lévők többsége öregember, nagy részüknek minden kapcsolata megszakadt a lakossággal, és már nem képviselhetik a választópolgárság akaratát. Nem tartották elfogadható indoknak, hogy a várható új közigazgatási törvény miatt nem kellene a választópolgárságot kétszeres izgalomnak kitenni, „mert a mai konszolidált viszonyok közepette választópolgárságot a választás nem hozza izgalomba, ellenben izgatja az tény, hogy közel másfél évtizede nincs módjában a város igazgatásába, súlyos közterhek mikénti felhasználásába, törvény adta joga alapján beleszólni. Ezt a tartós izgalmat pedig, amely a közre kétségtelenül igen hátrányos helyzetet teremtett, csak az új időközi választás mielőbbi megejtésével lehet levezetni.”⁷⁸

Az 1928. május 29-i közgyűlés határozatában nem meglepő módon az időközi választásokat újból elhalasztotta. A tanácsi

⁷⁵ A közgyűlési vitáról a *Pécsi Napló* számolt be a legrészletesebben. Mozgalmas városi közgyűlés. *Pécsi Napló*, 1928. március 7. 1–2.

⁷⁶ Pécs város közgyűlése bizalmáról biztosítja Klebelsberg kultuszminisztert. *Dunántúl*, 1928. március 7. 2.

⁷⁷ MNL BaML IV. 1402. a. Pécs város kgy. jkv. 18/1928. (március 6.)

⁷⁸ MNL BaML IV. 1406. E-1272/1928. (7562, 7279, 10802/1928.)

előterjesztés ismét a továbbra is közeledő új közigazgatási törvényvel érvelt, illetve azzal, hogy törvény fogja betiltani az időközi választásokat. A közgyűlési vitában az időközi választások mellett szólaltak fel Linder Ernő és Ruzsinszky Béla törvényhatósági bizottsági tagok. Sárkány Ármin azt állította, hogy „e javaslatával a város tanácsa nyíltan kifejezésre juttatta, hogy nem akar időközi választásokat”. Nendtvich Andor polgármester visszautasította Sárkány Ármin tanácsot őszintétlenséggel bíráló szavait, és megismételte azt az állítást, hogy ő csakis a polgárságot akarja megóvni „a kettős választás izgalmaitól.”⁷⁹

Az 1928. júliusában elfogadott XXXVI. tc. végül tényleg megtiltotta a megüresedett törvényhatósági bizottsági helyek betöltését, azaz nyilvánvalóvá vált, hogy az időközi választásokra nincs remény. Így Dick György és társai a fellebbezésüket, illetve Grün Lajos és társai a panaszukat visszavonták 1928. július 17–18-án. Bár az 1929. évi általános törvényhatósági választásokig tartó időszak végére már a választott tagok közel fele hiányzott Pécsen, megsemm tartottak időközi választásokat.

A polgármester és a városi tanács igazán már 1926-ban sem akart időközi választást, mert egyszerűbb volt a várost egy hiányos közgyűléssel vezetni, de látszatra meghajolt a közgyűlés akarata előtt. 1927-től viszont a jogszabályok és a bírósági ítéletek előírásait is figyelmen kívül hagyva, a várható közigazgatási törvényre és a polgárság kimélésére hivatkozva a városi tanácsnak sikerült meggyőznie a régi, hiányos közgyűlést, hogy ne tartsanak időközi választást. Az elszabotálás hátterében az állt, hogy egyik testületnek sem állt érdekében a fennálló helyzetet változtatni, ami lényegében a központi hatalomnak is megfelelt egészen 1929-ig.

⁷⁹ MNL BaML IV. 1402. a. Pécs város kgy. jkv. 168/1928. (május 29.); Városi közgyűlés. *Pécsi Napló*, 1928. május 30. 1.; Pécs törvényhatósági bizottságának többsége ma újból az időközi választások kiírása ellen foglalt állást. *Dunántúl*, 1928. május 30. 4.

VÉGSŐ ISTVÁN

„Két város”Polgármesterek és helyi választások
Cegléden és Kiskunhalason, 1920–1929DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2022.2.4>

Elsősorban az úgynevezett Három Várost, azaz Kecskemétet, Ceglédet és Nagykőröst szokták összehasonlítani, aminek történeti, gazdasági, földrajzi okai és előzményei egyértelműek.¹ Ám épp ezért néha érdemes kilépni ebből a konstruált keretből, és Ceglédet egy másik, de hasonló agrárvárossal összevetni. A két világháború között Kiskunhalas is a Duna–Tisza köze meghatározó középvárosa, ahol elsősorban a mezőgazdaság volt a fontos, mégis már előrehaladt a polgárosodás. '48-as szellemiségű volt mindkét város közéleté. Kiskunhalas és Cegléd is rendezett tanácsú város volt Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében. A dualizmus korában komoly gazdasági fejlődésnek indult a „két város”, és lakóik száma is jelentősen nőtt.²

A rendezett tanácsú városok választásait a dualizmus korában a községi törvény, az 1886. évi XXII. tc. alapján rendezték meg. Az 1912. évi LXIII. tc. szerint az első világháború kitörésekor meghozott jogszabályok maradtak életben (rendeleti kormányzás). Az 1915. évi VI. tc. meghatározta, hogy az időközi választások kivételével a törvényhatóságokban általános választások nem tarthatóak a békekötés napját követő három hónapig.

¹ Bővebben lásd NOVÁK László Ferenc: *A Három Város néprajza*. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen, 2015.

² 1869 és 1920 között Cegléd népessége közel 70%-kal nőtt (22 000-ről 37 000 főre), míg Kiskunhalasé megduplázódott (13 000-ről 26 000-re). SZABÓKY Alajos (szerk.): *Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, Budapest, 1923. 277.

Ez a korlátozás nem vonatkozott a rendezett tanácsú városokra, de 1919 után viszont a háromévente tartott helyhatósági választások sok helyen elmaradtak. A Friedrich-féle kormányzat 5985/1919. ME sz. rendelete rögzítette, hogy a helyi választások időpontját majd külön rendelettel állapítják meg. Mindenesetre a városi tisztviselők hivatali megbízását az 1920. évi VII. törvény-cikk meghosszabbította addig, amíg az új jogszabály szerint megválasztott új testületek tisztújítást nem tartanak.³ A rendezett tanácsú városoknál lehetett volna helyi választásokat tartani az 1886-os községi törvény alapján, ám ezt 1923 elején a Magyar Városok Országos Kongresszusa nem ajánlotta a belpolitikai helyzet, illetve bizonyos „szerveződések” miatt.⁴

Cegléden 1918 előtt a politikai viszályokat elsősorban a '48-as, függetlenségi, kiscgazda, illetve a király- és kormánypárti, konzervatív-liberális erők közti küzdelem határozta meg. Bár országosan számontartott agrár- és munkásmozgalom is volt a településen, az – az őszirózsás forradalom és a proletárdiktatúra idejét leszámítva – érdemben még nem tudott beleszólni a politikai küzdelmekbe.⁵

Cegléd Kossuth városa, de az Antiszemita Párt, így Verhovay Gyula sikereinek helyszíne is. Nemi külső beavatkozás hatására azonban inkább a mérsékelt politikai erők terepe volt a dualizmusban.⁶ 1884-től Gubody Ferenc lett a polgármester, aki a Verhovay-ellenes erőket képviselte 1907-ig. Ezen időszak alatt

³ CSIZMADIA Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1976. 362.

⁴ Magyar Városok Országos Kongresszusa igazgatójának levele a képviselőtestületi tagok választása kapcsán, 1923. január 19. Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL PML) V. 73.b. Cegléd város polgármesterének közigazgatási iratai. 3/1923. sz. i.

⁵ REZNAK Erzsébet: Társadalmi és politikai harcok, irányzatok a XX. század elejéig. In: IKVAI Nándor (szerk.): *Cegléd története*. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre, 1982. 263–287.; VIGH Károly: *Vörös Pest vármegye – Pest megye múltjából*. Pest Megyei Múvelődési Központ és Könyvtár, TIT Pest Megyei Szervezete, Pest Megyei Levéltár, Budapest, 1979. 11–24., 84., 161–181.; *Magyarország története a 19. században*. VI. 1890–1914. Szöveggyűjtemény. Szerk.: PAJKOSSY Gábor. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 739.

⁶ VÉGSŐ István: Kossuth városa a szélsőjobboldal markában. *Clio Műhelytanulmányok*, 2020/9. 4–12.

fejlődött a leginkább a település.⁷ Gubodyt követően, 1907-től az ellenmondásoktól nem mentes, közigazgatási botrányokat is okozó Gombos Lajos lett a polgármester a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt támogatásával. Az 1886-os törvény alapján őt nem lehetett volna polgármesterré választani 1907-ben, mert nem volt helyi születésű, és nem is adózott legalább két éve a városban.⁸ Ennek ellenére mégis megválasztották, többször is, utoljára az utolsó dualizmus kori képviselő-testületi választáson, 1917. június 17-én, így 1918. októberig Gombos volt a polgármester. Őt az őszirózsás forradalom idején, 1918 novemberétől Dobos Sándor követte,⁹ aki országosan is nagy feltűnést keltően 1918. december 19-én előterjesztette Károlyi Mihályt a település díszpolgárává, amit még maga a miniszterelnök is túl korainak tartott, és nem is vette át személyesen az erről szóló okmányokat.¹⁰ 1919 elején Dobos helyett ideiglenesen Kolofont József főjegyző lett a polgármester.¹¹ 1919 márciusától direktórium állt a város élén, majd 1919. augusztustól, a román megszállás idején magyar részről Timbus Endre, Cegléd és környéke főispánja igazgatta a települést.¹²

Érdekesen alakult Cegléden a közigazgatás újjászervezése 1919 őszén. Az 1918. októberi forradalom előtti közigazgatás visszaállításáról szóló (3886/1919. ME sz.) rendelet szerint Gombos

⁷ REZNAK Erzsébet: I. m. 273–279.

⁸ Ölelkezés fáklafénynél. *Ceglédi Újság*, 1907. szeptember 1. 2–3.; NAGY Lajos: Cegléd a Horthy-korszakban. In: IKVAI Nándor: I. m. 355–405., 377.; NAGY Dezső: Cegléd az első világháború alatt, a polgári demokratikus forradalom, Tanácsköztársaság (1914–1919). In: IKVAI Nándor: I. m. 325–354., 329.

⁹ Cegléd Város Képviselőtestületének 1918. november 12. jegyzőkönyve. MNL PML V. 71.a. Cegléd Város Képviselőtestületének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek, 23. kötet, 188–191.; KOLOFONT József: *Cegléd*. Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatal, Budapest, 1931. 160.

¹⁰ Azelőtt Károlyi egy ideig országgyűlési képviselője volt Ceglédnek. 1919 októberében megfosztották a díszpolgári címtől Károlyit, majd 1946 májusában ismét odaítélték neki. Cegléd Város Képviselőtestületének 1918. december 19. jegyzőkönyve. MNL PML V. 71.a. 23. kötet, 203–206.; KOLOFONT József: I. m. 160–161.; NAGY Dezső: I. m. 329.; REZNAK Erzsébet: *Cegléd város díszpolgárai, 1867–2017*. Cegléd Városi Televízió, Cegléd, 2017. 50–51.

¹¹ NAGY Dezső: I. m. 329.

¹² Cegléd Város Képviselőtestületének 1919. augusztus 9. jegyzőkönyve. MNL PML V. 71.a. 23. kötet, 242.; KOLOFONT József: I. m. 162.

Lajos lett volna a polgármester, de ő nem vállalta a tisztséget, így ismét Dobos Sándor lett a város vezetője.¹³ 1919. október 16-án azonban Dobost lemondatták, helyére Traub József került helyettes polgármesterként.¹⁴ 1919. november 27-én pedig a képviselő-testület a lemondott Traub helyett a fiatal jogászt, Sárkány Gyulát választotta meg helyettes polgármesternek.¹⁵ Ő a keresztény-nemzeti oldalt képviselte, a mindenkori kormánypárt elkötelezett híve volt. Később megválasztották polgármesternek is, így ő állt Cegléd élén egészen a német megszállásig.¹⁶

A településen is felbukkanó szélsőségesek már 1919 végén hangzatos követelésekkel álltak elő, országos figyelmet kivívva maguknak. Az Országos Kisgazda- és Földműves Párt helyi képviselői különféle, elsősorban zsidóellenes rendelkezések meghozatalát, illetve ezeknek a parlament felé továbbítását követelték. A kisgazdák szélsőjobboldali, antiszemita kirohanását az egykor Károlyit díszpolgárrá előterjesztő Dobos Sándor olvasta fel az 1919. december 30-i képviselő-testületi ülésen. Ebben többek között azt javasolták, hogy tegyék helyi és országos rendelkezéssé a zsidók földvásárlásának betiltását, a nem keresztény lapok kitiltását az újságárus standokról, a zsidók uszodahasználatának korlátozását, a zsidók boltbérleteinek felülvizsgálatát, a közhatóságokban a „zsidók lecserélését”, vagy az oktatásban a *numerus clausus* bevezetését.¹⁷ A szakirodalomba kissé félreérthető módon úgy került bele a felolvasott kiáltvány, mintha eze-

¹³ A jegyzőkönyvek alapján egyértelműen polgármesternek címezték Dobost, holott a korabeli jogszabályok alapján csupán helyettes polgármester lehetett volna. Cegléd Város Képviselőtestületének 1919. augusztus 9. jegyzőkönyve. MNL PML V. 71.a. 23. kötet, 242–250.; KOLOFONT József: I. m. 162.; NAGY Dezső: I. m. 386.

¹⁴ Figyelemre méltó megjegyzések kerültek a jegyzőkönyvbe. Eszerint Dobos eddig csupán helyettes polgármester volt, miközben mindenhol máshol polgármesterként említették. Egészségi állapotára hivatkozva „mondott le”, miközben később az egyik legaktívabb helyi képviselő volt a Horthy-korszakban. Cegléd Város Képviselőtestületének 1919. október 16. jegyzőkönyve. MNL PML V. 71.a. 23. kötet, 290–308.; NAGY Dezső: I. m. 381.

¹⁵ Cegléd Város Képviselőtestületének 1919. november 27. jegyzőkönyve. MNL PML V. 71.a. 23. kötet, 343–363.; NAGY Dezső: I. m. 381.

¹⁶ KOLOFONT József: I. m. 164.; VÉGSŐ István: I. m. 40.

¹⁷ Cegléd Város Képviselőtestületének 1919. december 30. jegyzőkönyve. MNL PML V. 71.a. 23. kötet, 375–379.

ket Cegléden meg is valósították volna, de ez nem történt meg.¹⁸ Csupán meghallgatta a testület a követelést, további intézkedésről nem tudunk a források alapján.

1920 és 1922 között Cegléden nem rendeztek helyhatósági választást, csupán az 1920-as és 1922-es nemzetgyűlési választásokat tartották meg.¹⁹ Így 1921. november 26-án még a régi, 1914-ben és 1917-ben bekerült tagokból álló ceglédi képviselőtestület választotta teljes jogú polgármesterré Sárkány Gyulát, aki az egyedüli jelölt volt a posztra.²⁰

1923-ban Cegléden az alispán általános helyi választást írt ki, arra hivatkozva, hogy az 1914-ben választott képviselők mandátuma lejárt.²¹ Megkapták ugyan a figyelmeztetést, hogy nem ajánlott a voksolás,²² de Sárkány polgármester a rossz előjelek, a szociáldemokraták és fajvédők erős helyi bázisa ellenére megtartatta azt. A helyi újság szerint „meglehetősen csöndességben folytak le a városi képviselőválasztások”²³ 1923. február 11-én, vasárnap, amikor 50 választott képviselőre és 25 póttagra lehetett szavazni, azaz a testület fele újult meg.

1922–1923-ban több Pest megyei, Budapest környéki elővárosban is rendeztek általános helyi képviselő-választást, így a Ceglédhez közeli Kispesten 1922 júliusában, Erzsébetfalván (Pesterzsébeten) 1923 decemberében, de e helyeken azért, mert mindkét település akkor vált rendezett tanácsú várossá.²⁴ Kiskunfélegyháza már korábban is rendezett tanácsú város volt,

¹⁸ KOLOFONT József: I. m. 163.; NAGY Dezső: I. m. 356.; VÉGSŐ István: I. m. 14–15.

¹⁹ 1920-ban és 1922-ben Haller István kormánypárti, majd ellenzéki keresztényszocialista programmal győzött. HUBAI László: *Magyarország XX. századi választási atlasza, 1920–2000. II. kötet. Választókerületi adattár*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2001. 58., 66.; VÉGSŐ István: I. m. 15–16.

²⁰ Cegléd Város Képviselőtestületének 1921. november 26. jegyzőkönyve. MNL PML V. 71.a. 24. kötet, 148–154.; NAGY Dezső: I. m. 370.

²¹ Tudnivalók a városi képviselő választásról. *Czeplédi Kisgazda*, 1923. február 11. 3.

²² Magyar Városok Országos Kongresszusa igazgatójának levele a képviselőtestületi tagok választása kapcsán, 1923. január 19. MNL PML V. 73.b. Cegléd város polgármesterének közigazgatási iratai. 3/1923. sz. i.

²³ A városi képviselőválasztások eredménye. *Czeplédi Kisgazda*, 1923. február 18. 2.

²⁴ Lásd erről részletesen e számban Ignác Károly tanulmányát.

ahol a ceglédi után, 1923. május 6-án tartottak általános helyi választást.²⁵

Cegléden a következő évben, 1924. június 1-jén újabb szavazásra került sor, amikor a képviselő-testület másik felének, az 1917-ben bekerült tagoknak a helyére választottak új képviselőket. Az 1923-as szűkszavú médiatudósítással szemben ekkor már sokkal bőségesebben, kissé patetikusan harangozták be az újabb voksolást: „Mai napon lesz a városi képviselők választása. Szavazóurnák elé áll tehát Cegléd népe, hogy kiválassza azokat, akiket a város ügyeinek vezetésére érdemeseknek tart. Legalább így kellene lenni, ha a választók leráznák magukról az eddigi nemtörődömséget. A várost ki kell ragadni a maradiságból s ez csak úgy lehetséges, ha a közönyt félretéve a város érdekét tartjuk szem előtt. Le kell rombolni a nemzetgyűlési választásnál keletkezett válaszfalakat. A város képviselőtestületében mindegyik osztálynak helyet kell engedni. Örvendetes esemény, hogy az Ipartestület vezetősége ezúttal együttesen tartotta jelölését a gazdatársadalom vezetőivel. A közös megértés útjára léptek, de fontos, hogy ezen úton becsületesen kitartsanak. Ezt kívánja a város érdeke s így lesz erős, tettekre kész, cselekvő képviselőtestületünk.”²⁶ A nemtörődömség kapcsán valószínűleg arra célzott a cikkszerző, hogy a helyi választásokon sokkal kevesebben vettek részt, mint a parlamentieken.

Az unalomba fulladt voksolásról is kapunk némi képet az egyik helyi laptól: „A legtöbb kerületben alig mutatkozott némi érdeklődés a polgárság részéről a választás iránt. Még ott is, ahol a gazda- és iparos társadalom együttes jelöltjeivel szemben ellenjelölteket állítottak, nagyon kevesen gyakorolták jogaikat.”²⁷ Egyesek, a protestáns közéleti lap hasábjain pedig egészen egyedi kívánalmakkal is előálltak a választások eredménye kapcsán: „Ma van Cegléden a városi képviselők egy részének a választása.

²⁵ Kiskunfélegyházán azonban már az összes képviselő mandátuma lejárt, így ott a választás mind a száz tagsági helyet érintette. *Félegyházi Hírlap*, 1923. május 4. 1–2. és május 13. 1.

²⁶ A városi képviselőtestületi tagok választása. *Ceglédi Hírmondó*, 1924. június 1. 2.

²⁷ Az új városi képviselők. *Ceglédi Hírmondó*, 1924. június 8. 1.

Szeretnők hinni, hogy az újonnan megválasztott városatyák igaz képviselői lesznek minden kulturális és közérdekű törekvésnek és velük csak megszorodik azoknak a száma, akik tudatában vannak hivatásuk fontosságának. Hisszük, hogy a felfrissített és megerősödött képviselőtestület igaz barátja lesz az ifjúság testnevelési ügyének és lehetőséghez képest minden áldozatot meghoz a testnevelés érdekében.”²⁸

Az újabb választáson szintén 50 képviselőt és 25 póttagot választottak,²⁹ így 1923–1924-ben megújult a ceglédi képviselő-testület mind a 100 választott tagsági helye. Ám figyelemre méltó, hogy egyesek, akik ekkor nem kerültek be a testületbe, később mint virilisek megjelentek a városatyák között.³⁰

Érdekes és feltűnő fejlemény – az egykori forrásokból legalábbis ez látható –, hogy a közvéleményt befolyásolni kívánó szélsőséges kiszegzdek is egyre inkább a kormányzópart által képviselt irányba fordultak. A helyi jegyzőkönyvek alapján a képviselőtestületen belül is csökkent a vita. Úgy tűnik, Sárkány személye egyre inkább a konszolidáció és nyugalom felé vitte a ceglédi politikai közéletet.³¹

A következő általános választásra 1929 végén került sor, amikor az ország minden városában az új törvény (1929:XXX. tc.) alapján kerültek megújításra a helyi képviselő-testületek.³² Cegléden, immár mint megyei városban, 1929. december 8-án zajlott le a választás. A megközelítőleg 37 000 fős településnek³³ 11 197 szavazópolgára (30%) volt.³⁴

²⁸ Választások. *Ceglédi Keresztény Újság*, 1924. június 1. 4.

²⁹ A városi képviselőválasztások eredménye. *Ceglédi Kisgazda*, 1923. február 18., 2.; Az új városi képviselők. *Ceglédi Hírmondó*, 1924. június 8. 1.

³⁰ Virilisek névjegyzékei: *Ceglédi Kisgazda*, 1921. február 27. 3.; *Ceglédi Hírmondó*, 1926. február 14. 2.; NAGY: I. m. 376.

³¹ NAGY: I. m. 379.

³² A város hivatalos közleményei. *Ceglédi Hírmondó*, 1929. november 24. 1–2.

³³ *Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakóhelyek szerint.* Szerk.: KOVÁCS Alajos. A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1932. 52.

³⁴ A városi képviselők megválasztása. *Ceglédi Hírmondó*, 1929. december 15. 2. Az újság ugyan összesítve 14 500 választóról irt, de azok számát kerületenként is megadta, és a kerületi adatok összesítése alapján csak 11 197 választó

Kifejezetten nagy várakozás előzte meg a helyi lapok alapján: „A városatya választások sokkal jobban érdeklik a közönséget, mint a megyeiek, így természetesen Cegléden is nagyobb a mozgalom. Az egyéni vágyak, elvakult gyűlölet nagy pogány zűrzavarából föltétlenül mentsük ki a legnagyobb értéket: a város lakóinak összhangját, a békés haladásra és együttműködésre szükséges keresztény lelkületet.”³⁵ Az újságíró itt az 1929 november eleji Pest vármegyei törvényhatósági választásokra célt, amelyen a ceglédiek, ha nem is sokkal, de kevesebben mentek el szavazni: akkor a kormánypárt listájára 3448 fő, a szociáldemokrata listára 1540 fő szavazott.³⁶

Mások igencsak pesszimisták voltak, mielőtt a városi választás eredményei nyilvánosságra kerültek volna: „Bár a Biblia úgy mondja: sokan vannak a hivatottak, de kevesen a választottak. Nálunk nemcsak a választottak lesznek kevesen, de a hivatottak is. Sőt ezek talán a legkevesebben. Kisszerű személyi harcokká előzik meg tehát a választást. Sokan szereznek haragosokat, ellenségeket; jóbarátok lesznek ellenfelekké, sértett hiúságok fogják nyugtalanítani a lelkeket a választások előtt. Hát még választások után, mikor sokan már csak a karzaton kaphatnak állóhelyet azok közül, akik eddig a földszinten ülhettek?”³⁷

A választópolgároknak valamivel több mint a fele, 5800 fő szavazott a városi képviselőkre (52%). Ebből 900 fő (15,5%) voksolt a szociáldemokratákra, akik azonban csak a 12-ből hét választókerületben állítottak listát, és miután egyik helyen sem tudtak többségbe kerülni, egy mandátumot sem szereztek. A „hivatalos lista”, azaz a Nemzeti Párt néven induló helyi kormánypárt kapta a szavazatok túlnyomó többségét, így ők vitték el majdnem az összes mandátumot. Egyes kerületekben voltak „polgári”, azaz nem szociáldemokrata ellenlisták is, amelyek közül végül kettő

---

volt. Utóbbi adatot közölte egy másik hely lap is: A választás mérlege. *Ceglédi Kisgazda*, 1929. december 15. 2.

³⁵ Adventre. *Cegléd és környéke*, 1929. december 1. 1.

³⁶ A vármegyei választáson tehát közel 5000, míg a képviselőtestületi választáson 5800 választópolgár adta le a voksát. Választás után. *Ceglédi Hírmondó*, 1929. november 10. 1.

³⁷ Jelölések, választási előkészületek. *Ceglédi Hírmondó*, 1929. december 2. 2.

ért el többséget, megszerezve ezzel az adott kerület mandátumait.³⁸

Az 1929-es törvény csökkentette a városi képviselők létszámát, így a 200 fős testületből 100 fős grémium lett. Ekkor 50 választott tag és 25 póttag szerzett mandátumot. Az 50 virilis tag megállapítása már megtörtént.³⁹

Csalódott volt a részvétel tekintetében a sajtó: „Hogy a társadalom általában nem élénkült fel a választásokon, az is mutatja, hogy a választók nagy része nem jelent meg az urnáknál. Nagyon sokan nem éltek választói jogukkal. Mintha az általános választói jog gyakorolhatása elvesztette volna varázsát.”⁴⁰ A *Cegléd és Környéke* című helyi katolikus lap egyébként igyekezett mérsékeltbben összefoglalni a lezajlott eseményeket. Megjegyezzük, ahol a lakosság kevesebb mint egyharmada szavazhat, általános választójogról nem beszélhetünk.

A Dobos Sándor főszerkesztésében megjelenő *Ceglédi Kisgazda* pártlapként viszont örült annak, hogy a baloldali eszméket képviselők visszaszorultak: „A ma egyheti választás a legfényesebb bizonyíték a mi egyszerű népünk politikai érettsége mellett. Pedig volt reá bőven alkalom és mód, hogy lesikoljon az egyenes útról. Hiszen majd minden kerületben futott a polgári listák mellett a szociáldemokraták ellenlistája. Amelyek mellett megtévesztőek is voltak. Mert kifejezetten, így magukat nem nevezték meg, hanem: *Polgárok és Munkások Szövetsége* név alatt igyekeztek népünk között a mérges mákonyt elhinteni. [...] A lefolyt választásnak van egy igen fontos, igen nagy tanulsága. Éspedig az: *hogy immár maga a nép széles rétege a legnehezebb, elégedetlenséget szülő viszonyok között is tudatában van annak, hogy érdekei védelmére, sorsa javítására, felkarolására a szociáldemokrácia nem egyedül üdvözítően van hivatva. Hanem világos, hogy éppen a nép legszélesebb részeinek védelmére a polgári társadalom megfelelő képviselője hivatott.* Csak ennek a

³⁸ A városi képviselők megválasztása. *Ceglédi Hírmondó*, december 15. 2.; A választás mérlege. *Ceglédi Kisgazda*, 1929. december 15. 2.

³⁹ Városi közgyűlés. *Ceglédi Kisgazda*, 1929. július 6. 2.; Városatya választás. *Ceglédi Hírmondó*, 1929. november 24. 1.

⁴⁰ A választások után. *Cegléd és környéke*, 1929. december 15. 1.

képviseletnek: *megfelelő*-nek kell lenni. Ez képes csak arra, hogy aztán *ennekszerinte* cselekedjék is.⁴¹ A kormánypárti szólamú cikk, az országos hangnemet lemásolva, élesen kritizálva írt a baloldal jelöltjeiről.

A polgármester-választásra 1929. december 23-án került sor. Ismét csak egy pályázó volt, így nem meglepő módon Sárkány Gyula lett, illetve maradt Cegléd polgármestere.⁴² Igencsak egyedí, mondhatjuk, őszinte gondolatokat fogalmazott meg: „Ezelőtt 10 évvel foglalta el ezt a széket – mondotta. Akkor programot azért nem adott, mert a viszonyokat, a lehetőségeket még nem ismerte. Most programot viszont azért nem tud és nem is akar adni, mert a viszonyokat nagyon is jól ismeri. És abban a helyzetben, amelyben ma ez az ország és ez a város van, komolyan, becsületesen, magát elkötelező programot nyújtani a lehetetlenségek közé tartozik.”⁴³

*

Kiskunhalas 1745 óta a Jászkun Kerület (későbbi nevén: Hármaskerület) része volt. A részben autonóm közigazgatási terület felszámolása következtében a város 1872-től rendezett tanácsú város lett. A Hármaskerület megszűnése után, 1876-tól Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye részévé vált.⁴⁴ Első polgármestere – Kossuth Lajos kormányzó egykori futárja – a '48-as szellemiségű Vári Szabó István jogász volt. Egészen hosszú ideig, 1872–1903 között állt a város élén.⁴⁵ 1909-től Silling Ede került a polgármesteri székbe. 1917-től vizsgálat indult ellene, majd 1918

⁴¹ A választás mérlege. *Ceglédi Kisgazda*, 1929. december 15. 2. Kiemelések az eredetiben.

⁴² Cegléd Város Képviselőtestületének 1929. december 23. jegyzőkönyve. MNL PML V. 71.a. 28. kötet, 33–72.; Városunk tisztújító közgyűlése. *Ceglédi Hírmondó*, 1929. december 29. 1.

⁴³ Tisztújító közgyűlés. *Ceglédi Kisgazda*, 1929. december 28. 1.

⁴⁴ NAGY SZEDER István: *Kiskun-Halás város története oklevéltárral. A Redemptio utáni kor 1745-től kezdve*. Magánkiadás, Kiskunhalas, 1993. 114–115.

⁴⁵ KOMÁROMI Szilárd-VÉGSŐ István: *Vári Szabó István – Kiskunhalas város polgármestere*. Thorma János Múzeum, Kiskunhalas, 2008. 18–33.

nyarán „korrupciós” vádak miatt Pest vármegye Közigazgatási Bizottsága felfüggesztette. Innentől Kolozsváry Kiss István helyettesítette a polgármesteri székhelyben.⁴⁶

Az utolsó dualizmus kori választás 1916. november 27-én volt, amely a képviselő-testület választott tagjainak felét érintette: 50 rendes és 25 póttag mandátuma került kiosztásra.⁴⁷ Kolozsváry Kiss István helyettes polgármesterként vitte a település ügyeit, és ő határozta meg a város közigazgatását. Nyíltan csatlakozott a Kun Köztársaság létrehozásához 1918 végén. Kunszentmiklós mellett Kiskunhalas csatlakozott ahhoz a felhíváshoz, miszerint a Kiskunság és más csatlakozó magyar területek szakadjanak el a Károlyi-féle Magyarországtól, egyfajta kérészállamot alkotva, de kárpótlást is kérve azért, mert az önmegváltás (redempció) idején befizetett összeg fejében létrejött Jászkun Kerület (Hármas Kerület) 1876-ban megszűnt. A szabad kun állam, a Kun Köztársaság kezdeményezése 1919 elején a direktórium létrejöttével teljesen elhalt. Kolozsváry Kiss együttműködött 1919. augusztustól a megszálló román hadsereggel is.⁴⁸

Kolozsváry Kiss 1919 telén elhatározta, hogy a következő évi nemzetgyűlési választásokon jelöltként (Országos Kisgazda- és Földműves Párt) indul, ezért fokozatosan helyettesének adta át a közigazgatás irányítását. Ez az elhatározás végül tettekben is megnyilvánult. Thuróczy Dezső ügyvéd lett a helyettes polgármester, aki a kisgazdamozgalom helyi képviselője volt.⁴⁹ A helyi keresztény újságok folyamatosan támadták, mivel saját jelöltjü-

⁴⁶ Tehát felfüggesztik a polgármestert! *Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1918. augusztus 14. 2.

⁴⁷ Úgy tűnik, hogy a 200 fős testület képviselői helyeinek feléről rendeztek ekkor választást. Az új városi képviselők. *Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1916. november 29. 2.

⁴⁸ Végső István: A Kun Köztársaság nyomában: üldözés, letartóztatás, antiszemitizmus, gyilkosság (Kiskunhalas 1918–1920). In: *Csoportosulás, lázadás és a társadalom terrorizálása. Rendészettörténeti tanulmányok 2.* Rendőrség Tudományos Tanácsa, Budapest, 2019. 96–105.

⁴⁹ A függetlenségi párt a kisgazdapárthoz csatlakozott. – Dr. Kolozsváry Kiss István a képviselőjelölt. *Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1919. december 17. 3.; Személyi hír. Uo., 1919. december 31. 2.

ket szerették volna Kiskunhalas élén látni.⁵⁰ Thuróczy 1920 első, majd második felében is lemondott, de mindig visszavonta ezeket a döntéseit.⁵¹ A *Halasi Újság*, a Keresztény Nemzeti Párt szöcsöve igen szélsőséges hangnemben próbálta őt és a kispapokat lejáratni. Vagyis Kolozsváry Kisst és Thuróczyt egyszerre támadta a keresztény oldal. Néhány ehhez hasonló kortes verset terjesztett a széles nyilvánosság előtt a lapja hasábjain:

„Kolozsváry nagy hazafi / Pápistát nem akar látni / Inkább paktál a zsidóval / Mindenféle nációval. / Mert az rá szaval.

Van egy kortes, / csak helyettes Polgármesteri székre les / Gyöngye legény volt ügyvédnek / Nem való polgármesternek. / »helyettesnek« sem.

Pesti zsidók, helyi Babók / Csináltak egy gazdapártot / Szükségük van a parasztra / Addig amíg leszavaz a Kolozsváryra.”⁵²

A kiskunhalasi kispapdamozgalom tagjai között voltak zsidó származásúak (Frankl, Práger, Schneider stb.), illetve olyan tethető gazdacsaládok, amelyeket zsidónak (Babó) címkéztek.⁵³ Az 1920-as évek elején Kiskunhalason nem rendeztek helyhatósági választást, csupán az 1920-as és 1922-es nemzetgyűlési vá-

⁵⁰ Még most sem készült el Kolozsváry program-beszédével. *Halasi Újság*, 1920. január 18. 2.; Az ellenpárt kortesei. *Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1920. január 21. 4.

⁵¹ Folytonosan szabálytalannak, törvénytelennek ítélték politikai ellenfelei a helyettes polgármesteri tisztségét. Talán ennek köszönhető, hogy ekkora nyomás alatt megingott és kétszer is lemondott. „A helyettes polgármesterség”. *Halasi Független Hírlap*, 1920. március 20. 3.; Thuróczy Dezső. *Halasi Független Hírlap*, 1920. május 8. 1.; Thuróczy helyettes polgármester bukása – Molnár Mihály a város helyettes polgármestere. *Halasi Újság*, 1920. október 9. 1.

⁵² Hasonló kortes vers volt még: „Dózsa Zsiga sátorát épít a választás napjára / Van már hozzá kommunista vörös-csörgős sipkája / Bent látható Thuróczy a pojáca / A halasi kispap-párt csodája. / Kolozsváry, Kolozsváry a pártjával kirukkol / Mellette áll, mellette áll Frankl zsidó fogdoktor / És a többi kunhalasi zsidóság / Ez a helyi paraszt-párti társaság.” *Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1920. január 4. 2.; január 11. 2.

⁵³ VÉGSŐ István-SIMKO Balázs: *Zsidósors Kiskunhalason – kisvárosi út a holokauszthoz*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009. 34., 45–50., 109.; *Halasi Újság*, 1920. január 25. 1–2.

lasztásokat tartották meg. Utóbbin a kormánypárti báró Prónay György szerzett mandátumot októbrista ellenfelével szemben.⁵⁴

A helyi közéletben fontos esemény volt, hogy 1924 februárjában Thuróczyt polgármesterré választotta a városi közgyűlés.⁵⁵ Thuróczy ellen a támadások nem szűntek meg. Még abban a hónapban is volt ellene vizsgálat felelőtlen városgazdálkodás és költségvetési hiány miatt.⁵⁶ Végül 1924. február 20-án, Agorasztó Tivadar alispán jelenlétében 108 szavazatot kapott Thuróczy, míg ellenlábasa, az egységes párti dr. Mészöly István jogász, földbirtokos 76 voksot.⁵⁷ Pozíciója így megerősödött, úgy tűnt, hogy ellenfelei is elcsendesedtek, és egy nyugodtabb időszak kezdődhet. Ám a helyhatósági választások Kiskunhalason továbbra is elmaradtak, hiába kellett volna a rég lejárt mandátumú képviselők helyére újakat választani. Így sokan maradtak, akik továbbra is Thuróczy távozását akarták.⁵⁸

Végül Kiskunhalas megyei városban csak 1929 végén, már a karácsonyi ünnepek közeledtével, december 22-én, vasárnap került sor a helyi képviselők választására, immár a 1929. évi XXX. tc. alapján.⁵⁹ A 28 000 fős településen⁶⁰ csak 5024 (18,6%) szavazópolgár volt. A helyi lap igen részletes életképet adott a voksolás napjáról: „Vasárnap már a reggeli órákban szokatlanul nagy embercsoportok álltak az uccákon, beszélgettek és sokan mérlegeltek és jósolni próbálták a választási eredményeket, még

⁵⁴ 1920-ban Kolozsváry Kiss István az Országos Kisgazda- és Földműves Párt jelöltjeként lett nemzetgyűlési képviselő. Kormánypárti programmal lett nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő báró Prónay György (Egységes Párt). 1922-ben és 1926-ban kisgazdapárti jelöltek (Függetlenségi és '48-as Kossuth Párt, Keresztény Nemzeti Földműves és Polgári Párt) győzött le. HUBAI László: I. m. 13., 18., 36., 58.

⁵⁵ Dr. Thuróczy Dezső pályázata a polgármesteri tisztségre. Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára (MNL BKML), V. 273.b. Kiskunhalas Város Tanácsának közigazgatási iratai. 1892/1924. sz. i.; A polgármesterválasztás. *Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1924. február 23. 1.

⁵⁶ *Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1924. február 2. 2; február 20., 2.; december 31. 4.

⁵⁷ *Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1924. február 23. 1.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Mely város, mikor választ Pestmegyében? *Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1929. november 30. 1.

⁶⁰ *Az 1930. évi népszámlálás. I. rész.* I. m. 52.

mielőtt a szavazás megkezdődött volna. Az emberek mind többen gyülekeztek a piactéren és az uccákon úgy, hogy a városba jövő idegennek is feltűnhetett, hogy a város nem mindennapi eseményre készülődik.”⁶¹ Végül 3099 fő szavazott le (61,7%) a választópolgárok közül.

Kiskunhalason a képviselő-testület létszáma 72 főre csökkent, amelynek felét választották. A helyi választáson a kormánypárt listája győzött a Katolikus Népszövetségével szemben. A létszámcsökkentés miatt 36 rendes tag és 18 póttag került a testületbe. Az 1913-as testületből senki, míg a 1916-os képviselő-testületből hat fő maradt az 1929-ben választott tagok között.⁶² Néhányan, akik ekkor a választáson nem kaptak elég szavazatot, így nem tudtak mandátumot szerezni, később a virilis névjegyzékeken bukkannak fel majd a testületi jegyzőkönyvekben.⁶³

A választás után, 1930. január 15-én került sor a polgármester-választásra. 72 választott és virilis tag mellett a városi tisztségviselők is szavazhattak. Hat pályázó volt a polgármesteri posztra, de Fekete Imrén és Thuróczy Dezsőn kívül végül mindenki visszalépett, és mindenki Fekete javára. Ennek ellenére a polgármester-választáson szavazategyenlőség jött létre, 38-38 szavazat érkezett a két jelöltre, így a törvényes szabályozásnak megfelelően sorshúzással döntötték el az eredményt. Az „ellenjelölt”, „gyüttment” Fekete Imre nyerte el a polgármesteri széket.⁶⁴ A két férfi közötti küzdelem aztán komoly személyeskedésbe fulladt, bírósági ügy lett belőle, és a pereskedés egészen 1944-ig tartott. Állítólag a harmincas években Thuróczy azt mondta ellenfeléről, „hogy lehetett egy románt megválasztani”, Fekete bihari, határon túli származására utalva ezzel. Fekete Imre tíz évig, 1939-ig maradt polgármester, akkor Kathona Mihályt választották meg utódjául. Az 1929-es ellenfelek közötti pereske-

⁶¹ A vasárnapi képviselőtestületi tagválasztáson az egységspárt listája jutott győzelemhez. *Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1929. december 25. 3.

⁶² Uo., illetve Az új városi képviselők. *Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1913. január 29. 4.; 1916. november 29. 2.

⁶³ Virilis névjegyzékek és képviselőtestületi tagnévsorok: *Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1930. december 6. 6.; 1930. december 17. 5.

⁶⁴ Halas város tisztújító közgyűlése – Halas város polgármesterévé Dr. Fekete Imrét választották meg. *Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1930. január 18. 1.

dés tovább folyt. Thuróczyra végül 500 pengő büntetést szabott ki a Kalocsai Törvényszék 1943-ban, amit a Budapesti Királyi Ítéletábla is helyben hagyott 1944-ben.⁶⁵

*

A „két várost”, amelyek jól láthatóan külön úton jártak, mégis érdemes összevetni. A különböző történeti-földrajzi jellemzők mellett sok hasonlóság volt köztük. Kiemelkedő dualizmus kori polgármestereik voltak, mint Gubody Ferenc és Vári Szabó István, és a '48-as szellemiség határozta meg a közéletüket. Jelentős paraszti társadalmuk miatt mindkét városban meghatározó volt a kispapdomozgalom, ugyanakkor az 1920-as évek elején ez igencsak különböző irányultságot mutatott. Míg Cegléden a helyi kispapok voltak az antiszemita, radikális erők, addig Kiskunhalason éppen hogy az ottani kispapokat vádolták „zsidóbarátsággal”, azaz ott ellenük (is) irányult az antiszemitizmus.

Az önkormányzati életet tekintve az első világháborúban sok településen kialakult közigazgatási válság mindkét várost elérte. Cegléden számos személy került „városvezetői” pozícióba, míg Kiskunhalason 1918-ban korrupció vádjával leváltották Silling Ede polgármestert. A politikai élet radikális változásai, hullámlása miatt „helyettes polgármesterek kora” köszöntött be a helységekben. Sárkány Gyula és Thuróczy Dezső is évekig konfliktusban volt a saját képviselő-testületével. A tisztség megszerzésével viszonylagos nyugalom köszöntött be, de Sárkánynak jobban sikerült a konszolidáció a saját pozíciója kapcsán, és ő biztosabb volt abban, hogy az ellenforradalomra veszélyt jelentő politikai csoportokkal, szervezetekkel, mozgalmakkal szemben a kormánypárt jelöltjei képesek lesznek mandátumot szerezni a városában. Az 1929. évi XXX. tc. által előírt városi választás pedig Cegléden rendezte a politikai, közigazgatási helyzetet, míg Kiskunhalason inkább mélyítette a közéleti problémákat.

⁶⁵ MNL PML IV 408. b. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának közigazgatási iratai. 25413/1944. sz. i.

IGNÁCZ KÁROLY

Helyi önkormányzatok és választások Budapest elővárosaiban az 1920-as évek elején*

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2022.2.5>

A 19. és 20. század fordulóján a modern nagyvárossá vált Budapest körül gyors ütemben épült ki egy, a fővároshoz egyre szorosabban kötődő elővárosi övezet. Jelen tanulmányban e terület négy sajátos településének közigazgatását és közéletét vizsgálom az 1919 és 1923 közötti években. Az akkori Pesttől északra elhelyezkedő Újpest és Rákospalota, illetve a délre fekvő Kispest és Erzsébetfalva (ma Pesterzsébet) 1950-ig önálló községként, illetve városként fejlődött.

Mi a közös a témánk szempontjából e négy Pest vármegyei településen? Egyrészt ezek voltak a főváros környékének legnagyobb elővárosai, ahol 1920-ban összesen több mint 180 ezren éltek. Másrészt 1922–1923-ban mind a négy helyen általános helyi képviselő-választást, majd azok nyomán tisztújítást tartottak. Három település ugyanis akkor vált nagyközségből rendezett tanácsú várossá, és így a törvény szerint új, városi választást kellett tartani, míg a már 1907 óta városi rangú Újpesten a felüglesztett autonómia visszaállításakor került sor erre.¹

Milyen problémák jellemezték e sajátos, modern elővárosok életét az alapvetően másfajta településekre szabott közigazgatási

* A tanulmány a Neopstrans ERC CoG 2017 kutatási projekt (szerződés-szám: 772964) keretében készült.

¹ Bár a vizsgált négy település közül három 1922–1923-ig jogilag nagyközségnek számított, a továbbiakban az egyszerűség kedvéért összefoglalóan az elővárosok kifejezést használom rájuk, és csak rájuk, azaz a főváros környékének további, részben hasonló településeivel itt most nem foglalkozom.

és önkormányzati keretek között? Milyen feszültségekkel járt a modern politikai tömegmozgalmak, a szociáldemokraták és a keresztényszocialisták megjelenése az amúgy is komoly konfliktusokat hozó világháborús és azt követő években? Hogyan próbálta megőrizni a helyi hatalmát e települések régi, alapvetően liberális elitje? Milyen módon igyekezett kontrollálni az eseményeket a felettes közigazgatási hatóság, a konzervatív vármegye és annak tisztviselői? A helyi önkormányzati élet változásainak bemutatása mellett ezekről a kérdésekről is szó esik e tanulmányban.²

Előzmények: az elővárosok és Nagy-Budapest kérdése

Az elővárosok népességének robbanásszerű növekedése a 19. század utolsó évtizedétől indult meg. 1910-re már mind a négy vizsgált településen több tízezren éltek, és a világháborús ipari konjunktúra még tovább növelte a lakosság számát. A háború utáni gazdasági visszaesés idején, 1920-ban tartott népszámlálás szerint összesen 184 ezren éltek a négy településen. (Lásd az *1. táblázatot*.)³ A népesség növekedése 1920 után is folytatódott.

Vagyis a magyarországi települések 1920. évi népességi rangsorában Újpest és Kispest – utóbbi a legnagyobb községként – az első tizben szerepelt (7. és 8. helyeken), többek közt Pécsét és Győrt megelőzve, míg Erzsébetfalva és Rákospalota a 13., illetve a 18. helyen állt.⁴ Az *1. táblázatból* kiolvasható, hogy e telepü-

² A tanulmány megírásához elsősorban levéltári és sajtóforrásokat tudtam használni. A helytörténeti irodalom kevés figyelmet fordított a vizsgált időszak konfliktusos éveire. A két világháború közötti ilyen munkák esetében további problémát jelentett, hogy a szerzőik általában maguk is szereplők voltak az akkori történetekben. Az 1945 utáni munkák fókuszában pedig nem a helyi közigazgatás és önkormányzatiság állt, annak – egyébként bonyolult és országos szinten sem feltárt – szabályait és jellemzőit nem vizsgálták, így e témával kapcsolatos leírásaik gyakran hiányosak és pontatlanok.

³ KALMÁR Ella: A „statisztikai” Nagy-Budapest. In: HOLLÓ Szilva Andrea–SÍPOS András (szerk.): *Az ötven éves Nagy-Budapest – előzmények és megvalósulás*. Tanulmányok Budapest Múltjából XXX. BTM–BFL, Budapest, 2002. 289–336., 302–303. és 323.

⁴ Városok és községek népessége. *Városok Lapja*, XVI/10. (1921. október 20.) 82. A lap táblázatában nem szerepel az 1920-as népszámlálás idején még meg-

1. táblázat. A négy előváros népességnövekedése 1890 és 1920 között, és az ipari dolgozó népesség száma és aránya 1920-ban

Település	Népesség 1890	Népesség 1910	Népesség 1920	Ipari népesség 1920		Várossá válás
	N	N	N	N	%	év
Újpest	23 521	55 197	56 489	35 302	62,5	1907
Rákospalota	6264	25 147	36 008	18 010	50,0	1923
Kispest	4913	30 212	51 064	28 107	55,0	1922
Erzsébetfalva	4754	30 970	40 545	23 350	57,6	1923
Összesen	39 452	141 526	184 106	104 769	56,9	

léseken a lakosság több mint fele az iparban dolgozott. Bár ez a statisztikai kategória közel sem csak ipari munkásokat tartalmazott, az mégis egyértelmű, hogy ők meghatározó társadalmi csoporttá váltak.

E rövid bemutatás is érzékelteti, hogy ezek a települések olyan közigazgatási és fejlesztési problémát okoztak, amelyet a korabeli keretek között nem lehetett, és nem is tudtak megoldani, de igazából kezelni sem. Ahogy Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Közigazgatási Bizottsága megfogalmazta a kormánynak tett 1908-as jelentésében: „Budapest környékén a főváros lakosságával azonos értelmiségi fokon álló és így nagyobb igényeket támasztó 15.000–20.000 [fős] lakossággal és fejlettebb iparral bíró községek vannak, amelyeknek adminisztrációja azokban a szűk keretekben, amelyeket az 1886:XXII. tc. [azaz a községi törvény] kivétel nélkül minden községre nézve egyformán szabott meg, helyesen nem látható el.”⁵

Nem véletlenül merült fel már az 1890-es évektől az elővárosok fővároshoz csatolásának, azaz Nagy-Budapest létrehozásának ötlete vármegyei, fővárosi és kormányzati szinten is. Az agg-

szállás alatt álló Pécs, így abban Erzsébetfalva a 12., Rákospalota a 17. helyre került.

⁵ Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja, VII/7. (1909. február 18.) 63.

limerációs probléma megoldására ugyanis a korban a közigazgatási egyesítés volt a kézenfekvő megoldás, amikor a nagyváros „bekebelezi” a peremtelepüléseit, ahogy az a Magyarországon sok tekintetben mintának tekintett Ausztriában (Nagy-Bécs, 1890) vagy németországi nagyvárosoknál történt a századforduló környékén. Ugyanakkor a fővárosi önkormányzat, elsősorban pénzügyi okokból, elvetette azt, amin a századforduló után megújuló vezetés sem tudott változtatni. Az átfogó reformprogramot indító Bárczy István polgármester (1906–1918) hiába dolgoztatott ki 1908-ban egy komoly szakértői elemzést és javaslatot Nagy-Budapest létrehozására hét-tizenkét „szomszédos község” becsatolásával, a fővárosi képviselőket nem sikerült meggyőznie.⁶

Így indult el – részben alternatív folyamatként – e községek rendezett tanácsú várossá alakulása, elsőként Újpesten 1907-ben. Ugyanakkor Újpest átalakulása – a kortárs megítélés szerint – éppen hogy nem vált sikertörténétté.⁷ A másik három település pedig egyelőre maradt a járási főszolgabíró felügyelete és irányítása alatt: Rákospalota a Váci, míg Kispest és Erzsébetfalva a Kispesti járáshoz tartozott.

A főváros és környéke egyre erősebb gazdasági és társadalmi összefonódása ellenére tehát az adminisztratív különállásuk alapvetően megmaradt. Egy fontos hatóság jelentett kivételt: a budapesti államrendőrség hatáskörét már 1890-től kiterjesztették Újpestre és Rákospalotára, majd 1912-től Kispestre és Erzsébetfalvára. Ezt azzal indokolták, hogy mind a főváros, mind az adott települések rossz közbiztonságának megjavítására nincs más hatékony megoldás, és a „rohamosan fejlődő” peremtelepülések rendészeti igazgatása egészen más szabályozást kíván, mint más községké.⁸ Egy másik területen, a háború alatt

⁶ SIPOS András: *Várospolitikai és városigazgatás Budapesten 1890–1914*. BFL, Budapest, 1996. 202–204.; KALMÁR Ella: I. m. 290.; Bene Lajos: Nagy-Budapest tervének kialakulása. *Városi Szemle*, XXXI. (1945) 81–98, 81–83.

⁷ Az újpesti problémákról lásd SIPOS András (szerk., bev. tan. írta): *Dokumentumok Újpest történetéhez 1840–1949*. BFL, Budapest, 2001. 48–50.; illetve alább az 1918–1919-es eseményeket.

⁸ Erről részletesen lásd PERÉNYI Roland: *A bűn nyomában. A budapesti bűnözés társadalomtörténete 1896–1914*. Uránia Alapítvány–L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012. 185–196. A közbiztonsági egyesítés 1919 végén teljesedett ki,

közfeladattá váló lakossági élelmezésnél 1918 tavaszán valósult meg Budapest és környékének egységes kezelése a Budapesti Környék Közellátási Bizottságának létrehozásával, amely testület a politikai rendszereken átívelően igyekezett a fővárossal megegyező ellátást biztosítani az igencsak tágan vett környék számos településének egészen 1924-ig.⁹

A háború utolsó évében a Nagy-Budapest-koncepció megvalósítása is ismét naprendre került, ezúttal Pest vármegye önkormányzati ülésén. 1918 áprilisában Kégl János megyei képviselő – aki később, az őszirózsás forradalom nyomán a megye főispán-kormánybiztosa lett – terjesztette elő a javaslatot azzal az indoklással, hogy e területen lényegében fővárosiak laknak, akiket úgymond vissza kellene venni Budapestnek. A községek vármegyei adminisztrációja nem vált be, de nem is elvárható, hogy az alkalmazkodjon az itteni speciális igényekhez. A közös közigazgatás – rendőrségi és élelmezési téren induló – kiterjesztését folytatni kell a közegészségügy, a közlekedés, a lakásügy stb. területén. Összességében tehát Kégl szerint – ha nem is egy mesterségesen megnövelt városra, egy „gross Wien-re”, de – egy természetesen fejlődő Nagy-Budapestre volna szükség. Hivatkozott a főváros polgármesterének 1908-as egyesítési reformtervére, és lényegében az ott meghatározott tágabb kör, azaz akkor már tizenhárom környező község és Újpest Budapesthez csatolását javasolta. Az érintett települések képviselői részéről két támogató hozzászólás után a Pest megyei képviselő-testület elfogadta a javaslatot, és határozatban kérte a kormánytól és Budapesttől a települések fővároshoz csatolását – sikertelenül.¹⁰ Budapest

---

amikor az egységes, állami rendőrség megszervezését követően már huszonkét település tartozott az új, a fővárossal közös rendészeti egységbe. Lásd 5047/1919. (október 1.) ME sz. rendelet. *Magyarországi rendeletek tára 1919.* 752–767; A községekre kiterjesztés: *Budapesti Közlöny*, 1919. december 25. 2.

⁹Először huszonnyolc, majd 1919 tavaszától újabb húsz település tartozott e speciális egységbe. A témáról részletesen lásd Károly IGNÁCZ: *The Emergence of the Outskirts of Budapest as a New Administrative District through the Organisation of the Food Supply, 1917–1919. Südost-Forschungen*, 79. (2020) 71–95. DOI: <https://doi.org/10.1515/sofo-2020-790107>

¹⁰Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (MNL PML) IV. 403.a-b. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye Törvényhatósági Bizottsága közgyűlésének jegyzőkönyvei. 140. kötet, 371/1918. (április 8.).

önkormányzati testülete valószínűleg nem is foglalkozott már a háború végén Pest vármegye felterjesztésével, azonban a fővárosi pénzügyi bizottság ülésén az egyik képviselő szóba hozta az ügyet, elítélve a kezdeményezést. Szerinte a nehéz helyzetű főváros külső, állami támogatás nélkül nem veheti át ezeket a községeket a „rendezetlen viszonyaikkal”. „A megyei urak tudják, mit akarnak, a mi rovásunkra szabadulni meg egy nagy gondtól. Mi ezzel a kérdéssel nem foglalkozunk mindaddig, amíg Budapestet nem rendeztük és ki nem építettük.”¹¹

Újabb javaslat a Tanácsköztársaság idején, 1919. április végén készült a főváros és a környező települések (akkor tizenhét) közigazgatási egyesítésére, mert azt „gazdasági, közbiztonsági, közegészségi és népjóléti érdekek elodázhatalanná teszik”.¹² A részletes Nagy-Budapest-terv nem készült el,¹³ bár a gyakorlatban a fővárost és környékét egységesen kezelték. A közigazgatási beosztás annyiban változott, hogy a 25 ezer lakoson felüli településeket általánosan várossá nyilvánították, amely Rákospalotát, Kispestet és Erzsébetfalvát is érintette. Utóbbi új nevet is kapott: Leninváros.¹⁴

A Tanácsköztársaság bukása után az új, ellenforradalmi rendszer nem ismerte el az 1918–1919-es „forradalmi” intézkedéseket, és a közigazgatásban a legtöbb helyen igyekezett visszaállítani az 1918. október 30-i személyi és testületi állapotokat.¹⁵ A két világháború közötti időszakra ugyan általánosan elfogadottá vált, hogy Budapest környéke egy sajátos jellemzőkkel bíró terület, de pénzügyi és politikai okokból a Nagy-Budapest-koncepció nem valósult meg egészen 1950-ig. A főváros oldaláról a pénzügyi aggályok továbbra is megmaradtak, míg új elemként a politikai elutasítás oka az volt, hogy a környék munkástelepüléseit balol-

¹¹ *Fővárosi Közlöny*, 1918/34. (július 12.) IV. Melléklet, 5.

¹² Nagy-Budapest megteremtése. *Népszava*, 1919. április 27. 9. Lásd még HORVÁTH Miklós (szerk.): *Budapest története*. V. kötet. *A forradalmak korától a felszabadulásig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 62.

¹³ Uo. 79.

¹⁴ Uo. 70.

¹⁵ 3886/1919. (augusztus 8.) ME sz. rendelet a törvényes közigazgatás felvételéről. *Magyarországi rendeletek tára*, 1919. 627–628. A megvalósítás gyakorlati problémáiról lásd jelen számban Püski Levente tanulmányát.

dalinak tartották – az 1920-as években nem is alaptalanul –,¹⁶ amelyek becsatolása felboríthatta volna a főváros kényes politikai egyensúlyát, a jobboldali városvezetés antidemokratikus eszközökkel fenntartott hatalmát.¹⁷ Az elővárosok tehát továbbra is Pest vármegyéhez tartoztak.

Keresztényszocialista kísérlet a helyi hatalom átvételére 1919 után

Az ellenforradalom kezdetén egy nem minden előzmény nélküli, mégis új, erőteljes keresztényszocialista mozgalom lépett színre, amely hasonlóan a fővároshoz, az elővárosokban sem akarta elfogadni azt, hogy az 1918 októberi helyi önkormányzatokat, képviselő-testületeket és elöljáróságokat állítsák helyre. Budapesten sikerrel jártak: előbb 1920 tavaszán kormánybiztos került a főváros élére, majd az 1920 nyarán az új jogszabályok alapján megtartott önkormányzati (törvényhatósági) választáson a kereszténypártiak győztek és vették át a helyi hatalmat.¹⁸

Az elővárosokat ugyanígy szerették volna az új „keresztény szellem”-nek megfelelően átalakítani. A belügyminiszter – Pest vármegye alispánjának felterjesztésére – azonban csak Újpest városában (és egyébként még Csepel községben) függesztette fel a helyi autonómiát, amiből következően kormánybiztos került a település élére. A szövevényes újpesti eset külön tanulmány témája lehetne,¹⁹ amelynek most csak a legfőbb eseményeit mutatom be.

¹⁶ Ennek ellenére Budapest környékének későbbi eposzi jelzője, a „vörös övezet” egy jól hangzó, de téves újságírói képzet volt, lásd IGNÁCZ Károly: Határtalan „vörös övezet” Budapest körül? – Egy politikai-ideológiai mítosz. In: Kiss Zsuzsanna–SZILÁGYI Zsolt (szerk.): *Határ, határhelyzet, határátlépés*. HIK-Líceum Kiadó, Szeged–Eger, 2022. 113–128.

¹⁷ SZEKERES József: Nagy-Budapest kialakulásának előzményei. In: SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából XXV*. BTM–BFL, Budapest, 1996. 269–314., 289–290.

¹⁸ IGNÁCZ Károly: *Budapest választ. Parlamenti és törvényhatósági választások a fővárosban, 1920–1945*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2013. 34.

¹⁹ A kérdést a helytörténeti irodalom alig tárgyalja. Lásd például az egyébként érintett Ugró Gyula korabeli munkáját (*Újpest, 1831–1930*. Újpest, 1932), de a későbbi összefoglalást is (GERELYES Ede [szerk.]: *Újpest története*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977). Kapcsolódó dokumentumokat és adatokat

1918 tavaszán Újpest polgármestere, Miklós Antal belebukott egy közéleti korrupciós ügybe, Pest vármegye főispánja felfüggesztette az állásából, és fegyelmi eljárás indult ellene.²⁰ Utódja az elődje lett: 1918 májusában a város korábbi, első vezetőjét (1907–1911), Ugró Gyulát nevezte ki helyettes polgármesternek a helyi képviselő-testület. Ugró aktív szerepet vállalt az őszirózsás forradalom idején Újpesten, a magát feloszlato képviselő-testület szerepét átvevő helyi nemzeti tanács elnöke lett, és a szociáldemokrata pártba is belépett. A Tanácsköztársaság bukása után tehát igencsak nehéz kérdés volt, hogyan állítsák helyre az 1918. október 30-i állapotokat Újpesten, mert a polgármesteri posztra jelentkező mindkét személy, Miklós Antal és Ugró Gyula is lényegében vállalhatatlan volt az új rendszer számára. Miklósnak ideiglenesen sikerült elfoglalnia a polgármesteri széket 1919. augusztus elején, arra hivatkozva, hogy a fegyelmi ügyét 1919. március 20-án (!) Pest vármegye kormánybiztosa sima pénzbüntetéssel zárta le, azaz nem ítélte hivatalvesztésre. Ezt a határozatot azonban a megye alispánja törvénytelennek tartotta, és ezt közölte is Miklóssal és az őt támogató újpesti polgárokkal 1919 augusztusában. Az alispáni jogértelmezéssel szembemelve Miklós augusztus 25-én összehívta a régi városi képviselő-testületet, amely elfogadta a márciusi kormánybiztosi határozatot, és megerősítette őt a polgármesteri állásában. Eközben különböző, nehezen megítélhető támogatottságú helyi csoportok igyekeztek befolyásolni a felsőbb hatóságokat, elsősorban az alispánt, Miklós leváltását, Ugró „visszahelyezését” vagy kormánybiztos kinevezését kérve. Végül az alispán az utóbbi,

---

közölt az alábbi válogatás: SIPOS András: *Dokumentumok Újpest történetéhez...* I. m. 180., 189., 199–208.

²⁰ Bár összességében számos ügy arra utal, hogy a főváros könyéki ellátási és közigazgatási gondok háttérében rendszerszintű problémák álltak, az újpesti ügyek már korábban is botrányt okoztak. 1918 tavaszán az Országos Közéleti Hivatal miniszteri biztosa végzett átfogó vizsgálatot Újpesten, és a 99 oldalas jelentésében nemcsak a felmerült panaszokat tartotta valóságnak, hanem a város egész közellátási, sőt általános adminisztrációját rossznak ítélte meg. Lásd Újpest vegyes iratok. Újpest város közéleti helyzetének vizsgálata, 1917–1918. Budapest Főváros Levéltára (BFL) V. 675.h. 3 doboz. Miklós Antal felmondással, nyugdíjaztatását kérve próbált kibújni a fegyelmi eljárás alól, de a megyei felettes hatóság azt nem fogadta el.

keresztényszocialista kérésnek megfelelően javasolta a belügyminiszternek Újpest város autonómiájának felfüggesztését, a képviselő-testület felosztatását, amelyet az szeptember 12-én meg is tett. A hivatalos indoklás szerint a képviselő-testületet azzal, hogy visszahelyezte az állásába a súlyos visszaélésekkel vádolt, felfüggesztett polgármestert, bizonyította alkalmatlanságát, ráadásul „számos tagja a kommünnek is exponense volt”.²¹

Utóbbi az újpesti keresztényszocialisták lapja is hirdette, sőt újabb vádakot fogalmazott meg. „Újpest város képviselőtestülete, főleg az elmúlt évtizedben, a zsidó szabadkőműves, a vörös és véres szociáldemokrata egyéni érdekek lerakódótelepe volt” – írta visszatekintve, 1921 elején az *Újpest és Vidéke* szerzője, aki a 200 képviselő között közel 130 „zsidót”, a legutolsó testület tagjai között pedig „nagyszámú hírhedt és notórius kommunistát” látott.²² E vádak nemcsak Újpesten jelentek meg; a régi, megszüntetendő „zsidó, szabadkőműves és kommunista szellem”-ről Budapesten is sokat beszéltek a keresztény politikusok,²³ és hasonlóan érveltek más főváros környéki településeken is. A kispesti keresztényszocialisták 1920. március végén kérték a belügyminisztertől a helyi képviselő-testület felosztatását. Leírásuk szerint Kispesten, a „bolsevizmus egykori fő fészkeben” a keresztény megújulás fő akadálya az, hogy „a végrehajtó hatalom még ma is a zsidó szabadkőműves kommunista községi képviselőtestület kezében van”, a tagok „óriási többsége zsidó és ez is nagyrészt szabadkőműves”, ezért kellene ott „végre erélyes tisztogatást csinálni”,

²¹ A belügyminiszter egy másik döntésével megsemmisítette az 1919. március 20-i kormánybiztosi határozatot, így Miklós Antal fegyelmi eljárása folytatódott, és pár hónap múlva hivatalvesztésre ítélték. A volt polgármester fellebbezései folytán az ügye még évekig húzódott, ez azonban Újpest életét már nem befolyásolta. Az egész újpesti történet számos irata megtalálható: Miklós Antal fegyelmi ügye. MNL PML IV. 408.b. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának közigazgatási iratai. 7787/1939. isz. További iratok a BFL-ben is találhatóak, például a belügyminiszter felosztató döntését az újpesti városi iratokból közli: Sipos András: *Dokumentumok Újpest történetéhez...* I. m. 205–208.

²² Várospolitikánk. *Újpest és Vidéke*, 1921. január 2. 2.

²³ Lásd például az 1920-as fővárosi törvény nemzetgyűlési vitáját: *Nemzetgyűlési napló 1920–1922*. III. kötet, Haller József előadó (4–5.), Usetty Ferenc (23.), Schandl Károly (89–93.) és Vass József (95–96.) felszólalásait, illetve az ellenzéki képviselők beszédei alatti közbeszólásokat is.

„a helyzetet ismerő erélyes kezű kormánybiztos[t]” kinevezni. Enélkül ugyanis csak tehetetlenül nézik, hogy tisztán „zsidó” testület uralkodik a 98%-ban keresztény községben²⁴ az országos keresztény uralom idején.²⁵ A szomszédos Erzsébetfalván is adott be a helyi keresztény párt kérelmet a képviselő-testület feloszlatására, valószínűleg hasonló érveléssel.²⁶

Tanulságos az Erzsébetfalván felmerült, a község vezető tisztviselői posztját érintő személyi probléma is. Az ellenforradalom első napjaiban ugyanis a helyi (helyettes) főbíró, Müller Mátyás nyomdászt letartóztatta és megverte egy rendőr. Az eset után a községi elöljáróság és a felettes közigazgatási vezetők, a kispesti járási főszolgabíró és a vármegyei alispán hiába tiltakoztak az erőszak ellen, álltak ki a helyi vezető mellett, utóbbi jobbnak látta lemondani és a háttérbe húzódni. Az eset különlegességét az adja, hogy a megvert főbíró szociáldemokrata és zsidó származású volt – ezért is verték és fenyegették meg mint „bolsevik zsidót”. Ráadásul az őszirózsás forradalom idején, 1918. december 1-jén egy népgyűlésen választották meg főbírónak a gyűlöltté vált elődje helyett, azaz elvileg nem is őt kellett volna visszahelyezni a tisztségébe az 1919. augusztusi kormányrendelet szerint. Mégis mind a helyi elöljáróság, mind a felettes közigazgatási tisztviselők eleinte ezt a megoldást támogatták. Ebben nyilván szerepet játszott az, hogy korábban a megválasztása a főszolgabíró jóváhagyásával történt, és bár Müller vállaltan „forradalmár lelkű” és szociáldemokrata volt, a Tanácsköztársaság kikiáltásakor lemondott tisztségéről, és nem vállalt abban semmilyen más szerepet sem. Végül 1919 őszén a községben másik helyettes főbíró választottak, akinek szintén volt „őszirózsás” múltja.²⁷

²⁴ Bár az antiszemita által használt „zsidó” megbélyegzés nem feltétlenül függ össze a vallási statisztika kategóriáival, érdemes itt megadni az elővárosokban az izraelita felekezethez tartozók arányát 1920-ban: Újpest 20%, Erzsébetfalva 8%, Rákospalota 6%, Kispest 5,6%. KALMÁR Ella: I. m. 314–317.

²⁵ A Kispesti Keresztény Szocialista Párt kérelme belügyminiszternek, 1920. május 31. MNL PML IV. 408.b. 24.480/1920. isz.

²⁶ Uo. 22.064/1920. isz., amelyben csak szó van a kérelemről, de nincs ott az alispáni iratok között, és azt eddig a főispáni, illetve a kispesti főszolgabírói iratok között sem találtam meg.

²⁷ Uo. 971/1919. isz.; BFL V. 371.a. 1. doboz. Erzsébetfalva képviselőtestületi jegyzőkönyvei, 1918–1919. Müller Mátyásnak az eseményeket összefoglaló

Visszatérve a keresztényszocialisták 1920-as feloszlatai követeléseihez, azokat Pest vármegye vezetői már nem igazán támogatták a kispesti járáshoz tartozó két településen. A belügyminisztérium utasítására ugyan vizsgálatot rendeltek el, ám a vármegye közgyűlése 1920 nyarán azzal utasította el a panaszokat, hogy az állam érdekét vagy a község jólétét nem látták veszélyeztetve.²⁸ Ezután a belügyminiszter külön kikérte a vármegye főispánjának véleményét is, aki szintén nem ítélte a községek autonómiájának felfüggesztését „feltétlenül szükségesnek”, csak – a község békéjének megóvása miatt – indokolhatónak, de az új községi választási törvény alapján tartandó helyi választások közelsége miatt azt célszerűtlennek tartotta.²⁹ Azaz a főispán mégiscsak azt sugallta, hogy ne avatkozzanak be, amit végül a belügyminiszter, Ferdinandy Gyula (a közigazgatási reformokat előterjesztő, de az elfogadtatásukba nem sokkal később belebukó kispagoda politikus)³⁰ is elfogadott.

A főváros környékének egyértelműen antiszemita keresztényszocialista mozgalma viszont gyorsabb és radikálisabb változásokat követelt, és elégedetlenségéből fakadóan egyre kiterjedtebben vonta meg az ellenség körét. A községi és közigazgatási tisztviselőket zsidó szelleműnek, „keresztlevéllel rendelkező szabadkőműveseknek” vagy a zsidók érdekeit szolgáló áruló keresztényeknek nevezték. Némethy Jenő kispesti főszolgabíró például azzal a képtelen váddal támadta meg 1920 nyarán, hogy a „zsidó-szabadkőműves mesterkedés” keretében „felfegyverzi a zsidókat”, és aki a kispesti keresztényszocialisták elnöke szerint „egyetlen keresztény szervezetünknek nem tagja [...] Úgy látszik, hogy a keresztények között nem érzi jól magát. Lefoglalja minden idejét [a

---

lemondó levelét lásd BFL IV. 401.b. A kispesti járás főszolgabírójának általános közigazgatási iratai. 3. doboz. Személyzeti ügyek. 5590/1919. isz.

²⁸ MNL PML IV. 408.b. 22.064/1920. és 24.480/1920. isz. A kispesti főszolgabíró vizsgálati jelentései sajnos nincsenek meg itt az alispáni iratok között, míg a BFL-ben található, tematikusan átrendezett saját fondjában (IV. 401.b.) nem lehet iratszámra keresni, így ott sem találtam meg.

²⁹ A főispán felterjesztései a belügyminiszterhez, 1920. november 4. MNL PML IV. 401.b. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánjának általános iratai. 833/1920. és 834/1920. isz.

³⁰ Ferdinandyról és a közigazgatási reformjavaslatokról lásd bővebben jelen számban Paksy Zoltán tanulmányát.

zsidókkal] való pajtáskodás.”³¹ Az újpesti keresztényszocialisták pedig az alispán által kinevezett kormánybiztos, az erdélyi menekült tisztviselő, Semsey Aladár tevékenységét támadták egyre erősebben. A keresztényszocialisták helyi vezetője, Wertz József hitoktató, újságíró több feljelentésben is kérte, hogy Semsey ellen indítsanak fegyelmi eljárást, és mentsék fel a hivatalából.³²

Ezek a keresztényszocialista támadások azonban nem értek célt. Ennek hátterében ott húzódott a területi önkormányzatok újjászervezésének országos ügye, amely elakadt a politikai harcokban, így Budapesten kívül nem született új törvény a helyi képviselő-testületek összetételéről, választásáról.³³ Vagyis általában a régi, 1918 előtti jogszabályok maradtak érvényben, így az 1886-os községi törvény erre vonatkozó rendelkezései is. Eszerint háromévente kell voksolást tartani, amelyen mindig a képviselő-testület fele újul meg, így a tagok mandátuma hat évre szól. Ez alapján egyre több községben tartottak helyi képviselő-választásokat 1920–1921 folyamán.

1921. március 17-én, Rákospalotán került sor egy minden tagsági helyet érintő választásra, alacsony részvétellel (21%).³⁴

³¹ Felfegyverzik a soroksári zsidókat. *Új Lap*, 2020. június 25. 4.; Keresztény politikát követel a munkásság! Uo., 1920. július 6. 4. Az első cikk „alapja” a helyi fegyvertartási engedélyek kiadásával kapcsolatos panasz volt. A keresztény párti politikai napilapban megjelent vád a főszolgabíró és alispán hivatalos levelezésébe is bekerült, utóbbi jogosnak tartotta a rágalmozók – köztük Urbányi C. József, a kispesti keresztényszocialisták elnöke – ellen bűnvádi eljárást elindítását. Némethy természetesen maradt a posztján, majd 1922-ben a megszűnő kispesti helyett az újonnan szervezett központi járás főszolgabírója lett.

³² Az ellentét már 1920 elején megjelent, miután egy feljelentés nyomán a belügyminiszter vizsgálatot rendelt el az újpesti keresztényszocialista párt és egyesület ügyében, és annak vezetésével a kormánybiztost bízta meg. Az igazi konfliktus és botrány 1920 novemberében robbant ki nyilvánosan, amikor Semsey el akarta bocsátani a helyettes polgármestert, a felvidéki menekült Förster Kálmánt, akit a keresztényszocialisták vettek védelmükbe. A szövevényes ügy részleteit lásd a már hivatkozott alispáni irategyüttesben: MNL PML IV. 408.b. 7787/1939. sz., illetve a keresztény párti hetilap, az *Újpest és Vidéke* számaiban, például: Semsey megyebiztos törvénytelenége. 1920. november 21. 1–2.; Távoznia kell a megyebiztosnak. 1920. december 5. 1.; A megyebiztos esztelen vádaskodása. 1921. január 2. 1–2.

³³ Erről lásd jelen számban Püskei Levente és Paksy Zoltán tanulmányát.

³⁴ A községben ezt megelőzően 1913-ban rendeztek utoljára helyi választást, így már az összes képviselő mandátuma rég lejárt. 1921-ben a 36 ezer fős tele-

Ezen a helyi kereszténypárti radikálisok és ébredők (Ébredő Magyarok Egyesület, ÉME), akiket Budaváry László, a rákospalotai választókerület nemzetgyűlési képviselője³⁵ vezetett, teljes vereséget szenvedtek az ellenük összeállt széles – „munkások, iparosok, kereskedők, kiskgazdák és polgárok” alkotta – blokkal szemben. A voksolás utáni tisztújításon az utóbbi erők jelöltjei lettek a helyi előljáróság tagjai.³⁶

Két hónap múlva, május 21-én Erzsébetfalván rendeztek helyi választást, amelyen a képviselő-testületi helyek feléről döntöttek.³⁷ Itt a keresztényszocialistáknak szélesebb helyi összefogást sikerült létrehozniuk, velük szemben a liberálisok és szociáldemokraták blokkja állt: előbbi négy, utóbbi hat helyet szerzett meg a tizből.³⁸ Így a régi képviselőket és a község legnagyobb adófizetőit, a viriliseket is számítva a liberális blokk többsége megmaradt az önkormányzati testületben. Ennek ellenére a választás utáni tisztújításon – erősen vitatható, nem tiszta szavazással – kereszténypárti siker született: a sajtótudósítások szerint a jobboldali tömeg, köztük az ébredők szervezett csoportja erőszakkal fenyegették a liberális blokkhoz tartozó képviselőket és választó-

---

pülésen a régi törvény szerint csak 5747 választójogosult volt, akik közül mindössze 1205 fő szavazott. BFL V. 572.d. Rákospalota nagyközség általános közigazgatási iratai. 1. kisdoboz. Községi képviselőtestületi választások. Az 1921-es választás iratai.

³⁵ Lásd EÖRY Áron: „A pestújhelyi pogromhős”, majd „detronizált apostol”. Budaváry László képviselősege Rákospalota, Pestújhely és környéke országházi küldötteként 1920–21. *Helyem, házam, palotám*, 2018/1. 20–27.

³⁶ A hírhedt antiszemita képviselő, Budaváry 1921-es „bukásáról” több országos napilap is beszámolt. A győztes blokkhoz tartoztak a szociáldemokraták is, a lapjuk szerint a 20 új képviselő közül 4 az ő pártjukból került ki. Budaváriék bukása a rákospalotai községi választáson. *Népszava*, 1921. március 18. 4.; Budaváry pártja harmadszor is megbukott. *Pesti Napló*, 1921. április 10. 1.; Budavári Rákospalotán is megbukott. *Világ*, 1921. április 10. 2.

³⁷ A községben 1915-ben még tartottak helyi választást, de a következő, 1918 végére tervezett már elmaradt az akkori forradalmi események miatt. Így az 1912-ben hat évre választott képviselők mandátuma lejárt, az ő helyeikre történt választás 1921 májusában. Ugyanakkor az 1915-ben választott képviselők hat éves ciklusa még tartott, az csak 1921 végén járt le.

³⁸ Választások. *Erzsébetfalva és Környéke*, 1921. május 26. 1. – E választásról nem találtam részletesebb adatokat, csak annyit, hogy a 40 ezer fős községben mindössze 3131 szavazásra jogosult volt. BFL V. 371.a. 1. Erzsébetfalva képviselőtestületi jegyzőkönyvei, 22/1921. (május 4.).

kat.³⁹ A község tisztviselőinek egy része így kereszténypárti lett, köztük az új főbíró, Zyzda Albert is. Őt azonban a helyi liberális lap mérsékeltebb jobboldalinak tartotta, akinek komoly szerepe volt abban, hogy a proletárdiktatúra után „Erzsébetfalván semmi nagyobb excessus [túlkapás, kilengés] nem történt”.⁴⁰ Fél évvel később, 1921. december 20-án újabb választást tartottak a településen, mert akkor járt le a képviselő-testület másik felének, az 1915-ben megválasztott tagoknak a mandátuma. Az 50%-os részvétellel megtartott szavazáson ismét szoros eredmény született, a liberális blokk négy, a kereszténypártiak hat mandátumot szereztek. A liberálisok és a szociáldemokraták a kedvezőtlen eredményt azzal magyarázták, hogy a névjegyzék ismét hiányos volt, a szavazást egy keddi munkanapra tűzték ki, és nem tartottak értekezleteket, gyűléseket.⁴¹ Az utóbbi két állítás tényszerűsége mellett valószínűleg a névjegyzékből is tényleg sokakat kihagyhattak, mert a két évvel későbbi, 1923-as választásnál, ugyanolyan feltételek mellett több mint 70%-kal többen kerültek a jogosultak közé.⁴² A két részletben megújult testületben tehát a

³⁹ A tisztújításról több fővárosi lap is beszámolt, a különböző irányultságoknak megfelelően eltérő módon. Ugyanakkor a kereszténypárti *Nemzeti Újság* antiszemita kiszólásokkal tűzdelt cikke (Mi történt Erzsébetfalván? 1921. május 31. 3.) is elismerte, hogy az ébredők „vigyáztak” a rendre, és „el-durrant néhány jól irányzott és célbataláló nyakleves”. Ehhez képest lásd Főbíróválasztás Erzsébetfalván 1921 május 29-én. *Világ*, 1921. május 29.; Mi történt Erzsébetfalván? Uo., 1921. június 1. 7.; Izgalmas harc az erzsébetfalvai főbíróválasztáson. *Pesti Napló*, 1921. május 29. 2. A helyi liberális blokk szerint pedig csak az „erőszak, fenyegetés és a választási törvénytelenések egész sorozata” miatt maradtak alul a szavazáson. Választások; A liberális blokk választóihoz! *Erzsébetfalva és Környéke*, 1921. június 2. 1. és 2.

⁴⁰ Dr. SZALAI Jenő: Szivárvány. *Erzsébetfalva és Környéke*, 1921. január 6. 1.

⁴¹ A decemberi választáson is valószínűleg ugyanazt a választói névjegyzéket használták, mint májusban, 3131 jogosulttal, akik közül 1536 fő szavazott. Községi választás. *Erzsébetfalva és Környéke*, 1921. december 22. 2.; Az erzsébetfalvai községi képviselőválasztások. *Népszava*, 1921. december 21. 4. A szociáldemokraták csak két év szünet után, 1922 elején tarthattak újra pártnapokat a fővárosban és a négy elővárosban, míg a keresztényszocialisták végig szabadon élhettek az egyesülési és gyülekezési jogukkal. Új élet a pártszervezetekben. Uo., 1922. január 5. 7.

⁴² Az 1921-es 3131 főhöz képest 1923-ban már 5339 fő volt a választójogosultak száma, lásd alább a 3. táblázatban. Ehhez képest Rákospalotán még csökkent is a választók száma 1921-ről 1923-ra.

választott képviselők között egyenlő arányban voltak a két oldal képviselői, de a tagok másik felét a virilisek alkották, akik révén a liberális blokk többsége – a helyi lapjuk szerint – megmaradt, azaz itt sem beszélhetünk a keresztényszocialisták áttöréséről.

1921 tavaszán Kispesten is megindult a helyi választás előkészítése, ami egy, a választókerületi beosztást kifogásoló fellebbezés nyomán elhúzódott. Közben elindult a község várossá válásának folyamata,⁴³ ezért az év végén a helyi képviselő-testület azt kérte a főszolgabírótól, hogy a belügyminiszteri döntésig halasszák el a választást, így arra végül 1922 júliusában, a várossá válás lezárásaként került sor.⁴⁴ A kispesti ügy jól mutatja a helyi választások szabályozásának egy súlyos problémáját: miközben a szavazás kitűzésének előfeltétele volt, hogy a választói névjegyzék és kerületi beosztás jogerőssé váljon, az azok elleni fellebbezések elbírálására nem írtak elő határidőket. Így hiába volt törvényileg rögzítve a választások hároméves ciklikussága, azokat hónapokig, sőt bizonyos esetekben, minden fellebbezési lehetőséget kihasználva akár évekig lehetett csúsztatni, és addig a már lejárt mandátumú képviselők a helyükön maradhattak.

A másik három elővárostól eltérően Újpesten a felfüggesztett autonómia helyreállításáért indult mozgalom 1921 őszén. A helyi keresztényszociálisták azonban ellenezték azt, hogy a városi önkormányzat helyreállításakor – a községekhez hasonlóan – a régi törvények alapján tartsanak választást, mert az szerintük a „régii liberális és szabadkőműves” elit hatalmát hozná vissza. Az újpesti keresztény lap cikke bevett sztereotípiákkal operált, amikor a virilisták 80%-át „zsidó”-nak minősítette, akik „[n]agyrésztben a háborús konjunktúrák, a fenségesen bevált spekuláció meggazdagodott alakjai”. Ráadásul a lap szerint a 100 választott tag közül is 50-60 fő zsidó lesz, mert a választókerületek felében abszolút többségben vannak a zsidó szavazók, így összesen 130-

⁴³ A kispestiek kérése nyomán 1921. november 29-én Pest vármegye javasolta a várossá alakulás jóváhagyását a belügyminiszternek, amelyet ő 1922. március 10-én meg is tett. MNL PML IV. 401.b. 162/1922. isz.

⁴⁴ BFL IV. 401.b. 127. kisdoboz. Községi autonómia, 1921. év, Kispest iratai.; BFL V. 271.a. 14. kötet. Kispest képviselőtestületi jegyzőkönyvei, 183/1921. (december 9).

140 zsidó és csak 60-70 keresztény kerülhetne be a városi közgyűlésbe. Ezért meg kell várni az új községi törvény elfogadását, és csak utána szabad választást tartani a „dolgozó rétegek bevonásával” (azaz szélesebb választójoggal) és a virilizmus reformjával (értsd: visszaszorításával, megszüntetésével). A cikk következtetése szerint a zsidók arányát vissza kell szorítani: Újpesten a lakosság 25%-a zsidó és 75%-a keresztény, így „[s]emmi kifogásunk nincs, ha 25% komoly és becsületes érzésű zsidó polgár kerül be a képviselő-testületbe”, de ha a régi törvény alapján újul meg a testület, akkor éppen fordított arányok jönnének ki.⁴⁵

A következő év, 1922 azonban jelentős változásokat hozott az országos politikában. A kormány és a szociáldemokraták 1921 végi megegyezése („Bethlen–Peyer-paktum”) nyomán utóbbiak szabadabb szervezkedési lehetőségekhez jutottak. A bethleni politikai konszolidáció másik fontos lépéseként pedig a kisgazdapártra építve létrejött az új kormánypárt (Egységes Párt), amelyvel szemben a főváros környéki keresztényszocialisták országosan ellenzéki pozícióba kerültek, majd az 1922-es parlamenti választásokon komoly vereséget szenvedtek a szociáldemokratától. (Lásd a 2. táblázatot.)⁴⁶

Két évvel korábban, az 1920-as parlamenti választáson az elővárosok akkor még egyéni választókerületeiben, az újpestiben, a rákospalotaiban és a kispestiben még kereszténypárti jelöltek győztek – a szociáldemokrata párt (MSZDP) bojkottja mellett. Ehhez képest 1922 június elején az új, Budapestkörnyéki listás választókerületben (ahová a fenti négy mellett számos kisebb település is tartozott) a szociáldemokraták összességében megszerezték a szavazatok abszolút többségét (56,5%), míg a kereszténypártiak csak 15%-át. Ráadásul utóbbiak megosztottak voltak:

⁴⁵ Mozgalmak a községi választás körül. *Újpest és Vidéke*, 1921. október 30. 1.

⁴⁶ Két irányzaton belül több pártlista is indult: 1. Liberális: a) Egyesült Nemzeti Demokrata és Szabadelvű Ellenzék (ENDSZE), b) Függetlenségi '48-as és Kossuth Párt; 2. Kereszténypárti: a) Keresztény Egység Tábora, b) Szövetkezett Keresztény Ellenzéki Pártok. A táblázatban nem szerepelnek két további jobboldali párt (Honvédelmi Párt, Magyar Nemzeti Szocialista Blokk) 2–7% közötti eredményei. A parlamenti választások alapadatainak forrása itt és a továbbiakban: HUBAI László: *Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000*. CD. Napvilág Kiadó, Budapest, 2001.

2. táblázat. A fő pártok, irányzatok szavazatarányai a négy elővárosban a parlamenti választáson (Budapestkörnyéki listás választókerület, 1922. június 1–2.)

Település	Szociál- demokrata	Liberális	Kormánypárti	Keresztény- párti
	%	%	%	%
Újpest	55,23	20,49	7,94	14,57
Rákospalota	53,66	10,47	17,50	16,55
Kispest	60,27	8,02	12,09	12,66
Erzsébetfalva	63,05	11,84	9,79	11,12

az egyik keresztény listát Budaváry László vezette, míg a másikon egy országos politikus után szerepeltek az újpesti, kispesti és erzsébetfalvai helyi vezetők (Wertz József, Urbányi C. József, Zyzda Albert). Így végül egyik listájuk se szerzett mandátumot, a főváros környékének három szociáldemokrata, egy kormánypárti és egy liberális (nemzeti demokrata párti) képviselője lett.⁴⁷

Összességében a keresztényszocialisták támogatottsága gyenge maradt az elővárosokban, főleg a nagy céljaikhoz képest. Nem sikerült megnyerniük a munkásság nagy részét, és átvenniük az MSZDP „helyét”.⁴⁸ A főváros környékén lakó polgárság, és azon belül a jómódúak és értelmiségiek egy részét pedig taszította a kereszténypárti radikalizmus és antiszemitizmus. Így az 1920-as különleges helyzet – amikor sikerült Budapest irányítását megszerezniük – elmúltával kettős problémával néztek szembe. A régi törvények alapján, szűk választójog és virilizmus mellett nem tudnak többségbe kerülni a helyi önkormányzati testületekben, ahol a liberálisok – összefogva a szociáldemokratákkal – képesek megőrizni a pozícióikat. Egy várt új, demokratikusabb önkormányzati szabályozás, szélesebb választójog mellett viszont a szociáldemokratákkal szemben nem igazán lett volna esélyük a

⁴⁷ Az Egységes Párt 13,4%-os, az ENDSZE 8,6%-os szavazataránnyal szerzett mandátumot. Uo.

⁴⁸ Erről általában lásd GERGELY Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon, 1903–1923*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.

keresztényszocialistáknak, ahogy az 1922-es országos választás eredményeiből látszik. Közben a korábbi kormányzati támogatásra is egyre kevésbé számíthattak. 1922 közepére tehát nehéz helyzetbe kerültek, amikor az elővárosokban megkezdődött az új, városi választások sora.

Helyi választások 1922–1923 folyamán

Az elővárosokban történt események bemutatása előtt érdemes röviden áttekinteni a helyi községi és városi választások kérdését Pest vármegyében. (Ugyanakkor nem érintve a törvényhatóságoknak, azaz az ilyen jogú városoknak és magának a vármegyének az ügyét.) Ahogy már volt róla szó, az érvényben lévő 1886-os községi törvény háromévenkénti helyi képviselő-választásokat írt elő. Ezekkel már a háború alatt is adódtak problémák egyes helyeken (mint Rákospalotán), majd az 1918–1919-es események forgatagában szüneteltek, illetve más voksolásokat tartottak helyettük. 1920 folyamán Pest vármegyében kezdtek visszatérni a szokásos ügymenethez, és a községek szintjén megtartották a korábban elmaradt vagy aktuálissá vált helyi választásokat. 1920 végén az alispán körutasításban tette egyértelművé a helyzetet a választások előkészítését végző főszolgabíróknak. Hangsúlyozta, hogy a lejárt mandátum helyi képviselő-testületek és elöljáróságok működésének törvényessége vitathatóvá válik, miközben éppen a forradalmak és a proletárdiktatúra után fontos a törvények tiszteletének erősítése, amihez a hatóságoknak kell jó példát mutatniuk. Ugyan a községi választójog módosítása napirenden van, de emiatt nem lehet mellőzni a választásokat és az azt követő tisztújításokat, mert az azokat előíró régi törvény továbbra is hatályos. A tapasztalat szerint – írta az alispán – amely járásokban ezeket megtartották, ott az nem visszatetszést váltott ki, hanem köznyugalmat eredményezett, így „ezzel egy újabb lépést tettünk a consolidatio felé”. Az alispánnak küldött válaszjelentésekből pedig az látszik, hogy egyes járások vezetői már 1920-ban maguktól is intézték

a helyi választásokat, míg máshol a központi utasítás nyomán tették ezt meg.⁴⁹

A fenti gondolatmenet alkalmazható lett volna a szintén a községi törvény alá tartozó rendezett tanácsú városokra is, de azok polgármestereinek nem küldött ilyen utasítást az alispán, csak két évvel később, egy konkrét ügyre vonatkozó belügyminiszteri jogértelmezést követően. 1921 végén a kiskunfélegyházi közgyűlés határozatban kérte a felsőbb hatóságoktól, hogy tarthassanak helyi képviselő-választás és utána általános tisztújítást a városban. A polgármester ezt azzal továbbította az alispánnak, hogy nem ért egyet a kéréssel, mert a választás megtartása nem célszerű a közigazgatási reform és az új választási törvény elfogadása előtt, a tisztújítást pedig szerinte az 1920. évi VII. tc. tiltja. E rövid törvény ugyanis – a tervezett új települési kategorizálást követve – együtt kezelte a törvényhatósági és a rendezett tanácsú városokat, és azok választott tisztviselőinek megbízását meghosszabbította addig, „amíg új törvény alapján megalakítandó törvényhatósági bizottság, illetőleg képviselő-testület általános tisztújítást nem tart”. Az alispán 1922 februárjában a belügyminisztériumtól kért jogértelmezést. A helyi választások ügyében a belügyminisztérium álláspontja egyértelmű volt: „A községi (r.t. városi) képviselő-testületek újjáalakításának [...] ma sincs törvényes akadálya.” Az 1920-as törvény előkészítésénél ugyan felmerült a községi képviselő-választások felfüggesztése is, de végül azt nem tették bele, abban bízva, hogy az új közigazgatási reformjavaslatokból gyorsan törvény lesz. Miután nem így történt, ellentmondásos helyzet alakult ki a különböző jogszabályok között – ismerte el a belügyminisztérium –, mert az 1886-os községi törvény szerint a rendezett tanácsú városokban megtartandó képviselő-választások után általános tisztújítás is következne, míg az 1920-as törvény alapján utóbbira csak akkor kerülhetne sor, ha már egy új törvény alapján rendezik a voksolást. E prob-

⁴⁹ MNL PML IV. 408.b. 48.512/1920. isz. (Az alispán levele december 24-i keltezésű.)

lémán azonban a minisztérium szerint csak egy újabb törvénnyel lehet segíteni.⁵⁰

Ezek után, 1922. szeptember 1-jén a belügyminiszteri jogértelmezésre hivatkozva az alispán arra utasította a megye hat rendezett tanácsú városának polgármesterét, hogy ha a helyi képviselők megbízatása lejárt, akkor sürgősen tegyék meg az előkészületeket a választás megrendezésére.⁵¹ Négy városban aztán meg is tartották a helyi választást: Szentendrén 1923. január 22-én, Cegléden 1923. február 11-én, majd 1924. június 1-jén, Kiskunfélegyházán 1923. május 6-án, Nagykörösön 1923. december 2-án.⁵²

Ezekhez képest egyértelmű volt a jogi helyzet a négy elővárosban. A nagyközségből rendezett tanácsú várossá válás – egyébként széleskörűen, politikai ellentéteken átívelően támogatott – folyamatában teljesen új, városi képviselő-testületet kellett választani. Erre Kispesten 1922. július 18-án (kedden), Rákospalotán 1923. szeptember 1-jén (szombaton), Erzsébetfalván 1923. december 15-én (szombaton) került sor. Újpesten pedig az autonómia helyreállításakor választottak új képviselőket, 1922. szeptember 29-én (pénteken).

A rendezett tanácsú városok képviselő-testületeinek összetételét és a választási eljárást az 1886. évi községi törvény szabályozta.⁵³ A testület létszámát a népességszámhoz kötötték: 100 fő után vettek egy képviselőt, de utóbbiak száma nem lehetett több 200-nál. Miután az elővárosok lakossága nagy volt, ezért mind a négy helyen a maximális létszámú testületeket hozták létre. A képviselők felét a virilisták adták, azaz a település 100

⁵⁰ MNL PML IV. 408.b. 6559/1922. isz. A kiskunfélegyházi közgyűlés határozata 1921. december 20-ai, amelyet a polgármester 1922. február 1-jén küldött el az alispánnak. Ő február 18-án fordult a belügyminisztériumhoz, ahonnan augusztus 14-én érkezett válasz.

⁵¹ Uo. 36.876/1922. isz. Nem kapott ilyen felszólítást a felfüggesztett autonómiájú Újpest, illetve az újonnan várossá vált Kalocsa (1921) és Kispeszt (1922).

⁵² Uo. 572/1923., 4292/1923. és 22.747/1924., 12.733/1923., 53.657/1923. isz. Kiskunhalason egészen 1929-ig nem került sor voksolásra, erről – és Cegléd esetéről – lásd jelen számban Végső István tanulmányát. Vác esetében az alispáni iratok között nem volt az utasításra visszajelzés, és az 1923–1924-es tárgymutatókban sem találtam választással kapcsolatos ügyet.

⁵³ 1886. évi XII. tc. IV. fejezet. A községi képviselőletről. 32–54. §.

legnagyobb adófizető magán- vagy jogi személye (utóbbi megbízottat küldhetett), és csak a másik 100 főt választották. Rajtuk kívül még a városi közgyűlésen szavazati joggal rendelkeztek az előljárási fontosabb tisztviselői is.

A szűk körű községi választójog alapvető feltétele az volt, hogy a helyi lakos vagyona vagy jövedelme után legalább két éve állami adót fizessen a településen.⁵⁴ A húsz év feletti férfiak személyesen, míg a vagyonnal bíró jogi személyek, nők (főleg özvegyek) és kiskorúak meghatalmazott útján szavazhattak. A három új városban nagyjából csak a lakosság 12-14%-a, Újpesten – bizonytalanabb adat alapján⁵⁵ – 19%-a tartozott a jogosultak közé, ami jóval kevesebb az egyébként már szintén korlátozott, 1922-es parlamenti választójog mértékénél is, mert utóbbi a népesség nagyjából egyharmadára terjedt ki. (Lásd a 3. táblázatot.)⁵⁶

A választási rendszer és eljárás viszonylag egyszerű, részleteiben nem kidolgozott, alapvetően kistelepülésekhez igazodó volt. A rendezett tanácsú városokban az alispán tűzte ki a választások időpontját, általában rövid határidővel, egy-két héttel előre, amely időpontot a városi előljárásnak elég volt akár csak három nappal (!) a voksolás előtt nyilvánosan meghirdetnie. A szavazás reggel 9-től délután 4 óráig tartott, ami azért jelentett problémát, mert az nem feltétlen vasárnap, hanem munkanap

⁵⁴ Az akkori adófizetés technikája (hova kell fizetni, vagy hol vonják le az adót) és adminisztrációja miatt annak igazolása visszatérő vitatéma volt a választói névjegyzékek kapcsán, miután ez se volt megfelelően szabályozva a választási eljárásban. A konkrét példát lásd majd alább, az 1923-as erzsébetfalvai választásnál.

⁵⁵ Újpestenél csak az országos lapok 1922. szeptember 30-i számaiban találatam adatot a választójogosultak számaira, ráadásul 9 és 12 ezer közötti értékekkel. Ezek közül azért választottam a *Budapesti Hírlap* 10 700-as értékét, mert ez a lap adta a legpontosabbnak tűnő adatot a szavazáson részt vettek számára.

⁵⁶ A jogosultak számát a pár évvel korábbi lakosságszámhoz (1920-as népszámlálás) viszonyítom, így nem teljesen pontos az arányszám. A helyi választójogosultak számának forrásai: Liberális többség az újpesti képviselőtestületben. *Budapesti Hírlap*, 1922. szeptember 30. 4.; BFL V. 574.c. Rákospalota város iratai. 75. kisdoboz. Képviselőtestületi választások iratai. Az 1923-as választás iratai.; BFL V. 273.a. Kispest város képviselőtestületi iratai. 9. doboz. Községi választók névjegyzéke 1922. évre (május 18.); Városi választások. *Erzsébetfalva és Környéke*, 1923. december 24. 1.

3. táblázat. A választójogosultak száma és aránya a négy elővárosban a parlamenti és a helyi választásokon, 1922–1923

Település	Népesség 1920	Választójogosult parlament 1922		Választójogosult helyi 1922–1923	
	N	N	%	N	%
Újpest	56 489	19 170	33,9	10 700	18,9
Rákospalota	36 008	12 099	33,6	5 094	14,1
Kispest	51 064	16 785	32,9	6 085	11,9
Erzsébetfalva	40 545	12 225	30,2	5 338	13,2

is lehetett, ahogy a négy elővárosban az is lett 1922–1923-ban.⁵⁷ Így a helyben dolgozó munkások, és főleg a Budapestre vagy más környékbeli településekre ingázó tisztviselők és munkások jelentős csoportja csak úgy tudott (volna) szavazni, ha szavazás napján hiányoznak a munkából, vagy korábban eljönnek a munkahelyükről. A választások időpontjának ilyen szabályozása és a konkrét napok meghatározása tehát egyértelműen korlátozta a részvételt. (Lásd a 4. táblázatot.)⁵⁸

4. táblázat. A részvételi arány a négy elővárosban a parlamenti és a helyi választásokon, 1922–1923

Település	Választó- jogosult par- lament 1922	Részt vett parlament 1922		Választó- jogosult helyi	Részt vett helyi	
	N	N	%	N	N	%
Újpest	19 170	17 713	92,4	10700	5268	49,2
Rákospalota	12 099	10 979	90,7	5094	2062	40,5
Kispest	16 785	15 351	91,5	6085	1600	26,3
Erzsébetfalva	12 225	11 013	90,1	5338	2698	50,5

⁵⁷ A korszakban a szombat még munkanap volt.

⁵⁸ A helyi választáson részt vettek száma: *Budapesti Hírlap*, 1922. szeptember 30. 4.; BFL V. 574.c. 75. d. Az 1923-as rákospalotai választás iratai.; A bukkott kurzust Kispesten az alispán támasztgatja. *Népszava*, 1922. július 23. 7.; *Erzsébetfalva és Környéke*, 1923. december 24. 1.

Az adatokból látható a nagy különbség a részvételben a 90% feletti parlamenti és a legfeljebb 50%-os helyi, önkormányzati választások között. Ezt részben az magyarázza, hogy az előbbin kötelező volt szavazni, míg az utóbbin nem. Előbbinél sokkal több idő is állt a választók rendelkezésére: Budapesten és környékén két napig, reggel 8-tól este 8 óráig voltak nyitva a szavazóhelyiségek. És bár e két nap is munkanap volt (1922. június 1–2. csütörtök–péntek), de végül csütörtökön déli 12 órától este 8 óráig „választási munkaszünet” jött létre a szociáldemokrata párt és szakszervezetek, az ipari és kereskedelmi munkáltatók és az ellenzéki liberális pártok megállapodása nyomán.⁵⁹ A 4. táblázatból az is kiderül, hogy az egyes elővárosokban jelentősen eltért a részvételi arány.⁶⁰ Erre csak részben lehet magyarázatot adni a hiányos források alapján. Míg Rákospalota esetében feltételezhetnénk, hogy az előre sejthető eredmény miatt volt alacsonyabb a részvételi arány (40,5%), Kiszepstnél kifejezetten éles küzdelemben született szoros eredmény – még kevesebb szavazóval (26%). Egy rákospalotai tudósítás így magyarázta az alacsony részvételt: „csak kétezer szavazóra számítanak, mert a többiek a fővárosban vannak alkalmazásban és ezért nem adhatják le voksukat”.⁶¹ Ám ez eltérő mértékben mindenhol jellemző volt. Kiszepst esetében további ok lehetett, hogy ott írták ki először, pár napos határidővel a választást, némileg meglepő időpontban, a parlamenti voksolás után nem sokkal. Az ottani liberális blokkot felkészületlenül érte a szavazás, még saját helyi újsággal sem rendelkeztek. A lapok nem igazán írtak választási kampányról Kiszepstben, ezzel szemben a két hónappal későbbi újpesti voksolásnál már a szavazás előtti hetek éles küzdeleméről, sok plakátról és számos gyűlésről számoltak be.⁶²

⁵⁹ Csütörtökön választási munkaszünet! *Népszava*, 1922. május 31. 3.

⁶⁰ Miután Újpest esetében kérdéses a választójogosultak száma, így ott a részvételi arány is bizonytalan.

⁶¹ FODOR Tibor: Budavári birodalma csupa liberális városatyát választott. *Világ*, 1923. szeptember 2. 7. (A cikk címe nem igazán fedte a valóságot, erről lásd majd alább.)

⁶² Erról az egyik helyi újság (Csatasorban az újpesti polgárság. *Független Újság*, 1922. szeptember 24. 1.) beharangozója mellett lásd az országos lapok szeptember 30-i beszámolóit is (*Budapesti Hírlap*, 8 órai *Újság*, *Népszava*, *Világ*).

Újpestenél fennmaradt egy sajátos forrás a helyi választásról: egy telefonbeszélgetés részlete két ellenzéki politikus között. Ennek azért készült leírata, mert a korra jellemző módon az állam lehallgatta az ellenzéki szereplőket, és azt megküldték az állam és a kormánypárt területileg illetékes megbízottjának, azaz a Pest megyei főispánnak.⁶³ A beszélgetés Fábián Béla, a Nemzeti Demokrata Pártnak a Budapestkörnyéki kerületben pár hónappal korábban megválasztott liberális parlamenti képviselője és Büchler József, az MSZDP központi titkára között zajlott az újpesti választás másnapján.

- Fábián Béla (FB): A tegnapi kudarcot is nektek köszönhetjük.
- Büchler József (BJ): Az újpestiek ügyébe nem szólunk bele.
- FB: Ez a baj, éppen ezért nem jöttek a munkások szavazni.
- BJ: A szociáldemokrata párt semmi ilyenbe nem folyik bele.
- FJ: Miért nem szóltatok? A szociáldemokrata párt és a mi pártunk egy [...]
- BJ: Mit is akarnánk! Egy reakciós kormány mellett nem lehet demokratikus községi politikát vinni.

Az újpesti választáson a liberális-szociáldemokrata blokk csatlódást keltő módon csak kis többséggel győzött – ezt értékelte Fábián kudarcként. A beszélgetésből kiderül, hogy az MSZDP központja nem szervezte meg a munkások szavazását, legalábbis messze nem úgy, mint a parlamenti voksolásnál. Ennek több oka lehetett. Egyrészt nehezebb körülmények között (lásd a szavazás idejét) kellett volna ezt megtenniük – a *Népszava* tudósításaiiban leginkább ez szerepelt a hiányzó munkásszavazatok magyarázataként.⁶⁴ De a szociáldemokrata mozgalom jellege is fontos tényező, ami sokkal inkább a szakszervezetekre, a mun-

---

Kispest esetében felmerülhet a kérdés, hogy egyáltalán helyes-e a résztvettek – egyébként nyilvánvalóan kerekített – száma, mert ott csak a *Népszava* közölt erről adatot. Ugyanakkor ezt a számot említette az egyik helyi szociáldemokrata képviselő is a város 1922. augusztus 14-i közgyűlésén. BFL V. 273.a. 14. kötet. Kispest város képviselőtestületi jegyzőkönyvei.

⁶³ MNL PML IV. 401.b. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánjának bizalmas iratai. 35/1922. isz.

⁶⁴ Községi választás Újpesten. *Népszava*, 1922. szeptember 30. 3.

kahelyi politizálásra épült, és nem a lakóhelyi pártszervezetekre, ráadásul utóbbiak tevékenységét jobban is korlátozták az 1920-as évek elején. Végül a szociáldemokraták számára valószínűleg egyszerűen nem bírtak akkora téttel ezek a helyi választások. Úgy érezhették, joggal, hogy egy demokratikus helyi választáson egyedül is győzelmet arathatnának, de a konkrét helyzetben, az igencsak korlátozott körülmények között inkább csak tömeget biztositanak a liberális politikusok helyi küzdelmeihez. Erre is utal Büchler utolsó mondata. A reális cél az volt számukra, hogy legyenek szociáldemokrata helyi képviselők az elővárosokban, de ennek elérésére valószínűleg nem szerettek volna túl sok anyagi és személyi erőforrást áldozni. Ez is hozzájárult tehát a helyi választások alacsonyabb részvételéhez. Ugyanakkor a másik oldal, a kereszténypártiak értékelésében is többször megjelentek a hiányzó szavazók, de ők inkább a „hanyagásból” távol maradó keresztény polgárokról írtak.⁶⁵

Összességében tehát csak pár ezer szavazó döntött a helyi képviselőkről a több tízezer fős elővárosokban, a lakosságnak kevesebb mint egytizede. Ezt már a kortársak egy része is komoly problémának, demokratikus és legitimációs hiánynak látta, amelyet a választási eljárás további szabályai csak növeltek.

A városokat több választókerületre osztották fel, amelyekben egy többségi, elvileg egyéni, de a gyakorlatban inkább listásként működő rendszert használtak. Hivatalos szavazólap ugyanis nem volt, az induló pártok vagy szervezetek a saját jelöltjeikről nyomtattak ki külön-külön listákat, majd azokat a választók kezébe adták, akik annak leadásával szavaztak. Előfordult, hogy a pártok más színű papírt használtak, és miután ezeket önmagukban kellett leadni, ezért ilyen esetben a titkosság nem igazán volt biztosítva.⁶⁶ A választóknak lehetőségük volt módosítani a kapott

⁶⁵ Lásd például Az újpesti községi választások. *Nemzeti Újság*, 1922. szeptember 30.

⁶⁶ A községi törvény csak a „szavazatlapok által” történő szavazást írta elő (46. §), titkosságról és más részletekről nem rendelkezett. Az 1923-as rákospartai választáson a vesztes keresztény párt adott is be panaszt a titkosság megsértése miatt, arra hivatkozva, hogy a szavazólapok különböző színűek (vörös és sárga) voltak, illetve nem használták borítékot, amelyet már sok külföldi országban elterjedt, de az 1922-es magyar parlamenti választáson is alkalmazták.

pártos szavazólapot, azaz egyes jelöltek nevét törölni, és helyette új nevet beírni, de a pártok természetesen azért kampányoltak, általában sikeresen, hogy ezt ne tegyék. Végül a szavazatokat az egyes jelöltek szerint összesítették, és a legtöbb voksot kapott személyek lettek a képviselők. Azaz, ha a választók nagy része nem módosított a kapott szavazólapon, akkor a győztes mindent vitt: amelyik párt akár pár szavazattal is jobb eredményt ért el, az adott választókerület összes képviselői helyét megszerezte. Ez tehát egy teljesen aránytalan többségi rendszer, ahol a kisebbségi szavazatok mind elvesznek, ami megfelelő lehet egy kevés választóval rendelkező kistélepülésen, ahol a pártpolitika szerepe is kisebb, de alkalmatlan és torzító hatású a nagyobb városokban.

Ez a választási rendszer egyértelműen a politikai irányzatok egységes fellépését, sőt szövetkezését díjazta, lényegében két nagy blokk küzdelmét „írta elő”. Az 1922-es parlamenti választás eredményei alapján (lásd a 2. táblázatot) egyedül a szociáldemokratáknak (50% feletti szavazatarányok) lett volna esélyük önállóan indulni, de a jóval szűkebb választójog és a munkaidőben történő szavazás leginkább az ő bázisukat zárta ki, illetve korlátozta. A baloldali pártoknak és a liberálisoknak így össze kellett fogniuk a siker érdekében, és ennek mind helyi szinten, mind az országos politikában voltak is előzményei.⁶⁷ A jobboldalon is egyértelmű volt, hogy szövetkezniük kell a különböző keresztény pártok helyi képviselőinek, sőt, szükséges a blokkjukba bevonni más szereplőket is. Végül mind a négy elővárosban két-két blokk küzdött egymással a szavazatokért.

Mindezek fényében lehet értékelni a helyi választások eredményeit – már amennyi rendelkezésre áll. Sajnos hivatalos választási jegyzőkönyvet csak egy esetben, Rákospalotán találtam a levéltári iratokban. A helyi újságok közel sem teljeseek, volt, hogy az egyik vagy másik oldalnak nem volt épp működő lapja, vagy

---

A panaszukat azonban elutasították azzal, hogy a községi törvény ezeket nem szabályozza. BFL V. 574.c. 75. d. Az 1923-as rákospalotai választás iratai.

⁶⁷ Az országos együttműködésről, az 1921 februárjában alakult Polgárok és Munkások Szövetségéről, majd az 1922. októberi új ellenzéki blokkról lásd L. NAGY Zsuzsa: *Bethlen liberális ellenzéke*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 35–59., 86–106. E munkában azonban nem esik szó az elővárosokban megvalósult konkrét választási szövetségekről és azok eredményeiről.

ha volt is, nem maradtak fent az adott példányai. A működő lapok se feltétlenül számoltak be részletesen, adatokkal az eredményekről. Az országos, leginkább párthoz vagy irányzathoz tartozó újságok pedig egy sajátos keretozéssel mutatták be ezeket a helyi eseményeket, amelynek célja nem annyira az információközlés, mint inkább a saját pártos olvasótáboruk hitének megerősítése volt – ez többször nehezen érthető tévedésekhez vagy akár tudatos torzításokhoz vezetett. Végül a választási rendszer is – bár csak kis mértékben – hozzájárult az adatok bizonytalanságához, miután végül is nem listákra, hanem egyes jelöltekre kellett szavazni, így az egyes választókerületekben az azonos blokkhoz tartozó jelöltek szavazatszámai között előfordultak kisebb eltérések.⁶⁸

Az 1922-es kispesti és újpesti választás esetében nem találtam adatot a két szemben álló blokkra eső szavazatokról, csak a mandátumszámokról és -arányokról. Annak ellenére, hogy az egyes választókerületekben a többségbe került blokkból került ki az összes képviselő, végül mégis szoros eredmény született mindkét városban, miután a kerületek nagyjából egyik felében az egyik, a másikban a másik szövetség győzött.⁶⁹ Így valószínűleg a szavazat- és mandátumarányok, ha nem is voltak azonosak, de közel állhattak egymáshoz.⁷⁰ Kiszpesten az 1922 júliusában választott 100 tagból 56 a liberális („polgárok és munkások szövetsége”), míg 44 a kereszténypárti („egységes városi párt”) blokkhoz tartozott, és a virilisekkel kiegészült képviselő-testületben is az előbbi oldalnak lett egyértelmű többsége. A helyi jobboldali, kormánypárti lap szerint a 200 fős teljes testületben 115 tag tartozott a liberálisokhoz, míg a választás után másfél hónappal induló helyi liberális hetilap a számukat 130-ra tette.⁷¹

⁶⁸ Ez akkor következett be, ha a szavazók egy (kisebb) része belenyúlt a pártos szavazólapba, és módosított egyes jelölteket.

⁶⁹ Ez azt is jelentette, hogy a két blokk bázisa valamennyire földrajzi (és valószínűleg társadalmi) tekintetben is elkülönült egymástól a két városban.

⁷⁰ Elvileg azért elképzelhető olyan eset is, hogy az összességében kisebb támogatottságú erő több mandátumot szerez, ha a kerületek többségében csak kis különbséggel győz, míg a többiben nagyobb arányú vereséget szenved.

⁷¹ Kiszpest város első közgyűlései. *Kiszpesti Hírek*, 1922. július 29. 1.; Kiszpest várossá való átalakulásának története dióhéjban. *Kiszpest-Szentlőrinc*, 1922.

A fővárosi lapok figyelmét jobban megragadó, 1922. szeptember végi újpesti választáson tizenegy választókerületben a Liberális Polgárok és Munkások Szövetsége, kilencben a Keresztény Községi Párt győzött.⁷² Ezzel az előbbi 55 képviselői helyet szerzett a 100-ból, a blokkon belül a következő megoszlásban: Függetlenségi '48-as és Kossuth Párt 21, Nemzeti Demokrata Párt 18, MSZDP 16 tag.⁷³ A belső mandátumarányt az is befolyásolta, hogy előzetesen a liberálisok jóval nagyobb különbségű győzelemmel számoltak, de a „munkáskerületekben” váratlan vereségeket szenvedett a blokk. Az egyik helyen még Mihályi Ferenc szociáldemokrata párttitkárt se választották meg, így csak egy másik, „demokrata” kerületben jutott mandátumhoz. (A blokkon belüli megállapodásnak megfelelően ugyanis a „demokrata” kerületek ötfős jelöltlistáiba bekerültek szociáldemokraták, és fordítva.) A meglepő eredményről kétféle magyarázat született a korabeli nyilvánosságban. Az egyik szerint a munkások és/vagy a szociáldemokraták cserben hagyták a liberális blokkot, illetve – kereszténypárti értelmezésben – a munkások elfordultak a szocialista vezetőktől. Ezzel szemben a baloldali és a liberális lapok a fő okot a munkanapon történő választásban látták, mert így a munkásokat nem engedték el

---

szeptember 2. 1–2. (Utóbbi lap később közölte az összes képviselő nevét a pártállásokkal együtt, eszerint már 142 liberális és 55 „egyesült községi párti” tag volt. Uo., 1922. november 25. 2–3.) – A helyi keresztényszocialista lap zavaros érveléssel igyekezett „keresztény” többséget kimutatni mind a választott, mind az összes képviselő között (Városi képviselői választások eredménye. *Kispesti Hírlap*, 1922. július 23. 1–2.), de az új képviselő-testület alakuló ülésén rögtön kiderült, hogy tényleg a liberálisok voltak többségben. A liberális blokkon belül a szociáldemokraták számát 14 főben (ebből 10 választott) adta meg TARJÁNYI Sándor (A szociáldemokraták községpolitikai tevékenysége Budapest környékén a húszas években. *A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve, 1977–1978*. Budapest, 1979. 123–150., 126.), de a tanulmányából nem derül ki, hogy ez az adat honnan származik. (A helyi választójogosultak számát pedig tévesen közölte.)

⁷² A kereszténypárti blokk neve is mutatja a szorosabb kapcsolatot a fővárosi politikával, mert az megegyezik az akkor Budapestet irányító, Wolff Károly vezette pártéval. Utóbbiról lásd GERGELY Jenő: *A Keresztény Községi (Wolff) Párt (1920–1939)*. Gondolat Kiadó, MTA–ELTE Pártok, pártrendszerek, parlamentarizmus kutatócsoport, Budapest, 2010.

⁷³ Községi választás Újpesten. *Népszava*, 1922. szeptember 30. 3. Más lapokban kicsit más számok szerepelnek a blokkon belüli pártoknál.

a gyárakból szavazni.⁷⁴ A *Népszava* hozzátette, éppen ez volt a célja az alispánnak, amikor péntekre tűzte ki a voksolást. A lap választási csalással vádolta meg az ellenpártot: egyrészt konkrétan azzal, hogy az összes választójoggal bíró nő nevében hamis megbízást gyártottak, másrészt általában, hogy a függő helyzetű választókat terrorizálták.⁷⁵ Visszatérve az eredményekhez: a virilisekkel kiegészült 200 fős képviselő-testületben is a liberális blokk került többségbe, a liberális lapok szerint 125 (*Az Újság*) vagy 136 (*Világ*) tag tartozott hozzájuk.

A másik két 1923-as választásról részletesebb adatok állnak rendelkezésre. (Lásd az 5. táblázatot.)⁷⁶

5. táblázat. Az induló blokkok eredményei az 1923. évi helyi választásokon Rákospalotán és Erzsébetfalván (Pesterzsébeten)

Rákospalota 1923. szeptember 1.	Városi Párt				Keresztényszocialisták			
	szavazat		mandátum		szavazat		mandátum	
	N	%	N	%	N	%	N	%
	1534	74,4	100	100,0	528	25,6	0	0,0
Erzsébetfalva (Pesterzsébet) 1923. december 15.	Polgárok és Munkások Szövetsége (Liberális Blokk)				Egyesült Keresztény Községi Párt			
	szavazat		mandátum		szavazat		mandátum	
	N	%	N	%	N	%	N	%
	1732	64,3	100	100,0	963	35,7	0	0,0

⁷⁴ Megtörténtek az újpesti képviselőtestületi választások. *Független Újság*, 1922. október 1. 1.; 55 liberális és 45 kereszténypárti kapott városi mandátumot Újpesten. *Pesti Napló*, 1922. szeptember 30. 2.; FODOR Tibor: A liberális blokk győzött Újpesten. *Világ*, 1922. szeptember 30. 2.; Újpesten győzött a liberális blokk. *Az Újság*, 1922. szeptember 30. 3.

⁷⁵ Ahogy a választójognál szó volt róla, nőnek is lehetett választójoga, de csak meghatalmazást adhatott egy férfinak, hogy az helyette szavazzon. Az ilyen meghatalmazásokat a választás reggelén kellett leadni a választási elnöknek, és ha egy személytől több megbízás érkezett, akkor az összeset érvénytelenítették.

⁷⁶ BFL V. 574.c. 75. d. Az 1923-as rákospalotai választás iratai.; Városi választások. *Erzsébetfalva és Környéke*, 1923. december 24. 1.

Mind a két helyen érvényesült a választási rendszer erőteljes torzítása, miután a győztes blokk az összes választókerületben, ha változó különbéggel is, de több szavazatot kapott az ellenfelénél, így az összes (100) mandátumot megszerezte. Rákospalotán lényegében a két és fél évvel korábbi választáson is indult két blokk küzdött meg újra 1923. szeptember 1-jén, hasonló eredménnyel. „A városi párt [...] magába foglalja az összes nagyobb helybeli társadalmi egyesületeket, politikai pártállásra való tekintet nélkül. Mellette vannak az intelligencia, a gazdák, kereskedők, iparosok, munkások, függetlenül attól, hogy a nemzetgyűlési választásokon az egységes, a demokrata, vagy a szocialista pártra adták voksaikat.”⁷⁷ E széles koalícióval szemben a szélsőséges, antiszemita kampányt folytató ellenzéki keresztényszocialistáknak⁷⁸ nem igazán volt esélyük, de azért a szavazatok egyenyedét megszerezték, még ha ez egyetlenegy mandátumot sem ért.⁷⁹

Erzsébetfalván két olyan blokk szerveződött, amely az újpes-tihez hasonlóan a fővárosi politikához kötődött. Sőt, itt a keresztény, a liberális és a szociáldemokrata pártok fővárosi és országos vezető politikusai is részt vettek a kampányban, Wolff Károly, Csilléry András, Fábián Béla, Kéthly Anna, Várnai Dániel beszédeket tartottak a népgyűléseken, továbbá az ellenzéki képviselők még a szavazás napján is a helyszínen segítették a blokkjuk sike-

⁷⁷ Küzdelem Rákospalota polgármesteri székéért. *Az Újság*, 1923. augusztus 28. 2.

⁷⁸ A hivatalos nevük az Egyesült Keresztény Pártok és Egyesületek volt.

⁷⁹ A fővárosi lapokba ismét a Budaváry-féle szélsőségesek bukásaként került be a rákospalotai választás, pedig azon a volt képviselő már nem vett részt. A városi párt képviselőinek megoszlásáról nem közöltek adatokat, de egy helyi lap beszámolt némi belső konfliktusról: az egyik kerületben alternatív szavazólapokkal polgárok helyett gazdákat választottak meg, míg egy másikban két munkásjelölt nevét húzták ki, cserélték le. Rákospalotai Hírek. *Újpesti Napló*, 1923. szeptember 8. 5. GONDOS József, a szociáldemokraták helyi vezetője és képviselője tíz évvel később azt írta, hogy a pártjából – vele együtt – tizen kerültek be a városi testületbe 1923-ban. Magyar városok: Rákospalota. *A Község*, III/5. (1933. november) 3. Hivatkozva: GECSÉNYI Lajos: Rákospalota–Pestújhely munkásmozgalma. In: CZOMA László (szerk.): *Tanulmányok Rákospalota–Pestújhely történetéből*. XV. kerületi Tanács, Budapest, 1974. 291–343., 322.

rét.⁸⁰ Ennek háttérében az állt, hogy az 1920-ban választott fővárosi törvényhatósági bizottság mandátuma 1923 végével lejárt, így Budapesten is napirenden volt már az újabb önkormányzati választás kérdése.⁸¹ Az elővárosi voksolásra így a várt fővárosi választás erőpróbájaként tekintettek, ami az országos sajtó érdeklődésében is megmutatkozott. Már a szavazás napjának kitűzéséből is politikai ügy lett, mert az ellenzéki lapok szerint azt eredetileg december 19-re, szerdára tette az alispán, de a liberális és szociáldemokrata parlamenti képviselők tiltakoztak ez ellen a belügyminiszternél, így végül azt az alispán előrehozta december 15-re, szombatra.⁸² A hét utolsó munkanapjára tett voksoláson így könnyebbnek bizonyult leszavaztatni a gyárakból, műhelyekből hamarabb szabaduló munkásokat, amire – és ez fontos különbség volt az újpesti választáshoz képest – most az MSZDP vezetői is nagy hangsúlyt fektettek. „Óriási volt a lelkesedés, amikor a déli órákban két hatalmas, pótkocsival fölszerelt, zsúfolt teherautóval, élükön Esztergályos János elvtárs nemzetgyűlési képviselővel, megérkeztek szavazni a [szomszédos] Csepelen dolgozó munkások” – számolt be erről diadalittasan a *Népszava*.⁸³ A liberális lapok szintén úgy látták, hogy a munkások és iparosok délutáni felvonulásával dőlt el a két blokk küzdelme, még ha a 16 óras záróráig nem is tudott mindenki leszavazni.

Így alakult ki tehát a Liberális Blokk nagyarányú győzelme, míg a kereszténypártiak hiába kapták meg a szavazatok több

⁸⁰ Erzsébetfalvi községi tanácsválasztás. *Magyarság*, 1923. december 12. 7.; Községi választás Erzsébetfalván. *Világ*, 1923. december 12. 6.; *Erzsébetfalva és Környéke*, 1923. december 24. 1. – Fábíán Béla mint a Budapestkörnyéki kerület parlamenti képviselője már az újpesti és a rákospalotai választáson is aktív volt a sajtótudósítások szerint.

⁸¹ A Bethlen-kormány azonban rendelettel kormánybiztost nevezett ki Budapest élére 1923 végén, és alkotmányjogi szempontból erősen vitatható módon másfél évre felfüggesztette a város autonómiáját, így a várt választásokra csak 1925 májusában került sor. SCHWEITZER Gábor: *Az önkormányzatiság színe és fonákja. A fővárosi törvényhatósági bizottság szabályozása 1920 és 1930 között*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2010. 90–95.

⁸² Csak azért is – a győzelemre! *Népszava*, 1923. december 12. 5.; Erzsébetfalván teljes győzelmet arattak a liberálisok. *Az Újság*, 1923. december 16. 4.

⁸³ A szövetkezett munkásság és polgárság győzelme Erzsébetfalván. *Népszava*, 1923. december 16. 7.

mint egyharmadát, egyetlenegy mandátum se jutott nekik. A 100 választott képviselőből 60 „polgár” (liberális) és 40 „munkás” (szociáldemokrata) lett.⁸⁴ Virilis jogon kereszténypártiak is bekerültek a helyi testületbe, de abban természetesen a liberális blokk rendelkezett egyértelmű többséggel.

A helyi választás után az ellenzéki lapok teljes győzelemről írtak, amely szerintük jól jelzi a fővárosi erőviszonyokat is. Ezzel szemben a jobboldali lapok eleve kevesebb teret szenteltek a választásnak, és a beszámolóikban igyekeztek csökkenteni annak jelentőségét. Kritizálták a községi választási rendszert, mert szerintük „Erzsébetfalván [...] nem a keresztény gondolat bukott el, hanem a többségi választási rendszer. [...] Lehet, hogy éppen Erzsébetfalván többségben vannak a szociáldemokraták, de azt, hogy az egyedül helyes arányos választási rendszer mellett a képviselő-testületnek legalább 40%-a [ténylegesen 36%-a] a kereszténypartból rekrutálódott volna, a legmegátalkodottabb demokraták sem mernék letagadni.”⁸⁵ Emellett magát az eredményt is megkérdőjelezték a választói névjegyzék hiányossága miatt.

„Erzsébetfalva lakosságának igen jelentős része olyan gyártelepeken és üzemekben és vállalatoknál dolgozik, amelyeknek Budapesten van a központi irodája, amelyek tehát így a munkásaik után fizetett adóbevallásokat csak az év végén szokták közölni az erzsébetfalvai községi hatóságokkal. Így történt tehát, hogy igen sok erzsébetfalvai lakos, kik után vállalata fizeti az adót, nem került bele a névjegyzékbe, mivel a kereseti adólistán nem volt rajta a neve. Ezért a község azoknak a választóknak,

⁸⁴ A helyi liberális lap két pártonkívüli polgár megválasztásáról is beszámolt, akik mindkét listán szerepeltek. Az egyikük, Petter Géza plébános szava is tette, hogy a liberálisok a hozzájárulása nélkül vették fel őt a listájukra, amire azt a választ kapta tőlük, hogy a várossá alakulásban játszott érdemeit kívánták így méltányolni. *Erzsébetfalva és Környéke*, 1923. december 24. 1. és 1924. január 12. 2. – A témával foglalkozó helytörténeti munka tévesen 50 választott és 20 szociáldemokrata képviselőről ír, annak ellenére, hogy az egyetlen hivatkozott forrásában, a *Népszava* cikkében is a helyes adatok (100 és 40 tag) szerepelnek. E munkában az 1921-es választások leírása is pontatlan. BOGYIRKA Emil: *Szociáldemokraták a pesterzsébeti városházán (1919–1944)*. Pesterzsébeti Múzeum, Budapest, 1990. 21–22., 26–27.

⁸⁵ Akció a nők választhatósága érdekében. *Nemzeti Újság*, 1923. december 18. 2.

akik a községi választásra jogosultak, azonban a kereseti adólista hiányossága miatt kimaradtak a névjegyzékből, igazolást adott, hogy leszavazhassanak. A község fennállása óta így szokott eljárni, ha valaki ilyen, vagy más hasonló okból kimaradt a névjegyzékből. Ezúttal azonban egyes szavazóhelyeken az elnök a község által igazolt polgárok szavazatát nem fogadta el.”⁸⁶

A helyi keresztény lap úgy számolt, hogy ezzel 550 keresztény és csak 20 liberális választót zártak ki a szavazásból, akik pedig igazolni tudták, hogy fizetnek adót, és így van választójoguk.⁸⁷ Erre és más szabálytalanságokra hivatkozva a kereszténypártiak hivatalos panaszt is benyújtottak a választások érvénytelenítését kérve,⁸⁸ amelynek elbírálása elhúzódott, de végül elutasításra került.

Az 1922–1923-ban lezajlott négy választás bemutatásából kiderül, hogy az 1886-os községi törvény választási rendszere mennyire anakronisztikus volt ezekben a nagy, több tízezer lakosú elővárosokban. Ezek körében, hasonlóan a fővároshoz, egyre nagyobb szerep jutott a pártoknak, és alapvetően megvolt a társadalmi háttere egy modern pártokra épülő politikai működésmódnak, amely azonban egy sokkal jobban kidolgozott és szabályozott, azaz professzionálisabb választási eljárást igényelt volna. Az első világháború után a választójogi reformok globális hulláma Magyarországot is elérte. Megvalósult a tömeges – bár 1922 után közel sem általános – választójog, amelyben alapvetően életkori, műveltségi és helyben lakási cenzusok voltak, nem pedig vagyonhoz vagy adózáshoz kötődőek. Budapesten pedig az 1920-as helyi, önkormányzati választáson – először az országban – bevezették az alapvetően arányos, pártlistás választási rend-

⁸⁶ Erzsébetfalva választ... *8 Órai Újság*, 1923. december 16. 7. A választási elnököt egyébként a vármegye küldte ki, és a községi törvény egyértelműen szabályozta a szavazás feltételét: „a választás kizárólag ezen [választói] névjegyzék alapján történik” (a 39. § utolsó mondata).

⁸⁷ A lap szerint a kizártak a főváros, a villamosvasutak, illetve keresztény vállalatok (például a Hangya) alkalmazottai, illetve a csepeli fegyvergyár tisztviselői voltak. Becstelen győzelem. *Erzsébetfalvai Közlöny*, 1923. december 22. 1–2.

⁸⁸ BFL V. 373. 2. kötet. Pesterzsébet képviselőtestületi jegyzőkönyvei, 109–110/1924. (március 26.), 142/1924. (május 21.).

szert.⁸⁹ Majd az 1922-es parlamenti választáson a fővárosban és környékén az egyéni választókerületek többségi rendszerét is lecserélték a listás arányosra. A minták tehát már Magyarországon is léteztek, de a közigazgatási és önkormányzati reform politikai okokból történő halogatása miatt ezekből semmi se valósult meg a főváros környéki elővárosokban, ahogy külön szabályozást se hoztak e speciális térségre. Sőt, az 1929-es közigazgatási reform is csak kevés változást hozott a helyi választójog megújításával. A rendezett tanácsúból megyeivé átnevezett városok választásait még az 1930-as években is az ötven évvel korábbi községi törvény igencsak elavult szabályai alapján rendezték meg.⁹⁰

Tisztújítások és a választások utóélete

Az 1922–1923-ban létrejött új képviselő-testületek első feladata a tisztújítás volt, a városok polgármestereinek és további tisztviselőinek megválasztása. Ebben nemcsak a pártok és blokkok újonnan megválasztott képviselőinek, hanem az ugyanakkora létszámú viriliseknek is fontos szerepük volt. Utóbbiak többségét is besorolták egyik vagy másik oldalhoz, de ez mégsem jelentett feltétlen érdekezésséget, például a liberális blokkon belül a szociáldemokrata és demokrata párti választott, illetve a virilis tagok között, amely rögtön a tisztújításoknál is megnyilvánulhatott. Ráadásul a blokk- és pártfegyelem még a választott tagok esetében is csak kialakulóban volt,⁹¹ és valószínűleg még kevésbé volt érvényes a legnagyobb adófizetőként bekerült tagokra.

⁸⁹ A kereszténypártiak azért a választókerületek méretének és mandátum-számainak maguk javára történő meghatározásával torzítottak az egyébként arányos rendszeren. IGNÁC Károly: *Budapest választ... I. m.* 98–99.

⁹⁰ Kispest és Pest(szent)erzsébet 1939-es helyi választásairól lásd IGNÁC Károly: „A kormánypárt és a nyilasok között tehát nincs különbség...”? Választások és a szélsőjobboldal Kispesten és Pestszenterzsébeten 1939-ben. In: MARGITAI Linda (szerk.): *„Ellenállni a gonosznak”. Tanulmányok a 70 éves Karsai László tiszteletére.* SZTE Jelenkortörténeti Tanszék, Szeged, 2022. 47–62.

⁹¹ „Egyik párt sincsen még tisztában azzal, hogy mi is az a párthűség, pártfegyelem, a szocialisták kivételével.” Az új, városi, nagy létszámú képviselő-testületi munka jelentette kihívásokra adott kispesti liberális válaszokat lásd A községi pártok dzsungeljeiből. *Kispest-Szentlőrinc*, 1922. szeptember 2. 3.

A tisztújításoknál fontos szerepet játszott a vármegye, és annak fő tisztviselője, az alispán is. A városi tisztviselők választása ugyanis nem volt teljesen autonóm döntés, mert például a polgármesterséget nem politikai, hanem közigazgatási posztnak tekintették. Így az arra pályázóknak nemcsak bizonyos képesítési feltételeknek kellett megfelelniük, hanem lényegében a vármegyének is: a városi képviselő-testület csak olyan jelöltek közül választhatott, akiknek a pályázatát és megválasztását maga az alispán is előzetesen jóváhagyta.⁹²

Mindezek magyarázzák azt, hogy a szoros, de mégis egyértelműnek látszó 1922-es kispesti és újpesti választási eredmények után miért maradt nyitott a tisztújítás, és főleg a polgármesterválasztás kérdése, és e két városban végül miért nem az eredeti liberális jelölteket választották meg. Kispest esetében az alispáni beavatkozás volt a döntő: nem is került jelölésre a liberálisok által támogatott pályázó, az ő véleményük szerint politikai okból, az ellenoldal és az alispán viszont a megfelelő képzés hiányára hivatkozott. A fő kereszténypárti jelölt viszont a szavazáson bukott el, mert vele szemben egy „teljesen ismeretlen” személyt, Válya Gyulát választotta meg polgármesternek a képviselő-testület – alapvetően liberális – többsége 1922. július 24-én.⁹³ Mindezek ellenére mindkét oldal sajtója a saját győzelmeként állította be e választást. A kereszténypárti lapok azt fejezték ki a beszámolóikból, hogy nem az ő jelöltjüket választották meg, míg a liberális lapok arról nem írtak, hogy Válya nemcsak az országos levéltár munkatársa és hírlapíró, hanem kereszténypárti fővárosi képviselő és a kőbányai ÉME elnöke is volt.⁹⁴ Mindenesetre az új polgármester a megválasztása után azt

⁹² Hivatalosan az alispán elnökletével működő ötfős kijelölő választmány terjesztett legalább három jelöltet a képviselő-testület elé, de e választmány további két tagját maga az alispán választotta ki a városi képviselők közül, azaz döntő szava volt a jelölésben.

⁹³ Válya Gyula 108, míg Szopkó István 84 szavazatot kapott. BFL V. 273.a. 14. kötet. A tisztújító szék jegyzőkönyve, 1922. július 24.

⁹⁴ A keresztény gondolat győzelme Kispesten. *Szózat*, 1922. július 25. 12.; Liberális győzelem Kispesten. *Világ*, 1922. július 25. 9.; A kispesti polgármesterválasztás az összes újságok szenzációs riportja volt. *Kispesti Hírlap*, 1922. július 30. 1–2.; *Kispest-Szentlőrinc*, 1922. szeptember 2. 1–2.

hangsúlyozta, hogy nem tekinti magát pártembernek, és a város ügyeit összefogással, politikamentesen kell intézni.⁹⁵ E kijelentését azonban árnyalja, hogy a fővárosi keresztény párt vacsoráján – ahol köszöntötték mint Kispest új vezetőjét – azt ígérte: „új állásában is hű és kitartó katonája lesz a Keresztény Községi Párt lobogójának”.⁹⁶

Újpesten a liberális blokk belső megosztottsága vezetett oda, hogy végül a várost 1919 őszétől irányító kormánybiztos, Semsey Aladár lett a polgármester. A blokkon belül a kudarccal felérő szoros választási győzelem után kiütköztek az ellentétek, és először külön jelöltjük lett a demokrata, és külön a függetlenségi pártiaknak, miközben a liberálisnak tekintett virilisek körében Semsey is népszerű volt. A kormánybiztos valószínűleg már régebb óta készült a városvezetői poszt megszerzésére, ezért a korábbi konfliktusokon túllépve igyekezett híveket szerezni a kereszténypártiak körében is, és bírta az alispán jóindulatát is.⁹⁷ Taktikája sikeres lett, így 1922. október 4-én a városi képviselőtestület őt választotta meg polgármesternek nagy többséggel, a függetlenségi párt helyi elnökével szemben.⁹⁸ Ebben a tudósítások szerint szerepet játszott az is, hogy a város autonómiájának visszanyerése után a képviselők egy része, főleg a legnagyobb adófizetők nem akartak „új ütközőfelületet” létesíteni azzal, hogy egy ellenzéki, ráadásul októbrista pártvezetőt választanak Újpest élére. Ezzel szemben Semsey programként a megkezdett munkája folytatását ígérte („maradok, aki voltam”), és ő is a pár-

⁹⁵ A polgármester. *Kispesti Hírek*, 1922. július 29. 2.

⁹⁶ MTI Hírek, 1922. július 25. 9. kiadás. *MTI Hírchívtár*, 1920–1945. <https://archiv1920-1944.mti.hu> (Letöltve: 2022. 09. 01.)

⁹⁷ Semsey „érdemének” tekintették azt is, hogy felesége részt vett a keresztény szervezetek munkájában, így a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége és a Katolikus Nőszövetség helyi elnöknője volt. A keresztény községi párt egyik polgármesterjelöltje. *Független Újság*, 1922. szeptember 17. 3.

⁹⁸ Semsey 119, Szalay Sándor 72 voksot kapott, míg volt 18 üres, így érvénytelen szavazólap is, amelyek túlnyomó részét a szociáldemokraták adták le. BFL V. 674. Újpest város képviselőtestületének iratai. 19. kötet. A tisztújító szék jegyzőkönyve, 1922. október 4. A polgármesterválasztás eseményeiről lásd még Semsey Aladár lett Újpest polgármestere. *Pesti Napló*, 1922. október 5. 3.; Dr. Semsey Aladár lett Újpest város polgármestere. *Független Újság*, 1922. október 8. 1.

tokon felülemelkedő városigazgatás fontosságát hangsúlyozta, ahogy a megválasztása is „különböző pártállású polgártársaim összeműködő törekvésének és akaratának eredménye” volt.⁹⁹

A másik két városban az „egyhangú” eredményt hozó választás után egyszerűbb volt a helyzet. Rákospalotán egy helyi ügyvédet, Cserba Elemért választották közfelkiáltással (azaz formális szavazás nélkül) polgármesterré 1923. szeptember 5-én, aki a mögötte álló széles koalíciónak megfelelően az összefogást és az országos politika távoltartását hirdette, mert ő „minden párt és egyéb különbség nélkül a hazafiság, vallásosság és nemzeti érzés jegyében minden palotai polgár pártatlan atyja óhajt lenni”.¹⁰⁰ Végül 1923. december 22-én Erzsébetfalva polgármesterévé szintén egyhangúlag választották meg Chikán Bélát, a helyi államrendőrség fogalmazóját, aki korábban a község segédjegyzője volt.¹⁰¹ Bemutatkozó beszédében a szociális kérdés fontosságát hangsúlyozta, tekintettel arra, hogy Erzsébetfalva elsősorban munkásváros.¹⁰²

A választások és tisztújítások tehát vegyes eredményeket hoztak az elővárosokban. Valószínűleg egyik politikai irányzat sem lehetett teljesen elégedett a fejleményekkel, de összességében egyértelmű vereséget sem kellett elkönyvelniük. A kérdéssel foglalkozó szakirodalom eddig inkább a liberális és szociáldemokrata szövetség sikereit hangsúlyozta, ezzel szemben a források részletesebb feltárásával árnyaltabb kép bontakozott ki: láthatóvá váltak azok a korlátok és kudarcok is, amelyekkel ennek a blokknak szembe kellett néznie. Ahogy másképp látszik az elővárosok felsőbb hatóságának, a vármegyének a szerepe is.

⁹⁹ Sipos András: *Dokumentumok Újpest történetéhez...* I. m. 214–222., az idézetek: 218. és 221.

¹⁰⁰ A 1923. szeptember 12-i közgyűlésen a nagy egységet csak a szociáldemokraták külön programhirdetése „zavarta meg”. Rákospalotai Hírek. *Újpesti Napló*, 1922. szeptember 15. 5.; BFL V. 573. 4. kötet. Rákospalota képviselőtestületei jegyzőkönyvei, 1922. szeptember 5. és 12.

¹⁰¹ Tisztújító közgyűlés. *Erzsébetfalva és Környéke*, 1922. december 24. 2.; *Pestszenterzsébet, Kíspeszt és környéke*. Magyar városok monográfiája, Budapest, 1936. 84.

¹⁰² BFL V. 373. 2. kötet. Pesterzsébet képviselőtestületi jegyzőkönyvei, 1/1924. (január 12.); „Céltudatos munkát és fokozatos fejlődést akarunk...” *Népszava*, 1924. január 13. 6.

A korabeli liberális és szociáldemokrata lapok, és őket követve a későbbi szakirodalom úgy ítélte meg, hogy a vármegyei tisztviselők minden eszközzel a kereszténypártiakat segítették a helyi politikai küzdelmekben. Bár az alispán, a főszolgabíró vagy éppen az újpesti kormánybiztos jobboldalisága, régi típusú konzervatív felfogása nem kérdéses, de esetükben sokkal inkább egyfajta la-vírozásról beszélhetünk, amikor igyekeztek a két szemben álló csoportot kijátszani egymás ellen. A radikális keresztényszocialisták helyi hatalomátvétele legalább annyira problémás lett volna számukra, mint egy jelentős szociáldemokrata előretörés, mert mind pozíciójukból, mind konzervatív felfogásukból fakadóan elutasították a komolyabb reformokat, a fennálló helyzet „túlzott” átalakítását. Ebben pedig közös volt az érdekük a helyi liberális elit jó részével, főleg a virilisekkel, ahogy az a városi tisztújítások során meg is mutatkozott. Így végül Pest vármegye szempontjából is – a speciális főváros környéki helyzet figyelembevételével – elfogadható, mérsékelt, a vármegyei hatalmat és tekintélyt elismerő vezetés alá kerültek e városok.

Az átmenet konfliktusos éveit tehát egyfajta nyugalmi helyzet jött létre. Ez is szerepet játszott abban, hogy az 1922–1923-ban megválasztott képviselő-testületek egészen 1929-ig megmaradtak: hiába kellett volna háromévente a mandátumok felét megújítani, egyik városban sem került sor újabb választásra.¹⁰³ Ennek magyarázata, illetve az új polgármesterek, tisztviselők és képviselő-testületek (együtt)működése azonban már egy másik tanulmány témája lehet. Ahogy az is, hogy az 1930-as években hogyan bontakozott ki a jobboldali előtörés a főváros környéki elővárosokban.¹⁰⁴

¹⁰³ Az elmaradt választások kérdését röviden bemutatja: FORRÓ Katalin: Helyhatósági választások az 1950-ben Budapesthez csatolt településeken, 1920–1940. In: FEITL István – IGNÁCZ Károly (szerk.): *Önkormányzati választások Budapesten, 1867–2010*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 130–151., 133–134.

¹⁰⁴ Utóbbi részben érinti: IGNÁCZ Károly: Határtalan „vörös övezet”... I. m., illetve a folyamat végét bemutatja két városban: Uó: „A kormánypárt és a nyilasok... I. m.

A Swiss Air Line repülőjén érkezett magyar menekültek fogadása a zürichi repülőtéren. Forrás:
Fortepan. Eredeti: ETH Zürich

Tanulmányok

CSUNDERLIK PÉTER

A Tanácsköztársaság ábrázolása Horthy-kori regényekben

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2022.2.6>

Tanulmányomban¹ azt vizsgálom meg, hogy az 1919-es magyarországi proletárdiktatúra miképp jelent meg a Horthy-kori regényirodalomban, hogy az 1919 és 1944 között Magyarországon kiadott szépirodalmi művekben miképp artikulálódott a magántulajdont és az osztálykülönbségeket eltörölni akaró, internacionalista Tanácsköztársaság hazánkban addig példátlan történelmi tapasztalata.²

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. – A megjelenés alatt álló irással kapcsolatos bírálatokért köszönetet mondok Apor Péternek, Balázs Eszternek, Bodó Bélának, Gyáni Gábornak, Hajdu Tibornak, Peter Pastornak, Pók Attilának és Vörös Boldizsárnak. A szűkös terjedelmi és időkeret miatt az ajánlott átalakítások és bővítések egy részét – például a regények korabeli fogadtatásának részletes ismertetését – már csak akkor tudom elvégezni, ha jelen tanulmányt könyvfejezette alakítom *A Magyarországi Tanácsköztársaság diszkurzív emlékezete a Horthy-korszakban (1919–1944)* című készülő monográfiámban.

² A Tanácsköztársaság Horthy-kori szépirodalmi recepcióját vizsgálva kritériumként szabtam meg a művek magyarországi megjelenését, ezért a következőkben nem ismertetem a baloldali emigráns irodalom olyan jelentős alkotásait, mint Illés Béla *Ég a Tisza* című 1929-es, Kiss Lajos *Vörös város* című 1931-es, vagy éppen Sinkó Ervin évtizedekig börtönben maradt *Optimisták* című, 1930-as években írt regényét. A Magyarországon megjelent művek közül pedig – a műfaji korlátok miatt – kirekesztettem az elemzésből Veres Péter *Számadás* című, 1937-es önéletrajzát, amelynek szerzője maga tagadta, hogy műve regény lenne, illetve Kassák Lajos *Egy ember élete* című regényes visszaemlékezés-sorozatának kommünről szóló, 1936-ban megjelent nyolcadik kötetét (amelyért a szerzőt felfüggesztett börtönbüntetéssel sújtották). Ez csak 1983-ban jelenhetett meg újra, mivel „túl őszinte” képet festett a proletárdiktatúráról. Kassák művének

Miért fontos, hogy egy történész vizsgálat tárgyává tegye a regényirodalmat is? Narratológiai alapvetés, hogy a világerzékelésünk és -értékelésünk alapvetően „szövegek” nyomán, elbeszélések mentén szerveződik (a „nyelvi fordulat”³ utáni tág értelmében használva a szöveg, illetve a nyelv⁴ fogalmát). Abban, hogy miképp látjuk a világ eseményeit, és hogyan interpretáljuk azokat, nagyon fontos szerepe van annak, hogy gyerekkorunktól miféle történeteket hallunk, milyen meséket és regényeket olvasunk, vagy éppen milyen filmeket látunk. Mert az így megismert toposzok segítségével tulajdonítunk értelmet a „valóságnak” – helyesebben így konstruáljuk azt –, például úgy, hogy a körülöttünk élő személyeket irodalmi archetípusoknak feleltetjük meg.⁵ Gondoljunk bele, hogy mi, történészek, adott esetben hány shakespeare-i figurát szoktunk azonosítani a múltban, így vélhetjük felfedezni egy-egy történelmi személyben a hatalomvágyó Lady Macbeth, az intrikus Jago vagy a tépelődő Hamlet alakját, hogy aztán az ismert történetek nyomán (amelyeket a Lamb testvérek *Shakespeare meséinek* köszönhetően már egé-

receptiótörténetéről lásd HAJDU Tibor: Kassák kihagyás nélkül. *Valóság*, 1984/4. 107–111.

³A „nyelvi fordulat” hatásáról a történetírásra, amikortól fogva a történetelmélet középpontjába „a történész műve mint szöveg, mint nyelvi konstrukció lépett”, lásd KISANTAL Tamás: Történettudomány és történetírás. In: KISANTAL Tamás (szerk.): *Tudomány és művészet között. A modern történetelmélet problémái*. L'Harmattan-Atelier, Budapest, 2003. 20–32.; illetve GYÁNI Gábor: *A történelmi tudás*. Osiris Kiadó, Budapest, 2020. 75–137.

⁴„Minden olyan rendszert meghatározhatunk nyelvként, amely a kommunikációt szolgálja két vagy több egyén között [...] Ebben az értelemben nemcsak az orosz, a franciát, a hindit, nemcsak azokat a mesterségesen létrehozott rendszereket nevezhetjük nyelvnek, melyek a különböző tudományokban bizonyos jelenségszempontok leírására szolgálnak [...] hanem a szokásokat, a rítusokat, a kereskedelmet és a vallásos képzeteket is nyelvnek mondhatjuk.” J. M. LOTMAN: A művészet mint nyelv. In: Uó: *Szöveg – modell – típus*. Vál. és az utószót írta: HOPPÁL Mihály. Gondolat Kiadó, Budapest, 1973. 13–14.

⁵Az irodalmi toposzokról, amelyek közé tartozhatnak sztereotip szereplők (a „rossz tanácsadó”), helyszínek (a „holdvilágos erkély”) és történések (a „poharak felcserélése”) egyaránt: Mieke BAL: *Narratology. Introduction to the Theory of Narrative*. University of Toronto Press, Toronto–Buffalo–London, 1999. 137. – A történetírásban is használható narratológiai elemzés módszertanát ismerteti ROMSICS Gergely: *Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2010. 19–28.

szen kis gyerekként magunkba szívhattunk) értelmezzük a cselekedeteiket. De hogy ne csak magas kulturális példát hozzak, említhetném a popkultúrából a szintén „szöveggként” elemezhető *Star Wars*-filmeket is: vajon a világ hány elnyomó rendszerében bíznak abban, hogy a diktátor legbelső környezetében végül csak akad egy, az utolsó pillanatban mégis az uralkodója ellen forduló Darth Vader? Hiszen ahogy a narratív pszichológiai kutatások történészek számára hasznosítható tanulságait összegző Romsics Gergely írta: „A narrativum [...] olyan eszköz, *resource*, amelyhez a tudat világ- és önértelmező vállalkozása során természetesen módon fordul.”⁶

Amellett, hogy „jelentős nemzeti élmények irodalmi utóképet vizsgálni – izgalmas és tanulságos feladat”,⁷ a fenti, ma már egyre szélesebb körben elfogadott posztmodern elméleti fejtegetések⁸ magyarázzák, hogy a szépirodalmi művek sok esetben jobban meghatározzák egy adott történelmi eseményről bennünk élő képet, mint a történettudományi munkák. Ahogy az újabb munkájában a második világháború utáni, a közelműltről beszélő vagy mellébeszélő magyar holokausztirodalom termékeit az emlékezet és a felejtés helyeiként elemző⁹ Kisantal Tamás kifejtette: „egy korszak történetiség-felfogásának alkalmasint akár látványosabb példái lehetnek irodalmi alkotások, mint maguk a történetírói szövegek. Látványosabbak, amennyiben az irodalmi mű formailag újítóbb, »merészebb« lehet, és hatástörténetileg szélesebb területeket érinthet, mint az elsősorban szakmai kri-

⁶ ROMSICS Gergely: Idegen kertből rózsát lopni? Történészként a narratív pszichológiáról. *Korall*, 2005/21–22. 309. – Az ismertetett tanulmánykötet: LÁSZLÓ János–THOMKA Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2001.

⁷ PÁNDI Pál: A felszabadulás ábrázolása regényeinkben. (Vázlat.) In: Uó: *Viták és kritikák*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1954. 157.

⁸ Vö. GYÁNI Gábor: Miről szól a történelem? Posztmodern kihívás a történetírásban. In: Uó: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000. 11–30.

⁹ Lásd KISANTAL Tamás: *Az emlékezet és a felejtés helyei. A vészorszak ábrázolásmódjai a magyar irodalomban a háború utáni években*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2020. – A szerző a mű célját röviden összefoglalja: Uó. 51.

tériumoknak megfelelni akaró, s saját diszciplináján belül talán »apróbb lépésekben mozgó« történetírás”.¹⁰

Nem véletlen, hogy a proletárdiktatúra 1945 és 1989 közötti recepcióját feldolgozó Apor Péter is külön figyelmet szentelt a szépirodalmi művek kommuniképének – a „narratív igazság” történetelméleti problémája felől közelítve a regényekhez –, és okkal.¹¹ Vajon ha száz érettségizőt megkérdeznénk, hogy Kun Béla miként távozott az országból, hányan mondanák, hogy repülőgépen menekült el (és nem vonaton, mint ahogy az valójában megtörtént)? Hiszen Kosztolányi ezzel a jelenettel kezdi az *Édes Anna* című, a középiskolai tananyagban szereplő regényét.

A feje tetejére állított társadalom: a proletárdiktatúra mint „karnevál”

Elvetve a kronologikus ismertetést, népszerűsége és jelentősége miatt én is az eredetileg a *Nyugat* folyóiratban folytatásokban megjelenő, 1926-os *Édes Annát*¹² elemzem először a Horthy-korszakban megjelent, közvetlen vagy indirekten, nyíltan vagy leplezetten az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaságról referáló regények bemutatásakor. A szépirodalmi művekhez alapvetően azon kérdések mentén közelítettem, hogy milyen okokkal magyarázzák a Tanácsköztársaság létrejöttét, miként próbálják értelmezhetővé tenni a proletárdiktatúra tapasztalatát? Miközben racionalizáló válaszokat kívántam adni, nem feledkeztem meg arról, hogy az alkotói tevékenység legalább annyira tudattalan, mint amennyire tudatos. Éppen emiatt konzekvensen érvényesítettem Umberto Eco „empirikus szerző – minta-

¹⁰ KISANTAL Tamás: *Túlélő történetek. Ábrázolásmód és történetiség a holokauszt művészetében*. Kijárat Kiadó, Pécs, 2009. 34.

¹¹ APOR Péter: *Az elképzelt köztársaság. A Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete, 1945–1989*. MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2014. 158–188.

¹² Az általam használt újabb kiadás: KOSZTOLÁNYI Dezső: *Pacsirta – Édes Anna*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005.

szervő” megkülönböztetését.¹³ A céloom ugyanis az volt, hogy a következőkben ismertetett, Tanácsköztársaságról szóló regények mintaolvasója legyenek: „Az empirikus olvasók csak akkor válnak minősített mintaolvasókká, ha felfedezték a mintaszervőt, és megértették (vagy legalább kezdik megérteni), mit akar tőlük.”¹⁴ Ezen második szintű olvasás során persze előfordulhat, hogy „a mintaolvasó megtalálja és a mintaszervőnek tulajdonítja azt, amire az empirikus szervő csupán a vakszerencsének köszönhetően hibázott rá”.¹⁵ Mindeközben persze fennáll a veszélye a „túlinterpretálásnak” is.¹⁶

Miről (vagy éppen miről) szól az *Édes Anna*? Ahogy Veres András megállapítja: „Kosztolányi Dezső valamennyi szépprózai műve közül [...] az *Édes Anna* kapta a legtöbb értelmezést.”¹⁷ Egy tetszetős és igen népszerű olvasat szerint az *Édes Anna* egy pszichoanalitikus történet,¹⁸ amelyben Kosztolányi a háztartási alkalmazott cseléd alakjában pillantja meg a tudatalattit, az „Id”-et, amely velünk együtt él, de valójában nem tudunk róla, nem ismerjük egészen (hiszen lényegében Édes Annához se kerülünk közel a regényben), és ez az elfojtott ösztönlény aztán a traumatikus élmények hatására kitör lélekbörtönéből, és lemészárolja Vizedeket.¹⁹ Interpretációmban azonban az *Édes Annát*

¹³ Umberto Eco: *Hat séta a fikció erdejében*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1995. 41–69.

¹⁴ Uo. 41–42.

¹⁵ Uo. 65.

¹⁶ Melynek komikusságát szellemesen illusztrálja a következő paródia: Umberto Eco: *Az interpretáció határai és a végbélkép*. In: Uo.: *Gyufalevelek*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2007. 244–247.

¹⁷ Lásd Veres András: *A regény befogadástörténete*. In: Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*. (Kosztolányi Dezső Összes Művei.) Sorozatszerkesztő: Szegedy-Maszák Mihály–Veres András. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2010. 708.

¹⁸ Lásd Lengyel András *Miért gyilkolt Édes Anna?* című, 1998-ban megjelent tanulmányának összefoglalását: Uo. 896–897.

¹⁹ Kosztolányi Dezsőné visszaemlékezése szerint ő adta az ötletet a férjének, hogy egy cselédgyilkosságról írjon, ami megihlette Kosztolányit: Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*. ASPY Stúdió Kiadó, Budapest, 2004. 277–279. – A pszichoanalitikus megközelítéshez lásd Freud tanainak rövid összefoglalását: Sigmund Freud: *Pszichoanalízis. Öt előadás 1909-ben a worcesteri Clark Universityn*. A jegyzeteket összeállította: Simó Sándor. Kossuth Kiadó, Budapest, 1992.

olvashatjuk a proletárdiktatúráról és a vörösterrorról szóló allegorikus történetként is. A korban is akadtak, akik így értelmezték: Reinitz Béla például azt írta Hatvany Lajosnak, hogy az *Édes Anna* miatt megbocsátja Kosztolányinak „minden gazságát”.²⁰ Kosztolányinak ugyanis erősen negatív volt a megítélése a baloldali értelmiségiek között az 1919 utáni ellenforradalmi szerepvállalása miatt az *Új Nemzedék* „Pardon” rovatának szerzőjeként.²¹ Hogy desztilláljam a lényegét, a bécsi baloldali emigránsok úgy gondolták, hogy a *Vérző Magyarország* című 1920-as irredenta kiadvány szerkesztését is elvállaló Kosztolányi „a világ legkorruptabb irodalmában, a magyarban is a legmegvásárolhatóbb hitványok egyike”.²² Hajlékonyságának bírálata nem nélkülözött minden alapot: Lukács György visszaemlékezése szerint a Tanácsköztársaság idején Kosztolányi felajánlotta, hogy lefordítja *A tőkét*,²³ a Horthy-korszakban azonban már Mussolini életrajzának fordítására vállalkozott.²⁴ A kommunisták pedig különösen haragudtak rá azért, mert egy nevét nem vállaló szemtanú beszámolója szerint Kosztolányi – Karinthy Friggyessel együtt – az első sorból nézte Korvin Ottó felakasztását.²⁵

²⁰ HATVANY Lajosné (szerk.): *Levelek Hatvany Lajoshoz*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967. 404.

²¹ Lásd ARANY Zsuzsanna (szerk.): *Pardon... Az Új Nemzedék rovata Kosztolányi Dezső szerkesztésében, 1919–1921*. Osiris Kiadó, Budapest, 2019.

²² A bécsi *Proletár* „Vérző Magyarország” című, 1920. augusztus 21-i cikkét idézi KISS Ferenc: Kosztolányi és a Pardon-rovat. (Jelenlét és függetlenség konfliktusai – anno 1919). *Valóság*, 1977/6. 30. – A gyilkos tollú Gábor Andor pedig „kimoshatatlannak” tartotta a „zsidótlan zsbívásáron” magát eladó Kosztolányit, aki a székek között nem a pad alá, hanem a „köpöládába” esett: GÁBOR Andor: Kosztolányi Dezső. 2. Mi van a kupában? In: *Halottak arcai*. Wien, Szerzői kiadás, [1922]. 48–50.

²³ A történetet elmeséli LUKÁCS György: *Megélt gondolkodás. Életrajz mag-nószalagon*. Az interjút készítette EÖRSI István és VEZÉR Erzsébet. Szerk. EÖRSI István. Magvető Kiadó, Budapest, 1989. 163.

²⁴ Margherita SARFATTI: *Mussolini élete*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927. – De tegyük hozzá, hogy Kosztolányi (például Pásztor Árpáddal ellentétben) sose tartotta magát a proletárdiktatúra hívének, és meggyőződéses pacifistaként – Babbitshoz Mihályhoz hasonlóan – a Vörös Hadsereg északi hadjáratát is ellenezte.

²⁵ Korvin Ottó kálváriája. Egy szemtanú elbeszélése. *Proletár*, 1921. július 14. 14. – Korvin Ottó 1919. december 28-i kivégzése a „rettenet színházaként” annyi érdeklődőt vonzott, hogy jegyet kellett váltani rá: HATOS Pál: *Rosszfiúk világför-*

A Tanácsköztársaság emlékezte szempontjából vizsgálva az *Édes Anna* mintaszerzője azon álhíreket figurázza ki, amelyek az 1918–1919-es felgyorsult idejű,²⁶ igencsak kaotikus forradalmi időszak jellegzetes termékei voltak, és a zaklatott történelmi periódusban a spanyolnáthánál is jobban terjedhettek.²⁷ Ezért is kezdődik a regény a „Kun Béla elrepül” című kis bevezető fejezettel, amely egy Tanácsköztársaság alatti ismert áhírrre utal,²⁸ és a Kun Béla állítólagos – negatív – testi és lelki tulajdonsága-

---

radalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története. Jaffa Kiadó, Budapest, 2021. 470.

²⁶ A forradalmi és ellenforradalmi időszakban felgyorsult időt Kosztolányi egyre rövidebb mondatokat-tagmondatokat használva érzékelteti a felpörgő események leírásakor, és ezzel a sebességváltással az olvasót nagyobb tempó felvételére készíti, például a következő szövegrészben: „Vizy Kornél háza átvéve e történelmi napok idegességét úgy zengett, mint a köpű. Most Druma, a daliás természetű ügyvéd rohant föl, s aktatáskájával hadonászva újságolta, hogy elkergették a szociáldemokrata kormányt, polgári kormány vette át az uralmat. Most Drumáné sikoltozva hozta be az utcáról karon ülő kisfiát, mert ott valami verekedés támadt. Most Etel adta hírül, hogy egy kommunistát megint istenigazában helybenhagytak. Most Moviszter doktor rendeléséről távozó szív- és tüdőbetegek politizáltak Vizyék ajtaja előtt. Most Stefi szónokolt, a Drumáék ellenforradalmi cselédje, aki mosogatás után népgyűlésekre járt, s hazajövet lázas arccal mesélte el, mit hallott, és a második emeleti folyosó karfájára hajolva kiabált, hogy minden szocit föl kellene kötni.” Lásd KOSZTOLÁNYI Dezső: *Pacsirta – Édes Anna*. I. m. 207–208. – A feszültségfokozás célját, a drámai hatás elérését szolgáló írói eszköz, a „gyorsítás” vizsgálatához lásd Umberto Eco elemzését, aki Gerard de Nerval *Sylvie* című regényének igeidőváltásaiban és mondatszerkezeteiben mutatta ki a „gyorsítás” (és a „lassítás”) irodalmi technikáját. Lásd Umberto Eco: *Hat séta a fikció erdejében*. I. m. 62–63.

²⁷ Lásd Ritoók Emma megjegyzését az *Évek és emberek* című visszaemlékezésében: „Csak arról beszélek, amit láttam és hallottam, és ha néha úgy tűnik fel, mintha pletyka is volna közékeverve, azt hiszem a pletyka is nagyon jellemző a korra nézve.” Idézi HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története.* Jaffa Kiadó, Budapest, 2018. – Az álhírek 1918–1919-es elszaporodásának problémájához és a terjedésük szociálpszichológiai magyarázatához – prezentista megközelítéssel – napjaink „fakenews”-diskurzusa felől érdemes közelíteni. Lásd KREKÓ Péter: *Tömegparanoia. Az összeesküvés-elméletek és álhírek szociálpszichológiája.* Athenaeum Kiadó, Budapest, 2018.

²⁸ Vörös Boldizsár írt tanulmányt arról, hogy már a proletárdiktatúra idején milyen álhírek terjedtek a népbiztosok menekülésével kapcsolatban: VÖRÖS Boldizsár: „Szamuelli repülőgépen Oroszországba szökött” – Álhírek Budapesten a Magyarországi Tanácsköztársaság idején. *Budapesti Negyed*, 2005/1–2. 69–92.

ival (sápadtság, elhanyagoltság, csúfondárosság, kapzsiság és gyávaság) kapcsolatos legerterjedtebb ellenforradalmi toposzok sűrűsödnek össze benne.²⁹

A regényben szüntelenül, újra és újra álhírekkel találkozunk, amelyek keverednek is egymással: Édes Annából előbb egy „legenda” válik, aki a „tökéletes cselédként” lesz a pletykáló úrhölgyek kedvelt társalgási témája, de a róla szóló diskurzus idővel negatívba fordul át. A Vízgyilkosság után már azt terjesztik Édes Annáról – összekeverve őt egy másik cselédlánnyal, a történet korábbi szakaszában egy megszálló katonával viszonyt kezdő és ezért kémkedéssel vádolt, kiközösített Katicával³⁰ –, hogy szeretője lett egy román katonának. Mi több, kommunista propagandakiadványokat olvasott, szóval igen sötét perszónának állítják be a nem is olyan régen egekbe emelt Édes Annát (hiszen nevééről egyenesen az Úr jótéteményeként küldött mennyei eledelre, a „mannára” asszociáltak korábban). Gyakorlatilag – az Erving Goffman által *stripping process*nek nevezett folyamat verbális megfelelőjeként³¹ – már az elítélése előtt kiújíják a társadalomból:

– Nem értem – sopánkodott Movisztárné –, nem értem, akármit csinálok, nem megy a fejembe. Egy ilyen lány, egy ilyen becsületes lány...

– Nekem már régóta nem tetszett – szólt Drumáné. – A szemében volt valami gonosz. Alattomos pofája volt.

– De majdnem egy évet szolgált már náluk. És ismertük mindnyájan. Olyan megbízhatónak látszott.

²⁹ Lásd CSUNDERLIK Péter: Az ördögtől a handléig. Kun Béla ábrázolásai a Horthy-kori Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban. *Múlt és Jövő*, 2022/1. 43–48.

³⁰ Lásd: „Ezen mindenki fölháborodott. Etel többé nem állt szóba Katicával, ezzel a hazaárulóval, Stefi pedig azt híresztelte, hogy Katica román kém. Vízyné csapkodta a kezét, hogy micsoda botrány, micsoda szégyen a házára, de intézkedni nem mert. Félt a megszálló sereg bosszújától.” (Lásd KOSZTOLÁNYI Dezső: *Pacsirta – Édes Anna*. I. m. 219.)

³¹ Erving GOFFMAN: On the Characteristics of Total Institutions. In: *Uő: Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Doubleday&Company, Inc., Garden City, New York, 1961. 1–124. <https://doi.org/10.4324/9781351327763-1>

– Te – mondta Drumáné a homlokára csapva –, most jut eszembe. Nekem volt egy kisollóm. Tudod, olyan kicsit görbe körömmöllő. Nagyon szerettem. Ez a kisolló karácsony után eltűnt. Hetekig kerestük a Stefivel, még szoltam is neked, hogy sehol se találjuk. Fogalmunk se volt, hogy ki lopta el. Vége itt senki se jár. A Stefi nem lop és a te Eteled se. Hát kérlek: ez vitte el.

– Azt gondolod?

– Azt, édesem. Meg vagyok győződve. Aki gyilkol, attól minden kitelik. Nem azért mondom. Hiszen ismersz bennünket. Nálunk az ilyesmi – hála Istennek – nem játszik szerepet. De a fejem teszem rá: ez vitte el.

– Érthetetlen – dűnnyögte Moviszterné. – Az ember félni kezd, nem tudja, kikkel él együtt. Szörnyűség.

Komor, ideges hangulat borult a szobára. Drumáné az ölébe vette kisfiát, megcsókolta, borzongva tekintett körül a fényes, polgári kényelemmel berendezett ebédlőben. Az ura fölkel. Ő a délutáni élményétől, a rettenetes képtől, melyet tulajdon szemével látott, még mindig nem tudott szabadulni, s így szónokolt:

– Megmérgezték az egészséges magyar nép lelkét. Azok a bitangok, azok a zsványok. Azelőtt ez elképzelhetetlen lett volna. Egy ilyen iszonyúság. De a sok kommunista propagandának, az agitátor-iskoláknak itt az eredménye. Ez a bolsevizmus utolsó kilengése.

– Meg a háborúé – tette hozzá Moviszter.³²

Az *Édes Annában* Kosztolányi – aki még saját magát is az álhírek áldozataként szerepelteti a regény „Párbeszéd egy zöldkerítéses ház előtt” című zárófejezetében³³ – kísérletet tett a proletárdiktatúra értelmezésére, és különösen a vörösteror okainak megértésére, amennyiben Vízycék meggyilkolását a vörösteror

³² KOSZTOLÁNYI Dezső: *Pacsirta – Édes Anna*. I. m. 370–371.

³³ A záró párbeszédben olyan szereplők szájából hangzik el, hogy Kosztolányi „nagy keresztény”, „nagy kommunista”, „fehérterrorista”, „nagy vörös”, akik még a költő *A szegény kisgyermek panasza*i című 1910-es kötetét sem ismerik. Igazából fogalmuk sincs, hogy ki is valójában a „hírlapírónak” nevezett költő, akit – ahogy megemlítik – 1919-ben Pogány József társaságában is lefotóztak a Vérmezőn, miközben „nézte”. Hogy mit „nézett”, az elhallgatás retorikai eszközének köszönhetően nem derül ki, de a kontextusból csak valami borzalomra gondolhatunk. Pedig az ominózus, lefotografált vérmezői esemény egy Martinovics-ünnepség volt, amelyen Kosztolányi Karinthy Friggyessel együtt vett részt. Lásd LEVENDEL Júlia: *Igy élt Kosztolányi Dezső*. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1985. 122.

allegóriájának tekintjük. Ebből a nézőpontból több kulcsjelene-
tét is kiemelhetjük a regénynek, úgymint „a piskótáról, az irga-
lomról és az egyenlőségről” szóló vitát a Vízny házaspár lakásán,
de legfőképp Moviszter doktor védőbeszédét Édes Anna peré-
ben, amellyel a doktor a cseléd védelmére kel. Felidézi, hogy a
gazdái mennyire kizsákmányolták és megalázták Édes Annát,
miközben egy megelőző dialógusban a világháború társadalmat
brutalizáló hatására³⁴ is utalt már. Moviszter doktor a munka-
adói, a „gazdái” embertelen bánásmódjával próbálja racionaliz-
álni, vagyis érthetővé és befogadhatóvá tenni a cselédlányból
kitörő, látszólag irracionális, előzmény nélkülinek – már-már
action gratuite-nek³⁵ – tűnő gyilkos dühöt:

– Az az érzésem – ismételte makacsul –, az az érzésem, hogy nem
bántak velem emberien. Nem úgy bántak velem, mint egy ember-
rel, hanem mint egy géppel. Gépet csináltak belőle – és itt kitört,
majdnem kiabált. – Embertelenül bántak velem. Cudarul bántak
velem.³⁶

Ezzel Kosztolányi a proletárdiktatúra idején a polgárság el-
len elkövetett atrocitások megértetésére tett próbát (és hang-
súlyoznám, hogy a „megértés” nem egyenlő a felmentéssel), ha

³⁴ George L. Mosse „brutalizáláció”-tézisének ismertetését lásd Stéphane
AUDOIN-ROUZEAU–Annette BECKER: *1914–1918, az újraírt háború. L'Harmattan-
Atelier, Budapest, 2006. 35–39.* – Mosse tézisét újabban már kritikával illetik.
A Robert Gerwarth és társaihoz köthető bírálókat lényegét összefoglalja RÉVÉSZ
Tamás: *Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadserege 1918–1919-ben.*
MTA BTK TTI, Budapest, 2019. 15.

³⁵ Az *action gratuite* korban divatos fogalma André Gide *A Vatikán pincéi* című
1914-es regényének váratlan gyilkossági jelenete nyomán híresült el. Főhőse,
„az ifjú egyszer utazása közben csupa szórakozásból kirüg a vasúti kocsi-
ból egy ártatlan monsieur-t. Miért teszi? Ok nélkül. Ugyanazért, amiért egy másik
ember esetleg leüti egy virág fejét a botjával. Még csak szadizmus sincs benne.
Vannak dolgok, amelyekkel szemben tehetetlen minden racionális magyarázat.
Action gratuite, ingyen cselekedet, nem esik a »cui prodest« alá. Hogy ilyenek
vannak, eddig csak Dosztojevskij tudta, ő is csak a géniusz ösztönével; Gide
tudatosítja az *action gratuite*-ek világát.” (SZERB Antal: *A világirodalom története.*
Magvető Kiadó, Budapest, [2000]. 713–714.)

³⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső: *Pacsirta – Édes Anna*. I. m. 391. – A cselédek élet- és
munkakörülményeiről: GYÁNI Gábor: *Család, háztartás és a városi cselédség.*
Magvető Kiadó, Budapest, 1983.

elfogadjuk, hogy a „humanitárius narratíva”³⁷ nyelvén megszólaló Moviszter doktor Kosztolányi nevében beszél.³⁸ Márpedig ez azért plauzibilis, mert – amennyiben a strukturalista Borisz Uszpenszkij formalista elemzési szempontjait követve tekintünk a szövegre³⁹ – a védőbeszéd elhangzása a regény egyetlen jelene, amely során a narrátor felemelkedik a nézőpontok sokféleségén, kiszól a történetből, biztatva a vádlott védelmében megszólaló doktort, egyben azonosítva magát az Édes Annával empatikus szereplő világlátásával,⁴⁰ ahogy azt az emlékezetes nézőpontváltás bemutatja:

Hát hol vagy, öreg doktor, te haldokló, a gyógyíthatatlan betegséggel, a nyolcszázalékos cukorral? Meghaltál azóta, vagy magaddal tehetetlenül fekszel, senyvedve attól az álomkórtól, mely megelőzi az ilyen betegek halálát? Elvesztél te is, és már senki sincs ezen a földön? Ha még élsz, ha csak egy szikrányi lélek lobog benned, akkor teneked most itt a helyed, akkor el kellett jönnöd. El is jött. [...] Teljesítsd kötelességed.⁴¹

³⁷ Az erős érzelmi hatásra törekvő „humanitárius narratíváról” lásd Thomas W. LAQUEUR: Bodies, Details, and the Humanitarian Narrative. In: Lynn HUNT (ed.): *The New Cultural History*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London, 1989. 176–204.

<https://doi.org/10.1525/california/9780520064287.003.0008>

³⁸ Kosztolányinak az egyes emberek mint pótolhatatlan „egyedüli példányok” értékével kapcsolatos humanista megnyilatkozásai és Moviszter doktor regénybeli állásfoglalásai között Király István is azonos ideológiai alapállást teteleztet: KIRÁLY István: A tragikus modernség művésze: Kosztolányi, a regényíró. In: Uő: *Kosztolányi. Vita és vallomás. (Tanulmányok)*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 134.

³⁹ Lásd a „nézőpontot” az elemzési módszere kulcskategóriájává tevő Uszpenszkij munkáját: Borisz USZPENSZKIJ: *A kompozíció poétikája. (A művészi szöveg szerkezete és a kompozíciós formák tipológiája)*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984.

⁴⁰ Vö. „A regények saját eszközeikkel vehetnek, vesznek részt a társadalmi és morális értékekért folyó kortárs ideológiai vitákban, állhatnak az érvelés, a meggyőzés szolgálatába. [...] A szereplők képviselte világlátások nivellálását és értékelését például azonnal és közvetlenül magára vállalhatja egy külső, a történetben alakot nem öltő, így az olvasó számára objektívnek tűnő elbeszélő, aki kommentárjaiban eligazítja az olvasót a szereplőkhöz kötött eszmék rangsorát illetően.” (Z. VARGA Zoltán: Nézőpont és ideológia – A vészorkorszak ábrázolása Tersánszky Józsi Jenő két regényében. In: Uő: *Önéletírás és fikció között: történelmi történetek. 20. századi történelmi és társadalmi traumák reprezentációi*. L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2019. 45.)

⁴¹ KOSZTOLÁNYI Dezső: *Pacsirta – Édes Anna*. I. m. 388–389.

Az empatikus regény megírásával Kosztolányi is engedelmességet lelkiismerete parancsának.⁴² Az *Édes Anna* a legjobb regény, amely a Horthy-korszakban született a kommünről, amennyiben – megítélésem szerint – a legmagasabb esztétikai nívón beszél ki a proletárdiktatúra terrorjának traumáját, amelyet az úri középosztály – Hayden White-tal szólva – „túlcselekményesített”.⁴³ Természetesen lehetséges, hogy „túlinterpretálok” Kosztolányi művét, de bízom benne, hogy a felvetésem – esetleges – tévedésében is termékeny.⁴⁴

A Tanácsköztársaság értelmezésének két fő sémája létezett a Horthy-korszakban.⁴⁵ Az egyik interpretáció szerint a proletárdiktatúra egy „tatárjárás” volt, a magyar történelem mélypontja, és az ezen a sémán alapuló, az orientalista sztereotípiákban⁴⁶ tobzódó ábrázolások csak a súlyos fenyegetésként azonosított kommunisták pusztításait emelték ki: tehát hogy a magyarokra támadó keleti „idegenek” minden értékeset lerombolnak magyarországi uralmuk alatt. (Tormay Cécile *Bujdosó könyve* is ezen a sémán alapul.) A tatárjáráshoz hasonlításnak akkor már je-

⁴² Hermann István 1983-ban egyenesen *A lelkiismeretfurdalás regénye* címmel irt az *Édes Annáról*. Lásd VERES András: A regény befogadástörténete. I. m. 870–871.

⁴³ Lásd: „A pszichoanalízis elméletével összhangban azt mondhatnánk, hogy a beteg túlcselekményesítette ezeket az eseményeket; olyan intenzív – valódi vagy pusztán elképzelt – jelentéssel ruházta fel őket, hogy azok még jóval azután is alakítják világlátását és reakcióit, miután már régen el kellett volna süllyedniük a múltban.” (Hayden WHITE: A történelmi szöveg mint irodalmi alkotás. In: Uő: *A történelem terhe*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 79.) – Értelmezésemben a Tanácsköztársaság 133 napja – Jeffrey C. Alexander fogalmával élve – kollektív „kulturális trauma” volt, amely mindenekelőtt a keresztény-nemzeti „úri középosztályban” hagyott kitörölhetetlen nyomot, és antikommunista irányba formálta identitását. A fogalmát a holokauszttal kapcsolatban bevezető Alexander elméletét összefoglalja: GYÁNI Gábor: Kulturális trauma: adott vagy teremtett? In: Uő: *A történelem mint emlék(mű)*. Kalligram Kiadó, Budapest, 2016. 87–88., 93–96.

⁴⁴ Ahogy a proletárdiktatúra Írói Választmányában szerepet vállaló Déry Tibor írta idősebb korában: „Egy nagy tévedés termékenyebb az olcsó revíziónál.” Lásd DÉRY Tibor: Olvasónaplómból. *Nagyvilág*, 1963/1. 1705.

⁴⁵ Lásd CSUNDERLIK Péter: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”. A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2019.

⁴⁶ Vö. Edward W. SAID: *Orientalizmus*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000.

lentős múltja volt a magyar közéletben: a századelőre kialakuló hazai újkonzervatív mozgalom főleg a Katolikus Néppárthoz köthető szerzői az 1896-os választások idején és után kiadott antiliberális röpirataikban az elnyomónak és korruptnak tartott Szabadelvű Párt politikusait és jelöltjeit, az „idegen” liberalizmus magyarországi képviselőit azonosították a magyar nép javait pusztító „tatárokként”.⁴⁷ És mire az antiliberális szinergisztikus viszonyba került a századfordulón az antiszemizmussal, már rendelkezésre állt a klisé. Vagyis az 1919 utáni Tanácsköztársaság-ellenes irodalom szerzőinek csak egy lépést kellett megtenniük, hogy az „idegen” liberálisok „pusztításait” érzékeltető, antiszemita mellékszöveggel feltöltődött, akkor már több mint két évtizede kimunkált „tatárjárás”-párhuzamot a proletárdiktatúrára alkalmazzák.

Azonban a kommünnek létezett az ellenforradalmi irodalomban egy „vörös farsangként” történő bemutatása is, amelyet Mihail Bahtyin karneváleméletével értelmezhetünk.⁴⁸ A „farsang” (egyres elbeszélésekben „püNKöSDi királyság”) metafora szerint a polgárság a karneváli időszakhoz hasonló átmeneti ellenvilággként azonosította a kommünt, amikor is egy rövid időre helyet cserélhettek a társadalmi osztályok képviselői, megfordulhattak a hatalmi viszonyok – jobbagyból is választhattak karneváli királyt, miképp pár hónapra Kun Bélából is Magyarország ura lehetett –, de aztán a farsangi időszak végével kiméletlenül visszaállt az eredeti, „igazi” állapot.⁴⁹ Ahogy a proletárdiktatúrát

⁴⁷ TRENCSENYI Balázs: „Jön a tatár!” A nemzeti antiliberálisok kihívása Kelet-Közép-Európában. In: DÉNES Iván Zoltán (szerk.): *Liberalizmus és nemzet-tudat. Dialógus Szabó Miklós gondolataival*. Argumentum Kiadó–Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2008. 241–269. – Az említett röpirat: *Jön a tatár! vagyis közelednek a követválasztások. Milleneumi ajándékul a haza józan polgárainak nyújtja egy néppárti*. Szent Gellért Könyvnyomda, Budapest, 1896.

⁴⁸ Lásd Mihail M. BAHTYIN: A népi nevetéskultúra és a groteszk. In: Uő: *A szó esztétikája (Válogatott tanulmányok)*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1976. 303–352.; illetve Mihail BAHTYIN: *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982.

⁴⁹ Lásd Pásztor-regény narrátorának megjegyzését: „Senki egy pillanatig se hitte, hogy a kommunista uralom megmaradhat. Még maguk a kommunisták sem. És ez volt a legnagyobb erkölcstelenség!” PÁSZTOR Árpád: *Kelemenék. Kis regény 1919-ből*. Athenaeum Kiadó, Budapest, 1920. 40.

szintén egy karneváli időszakhoz hasonlító Tatár Szilárd is megfogalmazta a Kosztolányi-regényben az „egyenlőség” eszméjének 20. századi realizálásának lehetőségéről folytatott, már említett vitában:

[A rómaiak] is játszottak ilyenféle komédiákat. De – és itt megállt – évente csak egyetlenegyszer. Nem tudom, melyik ünnepükön, a patriciusok rabszolgáknak öltöztek, a rabszolgákat lefektették asztalaikhoz, és ők maguk hordták föl nekik a mézesbort meg a sült kappant. Azt mondták, az aranykor emlékére, mikor az emberek mind egyenlők voltak. De mikor volt ez? Mitológia.⁵⁰

A „karnevál” stratégiai metaforájára – tulajdonképpen Jurij Lotman-i értelemben vett szimbólumára⁵¹ – építő kommünábrázolások jellegzetessége, hogy bővelkednek komikus elemekben. A „vörös farsang”-sémán alapuló elbeszélésekben ezeket az ismert vígjátékzsáner, a „koldusból királyfi” dramaturgiája biztosítja. Például a polgárlakásokba beköltöztetett proletárok csetlenek-botlanak, nem ismerik és ezért viccesen használják a különböző eszközöket (napjaink vígjátékaiban is sokszor előfordul a komikum forrásaként, hogy a „proli” szereplő nem tudja, mire való az „úri” fürdőszoba bidéje), nem tudják működtetni a különböző szerkezeteket, és így tovább. A Horthy-korszakbeli Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban jellemző példáit találjuk az efféle komikus epizódoknak, mint amilyenek a népbiztosok lakmározásainak bemutatása, amely szövegrészekben az jelentette a humorforrást a polgári középosztály képviselőinek, hogy a velük kapcsolatos jobboldali sztereotípiák szerint a kormányra került népbiztosok nem tudtak késsel-villával enni, gusztustala-

⁵⁰ KOSZTOLÁNYI Dezső: *Pacsirta – Édes Anna*. I. m. 262.

⁵¹ Ahogy Szitár Katalin írta: „A szimbólum Lotman szerint a történet- és szövegalkotás kiindulópontja, olyan szó, amely már önmagában potenciális történet.” (SZITÁR Katalin [szerk.]: *Kultúra és intellektus. Jurij Lotman válogatott tanulmányai a szöveg, a kultúra és a történelem szemiotikája köréből*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2002. 9.) – Egy adott szimbólumban azonban többféle történet kifejlésének lehetősége is benne rejlik, amint azt Lotman Puskin drámáit elemezve bemutatta, amelyekben a „lakomából” négyféle történet is kibomlik. Lotman Puskin-könyve: Jurij LOTMAN: *Puskin*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987.

nul habzsoltak, például a tartármártást ezüstkanocsókból szűr-csölték.⁵²

A Forradalmi Kormányzótanács tagjainak „bunkóságán” egyszerre kacaghatott és botránkozhatott meg egy krisztinavárosi tisztviselő. De akár egy olyan gomb-, kézmű- és nürnbergi árukereskedő is, mint a „budapesti átlagembert” reprezentálni hivatott Kelemen Péter, Pásztor Árpád *Kelemenék* című, 1919 őszén megjelent kisregényének hőse.⁵³ A proletárdiktatúra „farsang”-típusú értelmezéseibe sorolható mű, amely a kedélyesen „prolidityinek” nevezett proletárdiktatúrát „négy és fél hónapos rettenetes tragikomédiaként”⁵⁴ mutatja be, abból a szempontból különösen érdekes, hogy Pásztor Árpád volt az első magyar költő, aki verset írt Leninről, még 1917-ben, egyenesen *Új Krisztus* címmel.⁵⁵ De aztán a Tanácsköztársaság bukásával gyorsan átpozicionálta magát. Az eufemisztikusan hiperkorrekciónak nevezhető köpönyegforgatás után elsőként jelentkezett egy kommunellenes regénnyel, amelynek hőse értetlen hebegéssel, majd dühkitöréssel fogadja, hogy 1919. március 22-én köztulajdonba veszik a boltját:

Az alkalmazottak mind nevettek, még a levelezőkisasszony is lebiggyesztette az ajkát.

– Vége van a kizsákmányolásnak, az elnyomásnak! vágta a gazda szemébe a vörös. A munkásság vasökle lecsapott és a kapitalista termelőrend megszűnt. Minden a mienk!

– Minden a mienk! zúgta a kórus.

– De az én boltom, az én munkám, az én sok esztendőm, a fáradságom! tört ki Kelemenből.

– Elvtárs, menjen a sóhivatalba! nevetett a gépirókisasszony.

– Oda se mehet, az is kommunizálva van! viccelt a vezetőse-géd.

– De hát mit akarnak! hebegte Kelemen.

⁵² A népbiztosok állítólagos lakomáit részletező különböző leírások összevetését és kritikai vizsgálatát lásd CSUNDERLIK Péter: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”*. I. m. 165–170.

⁵³ PÁSZTOR ÁRPÁD: I. m.

⁵⁴ Uo. 35., 53.

⁵⁵ Pásztor Lenin-versére kitér annak Tóth Árpád *Az új Isten* című versére tett hatását vizsgálva: BAKÓ Endre: *Az új Isten* (egy Tóth Árpád versről). *Tekintet*, 2011/3. 133–141.

Dobos, a vörös segéd, rendelkezve világoztotta fel:

– A Kelemen Péter céget ezennel a Magyar Tanácsköztársaság és a dolgozó nép nevében köztulajdonba vesszük át. [...] Az üzletet egyelőre ne keresse fel, elvtárs, míg levelezőlapon nem értesítjük.

Nyomott csend volt, Dobos hangja szemtelen nyugalommal agyvelőig hasított és Kelemen elhagyta a béketűrése.

– Mi?... Maguk?... Maguk?... rikoltotta. Maguk akarnak engem az üzletemből kizárni?... Rongyosok, hiszen mindenüket nekem köszönhetik. Kinek a kenyerét eszik?...⁵⁶

De csak természetes – sugallta a „karnevál”-értelmezés –, hogy a proletárdiktatúra vezetőit és funkcionáriusait adó műveletlen emberek, alkalmatlan tuskók és gyáva kalandorok nem tudták megtartani a hatalmat, gyorsan megbuktak.

Pásztor Árpád regényének kulcsjelenetei azok, amelyek Kelemen Péter feleségének, Nusinak és a neki ajándékokkal – autóutak, vaj, csokoládé, pezsgő, sonka, virág⁵⁷ – udvarló kommunista funkcionárius, a pozór parvenü Kohut „doktor” randevűit részletezik, mint például a monitorlázaadás leverését követő kocsikázást:

Délután hat órakor az Albrecht-úton Kelemenné kissé fölényesen mondta, míg az autó a Halászbástya előtt haladt el, főúri lassúsággal:

– Én pedig azt hittem, hogy végérvényesen megbuktak. [...]

Kohut mosolyogva válaszolta:

– A kommunisták istene nem engedte. De meg kell hagyni, hogy nem volt nehéz dolga! Egy ilyen gyerekes ellenforradalom! – legyintette gúnyosan a kezével. – Az első pillanatban magam is azt hittem, hogy már vége és sietnem kell ki a pályaudvarra.

– Hát elmenekülne?

– Baj esetén? Hogyne. Én lennék az első. Amikor még senki se hiszi, én már futok. De erre nem lesz szükség. Hiszen ez nem egy város! Ez egy kocsonyatömeg, egy osztrigahalmaz. Ha itten kétszáz férfi van, aki egyet akar, a monitorok lázadására felforgathatták volna az egész várost. Itt minden vörösőr fehér volt és

⁵⁶ PÁSZTOR ÁRPÁD: I. m. 10–11. – A „Minden a mienk!” jelmondat eredetileg Ady Endre *Magyar jakobinus dala* című versében szerepelt, innen emelték át az 1919 áprilisában mindenkinek megnyitott, ingyenessé tett Margitsziget propaganda-ünnepségére, ahol ez az üzenet fogadta a látogatókat.

⁵⁷ PÁSZTOR ÁRPÁD: I. m. 106.

az első órában nem tudta, hogy hova álljon. Csak egy vezető szó, egy igazi férfi – és megbuktunk volna. De itt borjúk élnek, borjúk! A vágóhídra velük...

Szivarjából nagy füstfelhőt fújva dőlt hátra az ülésen. Kelemenné meglepégedetten hallgatta. Kezében egypár égő rózsa, Kohut ajándéka.

Virágosak és jókedvűek voltak ma a kommunisták. Hatalmuk megingathatatlan. Az ellenforradalom leverve hever lábuk előtt, – még csak növelte az erejüket, hatalmukat.

– Úgy-e, jó hozzánk tartozni? Velünk élni? bizalmaskodott Kohut.

– Hát nem éppen rossz! mosolygott Kelemenné és pajkosan Kohut szemébe nézett.

A férfi már egészen a nyeregbe érezte magát. [...] És lent a kocsikulán vakmerő heveséggel szorította meg Nusi asszony kezét.

– Kiabálok! szisszent fel a nő. – Ne türelmetlenkedjék! Engem nem lehet elkommunizálni.⁵⁸

Kelemenné ironikus megjegyzése utalás a proletárdiktatúra kikiáltása után igen gyorsan elterjedő álhírré, amely szerint a bolsevikok eltörlik a házasságokat, a férjeiktől elkommunizálják az asszonyokat, és a köztulajdonba vett nőket a férfiak úgy cserélgetik majd, mint az inget: „ha egy kicsit viselték, ledobják és másikat húznak fel”, „az ember az[t] az asszonyt veszi magához, akit megszeret, vagy hát csak megkíván”.⁵⁹ A megszületett gyermekeket pedig majd lelencházban nevelték volna fel a rémhír szerint, amelyet a *Kommunizáljuk-e Zsófit?* című elhíresült propagandakiadvány kívánt cáfolni azzal, hogy elmagyarázta: a Tanácsköztársaságban nem elkommunizálják, hanem a válás megkönnyítésével éppen hogy felszabadítják a nőket: „a szabad szerelem a nő testi és lelki megszabadulását jelenti a kényszerhá-

⁵⁸ PÁSZTOR Árpád: I. m. 153–154.

⁵⁹ *Kommunizáljuk-e Zsófit? Oktató írás a szabad szerelemről és egyről-másról, amit tudni illik és muszáj is az asszonynépnek.* A Közoktatásügyi Népbiztosság kiadása, Budapest, 1919. – A kiadvány szerzője minden bizonnyal Dénes Zsófia volt, aki egy másik feminista propagandakiadványt is írt *A nő a kommunista társadalomban* címmel. Dénes Zsófia megemlékezik a memoárjában a rémhírcáfoló propagandatevékenységéről: DÉNES Zsófia: *Gyalog a baloldalon.* Magvető Kiadó, Budapest, 1965. 345–346.

zasságok nyűgétől”.⁶⁰ A regényben Kelemenné el is válna a férjétől, hogy hozzámenjen a befolyásosnak tűnő kommunistához, de aznap, amikor kimondanák a házasság felbontását, megbukik a proletárdiktatúra, Kohut pedig elmenekül.⁶¹ A *Kelemenék* végén kiderül, hogy Kohut soha nem is volt orvos: már a „doktorságát” is hazudta, a neve sem valódi, és a Tanácsköztársaság egyik látszólag megkerülhetetlen figurájaként is csak egy impostor volt.⁶² A Kelemennének Ceglédről írt 1919. július 31-i búcsúlevelében be is vallja, hogy csak egy szélhámos:

Napoleon gárdája inkább meghalt, de nem adta meg magát, a vörös gárda inkább megadja magát, de nem hal meg.⁶³ Sőt még csak nem is harcol. Ebben a pillanatban a pesti jasszok és csirkefogók [vagyis csak antiszociális elemek – Cs. P.] veszik körül vezéri vonatunkat és az ágyúkat felénk fordítva követelnek kékpénzt és cigarettát. A raktárakat már feltörték, minden ételt, italt, ruhát elloptak, most még a vezérkar pénztárát akarják kirabolni.

Ám tegyék!

Nem azért vagyok Kohut, hogy túl ne járjak az eszükön... Ha látnál, drágám, nem ismernél rám. Nagy fekete szakál[!]am van ebben a pillanatban, a ruhám kopott soffőr-ruha, de minden zsebe kékpénzzel, arannyal van kitömve... [...] Megbuktunk, a tanácsköztársaság uralma véget ért.

⁶⁰ *Kommunizáljuk-e Zsófít?* I. m. 15. – A Tanácsköztársaság női emancipációról szóló propagandakiadványairól lásd SZABÓ Viktor: *A kommunizmus bővülésében. A Magyarországi Tanácsköztársaság propagandája*. TIT Teleki László Ismeretterjesztő Egyesület, [Budapest], 2019. 155–158.

⁶¹ PÁSZTOR Árpád: I. m. 199.

⁶² „Kohut... Ki ez az ember, honnan jött? Tényleges szerepe nem volt a kommunizmusban, de mégis mindenütt felbukkant, autója ott robogott minden utcasarcon, minden hivatalban otthonos, a népbiztosok barátja, és ha nevét hallják, megelégedetten mondogatják: – Ááá... Kohut!... A doktor... Milyen doktor volt? Orvosnak vallotta magát, de nem praktizált, hát lehetett volna éppen ügy ügyvéd is. Bár ezzel senki sem törődött a proletárdiktatúra alatt. [...] Dr. Kohut pedig élt és virult.” (PÁSZTOR Árpád: I. m. 103., 105.)

⁶³ Az összevetést a „régí gárdával” mintaolvasóként ironikus utalásként vehetjük arra, hogy a Napóleonról drámát is író szociáldemokrata kritikus, Pogány József hadügyi népbiztosként, majd hadtestparancsnokként előszeretettel tetszelgett Napóleon pózában a leírások szerint. A „vörös Napóleonnak” gúnyolt Pogány ellenforradalmi emlékezetéről lásd CSUNDERLIK Péter: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”*. I. m. 170–174.

Mint intelligens és világlátott okos ember, elsőnek én vonom le ebből a következtetést és futok. [...] Csaló voltam a többi csalóval, de én legalább nem hazudom, hogy hittem a csalásban, hogy küldetésem volt. Csak jól akartam élni. Ez sikerült, és mert tovább már nem tehetem, tehát ellepek...

Bücsúzom Tőled! [...] Térj hát vissza uradhoz, csókold meg a kezét... És ne haragudj arra, aki most aláírja ugyan a nevét, bár nem az. Nem én voltam a legrosszabb a kommunisták között, én csak egy jól nevelt szélhámos voltam és vagyok.⁶⁴

Így Pásztor regénye szerint csalók, szélhámosok – és persze gyilkosok is – vezették a Tanácsköztársaságot, de azért mégse olyan vérengző horrorfigurák, mint amelyeneket a „tatárjárás” stratégiai metaforáján alapuló regények ábrázolnak.

A „keleti veszedelem”: a csábítás és kegyetlenség orientalista toposzai

Piaci alapon számos Tanácsköztársaság-ellenes művet is megjelentettek a kommün bukása után, hiszen a népbiztosok olykor a semmiből az ország élére kerülő, rejtélyes alakjai vagy éppen séggel a vörösteror szörnyűségei megragadták az olvasók fantáziáját.⁶⁵ Lázár István, a Horthy-korszak később sokat foglalkoztatott forgatókönyvírója *A vörös számum* című, 1920-ban megjelent – de az *Érdekes Újság* hasábjain már 1919 őszén folytatásokban közölt – könyve⁶⁶ szintén egy olvasmányos kalandregény – címében a por és a salak felkavarodására utaló orientalista stratégiai metaforával⁶⁷ –, amely fordulatokban bővelkedve me-

⁶⁴ PÁSZTOR Árpád: I. m. 200–203.

⁶⁵ Lásd CSUNDERLIK Péter: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”*. I. m. 21–31.

⁶⁶ LAZÁR István: *A vörös számum*. Légrády Testvérek, Budapest, 1920. – Lázár sokáig elfeledett regényét nemrég újra felfedezték: ALEXA Károly: *A vörös számum – A Kommün mint irodalom. Kommentár Lázár István regényéhez*. *Hitel*, 2017. november. 101–118.

⁶⁷ A metaforák jelentésteremtő erejéről: ALMÁSI Miklós: *Anti-esztétika. Séták a művészetfilozófiák labirintusában*. T-Twins Kiadó, Budapest, 1992. 74–83. – A szövegszervező metaforák használatáról a történetírásban: HAYDEN WHITE: *A történelem terhe*. In: Uő: I. m. 61.

séli el a Tanácsköztársaság történetét. Olvasmányossága mellett ki kell emelni a regény kommunértelmezését, illetve ennek üzenetét a proletárdiktatúra Horthy-korszakbeli emlékezete szempontjából.

A Horthy-korszak elején szembesült azzal a kiépülő ellenforradalmi rendszer elitje, hogy valamit kezdeni kell azokkal a proletárokkal, akik támogatták a kommünt, akik haszonélvezői voltak a proletárdiktatúrának, de akik nélkül nem lehet megkezdeni az újjáépítést. Nagyon tanulságos, hogyha megnézzük a Horthy-kori nemzetgyűlési vitákat: a *numerus clausus* kapcsán azzal érveltek – az „értelmiség túltengésének” a századelőtől ismert toposzán kívül –, hogy a zsidó értelmiségiek voltak a kommün legfőbb támogatói, és az 1918–1919-es forradalmak idején szörnyű felforgató tevékenységet folytattak, emiatt pedig vissza kell szorítania őket az ellenforradalmi rendszernek.⁶⁸ Amikor azonban a rokkanttörvényt fogadták el, szóba se került a vitában, hogy 1918–1919 fordulóján a háborús rokkantak voltak a kommunisták legelkötelezettebb támogatói. Részben azért, mert a rokkantaktól – a „zsidókkal” ellentétben – nem volt mit elvenni a kommunistavádra hivatkozással, részben azért, mert – amennyiben helyes a hipotézisem – a rokkantakkal és a munkásokkal az ellenforradalmi rendszer potenciális támogatóiként számoltak, így fel kellett és a baloldali propaganda megtévesztett áldozataiként fel is lehetett őket menteni.⁶⁹

⁶⁸ Lásd ezzel kapcsolatban KOVÁCS M. Mária: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2012. 47–49.

⁶⁹ Hasonló történt a Bajor Tanácsköztársaság bukása után Németországban is, ahol a müncheni törvényszék százával mentett fel forradalmár munkásokat azzal az indokkal, hogy csak a kommunisták (és a „zsidók”) vezették félre őket. Valójában az történt, hogy – miképp arra Eliza Ablovatski rámutatott – a szociáldemokraták vezette nemzeti kormány és a helyi pártszervezet nem engedhette meg magának a tömeges megtorlást, így a bűnbakot az egyszerű munkásokat „félrevezető” kommunistákban találták meg. Lásd Eliza ABLOVATSKI: *Revolution and Political Violence in Central Europe. The Deluge of 1919*. Cambridge University Press, Cambridge–New York, 2021. 128–150. – A magyarországi proletárdiktatúra támogatóival kapcsolatos Horthy-kori toposzokról és a kommün „bázisának” 1919 utáni megkonstruálásáról lásd CSUNDERLIK Péter: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”*. I. m. 147–151.

Lázár István regényében egy Nagy János nevű munkás az, akit félrevezetnek a „zsidók”, ugyanis egy Sashegyi Lenke – eredetileg Adler Lili – nevű kimonós, ezüstharisnyás agitátorlány az, aki delilai figuraként elcsavarja a fejét, megidézve ezzel a keresztény férfiakra veszélyes és legtöbbször végzetes zsidó nőnek a dekadens (és antiszemita) irodalomban, a szecesszió korában oly népszerű toposzát,⁷⁰ amelynek alighanem Otto Weininger *Nem és jellem* című, 1903-ban megjelent műve a leghírhedtebb lenyomata.⁷¹ Ez utóbbiban a fiatalon öngyilkosságot elkövető, öngyűlölő antiszemita és nőellenes filozófus esszenciális azonosságot tételzett a nők és a zsidók között a vélt kéjvágyuk és anyagiasságuk miatt, és mert úgymond képtelenek lelkesedni a nemes eszmékért: összességében a zsidók úgy élőködnek a keresztényeken, mint a nők a férfiakon – állította Weininger. Lázár frivol agitátorlánya tankönyvi illusztrációja a weiningeri negatív nőképnek:

– Mit mond? Hogy kimegy a harctérre? No hallja! Nagy János, én igazán nem értem magát...

Ültek a kék-szalónban, Nagy János a kereveten, a leány meg a térdén.

– Már az első századdal ki kellett volna mennem, de nagy és fontos dolgok jöttek közbe s kötelességemnek nem tehettem elget...

– Kötelesség? Ugyan, kérem! Maga megtette a magáét... Mit akar még többet?

– Aki proletár, annak most ott van a helye, – mozgolódott Nagy János nyugtalanul. – A diktatúra élet-halál harcát vívja most!

– Majd csak győzünk, – ölelte át a leány a nyakát. – Ott kell lennie magának is, okvetlenül? Nem eresztem...

– Igen, ott kell lennem, győzünk vagy halunk! Ha elbukunk, szörnyűbb és fájdalmasabb katasztrófa még nem volt a világtörténelemben...

⁷⁰ Hadd utaljak a 19–20. század fordulójának Salomé-darabjaira, -verseire, -festményére és -grafikáira, amelyek a meztelen táncot lejtő és Keresztelő Szent Jánost kivégeztető hercegnőt, Heródes lányát afféle dekadens *vampként* ábrázolták. Lásd Rosina NEGINSKY: *Salome. The Image of a Woman Who Never Was*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 2013.

⁷¹ Otto Weiningeréről lásd GERŐ András: *Se nő, se zsidó. Előítéletek találkozásai a századforduló Monarchiájában*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2009.

– Dehogynem! – mosolygott a szemébe szerelmesen. – Babilon is elbukott...

– El, mert ott is tombolt és orgiázott a város, amikor Dáriusz a falai alatt állt! – izzott a szeme. – Itt is őrzöng a cudarság, az orfeumok tele vannak és hintik a tömegmetyelt...

– Milyen erkölcs! – duzzogott a lány.

– Erkölcs? Hát mi másban lehet a proletárság reménye és ereje? De a fiatal Óriás [ti. a proletárdiktatúra, amelyről kiderül a regényben, hogy agyaglábakon áll⁷² – Cs. P.] mákonyt iszik! Porban hever a kalapács, a diktatúra vezetői zárt ajtó mögött ti-vornyáznak, a szabadságba szédült nép pedig tapsol a zsidó kabarének.

– Antiszemita? – rezzent össze a leány.

– Dehogy vagyok. Előttem csak ember van, akár zsidó, akár keresztény. Testvérek vagyunk. Én csak az erkölcstelen szellemet bélyegzem meg, mely tönkre tette hajdan Kánaánt is...⁷³

A regényben meghűződik egy „bibliai” szál is: Szomolay Tibor népbiztos – akit Szamuely Tiborról mintázott az író – eszelősen féltékeny Nagy Jánosra, mert a zsidó agitátorlány inkább a férfias, izmos magyar munkással szeretne lefeküdni a sztereotip „zsidó test” karakterjegyeivel jellemzett,⁷⁴ gyenge fizikumú, vész-

⁷² Az agyaglábú óriáshoz mint a széteső birodalmakat (és megbukó diktatúrákat) jelölő toposzhoz: KOMORÓCZY Géza: Arany fej, agyaglábú szobron. In: Uo: *Bezárkózás a nemzeti hagyományba*. Osiris Kiadó, Budapest, 1995. 100–167.

⁷³ LAZÁR István: I. m. 66–67. – Némileg hasonló karakter Herczeg Ferenc *Északi fény* című regényének vörös hajú démona, Mária Lulu: „Gált nem a világtörténelmi események, hanem Mária Lulu vörös feje vonzotta a fővárosba. Minél komiszabbul bánt vele a kis haszontalan, annál forróbban vágyódott utána. [...] Lulunak [...] éppoly egyszerű, mint csalhatatlan módszere volt a férfiakkal szemben: a legelső találkozástól kezdve bálványimádó rajongással tekintett fel hozzájuk. A szeme mindegyiknek azt mondta: te – csak te! Ez a föltétlen kapituláció színjátéka volt, amely az urakat édesen megdöbbenettette, és azzal az előnnyel járt, hogy mindjárt az érdekes és izgalmas fináléval lehetett kezdeni. A férfivágányok, amelyeket lángra lobbantott, voltak az ő életeleme, mint a szalamandraé a tűz. Ez a láng világította és fűtötte kellemesre az életét. Egyszerre fél tucat férfi járt az eszében, velük szemben úgy viselkedett, mint a vásott suhanc, aki kaputól kapuhoz szalad, sorba rántja a csöngettyűket, és izgalmat és zavart okoz az utca hosszán.” Az általam használt kiadás: HERCZEG FERENC: *Északi fény*. Magyar Könyvklub, Budapest, 1994. 53., 57–58.

⁷⁴ A „zsidó testtel” kapcsolatos negatív sztereotípiákról lásd Sander GILMAN: *The Jew's Body*. Routledge–Kegan Paul, New York–London, 1991. – Illetve BOLGAR Dániel: Pengébb zsidók, deltásabb keresztények. Diskurzus a zsidó testről és

na, sápadt Szomolay helyett.⁷⁵ Szomolay ezért meg akarja öletni Nagy Jánost – miképp azt a Betsabét megkivánó Dávid király tette Uriással –, de az nem esik el a fronton.

A műben a keresztény munkás erejét megfeszítve dolgozna a jólétért, azonban hamar megcsömörlik a proletárdiktatúra züllöttségétől, és kiábrándul a szocialista eszmékből, amelyek nevében a regény elején köztulajdonba vették a Brennergyműgyárat (az addigi tulajdonos-gyárigazgató halálát okozva⁷⁶). A Tanácsköztársaság bukásakor Nagy János bűnbánatot gyakorol, amiért a zsidó agitátorlánytól behálózva átmenetileg támogatta a kommünt. Még a saját anyja is elítéli ezért, átmenetileg börtönbe kerül, *A vörös számum* pedig Nagy János gyónásával és fogadkozásával fejeződik be: ha letöltötte a büntetését, újra kezébe veszi a kalapácsot, és a magyar nemzet érdekében fog tevékenykedni, keményen kiveszi a részét az újjáépítésből. A záró kép Bíró Mihály elhíresült „Kalapácsos ember” című szocialista propagandaplakátjának kifordítása az ellenforradalmi rendszer által kooptált, bűnbánó munkás alakjával:

Csak még egyszer kézbe vehesse a kalapácsot! Hétmázsás, döngő vas legyen a kalapács feje s ötven singes cserfa legyen a nyele – Mert ki kell ásni a magyar oázist, amelyet a vörös számum elsodort és föl kell építeni óriások erejével ezt a szegény, rombadólt hazát!⁷⁷

ésről a 19. századtól a holokausztig. In: BOLGÁR Dániel–FENYVES Katalin–VÉR Eszter Virág: *Egy polgár emlékkönyvébe. Tanulmányok a 66 éves Gerő András tiszteletére*. KIR Bt., Budapest, 2018. 13–79.

⁷⁵ Lásd Szomolay leírását: „Vézna fiatalember volt. Hajlott hátú. Kiélt arcú. Bajusztalan. Huszonöt esztendőös lehetett... Lombroso-fej. Homloka intelligens, de látható jelet visel: az ősök bűnét, tartása petyhüdt, koravén. Ajka kissé szétnyílt, mint a mániákus gonosztevőké, de Kain-mosolya öntudatot ad neki. Szeme... a világtörténelemből néz reád. Lázás golyó, mely az ósállat, a Bésa démon, Asszurbanipál, a Cézáros és a nagy örültek szemüregéből hunyorog feléd.” LAZÁR István: I. m. 26.

⁷⁶ Dulakodáshoz, majd végzetes pisztolylövéshez vezet, hogy Brenner gyárigazgató nem kívánja átadni a gyárat a munkástanács tagjainak: „A tavalyi telen szerszámokat lopott [...] Maguk akarják a világot boldogítani? Mit gondolnak, vajjon életképes lehet-e az a proletárdiktatúra, amely csak ezen az egy ponton is ennyi cudart vet ki magából a felszínre, vezetőiként? Csak forgószél az egész... Utcapor.” LAZÁR István: I. m. 9.

⁷⁷ Uo. 231.

Lázár István regényével ellentétben Tormay Cécile 1920–1921-ben megjelent kétkötetes *Bujdosó könyvét*⁷⁸ ma is sokan ismerik, de sajnos a legtöbben „hiteles naplóként” olvassák, noha ez egy horrorisztikus leírásokban bővelkedő expresszionista énrégény.⁷⁹ A horror a korra nagyon jellemző műfaj, nem véletlen, hogy Németországban is ekkor futnak föl az expresszionista horrorfilmek, amelyek a tördőféselmélet filmes lenyomatai.⁸⁰ Ahogy a tördőféselmélet mindenféle háttérben megbúvó, fenyegető erőket képzel a környezetünkbe, például „zsidókat”, szabadkőműveseket, akik irányítanak minket, és a vesztünkre törnek, úgy a horrorfilmekben is hasonló sötét erők fenyegetik a főhősöket, mint a hipnotizőr bűbája a műfajteremtő 1920-as *Dr. Caligariban*. (Ironikus, hogy a kor legismertebb horrorfilmsztárja, a Drakula grófort játszó Lugosi Béla annak köszönheti nemzetközi karrierjét, hogy emigrálnia kellett a proletárdiktatúra bukása után, mert a színészszakszervezet vezetőjeként exponálta magát.)

Tormay énrégénye – amelynek hőse, a mindenről jól informált riporterként tudósító „regénybeli Cécile”⁸¹ – tökéletes példája az antik invektívák modern kori felhasználásának, például az „ami

⁷⁸ Az általam használt kiadások: TORMAY Cécile: *Bujdosó könyv. Feljegyzések 1918–1919-ből. I.* Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1921; TORMAY Cécile: *Bujdosó könyv. Feljegyzések 1918–1919-ből. II. Proletárdiktatúra.* Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1922.

⁷⁹ Csak néhány expresszív kép a *Bujdosó könyvből*, kizárólag a szerző-elbeszélő számára fenyegetéssel feltöltött, idegenné vált környezet leírásaiból válogatva: „a hideg eső, mint a halálverejték szakadt lefelé a házak falán”; „hályogos szemével meredt rám a szürkület”; „a javítóintézetben, mint egy ázott húsdarab fityegett a vörös zászló”. Illetve a kommün avantgárd propagandaplakátjait a következőképp írja le Tormay: „A falakra idegenszerű nagy plakátok tapadtak. Mint összegomolyodott belek csavarodtak rajta a vonalak. Mikor jobban odanéztem, a bélcsvarodások közül ijesztő katonák, tehénszerű, terhes asszonyok, halálfejek, övig meztelen véres munkások alakja rémlett elő”. Lásd TORMAY Cécile: *Bujdosó könyv. II. I. m. 5., 12., 108.*

⁸⁰ Lásd Siegfried Kracauer klasszikus könyvét: Siegfried KRACAUER: *Caligaritól Hitlerig. A német film pszichológiai története.* Magyar Filmintézet, Budapest, 1993.

⁸¹ Bánki Éva mutatott rá, hogy a *Bujdosó könyvben* „Tormay összekapcsolja a »mozgalmár« és az (álruhás száguldó) riporter (többnyire baloldali ihletésű) figuráját a nemzete sorsán aggódó nagyszony szerepével”. Lásd BÁNKI ÉVA: *Labogó sötétség* (Tormay Cécile: *Bujdosó könyv*). *Múltunk*, 2008/2. 92.

kívül, az belül” antik gnómájának.⁸² Tormay Cécile tobzódik a népbiztosok szerinte undorító külsejének expresszionista leírásában, a figurák sötét megjelenítésében.⁸³ A legjobb példa erre a műben a sötétséget kedvelő, rejtőzködő „vámpirként” megfestett Szamuely Tiborral kapcsolatos állítólagos történetek felidézése az 1919. április 23-ra datált bejegyzésében:

Nem volt püpos és mégis a püposak kifejezése ült az arcán. Egy fekete hiéna... Nagyatyja kaftánosan, batyuval vándorolt be Galiciából. Szamuely Tibor fiatalon Nagyváradra került és írói tehetség nélkül felületes félműveltséggel újságíró lett. *Amit róla hallottam*, olyanok mondták el, akik abban az időben személyesen ismerték.

A kávéházban rendszeren egy félreeső szegletbe húzódott és külön asztalnál ült egyedül. Fekete kesztyűjét jóformán soha se vette le a kezéről, mindég fekete ruhát és fekete nyakkendőt viselt és hosszúra növesztett fényes fekete haját a fejéhez tapasztva erősen kifésülte a homlokából. *Tüdővész*⁸⁴ beretvált arcán kék és fekete árnyékok húzódtak.

*A kaftános lengyel zsidók fia, angolosan öltözködő bohémkodó különc lett. De csak külseje vette fel ezt a lárvát.*⁸⁵ Lelkében tovább hordozta a zsinagógák izgatott zsúfolt forróságát. Óhitű péntek esték homályát, hét szál gyertyák lángját, megvetettek emésztő bosszúvágyát. Keresztényekkel nem igen érintkezett. És a kétes hírű keresztény asszonyokat, – mint ahogy maga mondta, – csak azért kereste, mert szerette őket megalázni. Minden-

⁸² Az antik műfajról és jellegzetességeiről lásd ADAMIK Tamás: Megjegyzések az invectivához. *Antik Tanulmányok*, 24. (1977), 182–191.

⁸³ A „rütság” kiemelésének szerepéről az ellenségalkotásban lásd Umberto Eco (szerk.): *A rütság története*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2007; illetve Umberto Eco: Ellenséget alkotni. In: Uő: *Ellenséget alkotni és más alkalmi írások*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2011. 8–35.

⁸⁴ A tuberkulózis a kor közfelfogásában a szenvedélyes érzelmek, a szerelmek és a forradalmárok betegsége volt, akiket betegségük „minden morális kötöttségük alól felszabadított”, továbbá „a tbc széthullást, lázkört, pusztulást jelent”. Lásd Susan SONTAG: *A betegség mint metafora*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983. 16–17.

⁸⁵ Tormay Cécile *Bujdosó könyv* című művében a magyarságot fenyegető, az 1918–1919-es események idején végül hatalomra kerülő „idegenek” (ti. a „zsidók”) sokáig két okból felismerhetetlenek: vagy azért, mert maszkot öltöttek magukra, vagy pedig mert még fejlődnek, „lárvák” vagy „bábok”, amíg a kifejlett lény, az *alien* megmutatja magát. Mindkettőnek érzékletes jelképe lehet az idegen nevek zárójeles közlése.

ról, ami magyar volt, gyűlölettel beszélt, bár *jellegetes nevét, mint sok más fajrokon, megmagyarosított álnévvel cserélte el*. [...]

Valaki beszélt, aki Budapesten járt: Szamuellyt terrorista testőrség őrzi, gépfegyveres különvonaton utazik és hóhért visz magával. Az újságírók körében, a forradalmi Otthon clubban, az egykori névtelen riporter hirtelenében ünnepelet nagyság lett újságíró fajrokonai egy része előtt. Bródy Sándorról *mesélik*, hogy pezsgőzés közben átölelte és felköszöntötte: – Tibikénk, prófétánk.

Igen az ő prófétájuk! Most, hogy visszagondolok, emlékezetemen át egyre élesebben látom a fekete hiéna-ember arcát. Visszataszítóan mosolyog új hatalma felett. Látom fekete sima fejét és fekete kesztyűs keze int. Bitókat állítanak fel, ahová mutat. És az akasztófák, mint fekete héber írás ott maradnak az ég alján, mikor különvonatán odébb megy, más lázadó tájak felé.

Ebben a sötét írásban írja fel magát nappalainkba és éjszakáinkba ez az idegen. Szamuely Tibor a gyűlöletnek titokzatos ritusán nevelkedett és a keleti zsidóknak egy ultraortodox szektájához tartozik, mely mindennél szigorúbb szertartásokat űz. A Chesidem szekta, mint az ószövetségi fanatikus héberek, komor, elfogult és sötét. Irtózik a napfénytől. Hívei csakis azt vallják igaznak, ami a Tórában van és azt is csak azért, mert benne van. A szekta szigorúan, betű szerint értelmezi az ószövetséget és a „Fogat fogért, szemet, szemért” hitvallását szó szerint akarja megvalósítani.

Szamuely Tibor degenerált lelkét ezek a tanítások és szertartások formálták és dolgozták ki. Így lett ennek a kornak, melynek uralkodó elemei lappangva, megjuhászkodottan régóta jártak és sokasodtak közöttünk, legkifejezőbb típusa.⁸⁶

A *Bujdosó könyv*ben mindig csak „azt mondják”, „azt hallottam”, „állítólag” (a „bujdosó” Tormay Cécile jellemzően sosincs jelen a helyszínen a proletárdiktatúra felidézett történéseinél, ő mindig csak hall valamit a szemtanúktól), de a Kosztolányi által kifigurázott álhíreket és rémhíreket Tormay hiteles tanúságként közli.⁸⁷ Olykor persze félreértések is adódnak: Tormay bennfentes információként közli, hogy „állítólag” Szamuely a Tórát olvas-

⁸⁶ TORMAY Cécile: *Bujdosó könyv*. II. I. m. 126–127. – Kiemelések tőlem – Cs. P.

⁸⁷ Lásd CSUNDERLIK Péter: *Ördögök* – Károlyi Mihály és a galileisták képe a *Bujdosó könyv*ben. In: KOLLARITS Krisztina (szerk.): *Tormay Cécile*

va nőtt föl, csak annak törvényeit fogadja el, ami azért szórakoztató, mert a Tóra nem más, mint Mózes öt könyve, amit minden katolikus kisiskolással is elolvastatnak a hittanfoglalkozásokon. Nyilván Tormay a Talmuddal keverte össze a Tórát, de nem ez az egyetlen tévedése ebben a könyvben, amelyben hitelt ad olyan áll-híreknek, mint hogy Károlyi Mihályné részt vesz a szovjetházi orgiákon, ahol *állítólag* maga Szamuely Tibor tölti a francia pezsgőt Andrassy Katinka poharába az alkoholtilalom kellős közepén, miként azt „a muzsikus cigányok mesélik iszonyodva”.⁸⁸

Filozófusok, ideológusok, terroristák: a baloldali radikális értelmiségiek mint bűnbakok

Tormay Cécile társa volt a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének megszervezésében⁸⁹ Ritoók Emma, akinek *A szellem kalandorai* című 1921-es műve⁹⁰ a Vasárnapi Kör történetén alapuló kulcsregény. Ritoók Emma maga is tagja volt a Vasárnapi Körnek,⁹¹ és Balázs Béla ezért gúnyosan írta a naplójában,

emlékkonferencia. 2012. október 5. Magyar Művészeti Akadémia, Budapest, 2013. 189–217.

⁸⁸ TORMAY Cécile: *Bujdosó könyv. II. I. m. 286.* – A Károlyi Mihályné szovjetházi kicsapongásairól szóló szöbeszéd elég elterjedt lehetett, mivel maga Andrassy Katinka is felidézte az *Együtt a forradalomban* című visszaemlékezésében, hogy egy fodrászszalonban hallotta vissza ezt a róla szóló pletykát, amelyről „mindenki tud”. Lásd KÁROLYI Mihályné: *Együtt a forradalomban. Emlékezések.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1967. 313. – Nem meglepő, hogy éppen a „Bolsi Katának” gúnyolt, a baloldali mozgalmak mellé álló, emancipált, autót is vezető, renegát arisztokrata nővel szemben bukkant fel az orgiavád, hiszen Andrassy Katinka úgy számított normasértőnek a maga korában, mint az özvegy vagy férjüket elhagyó, egyedül várukban élő nagyasszonyok a kora újkorban, akik körül szintén gyakran keringtek rémtörténetek. Erről lásd KLANICZAY Gábor: *Az orgiavádak nyomában.* In: Uó: *A civilizáció peremén. Kultúrtörténeti tanulmányok.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 207.

⁸⁹ Lásd Judith SZAPOR: *Hungarian Women’s Activism in the Wake of the First World War. From Rights to Revanche.* Bloomsbury, London–New York, 2018. 94–105.

⁹⁰ Az általam használt kiadás: RITOÓK Emma: *A szellem kalandorai.* Pesti Szalon Könyvek, Budapest, 1993.

⁹¹ A Vasárnapi Kör történetéről és Ritoók Emma benne játszott szerepéről lásd LENGYEL András: *A Vasárnapi Kör „renegátja”.* (A gondolkodó Ritoók

hogy a „vénlány” Ritoók az influenzán kívül semmit se kapott el ott, ugyanis az első, kéziratban maradt 1915-ös verziójában még *A lélek kalandorai* címet viselő mű (amelyhez az író nő később hozzáírta a Tanácsköztársaságról szóló részt) „süket, át-látszó, atmoszférátlan”.⁹² Valóban döbbenetes, hogy Ritoók, aki a Vasárnapi Kör összejövetelein egy elképesztően intenzív szellemi közegben Lukács Györgytől, Balázs Bélától és Kodály Zoltántól kaphatott volna ihletet, mennyire gyenge történetet írt erről a társaságról: művében hús-vér zsenikről mintázott papírmasé karakterek zörögnek.⁹³ A kulcsregény antihősét alapvetően Ernst Bloch és Zalai Béla inspirálta, de alighanem Lukács György is modellje lehetett a meddő metafizikusból a forradalmi erőszak ideológusává és a Tanácsköztársaság népbiztosává szegődött Donáth Ervinnek.⁹⁴ De a *Taktika és etika* című elhíresült Lukács-esszé gondolatai⁹⁵ éppenséggel egy másik szellemi ka-

---

Emmáról). In: Uó: *Utak és csapdák. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. TEKINTET Kiadó, Budapest, 1994. 7–75.; illetve *A Vasárnapi Kör. Dokumentumok*. Összeáll., bev. és jegyz. KARÁDI ÉVA–VEZÉR Erzsébet. Gondolat Kiadó, Budapest, 1980.; továbbá Mary GLUCK: *Georg Lukács and his generation, 1900–1918*. Harvard University Press, Cambridge–London, 1985.

⁹²BALÁZS Béla: *Napló, 1914–1922. Második kötet*. Szerk. FÁBRI Anna. Magvető Kiadó, Budapest, 1982. 144.

⁹³Vö. „Kései és szellemes játék, szinte művelődéstörténeti Szondi-teszt lehet, hogy a regényíró által megörökített elretentő arcvonásokat illesztjük rá a valamikori zsenikre, Zalai Bélára, Lukácsra, Fülepre, Polányira, másokra.” (NAGY András: *Influenza a viharban. Holmi*, 1995/2. 275.)

⁹⁴Lásd Novák Zoltán – marxizáló nyelven megfogalmazott – megállapítását: „A regény főhőse, Donáth Ervin, a végsőkig felfokozott individualista, nárcisztikus önimádatral, az imperializmus parazita értelmiségének mintapéldánya; Ritoók Emma ellenforradalmi gesztusát jelzi, hogy ez a kalandor lesz a Tanácsköztársaság népbiztosa, majd a veszély órájában megfutamodik, és egyik általa örökösen lenézett földije, mint egy veszett kutyát lövi le. [...] Kétségtelen, hogy a Donáthban ábrázolt hős egy és másban Balázs Bélára és Lukács Györgyre hasonlított. Talán ezért is utasította el olyan szenvedélyesen Balázs Béla.” NOVÁK Zoltán: *A Vasárnap Társaság. Lukács Györgynek és csoportosulásának eszméi válsága, kiütkeresésük az első világháború időszakában*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1979. 51–52.

⁹⁵Lukács *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* és a *Taktika és etika* című, 1918–1919 fordulóján írt páros esszéinek összefoglalását lásd CSUNDERLIK Péter: Lukács György és a Szabadgondolat bolsevizmus-vitája. In: BÖCSKEI Balázs (szerk.): *A forradalom végtelensége. Lukács György politika- és társadalomelmélete*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2016, 65–81.

landor, Illés Jenő forradalmi erőszakot legitimáló monológjában tűnnek fel a regényben.⁹⁶

Ritoók az antiszemizmustól nem mentes művében az 1918–1919-es forradalmakért, az összeomlásért és leginkább a terrort a „haza fogalmát nem érző”, gyökértelenségük miatt sodródó, belső problémáikat a világra kivetítő, a saját üdvüket az emberiség megváltásának útján elérni akaró progresszív értelmiségieket teszi felelőssé. Mert valójában csak saját magukkal volt bajuk – szól a regény üzenete –, de mindenki megkeserülte, hogy a megváltani kívánt világban elszabadították a végső soron uralhatatlan, sötét erőket. Ebből a szempontból „Az alvó város” című fejezet adja a kulcsot, amely leírja a nemcsak „gazdasági”, hanem „etikai forradalmat” is akaró körtagok, „a gondolat vörös lázának embereinek” dohányfüstös, levegőtlen, éjszakai szeánszát, nem sokkal az őszirózsás forradalom előtt:

Donáth belökte az ajtót, hogy nekivágódott egy szekrénynek, és kipirulva, ragyogó szemekkel jött be. Illés Jenő csendesebben, nagyon sápadtan követte; homloka világított, a szemhéja nehéz volt.

– Mindjárt jönnek a többiek is – mondta Donáth. – Adjatok valamit inni – rekedtre beszéltem magamat. – Az egyik asszony felállt, és kiment a konyhába. – A vas munkásoknak beszéltem, csodálatos volt – az embernek elszorul a szíve, mikor ott áll, hogy kikalapálja a nyers lelküket, és olyan félelem vesz erőt rajta, mintha csónakon kellene átmenni a tengeren iránytű nélkül. Egyszer elkezdtek morogni, lármázni – és én Dániel voltam az oroszlankeztrecben. – Teát tettek elébe egy kis asztalra, és Ervin sok rumot töltött bele.

A fiatalabbik asszony most mellé ült, és Ervin bal kezével megszorította mellette lecsüngő kezét. Egy pillanatig egymásra mosolyogtak.

– Miről beszéltél? – kérdezte az asszony.

– Hegelről és Marxról, Spartacusról és a kommunista Jézusról, a forradalmak és a zene megváltó erejéről. Zenéről és Fausról, az Internacionáléről és az apokalipsziszról – mit akartok még?

– És ők? – kérdezték egyre többen.

– Elszédültek [...]

⁹⁶ A Ritoók-regény recepciójában hangsúlytalan Illés–Lukács-párhuzamhoz lásd PERECZ László: A filozófus arcmásai. *Társadalmi Szemle*, 1991/1. 40.

Csaknem egy éve részegítették már magukat a lelkek felzaklatásának idegfeszítő légkörében, és szédelegtek a napok rohanó eseményeivel. A siker mámore, a lázongás részegsége, a jövő hatalom reménye Donáth mellé hajtotta az elégedetlenkedőket és rajongókat, a hatalomra vágyókat és a gyengéket, s ő nem válogatott többé az emberekben, akár újságírók voltak, akár felmentett munkások, hisztériás asszonyok vagy fanatikus félemberek, teóriáktól részegek vagy számító józanok... de mint egy erő titkos válogatása által, a Donáth akarától függetlenül, a vezetők mind az ő fajából váltak ki.

Most újra csengettek. [...]

– De miről beszélgetek? – kérdezte Ervin, mikor lecsendesedett az új átrendezkedés. – Én fáradt vagyok, és hallgatni szeretnék.

– A háborúról.

– Hagyjuk ezt a témát, a gyilkolási kényszer alacsony erkölcsi bázisa kétséget ejt.

A szóke asszony, aki Ervin mellett ült, most elbocsátotta a kezét.

– Különös, hogy ti annyira nem érzitek a haza fogalmát... – mondta halkan. [...] – És a forradalmak, azok talán nem ölnek? – folytatta Ilona asszony.

– A forradalom etikája nem a mindennapé – mondta egy nyugodt, magabiztos hang, és a többiek elhallgattak. Ervin is felnézett. Illés volt, és Ervin megint érezte azt a megmagyarázhatatlan ellenséges érzést felszállni a fejébe, amely egy kicsit a szeszrézséghez, egy kicsit a gyűlölet mámorához hasonlított, és mégsem az volt, mert hiszen teljes megértéssel dolgoztak együtt már hónapok óta, mióta Illés megint előjött magányából, hogy a háború ellen, a lefegyverzésért és mögötte a forradalomért dolgozzék. – Természetesen nem a polgári forradalmak kis guillotinekomédiáira gondolok, hanem a világromboló és újjáalkotó forradalomra – folytatta Illés.

Valaki felállt, és betette az ablakot; az orosz asszony [akit Ritoók valószínűleg Jelena Grabenköről, Lukács György első feleségéről mintázott – Cs. P.] hátravetette a fejét, és övébe dugott kézzel nézett a beszélőre. A többiek arcán különös visszfény támadt a szavaknak: az elbizakodott hit mögött még ott sápadozott a félelem, de ott leselkedett a személyes remény önző felcsillanása is. Mind várta a biztatást, az átcsuszamlást a „ne ölj!” etikai parancsától, amit a háborúval szembefordítottak, az „ölj, ha a cél követeli!” engedményéhez, de úgy, hogy a filozófia és miszticizmus, a teória és a nagy szavak vereséget ne szenvedjenek. [...]

– Az igazi forradalom úgy van a bűn elé állítva, mint a tragikus hősök, s ő elfogadja a bűnt minden következményével együtt. Ez a nagysága – és a mi nagyságunk; mert a legnagyobb áldozatot nem az a hős hozza, aki meghal az eszméért, hanem az, aki képes tudatosan feláldozni a lelke üdvösségét is érte, hogy a jövő etikusan élhessen.

– Igen, igen – vette át egy másik mohón a folytatást a gondolat simulékonyságának gyakorlottságával és élénk, felcsattanó hangon, ami új izgatottságot hozott az egész társaságba –, a Lenin forradalmának joga és tragikai törvénye a bűn, de nem a nacionalizmus kicsinyes bűne, a háború...

– Hanem a megváltó bűn – fejezte be Illés –, mely elveszti magát, hogy új világot teremthessen.⁹⁷

A régi rend lerombolása azonban nem a „földi paradicsomot”, hanem olyan káoszt eredményez, amelyben Donáth Ervin képtelen új rendet teremteni. Ahogy a proletárdiktatúra bukásakor autóval menekülő antihős perspektívájából visszatekintve írja a konzervatív ironő: „hangoskodó zsidó gyerekek, tönkrement, kétes egzisztenciák, kiabáló stréberek és szerényen becsúszó akarnokok... toltak előre, tolták egymást – követelők lettek – uralkodni kezdtek – hiába tiltakozott... szükség volt már akkor mindenkire. Aztán jött a legalja... és ő nem bírt többé velük”.⁹⁸

Herczeg Ferenc *Északi fény* című, 1929-ben megjelent regénye⁹⁹ szintén egy olyan munka, amelyben egy konzervatív szerző az 1918–1919-es összeomlásért a baloldali radikális értelmiséget hibáztatja.¹⁰⁰ Tisza István *Magyar Figyelő*-körének¹⁰¹ korábbi vezető személyisége, írója és publicistája,¹⁰² Herczeg Ferenc is személyi defektusokra és frusztrációkra vezet vissza az általa

⁹⁷ RITÓOK Emma: *A szellem kalandorai*. I. m. 479–482.

⁹⁸ Uo. 501.

⁹⁹ HERCZEG Ferenc: I. m.

¹⁰⁰ Herczeg regényét ebből a perspektívából vizsgálta nemrégiben Paár Ádám is. PAÁR Ádám: *Konzervatív nézetek Herczeg Ferenc történelmi regényeiben. Kommentár*, 2019/3. 29–36.

¹⁰¹ A *Magyar Figyelő* körének nézeteit bemutatja: TÓKÉCZKI László: *A Magyar Figyelő eszméi (1911–1918). Történelmi Szemle*, 1994/3. 239–289.

¹⁰² Herczeg Ferenc Tisza-párti publicisztikai munkásságát bemutatja: GAZDAG László: *Herczeg, a befutott író, mint politikai publicista Tisza István oldalán. Múltunk*, 2012/4. 190–238.

a radikális értelmiség művének tekintett forradalmakat.¹⁰³ Úgy vélte, mivel a baloldali radikális értelmiségiek nem futottak be karriert a dualizmus kori Magyarországon, ezért bosszúból, dühükben akarták lerombolni a régi rend intézményeit, hogy az új Magyarországon ők kerülhessenek a vezető pozíciókba. Herczeg így konkludál: „Summa summarum: kapard meg a forradalmárt, és előtted áll a megbántott ember!”¹⁰⁴ A radikálisok hatása alá kerülő, gyenge, degenerált antihős bukásáról, Gál Sándorról szóló regény emblematikus mellékszereplője a valószínűleg a Károlyi Mihály-féle Nemzeti Tanács körül csoportosuló újságírók, például Kéri Pál inspirálta progresszív zsurnalisztaparódia, Pálfi, aki „balkáni trágyadombnak” tartja a hazáját, hiszen nem érvényesülhetett benne, és csak azért szeretné felforgatni, mert alul van, nem felül. Ez a credója:

Forradalmár vagyok – mert fel akarom fordítani, a feje tetejére akarom állítani az országot; nekem olyan Magyarország kell, ahol az y alul, az i betű felül van. Ha nem Pálfinak, hanem gróf Pálffynak hívnának, akkor talán én volnék ma a konzervatív irány élharcosa. [...] Mivel nem vezethetem a grófokat, hát vezetni fogom a vasmunkásokat, de vezetni fogok!¹⁰⁵

De Herczeg Ferencnek a *Huszedik Század* folyóirat körével szembeni ellenérzései leginkább a Lukács Györgyről mintázott¹⁰⁶ (nyomokban Jászi Oszkárt is tartalmazó) filozófuskarikatúra, a beszélő nevű Ács leírásában mutatkoznak meg:

Elhanyagolt külseje után ötven esztendő adna neki az ember, pedig még jól innen van a negyvenen. Bár éhenkórász benyomását teszi, őt anyagi gondok sohasem nyomorgatták, az apja fél utcára való bérházat hagyott rá, azok jövedelméből kedve szerint élhetne a literary-gentleman hajlamainak.

Tulajdonképpen szakmája a filozófia, de elképesztően nagy olvasottságot szerzett a tudásnak majd minden ágában. Tanultságánál csak a professzoros önhittsége nagyobb, de ez alig bántó, mert nem hiúságából, hanem a saját csalthatatlanságába ve-

¹⁰³ Lásd CSUNDERLIK Péter: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”*. I. m. 71–73.

¹⁰⁴ HERCZEG Ferenc: I. m. 38.

¹⁰⁵ Uo. 37.

¹⁰⁶ Lásd PERECZ László: I. m. 41–42.

tett naiv és becsületes hitéből buggyant elő. Ez már nem is emberi, hanem isteni arrogancia.

Tudományos kérdésekről egyáltalában nem lehet vele vitatkozni, hallatlan felkészültséggel rögtön lehangol és szétmorzsol minden ellentmondást.

Ács eddig sohasem törődött a napi politika problémáival. Ő a szereplő embereket és a divatos jelszókat sokkal zavarosabbnak és üresebbnek ítélte, semhogy ne sajnálta volna tőlük az idejét.

Tavaly azonban nevezetes fordulóponthoz jutott az élete. Egy filozófiai dolgozata bizonyos körökben feltűnést keltett, és Ácsot a Magyar Tudományos Akadémia tagjává ajánlották. Sohasem tisztázódott, hogy mi történt a tagválasztás körül, de való igaz, hogy a titkos szavazásnál maguk az ajánlói is cserbenhagyták, és Ács úgy megbukott, mint a tudós társaság százéves fennállása óta még senki.

Bukása és ajánlóinak perfidiája [hütlensége – Cs. P.] új merdebe terelték gondolatait. Hamar tisztába jött vele, hogy a „hivatalos tudományosságban” felburjánzott bajok a nemzeti szervezet általános megbetegedésének szimptomái, amelyeket elszigetelten gyógyítani nem lehet, ennél fogva az országban élő összes független és becsületes embernek ma nincs is nagyobb és szentebb kötelessége, mint hogy támadja, gyengítse és elpusztítsa százféle kórság gennyes fészket: a történelmi osztályok uralmát.

Hamarosan kitűnt, hogy a kétfalás könyvemberben csodás energia és a nagy demagógok sugallóképesége lappang.¹⁰⁷

Herczeg az antropológiailag pesszimista konzervatív értelmiségkritika közhelyeit mondja fel a regényben: a reformálni akaró szobatudósok idegenül mozognak a való világban, és szándékaik azért vezetnek katasztrófához, mert a gyakorlat teljesen másképp működik, mint az elmélet.¹⁰⁸ Megidézük a forradalom vörös sárkányát, de nem tudják megülni azt, az addig rózsaszín, pacifista forradalom már a győzelme napján a Tisza-gyilkosságba (majd idővel a proletárdiktatúra vörösterrorjába) torkollik:

¹⁰⁷ HERCZEG Ferenc: I. m. 30.

¹⁰⁸ Lásd Asbóth János eszmefuttatását arról, hogy ugyan „a jó elmélet mindig radikális”, de „a jó gyakorlat mindig konzervatív”. Idézi: G. FODOR Gábor: *Gondoljuk újra a polgári radikálisokat*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2004. 11.

Megjött a Hermina úti gyilkosság híre. Egy csapásra megváltozott a város, megváltozott a forradalom meg a forradalmárok arca. A sápkörös, öszirózsás tüntetés mohón teleitta magát forró, piros férfivérrel, és szörnyeteg módon dagadni, nőni, sötét bíbortűzben izzani kezdett. A sárkány kifeszítette szárnyait, és százezer lóerővel nekibódult. Akik a hátán ültek, még azt hitték, hogy ők kormányozzák.¹⁰⁹

Csakhogy Jászi Oszkár meggyőzően fejtette ki az 1918–1919-es időszakot elemző *Magyar kálvária – magyar föltámadás* című, 1920-as művében, hogy „a forradalmakat nem csinálják, a forradalmak születnek”.¹¹⁰ És a tórdőféselméletek állításával ellentétben nem is a hátországi forradalmak okozták a központi hatalmak vereségét, hanem azok épp azért törték ki, mert a központi hatalmak elvesztették a világháborút. Ám Herczeg Ferenc a világháborús vereségnek semmilyen szerepet nem tulajdoníthatott az összeomlásban, hiszen ez esetben el kellett volna számolnia bálványra, a birodalmi háborús politikát végül elfogadó és azt magyar miniszterelnökként képviselő Tisza István felelősségével. Így szükségszerűen hazug mű lett az *Északi fény*, márpedig nem tudjuk „az igazságig keresztülhazudni magunkat”.¹¹¹

¹⁰⁹ HERCZEG Ferenc: I. m. 100. – Tanulságos, hogy míg Herczeg Ferenc regényében a Tisza-gyilkosság korszakhatárt jelez, a fiatal Házy Gyula 1929-ben megjelent Tanácsköztársaság-regényében a forradalmi események és az első szerelem örvényében egyszerre elmerülő tizennyolc éves főhóst – aki a Galilei Kör rendezvényeit látogatja – a legkevésbé sem érdekli a merénylet, miután hazaérkezik szerelme, a természetesen tébécés agitátorlány szállásáról: „Mikor hazaértem, a házmester kérdezte, hogy tudom-e, mi történt Tisza Istvánnal. Nem tudtam, és mikor megmondta, akkor sem éreztem semmi érdeklődést.” (HÁZY Gyula: *Színhely: Budapest. Idő: tíz év előtt.* Genius, Budapest, 1929. 69.) – Házy könyve, bár kommunista szerző műve, besorolhatatlan alkotás: nélkülöz minden sematizmust, ez lehet a fő oka, hogy 1945 után nem jelentették meg újra, noha Házy már ünnepelt marxista drámaíróként vezető pozícióba került.

¹¹⁰ Ugyanis forradalmakkor „rejtelmes mágneses mezők képződnek a társadalomban, melyek irgalmatlan erővel sodornak magukhoz tömegeket”. Ezért: „Ezen mágneses áramlatok hatása alatt például Tisza Istvánnak éppúgy meg kellett halnia 1918 októberében, mint ahogy 1919 augusztusában Kun Béla semmi esetre sem kerülhette volna el sorsát, ha Budapesten marad...” JÁSZI Oszkár: *Magyar kálvária – magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai.* Szerk. VERES András. Magyar Hírlap Könyvek, Budapest, 1989. 33.

¹¹¹ LUKÁCS György: A bolsevizmus mint erkölcsi probléma. *Szabadgondolat*, 1918. december. 232. – Herczeg Ferenc az *Új Idők* szerkesztőjeként se törekedett

A Horthy-korszakban Schöpflin Aladár írt remek kritikát a *Nyugatban az Északi fényről*,¹¹² bírálatának lényege, hogy az első világháború utáni összeomlás és a forradalmak korának súlyos élményanyagából egy igazán nagy, dosztojevskiji művet lehetett volna írni, és erre ki más lehetett volna alkalmasabb, mint a konzervatív írófejedelem, Herczeg Ferenc – akit később politikai okokból Nobel-díjra is jelöltek (Tormay Cécile-hez hasonlóan). De az 1918–1920-as összeomlás nagy élményanyagából, egy nemzet tragédiájából a Horthy-rendszer írófejedelme csak egy szellemes kalandregényt tudott kihozni, papírizú karakterekkel. Míg például a valóban nagy alkotó Dosztojevskijnek az egyetlen Ivanovgyilkosság elég volt ahhoz, hogy Szergej Nyecsajevről és fanatikus társairól megírja az *Ördögöket*.¹¹³

Nyilas Misitől a nyilasokig – népies, népi és völkisch olvasatok

Móricz Zsigmond *Légy jó mindhalálig* című, 1920-ban, először a *Nyugatban*, folytatásokban közölt regényét¹¹⁴ valójában az ellenforradalmi fehérterrortól szóló allegorikus műként is olvashatjuk.¹¹⁵ Hogy ezt mennyire nem ismerték föl a kortársak, arra jó példa a *Magyarország* című lapban megjelent 1921-es recenzió, amely nyugtázta, hogy a világgal szüntelen haragban álló Móricz végre kicsit megbékélt: „Talán ez az első igazán boldog al-

---

a háborús veszteségekkel való szembenézésre, az 1918-as évfolyamban a szépirodalmi rovatból inkább már elhagyták a háborús témákat: BALÁZS Eszter: *Mars és Apolló közt. Írók és más értelmiségiek az első világháborúban*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2021. 253.

¹¹² SCHÖPFLIN Aladár: Herczeg Ferenc új regénye. *Nyugat*, 1930/1. 62–63.

¹¹³ James GOODWIN: *Confronting Dostoevsky's Demons. Anarchism and the Specter of Bakunin in Twentieth-Century Russia*. Peter Lang, New York, 2010. 17–22. <https://doi.org/10.3726/978-1-4539-0072-7>

¹¹⁴ Az általam használt, a Móricz Zsigmond-életműsorozatban megjelent kiadás: MÓRICZ Zsigmond: *Légy jó mindhalálig*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1954. – Ez teljesebb az „ifjúsági kiadásoknál”, amelyekből több kényes részt is elhagytak az 1921-es első rövidített változattól kezdve. Lásd SZÖRÉNYI László: *Delfinárium. Filológiai groteszkek*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1998. 47.

¹¹⁵ Vö. DURKÓ Máttyás: Móricz Zsigmond: *Légy jó mindhalálig* (Regényelemzés). *Irodalomtörténet*, 1953/3–4. 353–370.

kotása, értjük alatta: aminek megírása neki magának is boldog mulatság volt, nem mint korábbi dolgairól hinni lehet, gyöttrő problémáktól kinban való elszakadás.”¹¹⁶ A Tanácsköztársaság idején naplót vezet, a leendő művéhez megfigyeléseket gyűjtő Móricz először egy Dózsa-drámát szeretett volna írni az 1919-es élményeiből, de azt túlságosan áthallásosnak ítélte, így döntött a debreceni református kollégiumba helyezett, egy kamaszfiú meghurcolásáról szóló történet megírása mellett.¹¹⁷ Nyilas Misi megalázását a tanári kar előtt – amikor „a kisdíák átmegy a felnőttek minden gyötrelmén” – Móricz ellenforradalmi vezgatórája ihlette:

Ahogy bement az igazgatói előszobába, ahol már egyszer egy kínos negyedórát töltött, újabb rémület csapott rá, mintha a halál kapuján lépett volna be.

A szolga mindjárt ment az igazgató úrhoz, s őt vitte magával, várni se kellett, s ez most még ijesztőbb volt.

Az igazgató úr, deres szürke szakállal, ott ült az íróasztal felett, s valamit nézett. István alázatosan jelentette, hogy: „Nagy-tiszteletű igazgató úr, alássan kérem, Nyilas Mihály itt van.” Misi az igazgatót nézte, aki nem hagyta abba az olvasást, s nagy, kerek pápaszem volt az orrán. Kis időre aztán a csöndben anynyira megcsillapodott, hogy körülpillantott, s látta, hogy két ember van a szobában. Az egyik magas, sovány, szőke ember, úr, a másik pedig rendőr. Még eddig rendőrt sose látott közelről, csak a pályaudvaron és a városház előtt, de sose nézte meg, mert félt tőlük, hanem most ez a két ember erősen nézte őt, olyan kemény és szűrő szemmel, hogy ő iszonyodva kapta el a pillantását, s majd meghalt: Jézus isten, ezek őerte jöttek.

Most már az igazgatóra, mint megváltóra kezdett nézni, annak az arcától eddig nagyon félt, de most jól esett látni a szakállas, borzas arcot, oldalfelől viszont érezte, ahogy a testét, mint éles tűk járják keresztül a rendőrök nézése.

¹¹⁶ Lásd MÓRICZ Zsigmond: Légy jó mindhalálig. *Magyarország*, 1921. január 1., 10.

¹¹⁷ MÓRICZ Virág: *Apám regénye*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1954. 207–219. – Móricz naplójegyzetei a nemegyszer kényes tartalmuk (a proletárdiktatúra kritikája, népi antiszemitizmus stb.) miatt a rendszerváltás előtt nem jelenhettek meg. – Lásd MÓRICZ Zsigmond: *Naplójegyzetek, 1919*. Szerk.: CSÉVE Anna. Noran Kiadó, Budapest, 2006.

– Mija! – mordult fel egyszerre az igazgató. – Micsoda reskon-tót sikkasztottál te el?!...

Misi reszketni kezdett, kinyitotta a száját, s nem tudott szólni.¹¹⁸

A regényt maga a szerző értelmezte egy 1930-as levelében, amelyben kifejtette, hogy: „Nyilas Misi tragédiájában valóban nem a debreceni kollégium szenvedéseit írtam meg, hanem a kommün alatt és után elszenvedett dolgokat. [...] Én akkor egy rettenetes vihar áldozata voltam. Valami olyan naiv és gyerekes szenvedésen mentem át, hogy csak a gyermeki szív rejtelmek között tudtam megmutatni azt, amit éreztem.”¹¹⁹ Móricz Zsigmondot ugyanis 1919 augusztusában hátracsavart kézzel vezették el leányfalui otthonából, mivel 1919 májusáig cikkeivel támogatta a Tanácsköztársaságot, csak a földosztás elmaradásával csalódott a proletárdiktatúrában.¹²⁰ De emiatt is bűnhődnie kellett: például a megaláztatásokon, a vegzálásokon túl kizárták a Petőfi Társaságból. Móricz elvezetése a zaklatott Nyilas Misi rémképeként jelenik meg a duplafenekű regényben: „ég az arca a szégyentől, s hiszen nem magyarázhatja meg mindenkinek, hogy neki van igazsága, nem azoknak, akik őt ide becsukják, s ez a szégyenkezés nagyon kínos; istenem, talán csendőrök fogják végigkísérni az utcán hátrakötött kézzel”.¹²¹

A népi irodalom kommünábrázolását nyújtja Fekete István *Zsellérek* című 1939-es regénye,¹²² amely azért tanulságos, mert a város és vidék ellentéte felől mutatja be a proletárdiktatúrát. Ebben (de csak ebben) a tekintetben hasonló Illyés Gyula *Kora tavasz* című, könyvként 1941-ben megjelent befejezetlen regényé-

¹¹⁸ Móricz Zsigmond: I. m. 264–265. (Az idézett rész szóról szóra így jelent meg a *Nyugat* 1920-as évfolyamának 21–22. számában.)

¹¹⁹ Idézi DURKÓ Mátyás: I. m. 353–354.

¹²⁰ Móricz Zsigmond 1918–1919-es forradalmak idején született cikkeinek gyűjteménye: MÓRICZ Zsigmond: *Új világot teremtsünk. Gyűjtemény 1918–1919-es írásaiból*. Művelt Nép, Budapest, 1953.

¹²¹ MÓRICZ Zsigmond: *Légy jó mindhalálig*. I. m. 278. (Az idézett rész szintén nem változott a *Nyugat* 1920-as évfolyamának 21–22. számában megjelenthez képest.)

¹²² FEKETE István: *Zsellérek*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1939. – Az általam használt kiadás: FEKETE István: *Zsellérek*. Nesztor Kiadó, Budapest, [1990].

hez, amelyet folytatásokban közölt „Levelek vidékre” címmel a *Pesti Napló*ban, amíg „a cenzor végül is állj-t mondott”.¹²³ Ennek szereplői „csizmásokra” és „nem csizmásokra” osztják a világot, és a falusi termelők az 1919-es élelmiszerhiány idején arról fantáziálnak benne, hogy „holmi ostromzár alá kell venni a várost, s csak falatonként táplálni”, „hadd adja ki az értékeit: a gépeket, a mozit s különösen a fogorvosokat”.¹²⁴ Csak míg az 1918–1919-es forradalmakkal rokonszenvező Illyés művét a Horthy-korszakban cenzúrázták, Fekete István regénye a Rákosi- és a Kádár-rendszerben nem jelenhetett meg.

Fekete István 1945 után nem véletlenül írt kizárólag állattörténeteket vagy ifjúsági regényeket, ugyanis a *Zsellérek* is rákerült a fasiszta, antidemokratikus, szovjetellenes könyvek jegyzékére. Pedig nem uszító mű, és nem is annyira penetránsként jelentkezik benne az 1918–1919-es forradalmak bírálata, mint a népi írókra nagy hatást gyakorló Szabó Dezső *Megered az eső* című, nem sokkal az események után írt, de fiókba kerülő, és csak 1931-ben kiadott regénytöredékében.¹²⁵ Szabó Dezső antiszemita művében a „kis zsidó féltehetségek” jutnak előre a „galíciai rokonságnak” köszönhetően, az őszirózsás forradalomnak pedig „minden tényezője zsidó”.¹²⁶ Miközben „nincs egyetlen férfi, aki leköpné őket, aki félrefofozná a forradalmukat”,¹²⁷ mert a ma-

¹²³ ILLYÉS Gyula: *Kora tavasz – Mint a darvak*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972. 9.

¹²⁴ Uo. 298.

¹²⁵ Az általam használt kiadás: SZABÓ Dezső: *Megered az eső*. Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest, 1996. – A Tanácsköztársaság idején, a proletárdiktatúra támogatásával megjelent *Az elsodort falu* párjának készülő, félbemaradt regény tervezett címe „Két forradalom” volt: NAGY Péter: *Szabó Dezső az ellenforradalomban (1919–1923)*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1960. 103. – Szabó Dezső (Pásztor Árpádhoz hasonlóan) szintén túlkompenzálhatott a *Megered az eső* írásakor, hiszen a Tanácsköztársaság idején még kiállt a „proletárforradalom” mellett, és még a kommün végórájában is fölvette az íróként neki biztosított alkotói támogatást: HATOS Pál: *Roszfűk világforradalma*. I. m. 16., 238., 261.

¹²⁶ SZABÓ Dezső: *Megered az eső*. I. m. 35., 228.

¹²⁷ Uo. 113. – A regény az egyik szereplő kirohanása útján a „vér megromlásának” völksisch toposzával magyarázza a „magyar faj” hanyatlását: „Utolsó, hitvány, gyáva nép a magyar. Ezer éven át svábot, szászot, taliánt, tótot, bunyevácot bűjtattak a magyar asszony ágyába, s ebből a habarcsból állott elő ez a mai sőpredék.” Uo. 113–114.

gyarok vakon és részegen ténferegnek az események sűrűjében, egyszerre konkrétan (Kovács Árpád alakjában) és képletesen.

Szabó Dezső hatása kimutatható Fekete Istvánnak a népi értelmiség megszületéséről szóló fejlődésregényében (vagy más néven nevelődési regényében¹²⁸), amelynek gondolatritmusát a vissza-visszatérő „ülök a vadkörtefa alatt” mondat adja. Márpedig Szabó emblematikus völkisch metaforáinak egyike volt, hogy „a vackorfa, bármily császárkörtéül érez, azért évezredektől kapott belső törvényei szerint mégis csak vackort fog teremni”.¹²⁹ A somogyi Zsellér Péter sem tud elszakadni gyökereitől: bár a bűnös fővárosba kerül, amelynek éjszakai életében is elmerül egy időre – a regény második részében az addigi egyes szám elő személyű elbeszélő mód át is vált egyes szám harmadik személyre,¹³⁰ jelezve a főszereplő önmagától való elidegenedését is –, végül a magyar önsorsrontást jelképező, alkoholistává lett Baksay hadnagy öngyilkossága elrettenti. A fiatal visszatér szűkebb hazájába, ahol helyben kezdi az országépítést, és a nép érdekében hasznosítja az egyetemen tanultakat.

A *Zsellérek* 1918–1919-es eseményeiről szóló részeiben Fekete István a maga népi és alulnézeti perspektívájából mutatja meg, hogy mit jelentett a kommün vidéken, és azért nagyon tanulságos, mert érzékelteti, hogy a központi hatalomváltások miként jelentek meg a regény somogyi helyszínén: pusztán mint egy hirdetésnyelvi fölkerülése a faluiújságra, aztán lecserélése.¹³¹ A helyi elit

¹²⁸ Erről az alműfajról lásd Mihail M. BAHTYIN: A nevelődési regény és jelentősége a realizmus történetében. In: Uó: *A beszéd és a valóság. Filozófiai és beszédelméleti írások*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. 433–440.

¹²⁹ ROMSICS Gergely: Variációk a magyar nemzet és népiség történetére a harmincas években – a német történelmi és politikai gondolkodás kontextusában. *Századvég*, 44. (2007/2.), 85.

¹³⁰ Az elbeszélő nézőpont váltásának problémájához lásd Uszpenszkij könyvének „A »nézőpont« a pszichológia síkján” című fejezetét: Borisz USZPENSZKIJ: *A kompozíció poétikája*. I. m. 133–198.

¹³¹ Hasonló nézőpontú Móra Ferenc *Ének a búzamezőkről* című, 1928-ban megjelent regénye, amelynek egyik központi alakja, Mátyás csak a városi tanácsról hallott, „mert az adja árendába a bérföldeket, meg a hűbérdíjakat is annak kell fizetni”, de amikor egy plakátról tudomást szerez a nemzeti tanács létezéséről, azt a „cifrasági találmányt” nem tudja hova tenni, de a nemzeti tanáccsal aztán többet nem is találkozunk a regényben. Lásd MÓRA Ferenc: *Ének a búzamezőkről*. Lantos, Budapest, 1928. – Móra Ferencnek a forradalmi és

ugyanaz marad,¹³² a tagjait nem igazán érintik a főváros elitváltásai az 1918–1920-as zaklatott időszakban, csak egyszer-egyszer szől bele durvábban a falusiak életébe a központi hatalom, ilyen eset a vörösterroristák megérkezése a regényben. A különítményesek jövetelének oka, hogy a főváros éhezik, ezért élelmiszert akarnak venni vidéken, de a fehérpénzzel kívánt fizetni, amit nem fogad el egy helyi gazda, akire ezért lesújt a vörösterror:

A csizmás, gatyás öreg paraszt támolyogva ért a páncélvonat mellé. Arca lila volt már.

Az állomáson túl folyt a patak, melyben fürödni szoktunk. Partján füzek álltak, és most apró rügyeiket nézegették a víz zöld tükrében.

Itt ült össze a vésztörvényszék.

– Ütöttek, uram, rügtak ezek a kutyák...

– Csend! Mit mondott maga a kormányról?

– Semmit. A pénz felől szoltam, de azt sem úgy...

– Szidta a kormányt, szidta a pénzt. Azt mondta, jobb volt a régi világ, és fejbevágott. Itt van! – és a katona levette fejről a sapkáját.

– Majd én elmondom a törvényben, hogy volt...

– A törvényszék itt van.

– Itt?...

– Elismeri, amit ez a katona állít, vagy hozzunk tanúkat?

---

ellenforradalmi korszak problémáit leginkább érintő – Fábri Zoltán *Hannibál tanár úr* című 1956-os filmje alapjául szolgáló – *Hannibál feltámasztása* című kisregénye nem jelenhetett meg a Horthy-korszakban, a Rákosi- és a Kádár-rendszerben megjelent kiadásokat pedig megcsonkították, kihagyták belőle a Szovjet-Oroszországra és a bolsevikokra vonatkozó kényesebb részeket. A mű első cenzúrázatlan kiadására 2004-ig kellett várni. Lásd HAJDU Tibor: *Hannibál legújabb feltámasztása. Mozgó Világ*, 2004/2. 107–109.

¹³² Hiszen egy faluban nincs „két elit”, ez kitűnik az 1919-es falusi direktóriumok összetételéből is, amelyekben helyi tekintélyként helyet kaphatott a plébános vagy a lelkész – egy szekuláris, az ateizmust propagáló, antiklerikális rendszerben. A Tanácsköztársaság alulnézeti tanulmányozásához lásd *Proletárdiktatúra alulnézetben. Válogatott levéltári dokumentumok a Magyarországi Tanácsköztársaság időszakából. „És rendszeresítettnek az összes ballépések”*. Válogatta, jegyzetekkel ellátta és a bevezetőt írta CSONKA Laura–FIZIKER Róbert. L’Harmattan Kiadó–Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2019.

– Minek a tanú? Olyanformán volt. Ha megbüntetnek, hát megbüntetnek, de engem ne taszigáljon senki...

Felállt egy ember a tábori székről.

– Bevallotta! A tanácskormány élete: a hitele és a pénze. Aki ebbe belegázol: az életünkbe gázol. Ez az ember ezt tette. Mit érdemel?

– Kötelet!

– Még egyszer kérdem: Mit érdemel?

– Kötelet!

Az öreg paraszt csak állt és nézett. Játszanak ezek itt velem? Árokparton törvénykeznek? Micsoda komédia ez? [...]

A páncélvonalat egyik ajtaja kinyílt. Álmos, vörös szemű ember csúszott le a földre. Kötél volt a kezében. Fogai kilátszottak, mint a nyúlak. Dülöngött egy kicsit, és a földet nézte.

– Vigyétek! Majd a többi kutya megtudja, hogy a proletárdiktatúra hogy bünteti, aki belénk rüg!

– Uram!

A patakparton már sűrűn álltak az emberek.

– Csak nem akasztják fel?

– Fenét! – mondta valaki. – Ráíjesztenek az öreg parasztra.

Eztán majd befogja a száját.

De a gondolatok közt dermedés nőtt. A hurok már ott lógott az egyik fűzfa ágán, és egy ládát tettek alá. Körülötte katonák feltűzött szurornyál.

Az öreget bevezették a körbe.

– Álljon fel erre a ládára!

Tanácsstalanul körülnézett. Aztán a földre. Mit akarnak ezek? Magasságos Isten! Kik ezek? Olyan idegenek, olyan komorak. Szemükben a valóság kegyetlen varázsa. Nem igaz... hát, hogy lehetne igaz?...

Feldobták a ládára. Amikor felegyenesedett, már nyakában volt a kötel. Szemében csak ekkor csillant meg a halál közelsége. Le akart ugrani, de a hóhér erősen fogta. – Mindjárt kapálódzhatsz! – és fogainak fehér inye látszott.

Az öreg szemei irtózatossá lettek. Még küzdött. Átkiáltott a patakon: – Emberek, emberek! Ne hagyjatok!...

A tömeg mozdulatlan volt. A halál ígérete összeszorította torokukat. Lábaikba ölom futott. A kiáltás átreppent a víz felett, és elenyészett.

– Isten!

A fűz vastag ága megrándult, és himbálózni kezdett. A regések végigfutottak a fán, de egyre fogytak. Aztán csend lett.

A patak vize s az emberek aztán szétfutottak a hírrel. A katonák visszamentek a páncélvonathoz.¹³³

A regényben egy, a fehérpénzt visszautasító gazdát akasztanak fel a Szamuely-különítményesek. Ezzel Fekete István egy történeti kontextusába, az éhező főváros és az éllelmiszerral rendelkező vidék évek óta egyre mélyülő háborús ellentétébe helyezett értelmezését adja a vidéki vörösterornak.¹³⁴ Bár Bódy Zsombor megállapítása szerint a budapesti éllelmiszer-ellátási nehézségek éppen abból adódtak a proletárdiktatúra idején, hogy a Forradalmi Kormányzótanács óvatos politikát folytatott a paraszti rétegekkel szemben, és nem kezdett széles körű rekvirálásba, nehogy a kommün maga ellen fordítsa a mezőgazdasági termelőket.¹³⁵ Az ellenálló gazdákat mind 1919, mind 1945 után tudatos „ellenforradalmárként” ábrázolták – előbb pozitív, aztán negatív előjellel –, pedig legtöbbször semmilyen ellenforradalmi identitásuk nem volt, egyszerűen csak nem akarták odaadni az értéktelennek gondolt fehérpénzért – vagy rekvirálás esetén ingyen – a terményeiket, nem beszélve a sorozással szembeni ellenkezésről.¹³⁶

¹³³ FEKETE István: I. m. 140–142.

¹³⁴ Fekete terrorértelmezését támasztja alá a vidéki vörösterornak fő okát a főváros és a vidék ellentétében, az éllelmiszeri válságban meglelő Bodó Béla. Lásd BÉLA BODÓ: *The White Terror. Antisemitic and Political Violence in Hungary, 1919–1921*. Routledge, London–New York, 2019.

¹³⁵ BÓDY Zsombor: Éllelmiszer-ellátás piac és kötött gazdálkodás között a háború és az összeomlás idején. In: Uó (szerk.): *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918–1924. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2018. 170.

¹³⁶ Ezt először alaposan Romsics Ignác fejtette ki az 1919. júniusi Duna melléki „ellenforradalmi” megmozdulások okait vizsgálva: ROMSICS Ignác: *A Duna–Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918–1919-ben*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 122–130. – De már Szabó László *A bolsevizmus Magyarországon* című 1919-es, az akkoriban született Tanácsköztársaság-ellenes kiadványokhoz képest meglepően tárgyilagosságra törekvő műve megállapította az ellenforradalmi mozgalmakkal kapcsolatban, hogy „nem mindig nemzeti érzésből fakadtak a tanácskormány ellen indított akciók”, például felidézte, hogy a dunántúli vasutassztrájk béremelési követeléseként kezdődött. Szabó arra a következtetésre jutott, hogy az „ellenforradalmi mozgalmak” jelentős részét valójában csak a Tanácsköztársaság vezetése kreálta, hogy az „ellenforradalmi rémmel” mozgósítsa a proletárdiktatúra híveit. (Az ellenforradalmi megmozdulások Horthy-kori

Az utolsó könyv Eszterhás István *Forradalom a Kígyó utcában* című, a szélsőjobboldali Stádium Sajtóvállalat Rt. kiadásában 1944-ben megjelent füzeté,¹³⁷ amely a proletárdiktatúra nemzetiszocialista értelmezésének tekinthető. Egyfelől életrajzi megközelítéssel azért, mert a szerző, Joe Eszterhas forgatókönyvíró Kreisz Istvánként született édesapja szélsőjobboldali szerepvállalásokban bővelkedő magyarországi pályáját – az 1920-as években például a Turul Szövetség központi lapjának szerkesztője volt, a második világháború idején pedig már a Nemzetvédelmi Propagandahivatal osztályvezetőjeként találjuk¹³⁸ – végül a nyilas Szálasi-adminisztrációban fejezte be.¹³⁹

Másfelől a Tanácsköztársaság alatti, egyik kispesti mikroközösség dinamikáját bemutató, iróniával megírt, satirikus mű fő állítása, hogy a Tanácsköztársaságot még a magyar proletárok is gyűlölték, annak egyedüli hívei csak a zsidók és a cigányok voltak, akik tudták, hogy „a kommün nem tarthat sokáig és a más, főleg a köz vagyonából nyakra főre szereztek maguknak”.¹⁴⁰ Ahogy a *Függetlenség* című napilap ajánlójában is kiemelték:

emlékezetéről pamflet- és memoárirodalomban: CSUNDERLIK Péter: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”*. I. m. 263–277.) És ezt a hagyományt folytatva az államszocializmus korának történetírása is előszeretettel azonosított szervezett ellenforradalmi tevékenységként olyan megmozdulásokat, amelyek motivációi inkább a politikailag semleges anyagi indíttatásokban, adott esetben a lustaságban, mintsem az ellenforradalmi elkötelezettségben kereshetők. Lásd Apor Péter kritikáját L. Nagy Zsuzsa *Forradalom és ellenforradalom a Dunántúlon, 1919* című, 1961-ben megjelent monográfiájáról: APOR Péter: I. m. 181.

¹³⁷ ESZTERHÁS István: *Forradalom a Kígyó utcában*. (Nemzeti Könyvtár 116.) Stádium, Budapest, 1944.

¹³⁸ KEREPESZKI RÓBERT: *A Turul Szövetség, 1919–1945*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2012, 130., 155–156., 241.

¹³⁹ Joe Eszterhas a memoárjában mesél „a kommunistákat a lehető legcsúnyább embereknek” tartó édesapjáról: JOE ESZTERHAS: *Hollywoodi fenevad. Memoár*. Litkey Kiadó, Budapest, 2005. 38–54. – Ugyanakkor a hollywoodi sztár-forgatókönyvíró visszaemlékezése szerint gyerekkorában az apja már „rossz embereknek” nevezte a náciakat.

¹⁴⁰ ESZTERHÁS István: I. m. 23. – Lásd még Eszterhás leírását a privatizáló proletárdiktatúráról: „A kígyóutcai kommünben mindent magánosítottak, aminek egy embernél több, vagy nagyobb volt a gazdája. Ki egy vöröskeresztes szanitéckocsit hurcolt haza a kaszárnyából, átalakította tyúkölnak és boldogan pipázott előtte, mintha tanyát szerzett volna a határban, ki húsz pár bakancsot csórt el a katonai raktárból, felvitte éjnek idején a padlásra és az asszonynak boldogan súgta meg, hogy míg él, cipőre több költség nem lesz, ki pedig a tehén-

Eszterhás István megmutatja, hogy „mennyre gyökértelen, a munkásság lelkétől is mennyre idegen volt a huszoneöt év előtti kommunista forradalom”, és bemutatja olvasóinak „azt a proletárvilágot, amelynek minden tagja ösztönös ellenérzéssel utasítja el magától a pesti Babelből jött újszerű, lelkétől idegen világmegváltást. A zsidó boltosné és a tolvaj cigány az egyetlen támasza a diktatúrának”.¹⁴¹

A kisregény bonyodalma szerint a Kigyó utcai fuvaros, Paplógó György titokban disznót vágott a fővárosi élelmiszerhiány kelletős közepén, a cigány Grigácsi Lola azonban beárulta Lauber Henriknek, a fűszerkereskedőből lett utcabizalminak (akinek a sógora a komikus, minden tekintélyt nélkülöző Mátyási Marx népbiztos¹⁴²):

Másnap reggel nyolc órakor bőrkabátos idegen katonák törtek be Paplógó kigyóutcai portájára. Jánost, a legidősebb fiút, aki az istálló előtt szembeszállt velük és kakaskodott, úgy oldalba vágták, hogy leült a trágyadombra és hörögve szedte magába a levegőt. Betörték a lakásba is és mindenkit kihajítottak az udvarra. [...] Lauber Henrik utcabizalmi elfoglalta az udvar legjobb helyét, megállt egy alacsonykoronájú barackfa alatt. Egyszerre megtüzesedett a reggel és forróság borította el az udvart. Lauber jobboldalán a bőrkabátosok parancsnoka, kövérarcú álmos és hallgatag fiatal ember álldogált, aki szakadatlanul cigarettázott, baloldalán pedig a volt milliomos vörösőr. Paplógó szinte megöregedett, de ez talán csak azért tetszett így a nézőknek, mert a kigyóutcaiak most látták először felfelé pödört bajuszát konyán és borzalmasan. Nem használhatta bajuszpödrőjét és bajuszkötőt, nem hagyott erre sem időt a cigány.

Mert diadalmasan ott állt Grigácsi Lauber háta mögött.

– Magát, Paplógó, – dadogta az utcabizalmi és nagy zavarban veszkődött, nem merte azt sem kinyögni, hogy elvtárs, de az urat sem mondhatott, – magát, Paplógó a forradalmi törvénszék elé állítják.

---

istállóban rendezett be egész műhely fiának, akit majd azért nevel asztalosnak, mert a gyárból sikerült elfuvarozni ezeket a furfangos gépeket.” Uo. 23–24.

¹⁴¹ Forradalom a Kigyó-utcában. Eszterhás István regénye. *Függetlenség*, 1944. február 27. 6.

¹⁴² „A nyakába csavart kendők vastag hurkáiból csak borzas fekete haja tűskésedett elő és orra, mint valami fázékony haragos kakadú csőre. A hangja is alig jött ki a sálak tömegéből.” ESZTERHÁS István: I. m. 14.

A lépcsőn összeroskadva sirt az öregasszony. Paplógó nem szólt. Lauber Henrik tovább mondotta.

– Mielőtt elvinnék, vizsgálatot is kell magánál tartanom. Maga állatot tartott és hizlalt titokban.

Paplógó meg sem mozdult.

– Hallotta, – fordult hozzá Lauber türelmetlenül és ösztövé, hosszú arcában dühösen megmoccant ferdén álló orra – hallotta tegnap, hogy megszűnt a magántulajdon!

– A disznó is megszűnt! – válaszolja egyszerre érthetően Paplógó. Volt, nincs, Lauber!

És gúnyosan Lauber szeme közé nevetett.¹⁴³

Paplógó György, „az államtól sem függő, dölyfös, önálló polgár”¹⁴⁴ a kommün bukása után aztán bosszút áll a Lauber házaspáron és az őt beáruló – majd az árulás jutalmaként a levágott disznóból falatozó – Grigácsi Lolán. Am a mű valódi – mindenképpen erkölcsi – hőse a proletárdiktatúrában elbocsátott tanárember, Komáromy Géza, „akit a kommunisták kidobtak, mert fehér bokavédőt hordott s nem volt hajlandó másképpen tanítani és osztályozni, mint eddig”.¹⁴⁵ Komáromy Géza tanár úr nemzeti radikális nézőpontja tisztán tetten érhető a történekről adott értékelésében, miután arról beszámolt neki Kónya Albert gimnáziumi iskolaszolga:

Disznótorra készül a cigány. Amikor este Kónya beszámolt Komáromy tanár úrnak a történekről, olyaténképpen vélekedett a tanár úr, hogy íme a kommunizmus hiába beszél a magántulaj-

¹⁴³ Uo. 17–18.

¹⁴⁴ Uo. 36.

¹⁴⁵ Uo. 3. – A Tanácsköztársaság oktatáspolitikai reformerei eltörölték az iskolai osztályzatokat, az addig „nemzeti” perspektívájú történelemoktatást történelmi materialista alapokra helyezték, az iskolákban pedig diáktanácsokat alakítottak. A Horthy-korszakban ezért „nemzetietlenséggel”, illetve a magyar diákok „lelkének szocializálásával” vádolták a kommün oktatáspolitikáját, továbbá erköcstelenséggel, mert eltörölték a hittanoktatást, és azt nemi felvilágosítással helyettesítették. A Tanácsköztársaság oktatás- és kultúrpolitikájának Horthy-kori emlékezetéről a pamflet- és memoárirodalomban lásd CSUNDERLIK Péter: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”*. I. m. 207–217. – A proletárdiktatúra művelődéspolitikájához lásd PETRÁK Katalin–MILEI György (szerk.): *A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1959.

don ellen, mert azt látjuk, még azokban is mohó vágyat kelt a rablás, a szerzés, birtoklás, a tulajdon iránt, akiknek azelőtt soha eszükbe sem jutott, hogy munkával törjék magukat, disznó, ház, politikai befolyás bírásáért. Most pedig mindenki politikai vezetőnek, háztulajdonosnak érzi magát és egymást dobálják ki a más házából, a cigány elszedi Paplógó disznóját és disznótorra készül. Bezzeg a többi szegényt nem hívja meg.¹⁴⁶

Szemben a dualizmus kori Magyarországra nosztalgikusan tekintő, elitista nézőpontú Horthy-kori polgári irodalom hőseivel, az Eszterhás füzetében megszólaló, a szegényekkel szolidáris „pozitív” szereplők nem kívánják visszarendezni az 1918 előtti „régí világot”. A *Forradalom a Kígyó utcában* című füzetben meghúzódik egy olyan radikális – csak éppen nem szélsőbaloldali – átalakítás igénye, amelynek ezúttal nem a zsidók és a cigányok, hanem a Komáromy Géza tanár úrhoz hasonló „nemzeti érzelmű”, háttérbe szorított fajmagyarok lennének nyertesei, akiket nem becsül meg a magyar állam.

Eszterhás azonban nem sokáig élvezhette a Szálasi-kormány megbecsülését, 1945-ben elmenekült az országból. A második világháború befejeződésével és Magyarország szovjet megszállásával, az államszocialista diktatúra kiépülésével pedig a Tanácsköztársaság szépirodalmi recepciójában is új korszak kezdődött, amelyben a proletárdiktatúra időszakát már a magyar történelem „dicsőséges fejezeteként” ábrázolták.

---

¹⁴⁶ ESZTERHÁS István: I. m. 20.

MURBER IBOLYA

Egyedül idegenben

Az 1956-os forradalmat követően szülő nélkül menekülő kiskorúak története Ausztriában és Jugoszláviában*

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2022.2.7>

Ez a tanulmány a nemzetközi migráció egy mind a mai napig kevés figyelmet kapó aspektusával, a 18 évesnél fiatalabb, kiskorú menekültek¹ kérdésével foglalkozik az 1956-os magyar forradalmat követő menekülthullám kapcsán. 1956–1957 fordulóján közel 200 ezer ember hagyta el Magyarországot Ausztria és Jugoszlávia irányába. Közülük megközelítőleg minden huszadik személy 15 évnél fiatalabb volt, és szülői felügyelet nélkül lépte át a magyar államhatárt, többnyire örökre. Már önmagában az a tény, hogy ilyen sok kiskorú egyedül, a szülők biztonságot adó támogatása nélkül kelt útra – feltehetően egy jobb élet reményében –, sokat elárul az 1956-os magyar menekülthullám természetéről.

Ez a tanulmány azt vizsgálja, hogy miként alakította az egyedülálló kiskorúak kérdése Ausztria és Jugoszlávia Magyarországgal ápolts kapcsolatait. A számos hasonlóság ellenére több területen is jelentős eltérések figyelhetők meg. Ennek

* A tanulmányhoz kapcsolódó kutatást *Az 1956 utáni menekültválság és a magyar emigráns közösségek a hidegháború idején* című NKFI-pályázat (NKFI-1 FK-135586, Tsz:72063) segítette.

¹ A magyar Polgári Törvénykönyv alapján a kiskorúság – néhány kivételtől eltekintve – 18 éves korig tart. 1956–1957 folyamán a jugoszláv és osztrák jogértelmezés is hasonló tartalmú volt. A kiskorúság két csoportra osztható, a 14 évnél fiatalabbakra és a 14 évnél idősebbekre, ami a büntethetőség kapcsán is releváns. A menekültválság kezelésekor mindhárom érintett ország különbséget tett a 14 év alatti és a 14–18 év közötti magyarok repatriálása és harmadik országba történő továbbutazása között.

okát többek között az 1956 előtti államközi kapcsolatokban és az illegális határátlépőkkel szemben alkalmazott korábbi eljárásrendben kell keresni. A Genfi Menekültügyi Egyezmény ratifikálása vagy annak hiánya is befolyásolta a helyzet kezelését. A tanulmány továbbá azt is felvázolja, hogy milyen szerepet kaptak az egyedülálló kiskorúak körül kialakult bilaterális és nemzetközi szintű problémakörben a transznacionális szereplők, úgymint a Nemzetközi Vöröskereszt és az Egyesült Nemzetek Szervezete. Végül arról is szó esik, hogy az egyedülálló, kiskorú menekültek milyen narratívában jelentek meg a kádári ellenforradalmi diskurzusban, és milyen külpolitikai és propagandacélokat szolgált ügyük napirenden tartása.

A történet főszereplői: az egyedülálló kiskorú 1956-os menekültek

Ma már nem lehetséges pontosan meghatározni az 1956–1957-ben szülői felügyelet nélkül külföldre távozó, 18 évnél fiatalabb magyarok számát, ahogy a 18 évnél idősebb menekültekét sem. A jugoszláv és az osztrák államhatárt átlépők száma minden bizonnyal magasabb volt, mint a ténylegesen regisztrált menekülteké. Az egyedülálló kiskorúak számát illetően még inkább becslésekre kell támaszkodnunk. A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) felmérésének adatait a fegyveres erők és közbiztonsági ügyek miniszterének 2/1957. számú rendelete² alapján vették fel. A rendelet hivatalos bejelentési kötelezettséget irt elő – 1957. február 20-i határidővel – azon 15 évnél idősebb személyekre vonatkozóan, akik 1956. október 23-a után illegálisan külföldre távoztak, eltűntek vagy meghaltak. A beérkezett adatok alapján a KSH egy szigorúan bizalmas minőségű statisztikai összefoglalót készített *Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai* címmel.³ Ennek

² *Magyar Közlöny*, 1957/19. II. a fegyveres erők és közbiztonsági ügyek miniszterének 2/1957. (II. 10.) számú rendelete a külföldre vagy ismeretlen helyre távozott, eltűnt és meghalt személyek lakáskijelentéséről.

³ A KSH jelentése az 1956-os disszidálásokról. Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai, 1956. október 23.–1957. április 30. Nyomtatásban először a *Regio Kisebbségtudományi Szemlében* jelent meg: 1991/4. 174–211.

adatai szerint 21 196 15 évnél fiatalabb gyermek szülővel hagyta el az országot, míg közel további 10 ezer 15 évi alatti személy szülő nélkül távozott külföldre. A magyar Külügyminisztérium Külföldi Magyarok Önálló Referatúrájának becslése szerint 1956–1957 folyamán megközelítőleg 12–13 ezer kiskorú „szökött” Ausztriába,⁴ közülük 7500 fő a határátlépéskor még a 14. életévét sem töltötte be.⁵ A magyar adatok alapján tehát az 1956-os menekültek közel 15%-a 15 évnél fiatalabb volt, és közülük majdnem minden harmadik szülő nélkül lépte át a határt. A magyar Külügyminisztérium becslése szerint 1958 tavaszán még mintegy 2000 egyedülálló kiskorú tartózkodott Ausztriában,⁶ közülük közel százan még nem töltötték be a 14. életévüket.⁷ Az 1959-es magyar külügyi adatok szerint a szülő nélkül Ausztriába került kiskorúak kicsit több, mint 10%-a (1324 fő)⁸ visszatért Magyarországra. Ez a repatriálási arány gyakorlatilag duplája volt a nagykorú menekültek – 1959-ig 6,5%-os – hazatérési arányának.

Az osztrák Belügyminisztérium adatai alapján 1956. október 28. és 1959. február 1. között 180 461 magyart regisztráltak Ausztriában. 1957. február végén, a nagy továbbutazási hullámot követően került sor az első szövetségi szintű belügyi statisztikai felmérésre, amely szerint még 5273 egyedülálló kiskorú magyar élt még Ausztriában.⁹ A második belügyi statisztikai felmérés szerint 1957. októberben már kevesebb, 3243 ilyen menekültet tartottak nyilván Ausztriában. 1959. január elsején pedig 3104 kiskorú magyar tartózkodott Ausztriában, közülük 434 személy

⁴ Feljegyzés. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XIX-J-1-j-Ausztr.-20/f-24/e/1958. 41. doboz 1958. 04. 24.

⁵ A magyar delegáció tárgyalási taktikája a disszidens fiatalok magyar állampolgárok repatriálása érdekében. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-XII-112-0075/1959. 31. doboz 1958. 04. 24.

⁶ Feljegyzés. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-20/f-24/e/1958. 41. doboz 1958. 04. 24.

⁷ A magyar delegáció tárgyalási taktikája a disszidens fiatalok magyar állampolgárok repatriálása érdekében. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-XII-112-0075/1959. 31. doboz 1958. 04. 24.

⁸ Uo.

⁹ Vorarlberger Landesarchiv (VLA) Vorarlberger Landesregierung (VLR) Abt. Ia Sch. 106 /1961. 1957. 05. Bundesministerium für Inneres. Sozialstatistische Mitteilung I.

élt szülő nélkül valamelyik segélyszervezet által fenntartott osztrák táborban.¹⁰ Összességében megállapítható, hogy 1957. februárig, az első átfogó statisztikai felmérésig az egyedülálló kiskorúak jelentős része már ismét elhagyta Ausztriát.

A jugoszláv–magyar határt átlépő magyarok statisztikai jellemzőiről még kevesebb ismerettel rendelkezünk, mint az Ausztriába került ötvenhatosokról. A regisztrált és a regisztrálatlan menekültek közötti eltérés is feltételezhetően nagyobb volt, mint nyugati szomszédunknál, ami a menekültválság eltérő kezelésével állt összefüggésben. 1956 novemberében a jugoszláv hatóságok a magyar határátlépőket azonnal – regisztrálás nélkül – átadták a magyar határőrségnek. A jugoszláv–magyar határon a határátlépések száma először 1957. elején ugrott meg igazán az osztrák államhatár ismételt lezárása miatt. Az 1957. március 18-i statisztikai felmérés szerint 18 597 magyar menekült Jugoszláviába.¹¹ A magyar külügyi szolgálat adatai szerint 1957. június 5-ig 19 214 magyar lépte át a jugoszláv–magyar határt.¹² A jugoszláv külügyi tájékoztatás szerint 1957. év végén még 1545 kiskorú magyar tartózkodott szülő nélkül a délszláv államban. Ezek alapján az összes Jugoszláviában regisztrált 1956-os menekült legalább 8%-a kiskorú, szülői felügyelettel nem rendelkező személy volt. Feltételezhetjük, hogy ez az arány még magasabb is lehetett. Sajnos ma már nem lehet minden kétséget kizáróan megállapítani annak okát, hogy miért volt az egyedülálló kiskorú magyarok aránya Jugoszláviában több mint kétszerese az osztráknak.

Ha a hivatalos magyar, osztrák és jugoszláv adatokat összevetjük, akkor az is láthatóvá válik, hogy a regisztrált 14 évnél fiatalabb, szülő nélkül hazáját és családját elhagyó kiskorúak száma akár 30-35%-kal is magasabb lehetett, mint ahány ilyen kiskorú adatait Ausztriában és Jugoszláviában ténylegesen rög-

¹⁰ Alleinstehende Kinder und Jugendliche in den Heimen der Hilfsorganisationen. VLA VLR Abt. Ia Sch. 106. 1959. 01. 10.

¹¹ KOVAČEVIĆ Katarina: A menekültkérdés Jugoszláviában. In: RAINER M. János-SOMLAI Katalin (szerk.): *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országában. Az 1956-os Intézet Évkönyve. XIV.* 1956-os Intézet, Budapest, 2007. 138.

¹² A belgrádi Magyar Nagykövetség jelentése – magyar disszidensek helyzete. MNL OL XIX-J-1-j-Jugoszlávia-20/f-001707/1/1957 26. doboz. 1957. 07. 04.

zítették. Kezdetben ugyanis egyik országban sem kezelték önálló kategóriaként az egyedülálló kiskorúak csoportját, így a 14–18 évesek is viszonylag könnyen távozhattak egy harmadik befogadó ország irányába. Továbbá az egyedülálló, kiskorú menekülteknél még fokozottabban volt jellemző az, hogy tudatosan vagy akár véletlenszerűen, de kimaradtak a határátlépést követő hivatalos adatrögzítésből. Ők elsősorban a határ közeli településekről érkeztek, és gyakran az osztrák és jugoszláv hivatalos szervek tudta nélkül rövidesen vissza is tértek Magyarországra.

A korábbi eljárásrend és a Genfi Menekültügyi Egyezmény

A 18 évnél fiatalabb menekültekkel kapcsolatos osztrák és jugoszláv hatósági eljárást több tényező is befolyásolta. Egyrészt jelentőséggel bírt a magyar forradalom kitörése előtti államközi viszony. Másodsorban meghatározó volt az illegális határátlépőkkel és kiskorúakkal kapcsolatos korábban alkalmazott eljárásrend. Harmadrészt jelentősége volt annak is, hogy sor került-e a Genfi Menekültügyi Egyezmény¹³ aláírására és ratifikálására, hiszen ez a nemzetközi szerződés minden politikai menekültnek – kortól függetlenül – azonos jogokat és kedvezményeket biztosított.

A történeti kontextus jobb megértése végett érdemes először az érintett országok forradalom előtti diplomáciai kapcsolatait áttekinteni. A szovjet elvárásnak megfelelően a jugoszláv–magyar viszony az 1940-es évek végére, az osztrák–magyar kapcsolatok az 1950-es évek elejére abszolút mélypontra süllyedtek. 1954-től Nagy Imre kormánya – ismét csak Moszkva ösztönzésére – lépéseket tett a nyugati és déli szomszédokkal való kapcsolatok normalizálása érdekében. A tartózkodó, de mégis pozitív, bécsi és belgrádi fogadókészséget jelző válasz lassú enyhülést eredményezett az államközi kapcsolatokban.

¹³ A Genfi Egyezmény és az 1956-os magyar menekültek összefüggéseiről bővebben lásd KECSKÉS D. Gusztáv: Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága és az 1956-os magyar menekültek nemzetközi jogvédelme. Állam- és Jogtudomány, 2021/2. 55–83. <https://doi.org/10.51783/ajt.2021.2.03>

Az 1955-ös Osztrák Államszerződés, a teljes osztrák állami szuverenitás helyreállása és az örökös semlegesség 1955. októberi rögzítése hozzájárult az államközi feszültség csökkentéséhez. Az enyhülés megnyilvánulásaként kölcsönösen követségi rangra emelték a bécsi és budapesti külképviseleteket, megkezdődtek a kereskedelmi tárgyalások, és az elsősorban magyar oldalról kiprovokált határincidensek is ritkulni kezdtek.¹⁴ 1956 márciusában a *Vasmegye* című megyei napilap Hegedüs András miniszterelnök szavait idézve már baráti országgént jellemezte Ausztriát.¹⁵

A javuló államközi kapcsolatok további, a határ menti lakosság számára is érzékelhető jele volt,¹⁶ hogy 1956 tavaszán megkezdtek az osztrák–magyar határszakaszon a technikai határzár megszüntetését, lebontották a drótkerítést és felszedték a taposóaknákat. Mindez azonban magával hozta az illegális határátlépők számának emelkedését is, amint erről a *Vasmegye* 1956. júliusban már hírt is adott.¹⁷ 1956 augusztusában Hegedüs András miniszterelnök Sopronban tartott beszédében kijelentette, hogy a műszaki zár felszedésének folyamata 1956 őszén lezárul.¹⁸ Az eredeti tervek szerint a technikai határzár helyét rejtett technikai megfigyelő rendszernek kellett volna átvennie,¹⁹ ennek kiépítése azonban 1956. őszig még nem valósult meg. Ez a kvázi nyitott államhatár tette lehetővé, hogy 1956 fordulóján közel 180 ezer ember a nyugati határon keresztül hagyja el Magyarországot. Ausztria és Magyarország kapcsolata 1956–1957 fordulóján

¹⁴ Michael GEHLER–Ibolya MURBER: *Von der Volksrepublik zum Volksaufstand in Ungarn 1949–1957: Quellenedition zur Krisengeschichte einer kommunistischen Diktatur aus Sicht der Ballhausplatz-Diplomatie*. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 62. Österreichisches Staatsarchiv, Wien, 2022. 35–38.

¹⁵ Elsősorban a gazdasági kérdések megoldásától függ az előttünk álló legfontosabb feladatok végrehajtása. Hegedüs András elvtárs beszéde Csornán. *Vasmegye*, 1956. március 27. 1.

¹⁶ Tettekben váltjuk valóra a XX. kongresszus útmutatásait. *Vasmegye*, 1956. május 19. 4.

¹⁷ Növekszik a nemzetek közötti bizalom. *Vasmegye*, 1956. július 31. 4.

¹⁸ Az osztrák sajtó nagy figyelmet szentel Hegedüs András elvtárs soproni beszédének. *Vasmegye*, 1956. augusztus 14. 4.

¹⁹ GECSÉNYI Lajos: *Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez, 1945–1956*. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2007. 36.

azonban ismét mélypontra süllyedt, ami elsősorban nem az Ausztriára nagy súllyal nehezedő, tömeges magyar határátlépésnek volt köszönhető. A két ország kapcsolata a kádári rendteremtéshez, ellenforradalmi propagandához kapcsolódó, Ausztriával és diplomáciai képviselőivel szembeni vádak és negatív kritikák miatt vált ismét fagyossá.

A jugoszláv–magyar államközi kapcsolatok is az osztrákhoz hasonló ívet írtak le. Az 1948-as szovjet–jugoszláv szakítás egy Budapest és Belgrád közötti mini hidegháborúba torkollott. Azonban Sztálin halála és a hrucsovi desztalinizáció megnyitotta az utat Moszkva, illetve Budapest közeledése előtt is. Ennek volt kézzelfogható jele az évek óta tartó feszült helyzet normalizálódása a déli államhatáron. 1953-ban egyezményt írtak alá a határincidensek rendezéséről, 1954-ben felújították a határjeleket is. Az 1956. márciusi 3185/1956. számú minisztertanácsi rendelet felszámolta a jugoszláv határ mentén húzódó 15 kilométeres határövezetet, illetve a nyár folyamán a műszaki határzárakat is lebontották. Továbbá feloldották a határsávra vonatkozó korlátozásokat, és a kitelepített személyek is visszatérhettek otthonaikba.²⁰ Ezek az intézkedések a nyugati államhatárhoz hasonlatos zöldhatárt eredményeztek, ami lehetővé tette, hogy 1957 elején közel 20 ezer magyar távozzon Jugoszlávia irányába. 1957-től azonban nemcsak az osztrák–magyar, hanem a jugoszláv–magyar viszonyt is ismételten a hűvös távolságtartás jellemezte. A déli szomszédunkkal megromlott viszonyt szintén nem a menekültek kérdése befolyásolta elsődlegesen, hanem a Jugoszláviával szemben is megfogalmazott kádári vádak terhelték meg. További feszültségforrást jelentett még a két ország kapcsolatában Nagy Imre sorsa, aki november 4-én a jugoszláv nagykövetségre menekült, ahonnan diplomáciai egyezségeket követően Romániába deportálták. Nagy és társainak 1958-as kivégzése nemcsak a nyugati sajtóban, Ausztriát is beleértve, hanem a jugoszláv újságokban is nagy visszhangot váltott ki.

²⁰ Kiss József–Ripp Zoltán–Vida István: *Iratok a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéhez. Magyar–jugoszláv kapcsolatok 1956*. MTA Jelenkorkutató Bizottság, Budapest, 1995. 12–15.

Az 1956 előtti illegális határátlépőkkel szemben alkalmazott osztrák és jugoszláv hatósági eljárásrendben ugyanakkor számos különbség is megfigyelhető. A magyar forradalom előtti esztendőben az osztrák eljárásrend változásokon ment keresztül. Egyfelől az Osztrák Államszerződés 1955. május 15-ei aláírásával befejeződött Ausztria tíz esztendeig tartó négyhatalmi megszállása. Ezzel együtt véget ért az osztrák–magyar határ burgenlandi oldalának szovjet megszállása is. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a szovjet megszálló hatóság már nem kényszeríthette arra az osztrák határrendészetet, hogy kényszerrepatriálják az illegális határátlépőket, ahogy az 1955 előtt bevett gyakorlatnak számított.

A kiskorú illegális határátlépők esetében azonban más volt a szokásos eljárásrend. 1955. szeptember 22-én a bécsi magyar követség jegyzékben kérvényezte 16, szülő nélkül Ausztriába „szökött” kiskorú kiadatását. A magyar kérésnek az osztrák hatóság eleget tett. 1956. február 9-én az osztrák Külügyminisztérium azt javasolta, hogy a jövőben kölcsönösen adják ki egymásnak a 14 évnél fiatalabb határátlépőket. A magyar fél azonban 1956. augusztusban kérte a korhatár 18 évre történő emelését,²¹ ami azonban a megállapodás elhúzódását eredményezte. Ennek következtében az 1956. őszi események előtt már nem került sor a 18 évnél fiatalabb határátlépők automatikus repatriálását rögzítő kölcsönös megállapodás aláírására.

Az osztrák parlament 1954. november 1-jén ratifikálta a Genfi Menekültügyi Egyezményt, amely 1955-ben életbe is lépett. A nemzetközi egyezmény egyik legfontosabb vívmánya a non refoulement-elv volt. Ez azt jelentette, hogy a menekültet csak saját kérésére lehet visszaküldeni a hazájába, akarata ellenére nem. Amint arról már szó volt, a forradalmat megelőző évben az osztrák–magyar határon a korábbiakhoz képest jelentősen megnőtt az illegális határátlépők száma, több mint 2000 főről lehetett szó.²² A Genfi Menekültügyi Egyezmény alapján, ha egy illegális határátlépő személy hitelt érdemlően bizonyítani tudta

²¹ Magyar–osztrák tárgyalások. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-XII-112-0075/1959. 31. doboz 1959. 05. 27.

²² A Határőrség jelentése. MNL OL XIX-B-10 IV/8-10-1956-186 02704.

politikai üldözöttségét, akkor jogosulttá vált a politikai menedékjogra.²³ A szabályozás szerint a menekültstátusz megállapításához az egyéni üldözöttség bizonyítására volt szükség. Ha ez nem volt eredményes, akkor csupán „gazdasági menekültként” tekintettek rá. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy az illegális határátlépővel szemben az osztrák rendfenntartó erők, többnyire a határvidéken szolgálatot teljesítő csendőrség, eljárást indított, s a határátlépőtől megvonták az Ausztriában tartózkodás jogát, azaz visszaküldték hazájába.

A Genfi Menekültügyi Egyezmény ratifikálása tehát nem jelentette azt, hogy ha az illegális határátlépő egy kommunista diktatúrából érkezett, akkor automatikusan igényt tarthatott a politikai menekültstátuszra. Az 1950-es években jelentősen megnőtt a Jugoszláviából érkező illegális menedékkérők száma nyugati szomszédunknál. Őket az osztrák hatóságok „gazdasági menekültként” (Wirtschaftsflüchtlinge) kezelték, még ha akkoriban nem is létezett ilyen nemzetközi jogilag szabályozott kategória. A Magyarországról és Jugoszláviából érkezett gazdasági menekültek esetében az osztrák hatóságok legalább háromféle protokollt alkalmazhattak. Egyrészt engedélyezhették számukra, hogy továbbutazzanak egy harmadik országba. Másrészt a stájer és karintiai hatóságok átadhatták őket a jugoszláv, a burgenlandi hatóságok pedig a magyar határrendészetnek. Harmadrészt – abban az esetben, ha az illegális határátlépőnek megtorló intézkedéstől kellett tartania hazájában – az osztrák hatóságok lehetőséget biztosíthattak a kiutasítással szembeni fellebbezésre.²⁴

1956. késő őszen a tömeges magyar határátlépések kérdését már nem lehetett ezzel a korábbi vegyes és gyakran következtelen eljárásrenddel megnyugtatóan kezelni. A nagy számban érkező magyaroknál már technikailag nem volt kivitelezhető az egyéni elbírálás, ezért az osztrák hatóságok – az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságával egyetértésben – a csoportként való elfogadás

²³ Zur Normalisierung der österreichisch-ungarischen Beziehungen. Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Archiv der Republik (AdR) Bundeskanzleramt Auswärtige Angelegenheiten (BKA/AA) II-pol, Ungarn 3, Zl. 21-Pol/1956. 1956. 01. 21.

²⁴ Uo.

mellett döntöttek. Ennek köszönhetően a magyarok az 1956. október 28-át, a hivatalos regisztrációt követően egyszerűsített menekültügyi eljárásban vettek részt; a politikai menedékjogra való jogosultságukat a csoporthoz tartozásuk biztosította.

A jugoszláv eljárásrend némileg eltért az osztráktól. 1956 előtt is előfordult, hogy magyar katonák vagy civil személyek menedéket kértek – és kaptak is – a délszláv kommunista diktatúrában. 1956–1957 fordulóján elsősorban a menedéket kérők magas száma jelentette az újdonságot, számuk 1957 kora tavaszán csaknem meghúszszorozódott.²⁵ Jugoszlávia 1951. július 28-án ugyan aláírta a Genfi Menekültügyi Egyezményt, azonban csak 1959. december 15-én ratifikálta azt. Ebből kifolyólag ez a nemzetközi szerződés nem kötelezte a belgrádi vezetést a politikai menedékjog és az azzal járó kedvezmények megadására. A forradalom napjaiban a nyugati és a déli határon keresztül elsősorban a kommunista diktatúra kiszolgálói hagyták el az országot.²⁶ A Jugoszláviában regisztrált 45 fő a nagykanizsai határőr parancsnokság, a szegedi ÁVH tisztjei, illetve a nagykanizsai és letenyei pártbizottságok titkárai, továbbá családtagjai közül került ki. Őket a jugoszláv hatóságok „testvéri fogadtatással”, megértéssel és „erkölcsi támogatással” kezelték. Ezek a magyarok nem folyamodtak menekültstátuszért, a forradalom leverését követően hazatértek.²⁷ A forradalom idején Ausztriába menekült közel 120 kommunista pártfunkcionárius és az államvédelem kötelékében dolgozók története ettől eltérően alakult. Ők menedékjogért folyamodtak Ausztriában, és azt a Genfi Menekültügyi Egyezménynek köszönhetően családjukkal együtt meg is kapták,²⁸ bár közülük is többen visszatértek Magyarországra.

²⁵ MURBER Ibolya: Az 1956-os magyar menekültek Jugoszláviában. *Limes*, 2006/3. 73.

²⁶ KOVÁCS Attila: „Hová megyünk, bajtársak?” – „világnak!” *Szlovénia és az '56-os magyar menekültek. „Kam gremo prijatelji? V svet!” Slovenioja in madžarski begunci v letih 1956 in 1957.* Inštitut za narodnostra vprašanja, Ljubljana-Lendva, 2016. 23.

²⁷ A JSZK állásfoglalása a magyarországi disszidensek kérdésében. MNL OL XIX-J-1-j-Jug.-4/j. sz. n., é. n. 1956 11. doboz.

²⁸ Eduard STANEK: *Verfolgt, Verjagdt, Vertrieben. Flüchtlinge in Österreich 1945–1984.* Europaverlag, Wien, 1985. 60.

A forradalom leverése után megváltozott a helyzet, már nem a kommunista diktatúra kiszolgálói hagyták el az országot, hanem éppen fordítva. Ebben az összefüggésben azonban fontos szem előtt tartani, hogy Jugoszlávia is kommunista diktatúra volt. Belgrád számára a kommunista Magyarországról menekülők nemcsak anyagi terhet, hanem jelentős ideológiai veszélyt is jelentettek. A Genfi Menekültügyi Egyezmény ratifikálásának hiánya a gyakorlatban azt jelentette, hogy a jugoszláv–magyar határt átlépők nem kapták meg a nemzetközi egyezmény által garantált politikai menedékjogot. Emiatt a jugoszláv hatóságok 1956. november folyamán közel 1200 magyart azonnal kényszerrepatriáltak.²⁹

A korabeli nemzetközi sajtó sokat és intenzíven foglalkozott a jugoszláv hatóságok magyar határátlépőkkel szembeni elutasító és az osztrák hatóságok befogadó és pozitív eljárásával. Így 1956–1957 fordulóján Belgrád már kényes helyzetben találta magát. Tito olvasatában a magyar kommunista diktatúrával szembeni lázadás után megindult menedékkérők tömege politikai veszélyforrást jelentett. Miközben a magyarok nemcsak politikai-ideológiai szempontból tűntek nemkívánatosnak a délszláv diktatúra számára, hanem egyre nagyobb pénzügyi megterhelést is jelentettek. A genfi egyezmény ratifikálása híján Belgrád politikai akarata alakította a magyar menedékkérőkkel szembeni eljárást. Belgrád segítséget – a menekültek átvételét, illetve pénzügyi támogatást – csak a Nyugattól remélhetett, miközben Tito ódzkodott a túlzott nyugati függőségtől és beavatkozástól is. Kormányzati utasításra a jugoszláv határőrség 1956 decemberétől már felhagyott a kényszerrepatriálás gyakorlatával. Amikor 1957 első hónapjaiban az osztrák határ 1957. eleji lezárása miatt hirtelen csaknem meghűszszorozódott a menedékjogért folyomódó magyarok száma, akkor Belgrád számára már csak az előremenekülés maradt. A jugoszláv kormány a nemzetközi segítség fejében megadta – mint Ausztria, életkortól függetlenül – a de facto menedékjogot a Magyarországról érkezőknek. Nemcsak a

²⁹ Problem mađarskih izbeglica [A magyar menekültek kérdése]. Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Srbije (DA MSPS), Political archives (PA), str. pov., 1958, F-149, UN-594, br. 3719.

menedékkérők száma és az ezzel járó költségek emelkedése okozta a belgrádi pálfordulást, hanem a nemzetközi, főként amerikai nyomás és az országkép nemzetközi megítélése is fontos tényezőnek bizonyult. A jugoszláv külügyi szolgálat arról tájékoztatta a belgrádi vezetést, hogy Ausztria befogadó és humanitárius attitűdje mennyire pozitív visszhangot váltott ki a nemzetközi sajtóban és közvéleményben, s követendő példaként írta le azt. Belgrád a délszláv kommunista diktatúra nemzetközi megítélésének javítását szem előtt tartva egészen 1957. augusztusig biztosította a menedékjogot a Magyarországról érkezőknek. Így a jugoszláv hatóságok de facto alkalmazták a genfi egyezmény non refoulement-elvét, a menedékkérőket nem küldték akaratuk ellenére vissza hazájukba. A politikai-ideológiai veszélyforrás csökkentése érdekében pedig a jugoszláv hatóságok mindent megtettek annak érdekében, hogy a táborkban elhelyezett magyar menekültek és a lakosság között minden kapcsolatot, érintkezési felületet minimálisra csökkentsenek.

Az egyedülálló kiskorúak elhelyezése, repatriálása

A menekültügyi egyezménynek megfelelően Ausztria már 1956. novembertől, Jugoszlávia pedig 1957. januártól biztosította a magyar határátlépők számára az új haza kiválasztásának szabadságát. Ennek megfelelően mindkét állam – a pénzügyi és humanitárius terhek csökkentése érdekében – hathatósan támogatta a magyarok mihamarabbi továbbutazását egy harmadik ország irányába. Ezt az általános eljárást azonban csak részben alkalmazták az egyedülálló kiskorúak esetében, hiszen az ő repatriálásukat a magyar fél nyomtatékosan szorgalmazta.

Ausztriában az egyedülálló kiskorú magyarok automatikusan megkapták a politikai menedékjogot. Ennek megfelelően nemcsak az egyedülálló, családjuk nélkül Ausztriába érkezett 14–18 év közötti fiatalokra, hanem a 14 évnél fiatalabbakra is vonatkozott a non refoulement elv, azaz akaratuk ellenére őket sem lehetett visszaadni a magyar hatóságoknak. Az osztrák fél mindvégig a Genfi Menekültügyi Egyezményből fakadó nemzet-

közi jogi kötelezettségére hivatkozott, amikor a magyar fél az egyedülálló kiskorúak Magyarországra történő visszaszállítását követelte. Alapesetben, ha az egyedülálló kiskorú hazatérését az érintett gyermek és a szülők egyaránt kérelmezték, akkor az osztrák gyámügyi hatóság beleegyezésével engedélyezték azt, és átadták őket a magyar hatóságoknak.³⁰ Ha ez a szülő-gyermek közötti egyetértés nem állt fenn, akkor az osztrák fél az időhúzásra játszott, hogy minél több érintett személy betöltse a 18. életévét. Hiszen a nagykorúság elérésével az érintettek önállóan dönthettek arról, hogy vissza kívánnak-e térni Magyarországra, vagy Ausztriában maradnak, illetve egy harmadik országban szeretnének-e letelepedni. 1957. januártól már Jugoszlávia sem kényszerrepatriálta a kiskorú, egyedülálló menekülteket. Az osztrák eljáráshoz hasonlóan mindkét szülőnek együttesen kellett gyermekük hazatérését kezdeményezni, és szintén szükség volt a Jugoszláviában tartózkodó kiskorú beleegyezésére is.

Általánosságban azt mondhatjuk, hogy az egyedülálló kiskorúakkal kapcsolatos osztrák stratégia elsősorban az ellenőrzött továbbvándorlásra és a repatriálási döntés kitolására épült. Jugoszlávia ezzel szemben nagyobb együttműködési hajlandóságot mutatott a Magyarországra visszatérés támogatásában, azonban nem gördített akadályt a harmadik országba történő továbbutazás elé sem.

A kádári külpolitika számára fontos volt, hogy nemzetközi fórumokon is napirenden tartsa a 18 évnél fiatalabb magyar menekültek repatriálásának ügyét. Ez az ország- és rendszerpropaganda egyik fontos eleme volt. Budapest azt kívánta láttatni, hogy az eltévelyedett fiatalok mégis visszatértek szülőhazájukba, ahol jobbak az életfeltételek, mint a határon túl, akár Ausztriában, akár Jugoszláviában. Továbbá a kiskorúak repatriálása az ENSZ magyar kérdésének ellensúlyozását is szolgálta. Hiszen ebben az összefüggésben Magyarországot, a magyar kiskorúakat lehetett áldozatként bemutatni, míg negatív színben az osztrák és jugoszláv hatóságok tűntek fel, amelyek a „Nyugat”

³⁰ Zur Normalisierung der österreichisch-ungarischen Beziehungen. ÖStA AdR ÖStA, AdR, BKA/AA, II-pol, Ungarn 3, Zl. 21-Pol/1956. 1956. 01. 21.

érdekeit szem előtt tartva nehezítették, akadályozták a magyar állampolgárok hazatérését.

Ausztria és Magyarország között a 18 évnél fiatalabb, egyedülálló menekültek ügyében három évig tartott a diplomáciai huzavona: 1956. november 28-án, a bécsi magyar követség jegyzékével vette kezdetét és 1960 tavaszáig elhúzódott. Akkorra már a magyar fél is lezártnak tekintette a kérdést, hiszen az érintettek nagykorúvá váltak, a tárgyalások folytatása értelmét veszítette.³¹ Nyugati szomszédunknak, mint tranzitországnak elsődleges érdeke volt a magyar menekültek számának mihamarabbi csökkentése. Bécsnek alapvetően mindegy volt, hogy a menekültek egy harmadik ország vagy Magyarország irányába távoznak. A hangsúly a nemzetközi kötelezettségek – az örökös semlegesség és a Genfi Menekültügyi Egyezmény – betartásán és a menekültek okozta anyagi terhek csökkentésén volt. 1957 elejéig a nemzetközi együttműködéseknek köszönhetően a magyarok 70%-a már tovább is utazott más országba,³² és számuk az év őszéig tovább csökkent. 1956. december 19-én a budapesti osztrák követség jegyzékben közölte a magyar Külügyminisztériummal, hogy „Ausztriában minden menekült elhatározási szabadságát tiszteletben tartják”, így az osztrák törvények alapján csak 14 éves korig van lehetőség a hazatelepítésre abban az esetben, ha mindkét szülő és az érintett gyermek egyaránt kérvényezi azt.³³ A magyar Külügyminisztérium ezt az osztrák gyakorlatot erősen sérelmezte, amikor úgy fogalmazott, hogy „1957. első kilenc hónapjában a világ minden tájára széthurcolták Ausztriából ezeket a gyerekeket – Ausztráliától Kanadáig mindenütt megtalálhatók”.³⁴

1957 tavaszán, az első nagy továbbutazási hullám lecsengése és a belügyi statisztikai felmérést követően az egyedülálló kiskorúakat Ausztriában – ahogy Jugoszláviában is – a többi mene-

³¹ Kiskorú menekültek. MNL OL XIX-112-00272/60 31. doboz. 1960. 04. 28.

³² MURBER Ibolya: Az 1956-os magyarok Ausztriában: menekültlét és integráció. *Múltunk*, 2016/3. 145.

³³ Magyar-osztrák tárgyalások. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-XII-112-0075/1959. 31. doboz 1959. 05. 27.

³⁴ Feljegyzés. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-20/f-24/e/1958. 41. doboz 1958. 04. 24.

kültől elkülönített szállásokon helyezték el. Ausztriában ezeket az otthonokat egyes országok vöröskereszt társaságai, illetve egyéb segélyszervezetek finanszírozták. Jugoszláviában csak egyetlen gyerektábor állítottak fel, amely a Belügyminisztérium felügyelete alá tartozott, és a Jugoszláv Vöröskereszt működtette. A korabeli dokumentumok tanúsága alapján ez a gyakorlat mindkét országban lehetővé tette a megfelelő oktatási körülmények biztosítását.

Bécs és Budapest éveken keresztül számos érvet sorakoztatott fel az érintett kiskorúak hazatérése mellett és annak elutasítása ellen. A magyar fél szerint a 18 évesnél fiatalabbakra nem alkalmazható a genfi egyezmény, így ők nem is kaphatnak politikai menedékjogot, míg az osztrákok értelmezése alapján a nemzetközi egyezmény érvényessége a 14–18 évesekre is kiterjed, ezért velük szemben megszűnt a magyar joghatóság. Így Bécs a 14–18 éves kiskorúak számára az osztrák joghatóság alapján biztosította a menedékjoggal járó kedvezményeket, többek között az új haza kiválasztásának szabadságát is, míg Magyarország a család egységére hivatkozva indítványozta a 18 évnél fiatalabb egyedülálló személyek hazatérését. Ausztria ezzel szemben felvetette annak lehetőségét, hogy a család egységét Ausztria területén állítsák helyre, és a Magyarországon maradt szülők költözzenek gyermekeikhez. Budapest ezt a családegyesítési megoldást néhány esettől eltekintve hasonló fordulatokkal és narratívákkal elutasította. A magyar álláspont nem támogatta tömegesen azt a fajta családegyesítést sem, amikor a szülő gyermekeit hátrahagyva távozott Magyarországról, és utólag kérvényezte azok kivándorlását.³⁵ A magyar ellenvetés szerint „a disszidált szülők elhagyták gyermekeiket, nem törődtek velük”,³⁶ ezért nem is érdemlik meg gyermekeiket.

³⁵ A családegyesítésről bővebben KECSKÉS D. GUSZTÁV: *Humanitárius akció globális méretekben. A Nemzetközi Vöröskereszt és az 1956-os magyar menekültek*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2020. 463–490.

³⁶ A magyar delegáció tárgyalási taktikája a disszidens fiatalok magyar állampolgárok repatriálása érdekében. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-XII-112-0075/1959. 31. doboz 1958. 04. 24.

Az 1956–1959 közötti osztrák gyakorlat alapján a 14–18 éves egyedülálló kiskorúak a szülői „hazahívó” levelek ellenére maguk dönthettek arról, hogy a jövőben hol szeretnének élni. A 14 év-nél fiatalabbak esetében az időhúzással arra törekedtek, hogy a 11–12 évesek is betöltsék 14. életévüket, és beleszólásuk lehessen a jövőjükbe. Mint arról már szó volt, ha azonban mindkét szülő részéről hitelt érdemlő kérvény érkezett, és a kiskorú is beleegyezett, akkor az osztrák gyámhatóság engedélyezte a hazatérést.

Az Ausztriába került egyedülálló 18 évnél fiatalabbak repatriálását a magyar külügyi szolgálat és a Magyar Vöröskereszt készítette elő. Az osztrák–magyar megállapodás szerint a Magyarországon maradt szülők írásban kérvényezhették gyermekük repatriálását. 1957 nyarán a Magyar Nők Országos Tanácsa (MNOT) és a Magyar Vöröskereszt kezdeményezésére szülői küldöttséget állítottak fel. A tervek szerint Kovács Judit, a *Nők Lapja* – az MNOT hetilapjának – szerkesztője is elkísérte volna őket útjukra. A bécsi magyar követség ugyan megtette a szükséges előkészületeket, azonban a szülői delegáció nem kapott ausztriai vízumot.³⁷ Az osztrák elutasítást újabb – eredménytelen – jegyzékváltások követték. Ausztria csupán a gyermekét hazavinni szándékozó szülők egyéni beutazását engedélyezte, ezt azonban a Magyar Külügyminisztérium nem finanszírozta.³⁸ A magyar fél előszeretettel hivatkozott arra, hogy a gyermekeik miatt aggódó szülők nem rendelkeznek elegendő anyagi eszközzel ahhoz, hogy a hirtelen jött külföldi utazások magas költségeit fedezzék. A magyar érvek szerint a szülők az osztrák hatóságok titkolózása miatt nem rendelkeznek pontos információkkal gyermekeik hollétéről, így Ausztriába érkezve csak tűt keresnének a szénakazalban.

A bécsi követség beszámolóí szerint az egyedülálló fiatalok gyakran kaptak szüleiktől „hazahívó” levelet. Ausztriában élő egykori ötvenhatos menekültek gyakran meséltek arról a tanulmány szerzőjének, hogy emlékeik szerint az innsbrucki magyar

³⁷ Ausztriába menő küldöttség. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-30/d-31/X/1957. 1957. 08. 05.

³⁸ Gyermekeikért kiutazó szülők anyagi támogatása. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-30/d-31/X/799/1957. 46. doboz 1957. 11. 09.

gimnáziumban több diák is kapott ilyen „hazahívó” levelet a szüleitől. Az osztrák fél gyakran hivatkozott arra, hogy a magyar hatóságok által igazolt szülői akaratnyilvánítás mögött a kényszerítés ténye feltételezhető.³⁹ A magyar Külügyminisztérium belső feljegyzése alapján az Ungarischer Flüchtlingshilfsdienst – egy, az 1956-os magyarokat segélyező osztrák segélyszervezet – tudomása szerint 1957 őszén az Ausztriában tartózkodó egyedülálló kiskorúak között voltak olyanok, akik „szülői beleegyező nyilatkozattal” rendelkeztek arról, hogy „Ausztriában maradhatnak és tanulhatnak”. A magyar fél értelmezése szerint azonban „lehetséges, hogy rábeszélésre jó néhány gyerek kicsikart szüleitől olyan levelet, amiben valamilyen formában benne van a beleegyezés, ezt azonban semmi esetre sem fogadhatjuk el hivatalos okmánynak”.⁴⁰

1958. áprilisban, amikor a Jugoszláviába került menekültek repatriálását államközi és nemzetközi szinten egyaránt lezártan tekintették, az osztrák–magyar jegyzékváltás még javában tartott. A magyar fél a 16. életévüket még be nem töltött, egyedülálló fiatalok visszaadását szorgalmazta. Az osztrák érvelés szerint az 1956 ősze előtti gyakorlatot kellene alkalmazni, így a kiadatás csak a 14 év alattiakra vonatkozzon. A magyar fél ragaszkodott egy olyan névsor összeállításához is, amelyben az összes érintett személy adatai, tartózkodási helye és az esetleges továbbvándorlásra vonatkozó adata is szerepelt volna. Ausztria ilyen teljes névsort nem adott át Magyarországnak, csak annak töredékes változatát. A tárgyalások 1958 tavaszán eredménytelenül zárultak, nem jött létre szerződés a két ország között.

A 18 év alattiak ügye büntetőjogi szempontból is említést érdemel. A magyar jogban a büntethetőség alsó korhatára 14 év volt. Ha tehát az osztrák vagy jugoszláv hatóságok a kiskorú, szülő nélkül érkezett fiatalokat automatikusan visszaküldték volna az államhatáron, ahogy azt a magyar fél elvárta, és a korábbi évek gyakorlatára is jellemző volt, akkor a 14–18 éveseket büntetőeljá-

³⁹ Alleinstehende Kinder und Jugendliche in den Heimen der Hilfsorganisationen. VLA VLR Abt Ia Sch. 106. 1959. 01. 10.

⁴⁰ Feljegyzés. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-20/f-24/e/1958. 41. doboz 1958. 04. 24.

rás veszélyének is kitétek volna. Az osztrák hatóságok a magyar jogrend szerinti büntetethőségre hivatkozva éltek az időhúzás eszközével. Így a több mint három esztendeig tartó aktatologatással elérték, hogy szinte minden 14 évnél idősebb, egyedülálló menekült elérte a nagykorúságot, és saját maga dönthetett a repatriálásról vagy annak elutasításáról, mérlegelve az eljárás alá vonás lehetőségét.

1959 tavaszán a javuló államközi, elsősorban kereskedelmi jellegű kapcsolatokban bízva, ismét tárgyalások kezdődtek az egyedülálló fiatalok repatriálásáról. A magyar fél indítványozta, hogy az érintett fiatalok között, a Magyar Vöröskereszt bevonásával, intenzívebb repatriálási propagandát folytathasson. A magyar érvelés továbbra is érvénytelennek tekintette a 18 év alattiakra nézve a Genfi Menekültügyi Egyezményt. Budapest értelmezésében a kiskorú személyek a magyar joghatóság alá tartoztak, és a magyar családjog alapján elsősorban a szülő dönthet a gyermek tartózkodási helyéről annak nagykorúságáig. Az osztrák hatóságok Jugoszláviával ellentétben nem engedélyezték, hogy az egyedülálló kiskorúak személyesen találkozhassanak Magyarországon maradt szüleikkel a határ közelében.⁴¹ A többfordulós osztrák–magyar tárgyalássorozat eredményeként mégis sikerült 1959. május 27-én egy kétoldalú, kompromisszumos megállapodást tető alá hozni, amelyben a magyar fél elvárásainak csupán a minimuma teljesült. Ennek értelmében az osztrák hatóságok a 14 évnél fiatalabb egyedülálló személyekről (összesen 11 főről) névsort⁴² adtak át, és ígéretet tettek arra, ha a szülők kérvényezik, akkor engedélyezik azok hazatérését. Továbbá Bécs beleegyezett a magyar fél „valamiféle tevékenységébe” az érintett kiskorúak között, azonban egy állandó osztrák megfigyelő jelenlétét is előírta.⁴³

⁴¹ A magyar delegáció tárgyalási taktikája a disszidens fiatalkorú magyar állampolgárok repatriálása érdekében. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-XII-112-0075/1959. 31. doboz 1958. 04. 24.

⁴² Magyar–osztrák tárgyalások. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-XII-112-0075/1959. 31. doboz 1959. 05. 27.

⁴³ Feljegyzés. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-XII-112-0075/1959. 31. doboz 1959. 06. 02.

Az osztrákhhoz hasonlóan a jugoszláv hatóságok is önálló kérdéskörként kezelték a közel másfélezer egyedülálló kiskorú magyar sorsát. 1957 tavaszán a különböző táborokban szétszórva tartózkodó egyedülálló kiskorúakat a vajdasági belvárosi táborban helyezték el. A tábor a jugoszláv Belügyminisztérium felügyelete alatt állt és a Jugoszláv Vöröskereszt működtette. A jugoszláv hatóságok esetükben elsősorban a repatriálást szorgalmazta. Ennek előkészítését kezdetben az osztrák gyakorlattal és a nagykorú menekültekkel ellentétben nem a diplomáciai szolgálat végezte, hanem a két ország vöröskeresztes társaságai intézték. A Jugoszláv Vöröskereszt felvette a kapcsolatot a Magyar Vöröskereszttel, és egy névjegyzéket adott át az érintett kiskorúakról.⁴⁴ A Magyar Vöröskereszt értesítette a szülőket, akik írásban, szintén a Magyar Vöröskereszten keresztül kérvényezhették gyermekük hazatérését. A 14. életévüket még be nem töltött kiskorúak hazatelepítése a Magyarországon maradt szülők írásbeli kérése alapján különösebb bürokratikus nehézségek nélkül valósult meg. A 14–18 év közötti kiskorúak esetében, az osztrák gyakorlathoz hasonlóan, a jugoszláv hatóságok szintén ragaszkodtak a szülői kérelem mellett az érintett kiskorú beleegyezéséhez is.⁴⁵ 1957. januártól érvényesült a de facto alkalmazott Genfi Menekültügyi Egyezmény non refoulement elve, azaz a jugoszláv hatóságok nem kényszerítették repatriálásra az egyedülálló 14 évnél idősebb kiskorúakat sem. Ha a szülők nem értettek egyet azzal, hogy gyermekük nem kíván repatriálni, akkor eljárást indíthattak a jugoszláv bíróságnál gyermekük hazatelepítése érdekében. A Jugoszláv Vöröskereszt két hónapos határidőt adott arra, hogy a szülők írásban kérvényezzék gyermekük hazatérését. Ezt a határidőt a Vöröskereszt néhány alkalommal meghosszabbította. Abban az esetben, ha ilyen szülői kérelem nem érkezett, a jugoszláv gyámhatóság engedélyezte a 14 évnél idősebb kiskorúak továbbvándorlását harmadik országba.⁴⁶

⁴⁴ A hazatelepítési bizottság jelentése. MNL OL XIX-J-1-j-Jug.-20/f. 001/1957. 26. doboz 1957. 03. 09.

⁴⁵ Szóbeli jegyzék. MNL OL XIX-J-1-j-Jug.-20/f. sz. n. 26. doboz 1957. 04. 11.

⁴⁶ A JSZK állásfoglalása a magyarországi disszidensek kérdésében. MNL OL XIX-J-1-j-Jug.-4/j. sz. n., é. n. 1956 11. doboz.

1957 augusztusában a bela crkvai táborban 465 egyedülálló kiskorú magyar tartózkodott, 320 fiatal pedig már visszatért Magyarországra. A gyermektábort kétszer kereste fel a Barity Miklós, belgrádi magyar követségi tanácsos által vezetett repatriáló bizottság, mindannyiszor egy-egy, az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (UNHCR) által delegált megbízott kíséretében. Ezt a gyerektábort számos külföldi delegáció is meglátogatta a kivándorlás népszerűsítése és előkészítése céljából. Ilyen – magyar oldalról sérelmezett – látogatások eredményeként, 1957. augusztusban, a magyar repatriáló bizottság érkezése előtti napokban, Franciaország vállalta 100, Svájc 11 és az NSZK 16 gyermek átvételét. Barity beszámolója szerint a jugoszláv–magyar határt egyedül átlépő kiskorúak rossz családi körülmények között éltek Magyarországon. Szerinte a szülők jellemzően elváltak vagy szenvedélybetegek voltak, illetve akadt köztük árva gyerek is. „Pl. M. László 15 éves kiskorú, aki 3 éves kishűgával tartózkodik a táborban. Anyjukkal együtt szöktek ki az országból, de az Jugoszláviában meghalt. A fiú elmondása szerint nagyszülei részegesek és nem akar hozzájuk hazatérni.”⁴⁷ A belgrádi követségi tanácsos jelentésében arról is beszámolt, hogy a „gyerekek szinte egész idejüket szórakozással, sportolással töltik. Iskolai oktatásuk teljesen elmarad, mivel az év elején még ideiglenesnek tartották az ott tartózkodást, később pedig nem akarták elkezdni.”⁴⁸

Amikor 1957. szeptemberben a magyar hazatelepítési küldöttség befejezte jugoszláviai munkáját, ismét szót emelt az egyedülálló kiskorúak repatriálásának elősegítése érdekében. Slobodan Šakota, a jugoszláv Belügyminisztérium megbízottja azt hangsúlyozta, hogy az egyedülálló fiatalok számára fenntartott táborban „készségesen engedélyt adnak a jövőben is a hazatelepítési bizottság működéséhez”. Továbbá megállapodás született arról is, hogy a jugoszláv gyámhatósági eljárások eredményéről, azaz az engedélyezett kivándorlásáról egyaránt tájékoztatják a magyar nagykövetséget és a Jugoszláv és Magyar Vöröskereszt Társaság útján a szülőket is. Šakota javasolta, hogy a szülők a

⁴⁷ Hazatelepítési Bizottság jelentése. MNL OL XIX-J-1-j-Jug. 20/f-001707/12. 26. doboz 1957. 09. 16.

⁴⁸ Uo.

kiskorú gyermekükkel a határ közelében találkozhatnak egy UNHCR-megfigyelő jelenlétében. Véleménye szerint ez csak formalitás lenne, „mert a szülő és gyermeke beszélgetésénél senki nem lehetne jelen. Az a gyermek, amelyik a szüleivel folytatott beszélgetés után jelentkezne hazatérésre, nem kerülne vissza a bela crkva-i táborba”.⁴⁹ A magyar fél élt ezzel a lehetőséggel, ami azonban érdemben nem tudta növelni az egyedülálló fiatalok hazatérési kedvét. A belgrádi magyar nagykövetség értesülése szerint 1957. november közepén Jugoszláviában még 69 egyedülálló kiskorú tartózkodott, akik számára a Svéd Vöröskereszt a makarskai tengerparton saját költségen üdülőt állított fel.⁵⁰

Régi-új ellenségképek a kádári konszolidáció szolgálatában: hasonló érvek és vádak

Az ellenforradalmi narratíva az 1956-os forradalom okozta válságállapot konszolidálását szolgálta. Megalkotói egy konstruált valóságot hoztak létre, amelyben fontos elem volt a válsághelyzet okozójának keresése, a bűnbak(ok) megnevezése. Az ellenségek és ellenségképek kijelölése a társadalmi támogatottság növelését és fenntartását szolgálta, a vezetés pedig a megmentő szerepében tetszeleghet. Az ellenforradalmi narratívában ilyen időleges ellenségképként jelentek meg többek között a magyar menekülteket segítő, elsődleges befogadó országok és nemzetközi szervezetek, Ausztria, Jugoszlávia, illetve az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága és a Nemzetközi Vöröskereszt is. A forradalom után Jugoszlávia és Ausztria – ha csak rövid időre is – mint az 1940–1950-es évek fordulóján, ismét külső ellenséggé, a „Nyugat” és a „reakció” kiszolgálóivá váltak. A magyar külügyi kormányzat könnyen alkalmazkodott az új elvárásokhoz, hiszen úgy az osztrák–magyar, mint a jugoszláv–magyar államközi kapcsolatok javulása csupán szűk kétkestendős múltra tekin-

⁴⁹ Kiegészítő jelentés a hazatelepítési bizottság jugoszláviai működéséről. MNL OL XIX-J-1-j-Jug. 20/f sz. n. 26. doboz 1957. 09. 19.

⁵⁰ Látogatás Szlobodán Šakotánál. MNL OL XIX-J-1-j-Jug.-20/f-00120/1957. 1957. 11. 23. 26. doboz.

tett vissza. Bőven rendelkeztek múltbéli tapasztalattal és olyan nyelvi-tartalmi fordulatokkal és narratívákkal, amelyekre építeni lehetett, amelyek a régi-új ellenségek képek konstruálásához szükségesek voltak. A továbbiakban arról lesz szó, hogy ezek az ellenségkép-konstrukciók miként jelentek meg az egyedülálló, kiskorú magyar menekültek problémakörében. Ehhez viszont – mivel a magyar propaganda célkeresztjébe kerültek – előtte röviden át kell tekintenünk a nemzetközi segítség-szervezetek magyar menekültekkel kapcsolatos 1956 vége és 1958 eleje közötti tevékenységét.

Az 1956-os forradalom után családja nélkül Ausztriába és Jugoszláviába került kiskorú magyarok kérdését az érintett országok államközi szinten és nemzetközi szereplők bevonásával igyekeztek nyugvópontra juttatni. Két fontos nemzetközi szervezet – a Nemzetközi Vöröskereszt és az UNHCR – egyrészt közvetített az érintett országok között, másrészt aktívan részt vállaltak a család nélküli fiatalok ellátásában, továbbutazásának vagy hazatérésének megszervezésében is.⁵¹

1956. november 4-én a menekültek drasztikusan emelkedő száma miatt az osztrák kormány segítségért fordult az UNHCR-hez.⁵² Az osztrák kérést követően az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága körlevelet küldött tagországai számára arról, hogy fogadjanak be minél nagyobb számban magyar menekülteket. A bécsi kormányzat 1956. decemberben és 1957. januárban hasonló tartalmú segítséget kért az ENSZ tagországaitól. 1957-ben az osztrák menekültakció finanszírozását megközelítőleg 50-60%-ban az UNHCR és az ENSZ tagszervezetei együttesen biztosították.⁵³

A Vöröskereszt Társaságok Ligája aktív szerepet vállalt az ausztriai és jugoszláviai menekültsegélyezésben.⁵⁴ Az ausztriai akció irányító központja Bécsben volt, vezetője kezdetben

⁵¹ KECSKÉS D. Gusztáv: *Humanitárius akció globális méretekben*. I. m. 72–74.

⁵² Minisztertanácsi jegyzőkönyv. ÖStA AdR Bundeskanzleramt (BKA) Ministerratsprotokolle (MRP) Raab II. 1956. 11. 04.

⁵³ Finanzierung der Neuflüchtlinge. ÖStA AdR BKA Präs. Ungarnflüchtlinge 1957 Präs. Ia./ 2. 3009/1957.

⁵⁴ A Vöröskereszt Társaságok Ligájának tevékenységéről bővebben lásd KECSKÉS D. Gusztáv: *Humanitárius akció globális méretekben*. I. m. 59–60.

Henrik Beer, a Svéd Vöröskereszt főtitkára volt. A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága pedig a Magyar Vöröskereszt főtitkárának október 27-ei segélykérését követően kezdte meg magyarországi segélytevékenységét.⁵⁵

Az osztrák és a jugoszláv menekültkérdés enyhítésében aktívan szerepet vállaló Vöröskereszt Társaságok Ligája 1957. szeptember 30-án mindkét országban lezárta segélyakcióját, amelyben ötvenkét ország Vöröskeresztje vett részt. Ennek keretében összesen 22 500 tonna természetbeni adományt 14,2 millió dollár értékben gyűjtöttek össze. Továbbá 4,3 millió dollár pénzsegélyt és 700 ezer dollárt kitevő munkabért adományozott a két befogadó ország segélyakciójának sikeres kivitelezéséhez. A nemzetközi segélyszervezet a megmaradt természetbeni adományokat a menekültek további gondozására Jugoszláviában a Vöröskeresztnek, míg Ausztriában a Belügyminisztériumnak adta át. 1957-ben a Vöröskereszt Társaságok Ligája a magyar menekültek segélyezésében nyújtott tevékenységéért az UNHCR-től – első szervezetként – megkapta a Nansen-medált.⁵⁶

Míg Ausztriában számos nemzetközi segélyszervezet, addig Jugoszláviában csak az UNHCR, az Európai Migráció Kormányközi Bizottsága (ICEM) és a Vöröskereszt Társaságok Ligája vettek részt a menekültválság megoldásában. A jugoszláv kormányzat beleegyezésével az UNHCR irodát nyitott Belgrádban a nemzetközi segítségnyújtás és a segélyek helyszíni koordinálása érdekében. Legfőbb feladata a magyarok továbbutaztatásának, kivándorlásának megszervezése és az ebben szerepet vállaló segélyszervezetek koordinálása volt. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága irányította a Jugoszláviának szánt nemzetközi segélyszervezetek segélyeinek és adományainak elosztását is. 1958. január 27-én az UNHCR befejezte jugoszláviai tevékeny-

⁵⁵ A témáról bővebben lásd MOOR Vivien: Hidegháborús nemzetközi szolidaritás. Az 1956 késő őszen Magyarországra érkezett vöröskeresztes segélyek. *Sugárút – Szatmári Műhely*. Negyedéves kulturális és társadalmi folyóirat, 2021/4. 63–80.

⁵⁶ Fridtjof Nansen (1861–1930) norvég sarkkutató, zoológus, 1921-től a Nemzetek Szövetsége első menekültügyi főbiztosa. 1922-ben Nobel-békedíjat kapott. 1954 óta a róla elnevezett díjat humanitárius segítségnyújtásért adományozzák. Nansen Refugee Award. Forrás:

<https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/918071> (Letöltve: 2022. 06. 08).

segét. A Menekültügyi Főbiztosság megítélése szerint megnyugtatóan zárult le a magyar menekültek kérdése Jugoszláviában azzal, hogy az utolsó 97 kivándorolni akaró magyarból 88 Belgium és kilenc Svájc irányába elhagyta a délszláv államot. A jugoszláv Belügyminisztérium tájékoztatása szerint 16 374 magyar 27 európai és tengerentúli országba vándorolt tovább, 2773 tért vissza Magyarországra és 634 fő telepedett le tartósan Jugoszláviában.⁵⁷

A Vöröskereszt Társaságok Ligája már 1956. november elején felajánlotta segítségét Ausztriának és Jugoszláviának. Azonban Belgrád ezt, ahogy az UNHCR támogatását csak 1957 elejétől, a menekültszám rapid emelkedésétől kezdve vette igénybe. A Liga vállalta a menekültek étkeztetésének, ruházkodásának és egészségügyi ellátásának biztosítását. Ellentétben azonban Ausztriával, ahol több ország vöröskereszt társasága biztosította a menekülttáborok működtetését, Jugoszlávia ilyen jellegű segítségnyújtásra nem tartott igényt. A délszláv kommunista diktatúra nem engedett az ország területére külföldi önkénteseket, még a Vöröskereszt kötelékében sem. Így a jugoszláv menekülttáborokban csak a Jugoszláv Vöröskereszt munkatársai tevékenykedhettek, a segélyek azonban a Nemzetközi Vöröskeresztől származtak.

Az osztrák és a jugoszláv állami szervek egyaránt törekedtek a magyar féllel való hatékony együttműködésre. A legfőbb nézeteltérés abból adódott, hogy a bécsi és a belgrádi vezetés elsődleges célja az ellátásra szoruló magyarok számának minél gyorsabb csökkentése volt, amit a repatriálással szemben egy másik befogadó ország irányába történő kivándorlás segített elő hatékonyabban. Ahogy arról már korábban is szó esett, Ausztria a Genfi Menekültügyi Egyezménynek megfelelően a kezdetektől biztosította a menekültek számára a jövőbeli haza kiválasztásának lehetőségét. 1957. januártól Jugoszlávia szintén támogatta a továbbvándorlást egy harmadik országba, illetve nem górdított bürokratikus akadályokat a Magyarországra történő visz-

⁵⁷ Abschluss der ungarischen Flüchtlingsaktion in Jugoslawien. VLA VLR Abt. I.a. Sch. 106. 1958. 01. 30.

szatérés elé sem, noha még nem ratifikálta a menekültstátusz szabályozó nemzetközi szerződést. Az ügy harmadik érintettje, Magyarország pedig a lehető legnagyobb számú repatriálásban volt érdekelt.

Ez az inkább csak látszólagos érdekellentét adta a keretét annak a folyamatnak, amelynek eredményeként 1957 folyamán a menekültek megsegítésében szerepet vállaló szereplők, mint az osztrák, jugoszláv kormányzat, az UNHCR és a Vöröskereszt a kádári hatalomkonszolidáció konstruált valóságában időlegesen bűnbakká, ismét „külső ellenséggé” váltak. 1956 utolsó hónapjaiban a magyar kormány és a sajtó ugyan még hálájának adott hangot, és megköszönte Ausztria és Jugoszlávia, illetve a két nemzetközi segélyszervezet segítségét. 1956–1957 fordulójától viszont már ezek a „nyugati világot” leképező szereplők is a magyar ellenforradalmi narratíva gyűjtőpontjába kerültek, többek között, de nem kizárólag, az egyedülálló kiskorú menekültekkel kapcsolatos „káros” tevékenységük miatt. Ausztriával és a Nemzetközi Vöröskereszttel kapcsolatban további vádként jelent meg, hogy aktívan támogatták a forradalom alatt az ellenforradalmi erők Magyarországra jutását és utánpótlását is.⁵⁸

Az UNHCR és a magyar kormányzat tárgyalásainak egyik fő témája a kiskorú menekültek ügye volt. A kádári külpolitika jelentős propagandalehetőséget látott abban, ha a kiskorú magyar menekültek repatriálásának kérdését nemzetközi fórumokon – például az ENSZ Menekültalap Végrehajtó Bizottságának ülésein – napirenden tartja.⁵⁹ A menekültek befogadását, repatriálását természetesen mindig meghatározza az adott történelmi kontextus, az érintett állami és nem kormányzati szereplők aktuális politikai, gazdasági és propagandacéljai, sohasem csupán a humanitárius elvek érvényesülnek. Ez a megállapítás pedig fokozottan érvényes az egyedülálló kiskorú menekültekre.

A hidegháború kezdetén Magyarországra is érkeztek szülő nélküli kiskorúak, méghozzá a görög polgárháború idején. Az ENSZ Közgyűlése 1948 őszén több határozatban is kérte a befo-

⁵⁸ Information für den Herrn Bundesminister. ÖStA, AdR, BKA/AA, II-pol, Ungarn 1957, Zl. 226.990-pol/57. 1957. 11. 26.

⁵⁹ KECSKÉS D. Gusztáv: *Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága*. I. m. 485–486.

gado országokat, hogy támogassák a görög gyerekek visszatérését hazájukba. A polgárháborút követően Görögország egyértelműen a nyugati érdekszférához kötődött, így az érintett kommunista diktatúrák – mint Bulgária, Jugoszlávia és Magyarország – kezdetben ideológiai okokra hivatkozva vonakodtak a gyermekek repatriálását elősegíteni. Jugoszlávia 1950-től, a többi keleti blokkba tartozó ország pedig Sztálin halála után kezdte meg a görög kiskorúak repatriálását.⁶⁰ A Jugoszláv Vörös kereszt közvetítésével 1957 tavaszán macedóniai görög szülők fordultak a Magyar Vörös kereszt felé, hogy segítsék elő a Magyarországon élő kiskorú gyermekek hazatérését. 1957. augusztusban a Magyar Vörös kereszt küldöttsége 25 görög gyermeket utaztatott el Belgrádba, hogy onnan hazatérhessenek szüleikhez.⁶¹ A repatriálás időpontja nem volt véletlen. A magyar hatóságok a görög gyerekek közel egy évtizedes magyarországi tartózkodásának demonstratív befejezésével, egyfajta csereként, az egyedülálló kiskorú magyarok Jugoszláviából történő hazatérését igyekeztek elősegíteni.

1957 áprilisában a magyar Külügyminisztérium az UNHCR-hez fordult annak érdekében, hogy engedélyezze a Magyar Vörös kereszt aktív részvételét a 18 évnél fiatalabb egyedülálló Ausztriából történő hazatelepítésében.⁶² A magyar fél értelmezésében az Ausztriába szülők nélkül érkezett kiskorúak a „külső és a belső ellenforradalmi propaganda hatására” hagyták el szülőföldjüket.⁶³ Budapest 1956 végén már kritizálta Ausztria menekültpolitikáját, miszerint Bécs tudatosan segítette elő a kiskorú egyedülállók harmadik országba történő továbbutazását.

1956. december 28-án Puja Frigyes, bécsi magyar követ azt javasolta Horváth Imre külügyminiszternek, hogy az ENSZ magyar küldöttsége emeljen panaszt Ausztria és olyan menekülte-

⁶⁰ A görög gyerekek repatriálásáról bővebben: KECSKÉS D. Gusztáv: *Humanitárius akció globális méretekben*. I. m. 72–74.

⁶¹ Görög kisgyermek hazatérése Magyarországról. *Népszabadság*, 1957. augusztus 28. 3.

⁶² Magyar–osztrák tárgyalások. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-XII-112-0075/1959. 31. doboz 1959. 05. 27.

⁶³ Feljegyzés. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-20/f-24/e/1958. 41. doboz 1958. 04. 24.

ket befogadó országok, mint Norvégia, Luxemburg, USA, Kanada, Olaszország stb. ellen, „mert ezek kormányai összeszövetkeztek arra, hogy a Magyarországról különböző rémhírek hatására elmenekült kiskorú gyermekek Magyarországra való hazatérését megakadályozzák. [...] Ausztria közreműködött abban, hogy ezek a gyerekek lelkiismeretlen emberkereskedők kezére kerüljenek, s őket hazájuktól távol eső, Ausztrián kívüli országokba szállítsák. [...] sőt a hazatérni akaró gyerekeket is sok esetben akadályozták a hazatérésben, részben pedig összejátszva különböző ún. emberbaráti szervezetekkel, ezeket a gyerekeket más kapitalista országba szállították”.⁶⁴ 1957. január 16-án a budapesti osztrák követség jegyzéket adott át a magyar Külügyminisztériumnak, amelyben közölték, hogy az ENSZ Menekült Alap genfi tanácskozáson megtárgyalták a kiskorú menekültek ügyét, ezek alapján a genfi menekültügyi szerződés előírásai rájuk is vonatkoznak.⁶⁵ Ennek értelmében az osztrák hatóságok a nemzetközi jognak megfelelően jártak el akkor, amikor a 18 évnél fiatalabb menekültek számára is biztosították az új haza kiválasztásának jogát. Az általános gyakorlat szerint az osztrák és a jugoszláv hatóságok elsősorban a 14–18 év közötti egyedülálló fiatalok harmadik országba történő kivándorlását támogatták, a 14 évnél fiatalabbak esetében nagy körültekintéssel jártak el, a szülők és a kiskorú akaratát egyaránt figyelembe vették. A magyar fél értelmezésében azonban az osztrák hatóságok akadályozták a továbbutazás engedélyezésével a családok egységének visszaállítását.

A korabeli osztrák belügyi feljegyzések szerint törekedtek arra, hogy az egyedülálló kiskorúakat Ausztria keleti felében helyezték el, elősegítve ezzel is az esetleges repatriálást, illetve családegyesítést. Mind az állami, mind a segélyszervezetek által működtetett táborokban megkülönböztetett figyelemmel kísérték az egyedülálló kiskorúak fizikai és lelki gondozását. Ennek ellenére a magyar fél gyakori vádjá volt az is, hogy az ausztriai és jugoszláv menekülttáborokban a menekültek és különösen

⁶⁴ Javaslat az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez panasz benyújtására. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-4/j-008082/1957 1956. 12. 28. 12. doboz.

⁶⁵ Magyar-osztrák tárgyalások. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-XII-112-0075/1959. 31. doboz 1959. 05. 27.

az egyedülálló kiskorúak számára káros erkölcsi és szellemi körülmények uralkodtak. Puja Frigyes bécsi követ előszeretettel az erkölcsi fertő bizonyítékát látta abban, hogy az ausztriai menekülttáborokban nők és a férfiak közös helyiségekben kaptak szállást. Ismeretei szerint a táborokban megszokott jelenség volt a vadházasság, ami negatív példa a fiatalok számára, ezért ők is „összeálltak és házaseletet” éltek.⁶⁶ „Tovább rontotta helyzetüket a sok köztörvényes bűnözővel való közvetlen érintkezés is. Iskolai oktatásuk csaknem teljesen elmaradt. [...] Az ifjúsági táborok és iskolák feszült hangulatát a korábbi fasiszta emigráció és a szexuális bűnözők soraiból kikerülő »oktató« testület okozzák.”⁶⁷ A bécsi magyar követség és a belgrádi magyar nagykövetség is több alkalommal kérte a fiatalok közti uszítás és rémhírterjesztés mihamarabbi megszüntetését.

A magyar Külügyminisztérium belső feljegyzése szerint azért volt alacsony az Ausztriába „szökött” egyedülálló kiskorúak hazatérési hajlandósága, mert „az egyházi személyek, szervezetek és a régi jobboldali emigráció soraiból kikerült tolmácsok, nevelők közvetlen lelki kényszert, rémhírterjesztést, erőszakos fenyítő módszereket is előszeretettel alkalmaztak a hazatérés megakadályozására.”⁶⁸ Ausztriában az egyedülálló kiskorúak hazatérési hajlandósága legalább duplája volt a felnőtt menekültekéhez képest, azonban feleakkora, mint a Jugoszláviából hazatérő kiskorúaké. Az osztrák kormány a nemzetközi és osztrák segélyszervezetekkel karöltve igyekezett a fiatalok számára megfelelő szállást, ellátást és oktatási környezetet biztosítani. Számukra magyar nyelvű iskolákat létesítettek, lehetővé tették az egyetemi, főiskolai és középiskolai továbbtanulásukat is. Jövőjük megalapozását számos nemzetközi és osztrák tanulmányi ösztöndíj is segítette.⁶⁹

A magyar sajtó is beszámolt a Magyar Külügyminisztérium állhatatos munkájáról az egyedülálló kiskorúak ügyében. A ma-

⁶⁶ Feljegyzés. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztria-20/f-004178/1/1958. d. n. 41. doboz.

⁶⁷ Feljegyzés. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-20/f-24/E/1958 41. doboz 1958. 04. 24.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ DEÁK Ernő: *Ungarische Mittelschulen in Österreich nach 1956*. Zentralverband Ungarischer Vereine und Organisationen in Österreich, Wien, 1997.

gyar újságolvasó arról értesülhetett 1957 őszén, hogy Ausztria az érintett gyermekek és szüleik érdekeit figyelmen kívül hagyva húzza az időt, és elhallgatja az egyedülálló kiskorúak tényleges számát.⁷⁰

1957. áprilisban a belgrádi magyar nagykövetség szóbeli jegyzéket adott át a jugoszláv külügyi államtitkárságnak, amelyben a bela crkvai gyerektábor körülményeit sérelmezte. A kádári ellenforradalmi narratíva ellenségképének minden eleme megjelent ebben a szóbeli jegyzékben. A magyar külügyi kormányzat a „Nyugat” és annak igényeit kielégítő Jugoszláviával, a Nemzetközi Vöröskereszttel és az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságával szemben fogalmazta meg vádjait. A jelentés vezérgondolata az egyedülálló kiskorúak tudatos manipulálása volt. A „kiskorú magyar gyerekek hazatérési szándékukat a tábor úgynevezett rendőrségétől és a fegyelmi bizottságától való félelmükben nem merik kinyilatkoztatni. A tábor vezetői kétes egzisztenciájú magyar menekültek, akik rémhíreket terjesztenek a gyerekek között arról, hogy Magyarországon újból harcok folynak, ne merjenek hazamenni, mert deportálják őket a Szovjetunióba, ahová már 40 000 magyart deportáltak, internálótáborba kerültek stb.”. A jegyzék kitért továbbá a „féktelen terrorra”, a „félelemre” és az „erkölcstelenségre” is. Továbbá a Rákosi-, majd Kádár-féle bűnbakképzés állandó eleme, a „nyugat támadása, áskálódása” is megjelent benne, miszerint az egyedülálló fiatalok „kizárólag a Szabad Európa nevű rádió aljas rágalmaikat hallgatják, nyílt, fasisztaizű, úgynevezett kulturális előadások keretében provokációs megnyilvánulásokat szerveznek, ahol a Magyar Népköztársaság és a gyerekek szülei ellen uszítanak”. A jegyzék utalt arra is, hogy Jugoszlávia a nyugati elvárások kiszolgálójaként bűnrészes a „rettenetes” tábori körülmények fenntartásában, hiszen „ezekkel a megnyilvánulásokkal szemben a tábor jugoszláv vezetői és az illetékes jugoszláv szervek semmit sem tesznek”. A jegyzék a nemzetközi segélyszervezeteket is élesen kritizálta. A magyar vád szerint az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának és a Nemzetközi

⁷⁰ A családi otthonoktól elszakadt sokezer kiskorú helyzete egyre inkább sürgős megoldást követel. Újabb magyar jegyzék a Külügyminisztériumhoz. *Népszabadság*, 1957. október 9. 5.

Vöröskereszt megbízottjainak látogatása olyan „hangulatot teremt a gyerekek között, amely gátolja a szülőkhöz való visszatérésüket. Azt terjesztik közöttük, hogy nem a szülők, hanem a gyerekek szava a döntő a hazatéréshez és a gyerekeket arra buzdítják, nyilatkozzanak, hogy ők már elég érettek (10-16 éves gyerekek!) ahhoz, hogy »sorsuk felett döntsenek«”. A jegyzék kitért továbbá arra a vádra is, hogy a bela crkvai „gyerektábor igen züllött. [...] a táborokban élő fiatal lányok 10-20 dinárért, vagy 1-2 csomag cigarettáért engedik magukat meztelenül fényképezni. A táborokban a lányokat utcai nők gyanánt kezelik, azok magatartása és öltözködése is ezt bizonyítja. A környékbeli lakosság úgy beszél a táborról, mint egy nyilvános bordélyházzal. A kishárom éves lány, idegösszeroppanásban várja félelmetes életének jobbrafordulását, de többen már öngyilkossági kísérletet is tettek. A kiskorú magyar gyermekek erkölcsi zülléséért fokozott felelősséggel tartozik a Jugoszláv Vöröskereszt is, amely többek között megkülönbözteti a ruha- és élelmiszerosztáskor azokat, akik haza kívánnak térni és azokat, akik nyugatra kívánnak távozni”. A magyar jegyzék arra hivatkozva, hogy a „fenti körülmények ellentétben állnak a szocialista országaink közötti kapcsolatok fejlődésével”, arra kérte a jugoszláv Külügyminisztériumot, hogy lépjen fel a tábori körülmények javítása és a repatriálási szándék növelése érdekében. Továbbá kérte, hogy a Magyar Vöröskereszt küldöttsége az „ENSZ megfigyelő kísérete nélkül” is ellátogathasson a bela crkvai táborba.⁷¹

A jugoszláv válasz szerint a bela crkvai táborot ugyan a Jugoszláv Vöröskereszt működteti, azonban tiszteletben tartja az UNHCR határozatait, ezért a Magyar Vöröskereszt küldöttségének látogatásához a Menekültügyi Főbiztosság engedélye és képviselőjének jelenléte is szükséges. 1957. április elején az UNHCR engedélyével Kárász Győző,⁷² a Magyar Vöröskereszt or-

⁷¹ Szóbeli jegyzék. MNL OL XIX-J-1-j-Jug.-20/f. sz. n. 26. doboz 1957. 04. 11.

⁷² Kárász Győző 1945-ben tért haza francia és algériai emigrációjából, ahol aktívan részt vett a kommunista mozgalomban. 1945–1949 között a Magyar Vöröskereszt ügyvezető igazgatója volt. A Rajk-perhez kapcsolt Tito-ellenes vádakra épített koncepciós perben nyolcévi fegyházra ítélték, 1954 augusztusában rehabilitálták és szabadult a börtönből.

szágos főtítkárhelyettese meglátogatta az egyedülálló kiskorúaknak fenntartott vajdasági tábort. A látogatásról készült tárgyilagos jelentését Kárász azzal kezdte, hogy a táborban a Jugoszláv Vöröskereszt megbízottjai „szívesen fogadtak és mindenben készségesen álltak rendelkezésemre. A táborban a kiskorúak ellátása kifogástalannak látszik”. A vöröskeresztes küldött beszámolója szerint a tábort két részre osztották, az egyikben a 14 évnél fiatalabbakat és a 14–18 éves lányokat, míg a másik részben a 14–18 éves fiúkat helyezték el. Megítélése szerint a 14 évnél fiatalabbak nagy többsége „hazakiváncozik”, a 14–18 éveseknél inkább a lányok hazatérési kedve erősebb. Kárász arra is kitért, hogy vannak a táborlakók között olyan hangadók, akik „4-5 ávós kinyírásával dicsekszenek, és ezáltal igyekeznek respektet szerezni a kisebbek előtt. Különböző rémmesékkal és hazatérés esetén a rájuk váró tortúrákkal ijesztgetik a szelídebbeket és a kicsiket”. Ezért azt javasolta, hogy egyszerűsítsék a bela crkvai tábor lakóinak hazatérését, illetve a repatriálási döntésben ne csak a 14 év alattiaknál, hanem az összes kiskorú esetében a szülő akarata legyen a meghatározó. Kárász azonban nem tartotta szükségesnek egy repatriálást elősegítő, állandó vöröskeresztes bizottság felállítását Jugoszláviában.⁷³

1957 nyarán Barity Miklós, a belgrádi magyar követség beosztottja, a hazatelepítési bizottság magyar tagja és egyben hivatalos vezetője már jóval sötétebb, az ellenforradalmi koncepcióba jobban beleillő képet festett a bela crkvai tábor állapotáról. A beszámoló tartalmában gyakorlatilag az 1957. áprilisi magyar jegyzéket ismételte. Annak szövegeit, szókincsét használta, illetve a tavasszal körülírt ellenségképeket reprodukálta, csak borúsabb, ellenségesebb árnyalattal. Barity elmondása szerint „az egész táborban októberi légkör uralkodik és szinte ellenforradalmi terror alatt áll. A gyermekek zöme meg van félemlítve, fenyegetik, sőt megverik őket.” A követségi beosztott ismeretei szerint a tábori vezetés mindent megtett a gyerekek hazatérésének megakadályozása érdekében. Újra előkerült az a Szabad Európa Rádióval

⁷³ Feljegyzés. MNL OL XIX-J-1-j-Jug.-20/f-001707/1957. 1957. 04. 10. 26. doboz.

szemben már az áprilisi jegyzékében megfogalmazott panasz is, miszerint a müncheni központtal működő rádió és az egyéb sajtótermékek „kifejezetten népi demokrácia, Szovjetunió és magyar kormányellenesek”. A belgrádi követségi tanácsos ismételtén sérelmezte a jugoszláv hatóságok passzivitását és „Nyugatot” kiszolgáló tevékenységét. Barity kiemelte a táborban terjedő rémhírek ártalmasságát és azok abszurditását. A menekültek között terjedő mendemondák és álhírek azonban nemcsak a bela crkvai táborra voltak jellemzőek, hanem minden ausztriai és jugoszláv menekülttáborra. Hiszen a menekülttáborokban kis helyen összezárva sok, jövőjében bizonytalan, idegen ember él, akiket a létbizonytalanság félelemmel és kétséggel tölt el. Repatriálásra vagy kivándorlásra várnak, és nem tudhatják, hogy kapnak-e munkát és önálló lakhatást a befogadó országban. Azonban érdemes szem előtt tartani azt, hogy a bizonytalanságból fakadó mendemondák és álhírek minden tartósan fennálló menekülttábor életének természetes velejárói, még napjainkban is.

Kárász Győző áprilisi javaslata ellenére mégis felállítottak egy állandó, repatriálást népszerűsítő vöröskeresztes küldöttséget Jugoszláviában, amely sorra járta a táborokat. A magyar követségi tanácsos szerint azonban annak munkáját nagyban nehezítette, hogy minden látogatásnál jelen volt egy UNHCR-megfigyelő, amint ez az osztrák gyakorlatra is jellemző volt. Ezért „a gyerekek lopva közelítik meg a delegációt, [...] suttogva mondják el hazatérési szándékukat”. Barity véleménye szerint az UNHCR és a Nemzetközi Vöröskereszt küldötteinek gyakori látogatása is hátráltatja a „gyerekek hazatérését szüleikhez”. 1957 nyarán ismét fókuszba került a táborlakó gyerekek erkölcsi züllöttsége, amelynek a felelősségét a követségi tanácsos már határozottan a Jugoszláv Vöröskeresztre hárította. A belgrádi nagykövetség beosztottja úgy vélte, hogy a jugoszláv hatóságok az „UNHCR-nek, a Nemzetközi Vöröskeresztnek és a nyugati országokból jövő küldöttségeknek minden támogatást és együttműködést” megadtak, míg magyar irányba csak „minimális támogatást” nyújtottak.⁷⁴

⁷⁴ Megbeszélés Barity elvtárrsal. MNL OL XIX-J-1-j-Jug.-20/f-34/57 1957. 06. 24. 26. doboz.

A magyar ellenforradalmi propaganda hitelességének növekedése érdekében a magyar sajtó külföldön tartózkodó egyedülálló kiskorúak segélykérő leveleit is leközzölte.⁷⁵ Példának okáért egy *Népszabadság*-ban közölt levélrészlet: „Mi, kiskorúak már régen vissza akartunk jönni hazánkba, sajnos azonban az itteni Vörös kereszt elutasítja kérésünket azzal az indokkal, hogy ők senkit sem szállítanak vissza. Munkát nem adnak, mivel vissza akarunk térni és még a kiskorúakat is kommunistának nyilvánítják. Mi lesz velünk? A fiatalság legtöbb része parkokban alszik, éhen nyomorog, várva arra a napra, amikor újra visszatérhetünk. A vezetőség úgy bánik azokkal, akik vissza akarnak térni, mint mi odahaza a kutyával. Kérem önöket sok-sok fiatal nevében, sürgősen intézkedjenek... Mi lesz a fiatalsággal? Mi nem akarunk tőkés kizsákmányoló országban élni és nyomorban elpusztulni.”⁷⁶

1957–1958 fordulójára azonban az ellenforradalmi propaganda vádaskodásai alábbhagytak, legalábbis Jugoszláviával szemben. Mint már arról korábban szó volt, 1958. január végén az UNHCR hivatalosan befejezettnek tekintette jugoszláviai segélyakcióját. Ezt megelőzően August Lindt menekültügyi főbiztos 1958. január elején néhány napra Magyarországra látogatott. A látogatással összefüggésben a magyar sajtó az egyedülálló kiskorú menekültek hazatérése kapcsán Jugoszláviáról pozitív példaként írt. Kárpáti József, a Magyar Vörös kereszt főtitkára arról számolt be, hogy a szervezet 1500 egyedülálló kiskorú hazatérésében közvetített, amelynek eredményeként több mint 600-an már hazatértek, elsősorban Jugoszláviából.⁷⁷ A „nyugati országokkal” szembeni vádaskodások azonban 1958 tavaszán is folytatódtak, miszerint ezekben az országokban, azzal ijesztgetik a magyar gyermekeket, hogy „ittthon börtön és javítóintézet várja

⁷⁵ Például: Bécsi levél. Amiről nem lehet vitázni. *Népszabadság*, 1957. február 9. 6.; Melyik az igazi? *Népszabadság*, 1958. április 11. 9.

⁷⁶ Kontrajelentés Nyugatról, amelyben a tanúknak nevük is van. *Népszabadság*, 1957. szeptember 5. 8.

⁷⁷ A kiskorú disszidensek hazatéréséről, az ENSZ menekültügyi főbiztosának magyarországi látogatásáról nyilatkozott Kárpáti József, a Vörös kereszt főtitkára, *Népszabadság*, 1958. január 10. 1.

őket”.⁷⁸ A magyar napilapokban a külföldi vöröskeresztesekkel szemben megfogalmazott szemrehányásokról is lehetett olvasni. „Az Angol Vöröskereszttől például gyakran érkeznek olyan válaszok, melyekben elmondják: a gyerek jól van, beszéltek vele, csak éppen a címét nem közlik. S ha a keresőszolgálat megkérdi, miért nem hajlandók elárulni az aggódó szülőknek gyermekük tartózkodási helyét, kitérő választ adnak.”⁷⁹ 1958 októberében a *Népszabadság* azt írta, hogy „a legszörnyűbb azoknak a kiskorúaknak a helyzete, akik szülők nélkül indultak világgá. Sorsuk árvább az árva életénél. Egy részüket intézetekbe, vagy fiatalkorúak dologházaiba terelték, másik részük tovább bolyong a Szajna partján és még ki tudja, hol. Időnként kikötnek a rendőri prefektúrákon, s a fiatalkorúak bíróságain. Nincs, aki gyámolítsa őket és mégis elgáncsolják hazatérésüket a kapitalista »humanisták«. Elkeseredésükben szörnyű tettekre képesek. Arra is van példa, hogy az öngyilkosságba menekülnek a kiskorú, hazátlan gyermekek. A nyugati propaganda, s az ellenforradalom kapukat nyitott a »vágyak« beteljesedéséhez. És íme, micsoda szomorú kalandok lettek.”⁸⁰

Összefoglalás

1956–1957 fordulóján közel 200 ezer ember hagyta el Magyarországot. A rendelkezésre álló statisztikák alapján az ötvenhatos menekültek közel 5%-a volt egyedülálló kiskorú, Ausztriában a menekültek legalább 4%-a, Jugoszláviában 8%-a tartozott ebbe a csoportba. Az osztrák és jugoszláv hatóságok is tisztában voltak a komplex és érzékeny jogi, illetve humanitárius kérdés természetével, ezért a többi menekülttől külön kezelték azt. Mindkét tranzitország számára a menekültek okozta pénzügyi teher csökkentése volt a lényeg, azaz abban voltak érdekeltek, hogy a magyarok továbbtázzanak egy további be-

⁷⁸ Hogyan lehet a külföldre szökött kiskorúakat hazahozni? *Népszabadság*, 1958. március 28. 2.

⁷⁹ *Népszabadság*, 1958. február 21. 5.

⁸⁰ Magyar diákok Nyugaton. *Népszabadság*, 1958. október 3. 10.

fogadó ország irányába, vagy visszatérjenek Magyarországra. Eljárásrendjük eltéréseit több tényező, az 1956 ősze előtti gyakorlat, a Magyarországgal való aktuális államközi viszony és a Genfi Menekültügyi Egyezmény előírásai magyarázzák. Ezzel szemben a magyar fél a lehető legnagyobb repatriálási arány elérésében volt érdekelt.

Az egyedülálló kiskorúak kérdésének megoldásában az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága és a Vöröskereszt Társaságok Ligája is aktívan részt vállalt, úgy anyagi szempontból, mint humán erőforrás tekintetében. Az egyedülálló kiskorúak ügyében a jugoszláv–magyar együttműködés gördülékenyebb volt, ami a viszonylag magas, megközelítőleg 17–20%-os repatriálásban is megmutatkozott. Az osztrák–magyar érdekellentét ezzel szemben egy három évig elhúzódó jegyzékháborúba torkollott. Az osztrák kormányzat elsősorban az időhúzásra épített annak érdekében, hogy minél többen elérjék a nagykorúságot, és szülői beleegyezés nélkül dönthessenek jövőbeli hazájukról. Az osztrák stratégia következtében a kiskorúak csupán 8%-a döntött a hazatérés mellett, ami még így is majdnem duplája volt a felnőtt ötvenhatos menekültekének. 1957-ben az egyedülálló kiskorú magyarok kérdése is a kádári konszolidációt szolgáló ellenforradalmi koncepció részévé vált. A Moszkva inspirációjára kidolgozott magyar propagandában Ausztria, Jugoszlávia és a két nemzetközi szervezet – az UNHCR és a Vöröskereszt – egyaránt ellenségképpé vált. A magyar interpretáció szerint ezek a „Nyugat” érdekeit szolgálták, és sajnálatosan nem a „külső és a belső ellenforradalmi propaganda hatására”⁸¹ külhonba szakadt magyar gyermekek érdekeit képviselték.

⁸¹ Feljegyzés. MNL OL XIX-J-1-j-Ausztr.-20/f-24/e/1958. 41. doboz 1958. 04. 24.

Pustai Pál rajza

Zárszámadás idején

- A munkagyorságod kész hozomány, Julis!
- Hát még látnád a természetbeni jutitást!

„Nem szabad a tollat kiadni a kezünkéből”

Tanulmányok a magyar keresztény egyházak sajtóstratégiáiról*

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2022.2.8>

A Médiatudományi Intézet gondozásában, a *Médiatörténeti Könyvtár* sorozatban 2020-ban jelent meg Klestenitz Tibor *Fejezetek az egyházi sajtó történetéből* című tanulmánykötete. A nyolc fejezetből álló kiadvány egy bevezetőre és hét, hosszabb-rövidebb szaktanulmányra tagolódik. Noha a címben nagyvonalúan az „egyházi sajtó” megfogalmazás szerepel, az írások túlnyomó többsége mégis egyetlen közösséggel, a római katolikkal foglalkozik. Az aránytalanság annak köszönhető, hogy a szerző elsősorban a dualizmus és a két háború közötti, a társadalomban a legnagyobb arányszámmal jelen lévő, katolikus és protestáns felekezetek politikai heti- és napilapjait helyezte vizsgálódása középpontjába.¹

A bevezető tanulmány első lépésben az alapfogalom, a sajtószabadság egyházi szférában való tisztázására törekszik. Két különböző, akár ellentétesnek is értelmezhető irányból közelít a definícióhoz. Katolikus oldalon a 19. században a sajtó sokáig az

* KLESTENITZ Tibor: *Fejezetek az egyházi sajtó történetéből*. Médiatudományi Intézet, Budapest, 2020. 136. p. A címbéli idézet Serédi Jusztinián hercegprímás állítólagos kijelentése a német megszállást követően (130.).

¹ A recenzió az MTA–OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoport 19. századi Könyv- és Sajtótörténeti Műhelyének kutatási programja keretében készült.

A protestáns politikai napilap hiányáról bővebben: KLESTENITZ Tibor: A protestáns napilap kérdése Magyarországon, 1890–1918. *Egyháztörténeti Szemle*, 2018/4. 68–82.; KLESTENITZ Tibor: *Református, kálvinista, protestáns? Felekezeti napilap-alapítási tervek 1919–1931 között. Médiatörténeti tanulmányok*. Szerk. KLESTENITZ Tibor–PAÁL Vince. Médiatudományi Intézet, Budapest, 2020, 55–73.

egyház által elítélt tévtanok terjesztőjeként jelenik meg. A protestánsoknál azonban „nagyra értékelték a jogérvényesítés intézményes garanciáit jelentő sajtószabadságjogot” (7.), sőt felekezeti öntudatuk egyfajta alkotórészeként kezelték azt. A tanulmányból kiderül, hogy idővel azonban a két, folyamatosan formálódó megközelítés közös pontban találkozott. Az 1878-ban trónra lépő XIII. Leó pápa a világgal való párbeszéd csatornáiként értelmezte a modern kor kommunikációs eszközeit, miként a pesti református teológus és nyelvész, Ballagi Mór is a társadalom és sajtó harmonikus együttműködésére hívta fel a figyelmet 1880-ban (12–13., 17–18.).

A pápaság álláspontjának tanulmányozása valóban jó kiindulópont a sajtó vonatkozásában is. Többek között az is bizonyítja ezt, hogy a nyilvánosság és sajtó témaköre kiemelt helyet foglalt el az első budapesti nuncius, Lorenzo Schioppa 1920–1925 között keletkezett dokumentumaiban is. Állomáshelye elfoglalása után egyik első tennivalóját a katolikus sajtó helyzetéről való tájékozódás jelentette.² Jelentéseiben szóvá tette tapasztalatát, miszerint a katolikusok nem voltak képesek egyedül – azaz a protestánsok nélkül – érvényesülni a politikai nyilvánosság fő fórumain, a parlamentben és a sajtóban. A beszámolókból a későbbiekben is folyamatosan hangsúlyozta a sajtó használatának fontosságát.³

Felmerül azonban a kérdés, vajon a Rómából érkező útmutatások milyen fogadtatásra találtak a hazai társadalomban. Többek között erre reflektál például *A Nemzeti Újság az 1930-as évek második felében* című tanulmány, amelyben a szerző olyan horderejű kérdést igyekszik tisztázni, mint az 1937. évi, a

² KLESTENITZ Tibor: Bangha Béla jelentése a budapesti nunciusnak a Központi Sajtóvállalat helyzetéről. *Magyar Könyvszemle*, 2017/1. 67–80.

<https://doi.org/10.17167/mksz.2017.1.67>

³ Vö. „[...] mozgósítottam néhány jó tollú és buzgó újságírókat, akik sajtókampányt indítottak a cél érdekében, és reménykedem, hogy sikerül közvetve kiváltani egy parlamenti interpellációt is a kérdéssel kapcsolatban” – írta 1923 májusában a plébániaalapítók szükségessége kapcsán a nuncius. *Dai rapporti del primo nunzio apostolico in Ungheria S. E. Mons. Lorenzo Schioppa, 1920–1925. Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből, 1920–1925.* Szerk. SOMORJAI Ádám. METEM, Budapest, 2020. 157.

nemzetiszocializmust elítélő „Mit brennender Sorge” (Fokozódó aggodalommal) kezdetű pápai enciklika elméleti és gyakorlati fogadtatása. Sokatmondó e téren Baranyay Jusztin cisztercita szerzetes, jogtudós *Új Nemzedék*ben tett nyilatkozata, miszerint az enciklika igazolta a magyar katolikus sajtó addigi álláspontját. „Elhangzott a felszabadító, a megváltó szó, amelyre nemcsak a németek nagy hazájában, de nálunk is kimondhatatlanul nagy szükség volt. Mert az újabb generáció – beleértve a katolikus klérust is – jórésztben megbűvölten, megbabonázva nézett a németek totális államára.” (80.) Baranyay véleménye már csak azért is figyelemre méltó, mert összecseng a már említett, bő tíz évvel korábban keletkezett nunciusi jelentésekkel. Lorenzo Schioppa ugyanis folyamatosan nehezményezte a magyar társadalomban általa észlelt anomáliákat, hiszen tapasztalatai szerint számos, a keresztény tanítással ellentétes szokás (például a párhaj) teljes elfogadottságnak örvendett.

A fogalomtisztázó írást hét szaktanulmány követi, amelyek két részre oszthatók. Klestenitz Tibor egyrészt az addigi sajtótörténeti eredmények pontosítására, bővítésére törekszik, másrészt új típusú, javarészt személyesebb források beemelésével kívánja árnyalni azokat. A korábbi szakirodalom, elsősorban Gergely Jenő eredményeinek vizsgálata során a nyilvánosság terében mozognak az aprólékos és adatgazdag kutatások. A lapok és az újságírók állnak a középpontban *A Magyar Szó mint protestáns napilap?*, *Az első világháború a Görög Katolikus Szemle tükrében*, *A Nemzeti Újság az 1930-as évek második felében*, *Az Új Nemzedék 1936–1939 között*, *A Központi Sajtóvállalat lapjai a második világháború időszakában* című írásokban, amelyekben erősen felülreprezentált a politika- és eszmetörténet.

A kötet szerkesztésében a szerző elsősorban az időrendi sorrendre támaszkodott, olykor azonban tematikus kapcsolódások is felfedezhetők a tanulmányok között. A *Magyar Szóval* és a *Görög Katolikus Szemlével* foglalkozó tanulmányok például elsősorban a kisebb közösségen belül felmerülő nehézségeket mutatják be. Az előbbi esetében a református lelkészek körében egyszerre van jelen a harcias antiklerikalizmus, a politikai oportunitizmus vádja és a lelkészek anyagi érdekeiért, valamint

társadalmi tekintélyéért való kiállítás elismerése. Utóbbi kapcsán pedig nem csupán a görögkatolikus egyházi, de az etnikai konfliktusokról – sőt, a frontvonal mögötti háborús állapotokról (például menekültek, hírek a hadifoglyokról, élelmiszer-ellátási problémák) – is tájékoztat.

A görögkatolikusokat az első világháború idején ért vádak (hazafiatlanság, ortodoxbarátság) egyébként nem voltak új keletűek. Már az 1840-es évektől kezdődően – a magyar nyelv ügye kapcsán – kiéleződött a magyar és a nemzetiségi vezetők viszonya a jelentős kiterjedésű munkácsi görögkatolikus egyházmegyében. A ruszin nemzetiségi mozgalom főleg kulturális síkon mozgott, élén az erősen asszimilálódott egyházi értelmiség állt. A magyar nemesség aránytalanul nagy tiltakozással fogadta az iskolaalapításra tett szerény kezdeményezéseket. Ez történt Bereg vármegyében is. A korabeli sajtó figyelemmel kísérte a vitákat. A *Regélő* folyóirat 1841-ben például arról cikkezett, hogy „nem a magyar király, hanem az orosz cár életéért” mondja imáját a helyi görögkatolikus papság. Még az 1842 márciusában megtartott megyei közgyűlést is befolyásolta a lap, miután statáriumot rendeltek el egy esetleges parasztfelkelés megakadályozására Beregben.⁴

Az utolsó három tanulmány szintén egy kisebb tematikus egységet alkot a Központi Sajtóvállalat lapjainak vizsgálatával. Mindamellett, hogy katolikus tárgykörben készültek, a korszaknak – 1930-as, 1940-es évek – megfelelően visszatérő elemekkel rendelkeznek, így például a szélsőséges ideológiák elleni fellépés, a belpolitikai jobbratolódás vagy az antiszemitizmus vizsgálata. A szerző elsősorban arra a kérdésre kereste a választ, mennyiben feleltek meg a szóban forgó kiadványok a katolikus értékeknek, illetve mennyiben szálltak szembe a „hitlerizáló törekvésekkel”.

Klestenitz Tibor új típusú kutatásokra is vállalkozott kiadványában. Eltávolodott a politikatörténeti dominanciától, és a nyilvánosság mögötti eseményekre koncentrált a *Szegény ember gazdag hagyatéka*, valaminta *Rendszerváltások sodrában* című

⁴ MOLNÁR Ferenc: *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye története 1848–1849-ben*. PhD-disszertáció. ELTE, Budapest, 2018. 71–72.

tanulmányaiban. Az 1920-as évek elején a katolikus lapokat modernizálni szándékozó Szabó László újságíró, lapszerkesztő, művelődéstörténész közvetlen, baráti kapcsolatairól tanúskodó leveleinek tanulmányozása egyrészt bepillantást enged a korabeli egyházi elit összetett sajtópolitikájába, másrészt érdekes vonásokkal színesíti a korabeli politikai vezetők többé-kevésbé ismert arcképét. Egy, a Tanácsköztársaság uralma alatt, 1919 júniusában keletkezett személyes hangvételű levélből például kiderül, hogy a budapesti bérmálásra készülő Csernoch János hercegprímás büszke volt arra, hogy „ország utolsó bibornoka és első proletárja” lehet. (48.)

A kulisszák mögé engedő betekintés társadalomtörténeti, kultúrtörténeti megközelítést, illetve szabadabb vonalvezetést eredményez, amelyben több kérdést minden bizonnyal szándékoltan hagy nyitva a szerző. A jezsuita Bíró Ferenc kezdeményezéséről, a *Szív* című, a többiektől eltérően nem politikai, hanem hitbuzgalmi hetilap kapcsán fény derül egyebek mellett a katolikus férfiak vallási kérdésekben való általános tudatlanságára, vagy éppen a női önkéntesek szerepének jelentőségére. Például miután a Jézus Szíve Szövetség támogatta Szabó páter elképzeléseit, néhány lelkes tag egy szakácsnő, bizonyos Fehér Lujza vezetésével arra is vállalkozott, hogy a köztereken árusítsa a sajtóterméket. A szerkesztőség számára pedig a Szent Szív-apácák ajánlottak fel szobát Baross utcai intézetükben. (56.) Sőt, mivel a lap a Tanácsköztársaság alatt nem jelenhetett meg, a kiadóhivatal néhány női önkéntese úgy döntött, hogy népkönyhát indít az épületben, amelyben a szerkesztőség működött. A rendkívüli nehézségekkel járó munka hasznosnak bizonyult. A kommunisták, akik „látták, hogy ezeknek a vallásossága nem here, rideg, hanem tud dolgozni, szenvedni és szenvedve szeretni”, nem bántották őket, a szerkesztőség helyiségei pedig érintetlenül vészeltek át a proletárdiktatúrát. (62.)

Klestenitz Tibor tanulmányfüzére jó példa arra, hogyan érdeemes egy kutatási területet újragondolni. A már meglévő eredményekkel, illetve Gergely Jenő hagyatékával a szerző tiszteletteljes kritikával dolgozott. Nem csupán pontosította, kiegészítette, de az eddig nem használt forrástípusok (például baráti levelezések,

hitbuzgalmi lapok) beemelésével, új tudományterületekkel (így nőtörténeti vonatkozásokkal) gazdagította az egyházi politikai sajtó történetét. Érdeemes lenne kezdeményezését – természetesen a szélesebb spektrumra helyezett források adottságainak megfelelően – folytatni. Ezáltal – miként arra a szerző is felhívja a figyelmet – „egyrészt az egyházhoz kötődő emlékiratszerzők és apológéták, másrészt a marxista történészek írásainál” árnyaltabb képet kaphatunk (53.), ami nem csak a sajtótörténet számára lenne előrelépés.

Bárány Zsófia

Kulák és propaganda*

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2022.2.9>

A *Ludas Matyi* karikatúrájától kölcsönzött című monográfiában egy olyan gazdagon illusztrált kötetet üdvözölhetünk, amelynek nemcsak pusztá dísze vagy a megértést segítő kiegészítője, hanem tárgya is maga a képi anyag, azon belül is a grafika egy népszerű műfaja, a karikatúra. Vagyis az olvasó ízig-vérig vizuális történetet kap, amelynek fontosságára a Hajnal István Kör legfrissebb, 2022. augusztusi konferenciája is ráirányította a történészek figyelmét. A karikatúra pedig egy olyan elemzési tárgy, amely sokak számára kedves olvasmányélményt jelent, ám a kötet a tablók helyett értelmezési kereteket, képelemzéseket és az összefüggéseket feltáró magyarázatot is kínál.

Rögtön ott motoszkál az olvasó fejében, vajon mit várjon el egy olyan munkától, amely címében a kulákellenes propaganda egy sajátos történetének bemutatását ígéri, hiszen az elemzés egy adott műfajra, a karikatúrára koncentrál. Vajon maga a mű társadalomtörténet, politikatörténet vagy propagandatörténet? Hiszen Tóth Judit korábbi publikációit fellapozva éppenséggel bármelyikre, illetve mindegyikre számíthatunk. A „kuláksággal”, a kuláknak minősítettek és a hatalom viszonyával, utóbbi törekvéseivel, előbbiek túlélési taktikájával foglalkozik, vagy inkább utóbbiak ábrázolásával, az agitáció és propaganda irányításával, mindennapi gyakorlatával? S ha inkább utóbbi – mint

* TÓTH Judit: *Kulákbanat. Kulákellenes propaganda a Ludas Matyiban*. Világok Kiadó, Székesfehérvár, 2021. 336 p.

gyanítható –, mit tesz hozzá a korszak nyilvánosságáról alkotott ismereteinkhez?

Ám mindenekelőtt: mit várjon az olvasó – és a recenzens – a vizsgált időszak tekintetében? Konkrétan: mely éveket tárgyalja a mű? A címlap kínál ugyan fogódzót ehhez, hiszen az azon szereplő karikatúra a Rákosi-korszak nehezen eltéveszthető, jellegzetes ikonográfiáját mutatja fel, a nagy, lógó orrú, pókhasú, gyanús parasztembert, aki az éj leple alatt tevékenykedik, s minden bizonnyal újra csak rosszban sántikál. A kép a *Ludas Matyi* 1953. április 16-i számában jelent meg, nem egészen másfél hónappal Sztálin halála után, vagyis – ha nem is volt tudatos e szempontból a választás, összeköti a kelet-közép-európai történelmi tudatba mélyen bevésődött, ám valójában meglehetősen rövid korszak két jellegzetes szakaszát, annak 1953 előtti és utáni éveit.

A szerző ugyanakkor nem érezte szükségét annak, hogy a címben behatárolja a vizsgált éveket. Talán úgy gondolta, hogy a kulák témamegjelölés bőven elegendő, a 20. századi magyar vagy kelet-európai történelemben némiképp járatos érdeklődő nagy biztonsággal azonosítja a Rákosi-korszakkal vagy a késő sztálini évekkel, a térség szovjetizálásának időszakával. Még akkor is, ha nem is sűrűn, a kulák kifejezés már 1945-ben fel-feltűnt a magyar sajtóban, ugyanakkor a mindennapi propaganda elhagyhatatlan elemévé – vagyis kiemelt célpontjává – csak 1948-tól vált. S használták 1956 után is: a kádári kollektivizálás idején, ha a hat-nyolc évvel korábbinál érezhetően kevesebbet és kevésbé élesen is, de rendre előfordult. Kállai Gyula például 1962-ben az Írószövetség közgyűlésén úgy fogalmazott: „mi lehetőséget adtunk arra, hogy a kulákot bevegyék a termelőszövetkezetbe, s a termelőszövetkezetek tagjai együtt dolgoznak vele, nem harcolnak a személye ellen. A volt kulák régebbi osztályhelyzetéből eredő eszméi ellen azonban még a termelőszövetkezeti tagoknak is harcolniuk kell. Képletesen szólva: a kulák eszméinek nincs helye az irodalom termelőszövetkezetében sem, ezek ellen az írószövetségnek is küzdenie kell.”¹

¹ Az irodalom legszebb feladata: segítse kora haladó eszméinek győzelmét. *Népszabadság*, 1962. május 20.

Feszültségünk feloldásáig a könyv egyharmadáig-feléig várunk kell, amíg a szerző el nem érkezik az általa tárgyalt évek szakaszolásához, s megtudjuk egyrészt azt a fontos tény, hogy Rákosi Mátyás 1948. július 2-i beszéde adott jelt a kulákellenes kampányra a magyar nyilvánosságban, a fejezet végén pedig eljutunk odáig, hogy 1956-ra kikoptak a satirikus lapból a kulákfigurák. Nem vizsgálja tehát a monográfia az 1958 és 1962 közötti tévesztési kampány időszakát, amely a magyar történetírásban az utóbbi időben élénk viták tárgyává vált, hiszen míg az erőszak felhasználásának tényét nem vitatja egyik fél sem, annak központi szerepét, magyarázó erejét illetően már messze nincs egyetértés.

Ám azt el kell ismernünk, ha elfogadjuk a szerző logikáját, az 1956-os határvonal indokolt, hiszen az elemzés tárgyául választott kulákábrázolások a forradalom után sem tértek vissza. Sőt, egy kevésbé tökéletes módszernek minősülő gyorskeresés az Arcanum adatbázisában a kulák kifejezésre mindössze két találatot jelez a *Ludas Matyi*ban 1957 és 1962 között, s mindkét szer visszaemlékezés keretében említik. Egyszer Dobi István volt miniszterelnök, az Elnöki Tanács elnöke által jegyzett anekdotában egy ismerőse nevezi magát tréfásan „kulák kinézetűnek”,² mászszor pedig a származási kategorizálás megszüntetése apropóján született krokiban tér ki a humorista arra, hogy anno „kulák befolyás alatt álló”-nak is minősítették.³

Az időhorizont rögzítése elvezet oda, hogy mi is vajon a vizsgálat tárgya. Ez az időbeli behatárolás ugyanis éles elhatárolás, amely megóvja a szerzőt attól, hogy a parasztábrázolás keretén belül tárgyalja a kulákok megjelenítését a képi propagandában. Hiszen a kis- és középbirtokos parasztok negatív ábrázolására volt példa 1948 előtt és 1956 után is, elég, ha az utóbbi, 1958–1962 közötti időszakban a belépési nyilatkozattól vonakodó paraszt figurájára utalunk. S még általánosabban kínálna módot az összevetésre a munkás alakja: ha csak a vizsgált korszakra szorítkozunk, akkor is találkozunk azzal, hogy a propagandá-

² DOBI István: Ludas Matyi emlékkönyvébe. *Ludas Matyi*, 1959/51. 3.

³ BIHARI László: A származás. *Ludas Matyi*, 1962/49. 16.

nak meg kellett oldania a pozitív munkáshős alakjának megrajzolása mellett a negatív alakok felsorakoztatását is, a megdorgálandó lógóstól a tudatos szabotórig. Ez pedig alkalmat kínálna e megbírált, de nem ellenségnek kikiáltott munkás- és parasztkarakterek összevetésére is.

Ám kanyarodjunk vissza a könyv szerkezetéhez. A tartalomjegyzéket átböngészve egyértelmű, hogy a díszes monográfia elsősorban sajtó-, azon belül is propagandatörténet, s ezen belül a pártállam kulákokkal kapcsolatos vizuális propagandaüzeneteinek elemzését tűzi ki célul.

Ugyanakkor hosszúra nyúlnak azok a részek, amelyek bevezetésként olvashatók, amit az adott téma szempontjából semmiképpen nem rónánk fel a szerzőnek. A kettős bevezetőt indokolja, sőt szükségessé teszi, hogy a téma a párt agrár-, társadalom- és nyilvánosságpolitikájának metszetében helyezkedik el. Felvethetjük persze, hogy szükség van-e a „kulákkérdés” ilyen bő ismertetésére, de legalább két érvet említhetünk mellette. Egyrészt már a bevezető tele van példákkal, az adott jelenséget szemléltető karikatúrákkal, így a politikátörténetet karikatúrák teszik szemléletessé, ahogy a későbbiekben a „karikatúratörténetet” rendre politikátörténet is kíséri. Másrészt ez a mintegy nyolcvan oldal összefoglalja a Magyar Dolgozók Pártjának kulákpolitikáját, s így – képi példákkal teletűzdelve – akár az oktatásban is jól használható. Lehetett volna tán jobban törekedni arra, hogy mindezt mélyebben beágyazza a szerző a párt agrárpolitikájának egészébe, de ennek felemlítésekor már az a tény is önmérsékletre inti a recenzenst, hogy a kollektívizálás kifejezés 79 alkalommal tűnik fel a könyv lapjain.

Az agitációval és propagandával foglalkozó fejezetben ugyanakkor határozottabban is el lehetett volna helyezni a lapot a Rákosi-korszak nyilvánosságának egészén belül, s ehhez explicitebb módon felhasználni mindazt, amit annak jellegéről, irányításáról és felépítéséről tudunk. Mindez kibontható volna akár a *Ludas Matyi* mint az adott lap- és irányítási szerkezetben működő konkrét orgánum felől indulva, akár fordítva, a nagy egész kapcsán összegyűjtött történészi tudást felhasználva, onnan ráközelítve a satirikus magazinra. A szerző azonban – a

*Ludastól az APO-ig*⁴ vagy APO-tól a *Ludasig* dilemmán átlépve – egy harmadik utat választott, amit abból a szempontból megérthetünk, hogy kevésbé kitaposott ösvényen kívánta megragadni tárgyát. A pártvezetők kulákellenes propagandának irányító mutató beszédeinek bemutatása után ugyanis azt veszi sorra, milyen propagandacsatornákon keresztül érte el a párt a falut. Minderről átfogó képet is ad a falvakat járó népnevelőktől a kulákellenes propagandát is tartalmazó diafilmeket át a faliújságokig, hogy végül eljusson a sajtóig. Mindezt fontos is így együtt látni. Sajátos, hogy a mozi kapcsán azért tekint el a szerző a Rákosi-korszak filmjeinek rövid bemutatásától, s említ inkább későbbi filmeket, mert azok szerinte többségükben silány propagandatermékeknek minősülnek. Az 1948-as *Talpalatnyi föld* azonban talán több ócska propagandánál. S ha ilyen szigorú szemmel nézzük, akkor az elemzett karikatúrák sem nagyon mások, mint ismétlődő motívumokat variálgató, kevés művészi kreatitásnak helyet hagyó (értsd: silány) propagandatermékek.

Ez a második bevezető így párhuzamos vágányokon indul el, s abból a szempontból nem közelít a *Ludas Matyi* felé, hogy utóbbi aligha sorolható be a falusi agitáció címszava alá. A szerző is bemutatja levéltári források alapján, hogyan fejlesztették több százeresre duzzasztott példányszámú tömeglappá, ami egy általános tendenciába illeszkedett. Érdeemes volna határozottabban is tisztázni: kihez kívánta a hatalom a *Ludas Matyi*-ben közölt rajzokkal eljuttatni a kuláksággal kapcsolatos negatív üzeneteit? S mennyiben volt, lehetett más, árnyaltabb a kép, ha kifejezetten a falvakban, a kulákoknak minősített gazdákat jól ismerőkhöz szólt a propaganda? Éppen ezért, ha azon gondolkodunk, mivel is volnának ilyen szempontból összevethetőek a *Ludas Matyi* kulákábrázolásai, leginkább a megyei lapok köre, illetve az országos sajtón belül a *Szabad Föld* merülhet fel. Helyi szinten pedig – ahogy erre a szerző is utal – tanulságos volna összevetni az országos propagandatermékek és a helyi variánsok (lásd faliújságok) kulák- és parasztképével.

⁴ APO – a sajtó pártirányításának szerve, az MDP Központi Vezetőségének Agitációs és Propaganda Osztálya.

A szerző később sem szentel sok teret az 1949 és 1953 közötti évek folyamatainak bemutatására – mondhatjuk, joggal. Egy aspektusra azonban érdemes lett volna kitérni: a nyilvánosság és ezen belül a sajtó szovjetizálása egy több éven át elnyúló processzus volt, amely a plurális kereteket 1947 ősztől kezdte levetkőzni, s a pártegyesülés után viharosan felgyorsult. Itt jegyezzük meg, az átállás a *Ludas Matyi*t mint a kommunista párt orgánumát kevésbé mélyen érintette, hiszen már 1945-ös alapítása óta elkötelezett lapként vette ki a részét a politikai küzdelmekből. Annak, hogy 1944 és 1948 között egy pártalapokon nyugvó pluralizmus szabta meg a sajtó szerkezetét, egészen 1951-ig megmaradtak a nyomai. A *Ludas Matyi* éppen azon orgánumok egyike volt, amelynek kiscgazda „párja” – csökkenő példányszámában – kitartott (kitartották) a „fordulat éve” után is. Mivel megszüntetése, összeolvasztása nem okozott volna nehézséget – a parasztságot célzó hetilapokat is egybeteretltek –, meghagyása azt mutatja, hogy a pártvezetésben úgy ítélték meg, hogy a *Szabad Száj* átmenetileg hasznos rétegapitációt végezhet. Éppen ezért volna értelme összevetni a kiscgazdapárti *Szabad Száj* tematikáját, paraszt- és kulákábrázolását a *Ludas Matyi*ével.

Azért is támogatnám az agitprop gépezet és működésének strukturáltabb bemutatását, mert a Rákosi-korszak a maga – Habermas nyomán reprezentatív-bürokratikusnak nevezett⁵ – nyilvánosságmodelljének néhány alapvető sajátosságára jól rá lehet mutatni az úgynevezett kulákábrázolások kapcsán is, és ezek a példák meg is találhatók a műben. Így az, ahogy a központi narratívák felülről lefelé azonos üzenettel végigfutnak minden csatornán. Ez a szerző leírásából is kiválóan látszik: Rákosi elmond egy feladatmeghatározónak szánt beszédet, majd két héten belül hirtelen hat témába vágó karikatúra jelenik meg. E nyilvánosságnak nem volt szerepe a tények feltárása; a valóság, amelyet közvetített, a hatalom által célzott alternatív vagy szocialista – itt tekinthetjük ezt „fosztóképzőnek” – valóság felmutatása volt.

⁵ LÁZAR Guy: A szocialista nyilvánosság történetének alapvonalai. *Kritika*, 1988/10. 19–22.

Az irányítás kérdése azért is hálás terület témánk szempontjából, mert a vizsgált időszak volt az a néhány év, amelynek során a hatalmi pozícióban lévők sokoldalúan dokumentálták, mit és miképp várnának el nemcsak úgy általában a sajtótól és a propagandától, hanem egészen konkrétan a grafikusoktól is. A szerző által bőségesen bemutatott dokumentumok jól mutatják, hogy ekkor nemcsak tartalmi elvárásokat fogalmaztak meg a *Ludas Matyival* szemben, hanem akár apró részletekbe menően bírálták a kép és a képaláírás összhangját, az egyes karakterek megformálását stb. Tegyük hozzá, hogy a dokumentumokat hol az Agitációs és Propaganda Osztály, hol a Magyar Újságírók Szövetsége, hol maga a lap szerkesztője jegyzi. Már ez is indokolja, hogy röviden, de konkrétan bemutassuk a sajtóirányítás szereplőit.

A fenti részletesség és írásbeliség a későbbiekben egyáltalán nem volt jellemző, az 1948 és 1955 közötti hosszas elemzésekkel szemben a Kádár-korszak sajtóirányításától nemhogy a *Ludas Matyi* karikatúráinak írásos bírálata nem maradt fenn (ígaz, sokféle lehet olvasni a pikáns rajzok helytelenítéséről – miközben azok csak nem akartak elfogyni a hetilapból, így ennek tényleges presszióértékét némi szkepszissel érdemes fogadni), de a hetilap egyetlen általánosabb lapbírálatát sem ismerjük. Ami nem azt jelenti, hogy nem fogalmaztak meg elvárásokat, konkrét kívánalmakat, ne lettek volna kötelező témák, ne vették volna „politikai hibákat”, mint a nevezetes *Éljen augusztus 20 26,50!* címlaprajzzal 1979-ben.⁶ De a karikatúrák készítői – akárcsak a szerkesztők – bizonyos fokú szakmai autonómiára tettek szert, s ha azzal kapcsolatban voltak is igények, hogy „mit”, s árnyaltabban látták, hogy „miért”, azt általában már semmiképp nem akarták megmondani, „hogyan”.

A szerzők motivációival nem sokat foglalkoznék, viszont a monográfiában többször találunk utalást arra, hogyan tekinthettek magukra, rajzaikra, s hogy ez miképp befolyásolta tevékenységüket. A korban készült feljegyzések közül erre elsősorban a felelős szerkesztő által írtak térnek ki, aki – munkatársai érdekeit is képviselve – maga is igyekezett befolyásolni a pártközpont el-

⁶ *Ludas Matyi*, 1979. augusztus 16. 1.

várásait, érvelni a plakátszerű direkt propaganda ellen. Hámos György a humoristák Rákosi-kori állapotát két évtizeddel később úgy festette le, hogy „komor emberek ültek egy sarokban, és azon töprengtek, hogy miként mondhassanak vicceket, hogy abból bajuk ne legyen”.⁷

Szélesebb körből, a politikai újságíróktól is vannak efféle forrásaink, mindenekelőtt 1954 őszéről és 1956 nyaráról. Az MDK Központi Vezetőségének 1954 októberi – Nagy Imre pozícióit javító – ülése után a *Szabad Népet* követve több szerkesztőségben is hangot adtak az újságírók elégedetlenségüknek, amelyet a szerkesztőségi gyűlések jegyzőkönyvei is megörökítettek, s amelyeken az egyik központi probléma az újságírói hitelesség kérdése volt.⁸ Mindez megismétlődött 1956 júniusának végén a Petőfi Kör sajtóvitáján is.⁹

Viszont a *Ludas* grafikusai aligha azért hagytak fel a kulák-ábrázolással, mert meghasonlottak volna akár azért, mert sokadszor rajzolták meg ugyanazt az ötletet, akár azért, mert nem bírtak már a tükörbe nézni. Sokkal inkább azért, mert változott az elvárás, nem érkezett ilyen irányú nyomás a szerkesztőség felé. Ahogy korábban sem azért rajzolt Szegő Gizi, Pályi Jenő vagy Kassowitz Félix ellenszenves, kövér, rosszban sántikáló, lógó orrú kulákokat, mert ezt találta akkor és ott alkalmas eszköznek arra, hogy a szocializmus építését szolgálja, hanem mert ezt várta tőle szerkesztője, tőle pedig a sajtóirányításért felelős pártvezetők.

S hogy konkrétan mit is, azt a párthatározatok, Rákosi- vagy Gerő-beszédek, a *Szabad Népb*en megjelenő vezércikkek kijelölték, és azokat a lapmunka nyelvére a vezetői elvárásokkal közvetlenül is szembesülő főszerkesztők lefordították. Míg az egyes konkrét hírek a megvalósításhoz ötleteket adhattak a sarokban komoran ülő karikaturistáknak. Érdekes lenne például nyomon követni, hogyan terjedt el a zsiszikes gabonát beadó kulák to-

⁷ A Népszabadság kerekasztala a magyar humor hagyományairól és mai helyzetéről. *Népszabadság*, 1971. január 10.

⁸ TAKÁCS Róbert: Újságírói szerepfelfogások 1954 és 1956 között Magyarországon. *Médiakutató*, 2006. tél. 7–24.

⁹ HEGEDŰS B. András–RAINER M. János (szerk.): *A Petőfi Kör vitái IV. Partizántalálkozó – Sajtóvita*. Kelenföld Kiadó, Budapest, 1990.

posza, amely 1950 második felében több karikatúrán is feltűnt. A *Szabad Nép* például 1950 augusztusában két alkalommal is beszámolt olyan perekről, amelyekben a gabonát zsiszikkal megfertőző „kulákokat” ítélték el,¹⁰ vagyis nem általános mondás volt ez, hanem konkrét büntetőügyek tárgya.

Aligha kérdéses, hogy más körülmények között mást és más-képp rajzoltak volna. Említsünk most csak két szerzőt, azokat, akik a legtöbb témába vágó karikatúrát készítették az 1950-es évek elején. Szegő Gizi azért is „nyerhette el” a mezőgazdasági rajzoló feladatkörét a *Ludas Matyinál*, mert az alig kétszáz lelket számláló szlovák többségű agrártelepülésen, Érűjfalun született 1902-ben. (Három évvel születése előtt keresztelték át a falut Zavadárról.) Az Iparművészeti Főiskolán tanult, majd az 1930-as évek első felében Párizsban és Algériában szerzett gyakorlatot. Már megalapításától, 1945-től a *Ludas* munkatársa volt, 1963-tól nyugdíjasként készítette további két évtizedig a satirikus hetilap számára a rajzait. A harmincas években minden bizonnyal grafikusnak tekintette magát, de a *Ludas*nál talán már ő maga is – nem csak a sajtót irányítók – propagandistának. Az 1960-as évek közepe után még státuszban lévő kollégái viszont már újra a grafikusművész szerepét tölthették be – így Szegő Gizi is visszatérhetett ehhez az öndefinícióhoz – egy olyan lap munkatársai-ként, amelyben mind nagyobb teret nyert a termeléstől távolabbi, sőt apolitikus, mi több konkrét tértől és időtől elvonatkoztatható tartalom. Olyan grafikusművészekét, akik nemzetközi kiállítá-sokra, pályázatokra küldhették be, vagy saját kötetben jelentet-hették meg nem napi aktualitásokhoz kötött alkotásaikat.

A falusi témákban Szegőnél is termékenyebb Pályi Jenő pályájáról keveset tudunk, de 1945 előtt ő is grafikusként dolgozott, ismertek címlap- és kártyagrafikái. Am ő 1953 januárjában elhunyt, így nem tudhatjuk, miképp változtak volna témái a desztalinizáció nyomán. Azt viszont tudjuk, hogy ő volt a *Szabad Föld* rajzolója is, így bár a szerző kitér a vidéknek szánt tömeglap néhány karikatúrájára, a részletesebb összevetés rámutathatott

¹⁰ Kártevő, feketéző, feketevágó kulákokat ítélték el. *Szabad Nép*, 1950. augusztus 16.; Leleplezett szabotáló kulákok. *Uo.*, 1950. augusztus 29.

volna arra, hogy vajon a „megrendelő” s a célközönség függvényében változtak-e a karikatúrák jellemzői. S ha már Pályi, a Szövetkezetek Országos Szövetsége által készítettett, *Aki a népek vermet ás...* című diafilmnek¹¹ is ő volt a rajzolója.

Teljesen egyetérthetünk a szerzővel abban is, hogy az 1953 és 1956 közötti időszak több kutatói izgalmat, nyitott kérdést rejteget. Induljunk ki most mi is egy karikatúrából. Az 1950-es évek karikatúráinak sajátos ismertetőjegye – nemhiába emlegették a „sematizmus időszakaként” – az állandó karakterek alkalmazása. A „karikatúrakulák” csak egyike volt ezeknek a kimerevített ikonográfiai figuráknak, a reakció képviselői (falusi pap, a volt arisztokrata Reakczy Jóska, a nagytőkés) mellett megvolt a karaktere a rossz munkásnak (Lógós Lali) és a rossz vezetőnek (Öntelt Ödön). Időnként tablót is szentelt nekik a *Ludas*, afféle baljós enumerációként képeken listázta a nép ellenségeit, a dzsesszrajongó jampec – úgymint Swing Tóni – és az absztrakt festő mellett persze a fentieket, így a kulákot is. A szerző is tárgyalja azt az 1953. június 16-i címlaprajzot, ami ennek a típusnak az egyik mintapéldánya, és amelyen a „kulák” szereplő csak a sor végén próbál visszaavázkodni régi helyére, vagyis nem jelent kiemelt veszélyt, legalábbis a népi demokrácia többi ellenségénél nagyobbat, a fennálló rendre.

E rajz – ahogy a monográfia is rámutat – ugyanis fontos, de csak egyik dokumentuma a Sztálin halála utáni magyarországi politikai küzdelemnek, amellyel kapcsolatban csak egyetérténi tudok a szerzővel: alapvető határvonala mind a hazai, mind a nemzetközi nyilvánosság történetének. Ezt – húzzuk alá – Magyarországon konkrét személycsere is jelzi, hiszen nemcsak Rákosi kényszerült lemondani az állami tisztségéről Nagy Imre javára, hanem Révai József is, aki a népművelési miniszteri tárca mellett PB-tagságát is elvesztette! S a *Ludas*ban egyes rajzokon megjelent az „új szakasz politikája” is, például a hetyke habverő, amely be merészel szólni a fűrótoronynak, hogy immár rá (vagyis

¹¹ A képkockák a Virtuális Diamúzeum oldalán megtekinthetők: <http://dia.osaarchivum.org/public/index.php?fs=2170> (Letöltve: 2022. 09. 01.)

a könnyűiparra) is szükség van.¹² Vagyis a lapban csak az csapódott le, ami a politikai vezetésben zajlott, tehát a vezető politikusok és az általuk képviselt politikai alternatívák küzdelme, miközben a korábbi egyértelmű irányítás helyére bizonytalanság lépett. Azt is tegyük hozzá, hogy ez a küzdelem, Rákosi és Nagy, a sztálini és a desztalinizációs vonal szembenállása nemhogy megjelent a nyilvánosságban is, hanem a nyilvánosság irányításában is leképződött, hiszen ez volt Nagy Imre fő motivációja a Tájékoztatói Hivatal megszervezésével.

A kulákábrázolások megkritikulása, eltűnése, majd visszatérése ennek dinamikáját tükrözi. Ezért is érdekes a szerzőnek az a meglátása, hogy 1955 ősztől újra kikopnak a kuláktémák a *Ludas Matyi* hasábjairól. A fő okok vélhetően a legmagasabb szinten keresendők, ám a magyarázathoz talán ez alkalommal is közelebb vinne, ha kinyitnánk a látókörünk, és a mezőgazdasági/falusi témák egészen belül vizsgálnánk a kulák alakjának ábrázolását. Átfogóbb képet kapnánk, ha az egész 1948 és 1956 közötti időszakban követhetnénk a mezőgazdasági témák jelenlétét, és ezen belül a kulákábrázolások arányát. Vagy akár azt, hogy ezeken a karikatúrákon belül mennyi volt a dicsérő, eredményeket felmutató rajzok aránya, s mennyi a bírálatot megfogalmazóké, s utóbbi csoporton belül hogyan aránylott egymáshoz a feddés és a leleplezés/gyűlöletkeltés.

A tárgyalás legnagyobb részét a *Ludasban* szereplő kulákábrázolások kvantitatív elemzése teszi ki. Nem túlzás azt állítani, a szerző a lapban megjelent minden egyes kulákot „nyakon csípett”, s feldolgozott. (Olyannyira, hogy a kötet végén akár képjegyzéket is közölhetett volna.) Részletesen bemutatja a propagandisztikus kulákkép fizikai jellemzőit éppúgy, mint azokat a belső tulajdonságokat, szándékokat, amelyeket e negatív hősöknek tulajdoníthatunk; áttekinti a rajzokon megjelenített szituációkat, az ármánykodások tipikus célpontjait, a velük összefonódó karaktereket s az ábrázolás olyan stílusjegyeit is, mint a propagandaüzenetek közvetítésére felhasznált eszközöket, például az

¹² Könnyűipar előre! *Ludas Matyi*, 1953. december 10. A konkrét karikatúráról és az új szakasz nyilvánosságra gyakorolt hatásáról: TAKÁCS RÓBERT: A sztálini modell átalakítása a magyar tömegkommunikációban. *Múltunk*, 2013/3. 79–84.

állatszereplők alkalmazását. Szintén kitér arra, kik hiányoznak – avagy tűnnek el – ezekről a rajzokról az egypártrendszer kiépítésével: a pártpolitikai küzdelmek eldőltevel az MDP politikusai is háttérbe húzódnak, s csupán a hevesen támadott nyugati „imperialista” vezetők maradnak a színen.

Megfontolandó volna viszont kvantitatív irányban tovább bővíteni az elemzést. A szerző bemutatja a kulákábrázolások mennyiségének alakulását az 1948 és 1956 közötti időszakban – amit az olvasó biztonnal szívesen megtekintene grafikonon is. Még beszédesebb lehetne kitérni a vizsgálódást a mezőgazdasági/falusi tárgyú karikatúrákra, s rámutatni arra, hogyan alakult azok száma, s azokon belül a kulák szereplők jelenléte a *Ludas Matyi*-ban. Hiszen a más szereplők jelenlétére a monográfia is szolgál kiváló példával, fogalmat alkothatunk a propagandisztikus rajzok egyéb alakjairól, az életerős fiatal parasztfiúról és -lányról, a zárszámadás után örvendező vagy kesergő jól, illetve rosszul dolgozó parasztról, s azokról a figurákról, akik – a tavasztündértől a tehénig – a természetet megjelenítve figyelmeztetik a földművelőket az aktuális munkákra, legyen az tavaszi vetés, szemvesztés nélküli aratás vagy takarmánysilózás. Vizsgálhatók lennének konkrét számok tükrében ezenfelül az együttállások, jobban megragadhatók lennének a változások és folyamatok. Milyen témák kapcsán tűntek fel a „kulákok”, s milyen témák esetén hiányoztak? Továbbá: hogyan alakult a falusi tárgyú rajzok esetében a karikatúrák rendeltetése, agitációs feladata (leleplezés-gyűlöletkeltés, téveszpropaganda, mezőgazdasági dolgozók nem ellenséges bírálata, feladat kijelölés stb.). Visszaigazolják-e a számsorok is azt a korszakolást, amit a politikatörténeti ismereteink alapján valószínűsítünk? Milyen – akár meglepő – indikátorok mutatják egyértelműen a desztalinizáció hatását? És ami számomra leginkább nyitott kérdésnek tűnik: elárulna-e bármit – akár ilyen vagy olyan irányban meglepőt, magyarázatot követelőt – a kvantitatív elemzés a Rákosi vezette „resztalinizáció” periódusáról?

Végezetül: nehezen megragadható, aligha vizsgálható kérdés a karikatúrák hatása. A szerző időnként tesz olyan megállapításokat, amelyek ezt a hatást létezőként fogadják el: „Az erőteljesen provokatív töltetű karikatúra messzemenően alkalmas

volt arra, hogy mérhetetlen ellenszenvet keltsen a nagygazdák iránt” (241.). Az adott korban is jellemzően úgy tartották, hogy – a kellő mennyiségben és hangerővel érkező – propagandaüzenetek hatékonyan befolyásolják a befogadók vélekedését. Ezt az úgynevezett injekcióstű-elméletet a későbbi kutatások elvetették, s a hatásbefogadással foglalkozó kutatások nyomán jóval áttételesebb, összetettebb a kapcsolat üzenet és hatás között, s nagyban befolyásolja a befogadók figyelme, alapvető beállítódásai, a csatornák és közvetítők jellege, az adott szituáció stb.¹³ Ha összevetjük a Rákosi-korszak propagandáját a Kádár-korszakéval – vagy akárcsak a *Ludas Matyikat* –, szembeötlő ez a „tanulási folyamat”, a kevésbé harsány, indirektebb eszközök használata, ahol a karikatúra is egyre kevésbé igyekszik konkrét mozgósítást vagy gyűlöletkeltést elérni, sokkal inkább a humor egy klasszikus funkcióját tölti be, a feszültség oldását.

És zárásként egy személyes történet: amikor fiatal fejjel a *Ludas Matyi* 1953 és 1989 közötti karikatúráinak elemzésére vállalkoztam a szakdolgozatomban, Krausz Tamás – az ügyben nem érintett egyetemi oktatóként – így reagált: ezt nem lehet a *Krokogyil* nélkül megcsinálni. Megfogadva a tanácsát: ezt a recenziót sem fogom. A kulákellenes kampány ugyanis nem Rákosi vagy Révai szüleménye volt, a recept és a hozzávalók a Szovjetunióból érkeztek, nemcsak Magyarországra, hanem a szovjet blokk egészébe az 1940-es évek vége felé. S a monográfia szól is szovjet minták átvételéről, az 1948 és 1953 között Dimitrij Beljajev, majd 1953 és 1956 között Szergej Svecov által szerkesztett moszkvai hetilap neve kétszer is említésre kerül. Ugyanakkor, ha az államszocializmus – s különösen annak korai szakaszának – történetével foglalkozunk, sosem árt határozottan hangsúlyozni, hogy a jelenségek nem érthetők meg egy-egy ország belső folyamataiból. S a blokkon belüli összehasonlítás egy jó szívvel ajánlható irány a karikatúrákban megjelenő propaganda (közte a kulákpropaganda) kutatásában is.

Takács Róbert

¹³ Lásd BAJOMI-LÁZAR Péter: Manipulál-e a média? *Médiakutató*, 2007. tél. 61–79.

Abstracts

LEVENTE PÜSKI:

Permanence and Change: Issues of the Reorganization of the Traditional Structure of Local Government in Hungary during the 1920s

In 1919, the traditional system of local government and administration in Hungary was restored in a slightly modified form, firstly in the territory occupied by the Romanians, and then in the rest of the country. The need for modernization, embodied in legislation, arose as a general demand from the very beginning, and the issue was on the agenda several times in the 1920s, but—partly due to resistance from the county committees concerned—it was only implemented at the end of the decade. In connection with the previous question, only some municipalities held general elections before 1929, and the necessity of holding by-elections was one of the recurrent topics of discussion in political life.

Keywords: local government, suffrage, administrative court, restoration, sound financial management.

ZOLTÁN PAKSY:

The Reform of the County System at the Intersection of Politics and Public Administration in the 1920s

The administrative system of Hungary, established in 1867, repeatedly became the object of modernization before World War I, without success. After the War, the new governments of the Horthy regime also made similar efforts. In 1920, Minister of Interior Gyula Ferdinándy drafted a law that would have broken with the rule that the largest taxpayers automatically became members of the municipal councils. Against the proposal, counties controlled by the gentry, i.e., descendants of the former nobility and other social strata under their influence, organized an effective national protest action, and the Minister of Interior had to resign.

In 1923–24, the new Minister of Interior, Iván Rakovszky, introduced two new bills similar to the previous one. The National Committee of the Counties, established by the counties and representing the interests of the nobility as a “nation-sustaining class,” rejected any reform, such as secret ballots or universal suffrage for women and lower social strata.

The county movement, under the pressure of modern market conditions, sought to preserve the influence of the noble, landowning strata—and the groups of other origins who identified with them in public life—and so to prevent any change that threatened it. The movement thus represented their fear of losing privileges and their traditionally dominant position. As a result, Rakovszky’s proposals also failed, and a new law was enacted only in 1929, but this did not significantly alter the composition of these bodies either. This story shows how deeply feudal traditions prevailed in Hungary until World War II, and that the political life of the countryside outside the big cities was still controlled by the traditional, conservative political elite.

Keywords: reform of public administration, county, suffrage, ‘virile’ (largest tax-payer), gentry

IMRE GÁBOR NAGY:

The Municipal Committee of the City of Pécs between 1918 and 1929

Half of the legislative committee in Pécs consisted of ‘virile’ members (the largest tax payers), and the other half was comprised of elected members. The last general local elections were held in 1914, and the mandates of the members were extended due to the war. During the Serbian occupation between 1918 and 1921, a local election was held in 1920, which was not recognized by the returning Hungarian administration. In the fall of 1921, only 84 people from the 114-member legislative committee of 1918 were active. In 1921, the Social Democrats unsuccessfully initiated the completion of the legislative committee through by-elections. The mayor called in the alternate members of 1918 to the vacant virile committee seats, and from 1925 the virile membership seats were renewed annually. However, no decision was taken on the by-elections until 1926, when László Visy and 17 other members initiated local by-elections following the example of Hódmezővásárhely, as 23 of the 57 elected committee members were already missing. The mayor and city council seemingly gave in to the general assembly, but in fact tried to avoid the elections as it was easier for him to govern the city with the incomplete local body. Using different practices, he managed to delay new elections until 1929.

Keywords: legal authority, local election, self-government, Serbian occupation, virile

ISTVÁN VÉGSŐ:

‘Two Towns’—Mayors and Local Elections in the Towns of Cegléd and Kiskunhalas, Hungary, between 1920 and 1929

In addition to local elections in Cegléd and Kiskunhalas, as well as missed elections, by comparing the history of the mayors and their deputies, I try to demonstrate how complicated the administrative

and electoral situation was in the named municipalities right after World War I. The absence of elections created an unstable political public life in the city administration of each settlement, while elsewhere this was not relevant. While in the dualist period these cities were governed by notable mayors, after WWI it took a short time in Cegléd and a very long time in Kiskunhalas to elect a mayor. Anti-Semitism, and the struggles between the newly established Christian-National parties, the Smallholders' Party, and labour movement organizations also determined the municipal councils of the towns and the appointment of their mayors.

Keywords: Kiskunhalas, Cegléd, mayor, elections, virile

KÁROLY IGNÁCZ:

Municipalities and Local Elections in the Suburbs of Budapest in the Early 1920s

This study examines the public administration and political life of four large suburbs around Budapest—Újpest, Rákospalota, Kispest, and Erzsébetfalva (known as Pesterzsébet)—between 1919 and 1923. These settlements had a total of more than 180,000 inhabitants in 1920. All four of them held general elections for local representatives, and, as a result of these, the local officials were renewed in 1922–23, when three of the municipalities were given the urban rank, while in Újpest, which had already gained this rank in 1907, suspended municipal autonomy was restored.

What problems characterized the public life of these peculiar modern suburbs within an administrative and self-governing framework that was essentially tailored to other types of villages and towns? What tensions were created by the emergence of modern mass political movements, Social Democrats and Christian Socialists, in the already conflict-ridden years of the World War and its aftermath? How did the old, essentially liberal elites of these settlements try to maintain their local power?

In which way did the superior administrative authority—the conservative county and its officials—manage to control the events? These questions will be addressed in this study, alongside changes in municipal life.

Keywords: municipality, local elections, Christian Socialists, suburbs of Budapest, aftermath of World War I

PÉTER CSUNDERLIK:

The Representation of the Hungarian Soviet Republic in the Novels of the Horthy Era

This study shows how the proletarian dictatorship of 1919 in Hungary appeared in the novel literature of the Horthy era, how the unprecedented historical experience of the internationalist Council Republic, which wanted to abolish private property and class differences, was articulated in fiction published in Hungary between 1919 and 1944. The analysis, which covers both the well-known (e.g., Ferenc Herczeg's *Northern Lights*) and the forgotten Council Republic novels (e.g., Árpád Pásztor's *The Kelemens*), pays special attention to how writers transformed historical figures (such as György Lukács and Tibor Szamuely) into literary anti-heroes, and which physical and spiritual qualities of communist leaders they amplified and which they abandoned. Due to their popularity and readability, the analyzed works of fiction often define the image of the Council Republic living in the Hungarian historical consciousness more effectively than the works of historical studies. It is enough to refer to the widespread misbelief that Béla Kun fled Hungary by plane—although he left the country on the train of commissars—as the famous novel by Dezső Kosztolányi begins with this scene, with which the writer parodied fake news about the Council Republic.

Keywords: Council Republic, representation, literature, Horthy Era, anti-heroes

IBOLYA MURBER:

Alone in a Foreign Country. The Story of Minors Fleeing Without Parents After the 1956 Revolution in Austria and Yugoslavia

Nearly 5–6% of the Hungarian refugees in 1956 were under 18, who left their homeland without parents. The two transit countries, Austria and Yugoslavia, were interested in the onward journey of the refugees to reduce the financial costs of refugee care. Whether leaving Austria and Yugoslavia in the direction of another host country or to Hungary for them was of secondary importance. The Austrian and Yugoslavian authorities were aware of the sensitive legal and humanitarian issue, so minors were treated separately. Yugoslav–Hungarian cooperation was smoother, which was also reflected in the high number of repatriations (17–20%). Between Austria and Hungary, on the other hand, there was a three-year diplomatic exchange of notes on this issue. The Austrian authorities were playing to gain time so that the young people concerned would turn 18 and decide for themselves on their future home country. About 8% of single refugees under the age of 18 returned to Hungary from Austria.

Keywords: Austria, Yugoslavia, Hungarian refugees 1956, single minors, repatriation, Geneva Refugee Convention

Contents

Territorial Governments in the 1920s

Editor's Introduction.....	4
<i>Levente Püski</i> : Permanence and Change: Issues of the Reorganization of the Traditional Structure of Local Government in Hungary during the 1920s	6
<i>Zoltán Paksy</i> : The Reform of the County System at the Intersection of Politics and Public Administration in the 1920s	26
<i>Imre Gábor Nagy</i> : The Municipal Committee of the City of Pécs between 1918 and 1929	47
<i>István Végső</i> : 'Two Towns'—Mayors and Local Elections in the Towns of Cegléd and Kiskunhalas, Hungary, between 1920 and 1929	69
<i>Károly Ignác</i> : Municipalities and Local Elections in the Suburbs of Budapest in the Early 1920s	84

Studies

<i>Péter Csunderlik</i> : The Representation of the Hungarian Soviet Republic in the Novels of the Horthy Era ..	124
--	-----

<i>Ibolya Murber</i> : Alone in a Foreign Country. The Story of Minors Fleeing Without Parents After the 1956 Revolution in Austria and Yugoslavia	170
--	-----

Review

<i>Zsófia Bárány</i> : “We Must not Let the Pen Out of Our Hands”—Studies on the Press Strategies of Hungarian Christian Churches	206
<i>Róbert Takács</i> : Kulaks and Propaganda	212

Tartalomjegyzék

Területi önkormányzatok az 1920-as években

Szerkesztői bevezető	4
<i>Püski Levente</i> : Állandóság és változás. A hagyományos önkormányzati struktúra újjászerveződésének problémái az 1920-as években	6
<i>Paksy Zoltán</i> : A politika és a közigazgatás ütközőpontján: a vármegyei reform kérdése az 1920-as években	26
<i>Nagy Imre Gábor</i> : Pécs város törvényhatósági bizottsága 1918 és 1929 között	47
<i>Végső István</i> : „Két város”. Polgármesterek és helyi választások Cegléden és Kiskunhalason, 1920–1929	69
<i>Ignáczy Károly</i> : Helyi önkormányzatok és választások Budapest elővárosaiban az 1920-as évek elején	84

Tanulmányok

<i>Csunderlik Péter</i> : A Tanácsköztársaság ábrázolása Horthy-kori regényekben	124
--	-----

<i>Murber Ibolya</i> : Egyedül idegenben. Az 1956-os forradalmat követően szülő nélkül menekülő kiskorúak története Ausztriában és Jugoszláviában	170
--	-----

Szemle

<i>Bárány Zsófia</i> : „Nem szabad a tollat kiadni a kezünkből”. Tanulmányok a magyar keresztény egyházak sajtóstratégiáiról	206
<i>Takács Róbert</i> : Kulák és propaganda	212

CSUNDERLIK PÉTER: A GALILEI KÖR TÖRTÉNETE

Szabadgondolkodók a századelő Magyarországn (1900–1919)

Ha elhaladunk az Anker közben a második szám kapualja előtt, ma már nyomát sem találjuk annak, hogy 1910 és 1919 között itt működött a híres-hírhedt ateista-materialista diákegyesület, a Galilei Kör. 1990-ben kalapáccsal verték le a Galilei Kör Anker közi emléktábláját – ma már csak az egykori második emeleti klubhelyiséget jelző, belső emléktábla látható. Mindez szokatlan indulat egy diákegyesülettel kapcsolatban. Miért?

Csunderlik Péter levéltári anyagokra, kiadott és kiadatlan visszaemlékezésekre, a Galilei Kör kiadványaira és a korabeli sajtóanyagra építve mutatja be a nemzetközi hírű tudósok sorát adó, mégis démonizált szabadgondolkodó diákegyesület történetét.

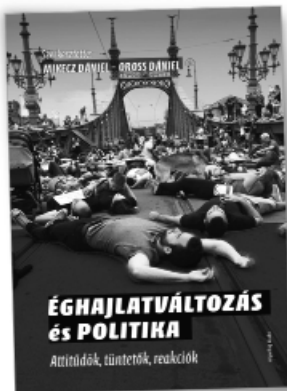
(Napvilág Kiadó)

www.napvilagkiado.eu

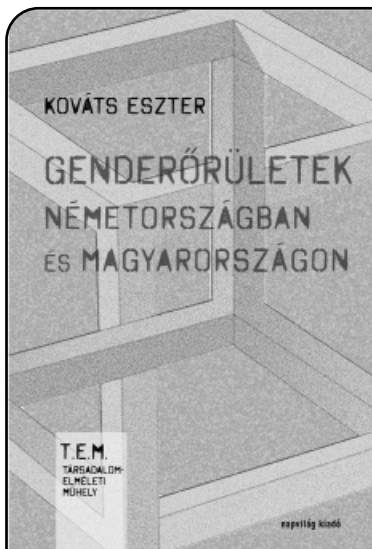
ÉGHAJLATVÁLTOZÁS ÉS POLITIKA Attitűdök, tüntetők, reakciók

Szerkesztette: MIKECZ DÁNIEL
és OROSS DÁNIEL

2018 óta a zöld, környezetvédő aktivizmus új fejezetét jelenti a kortárs klímamozgalom, amelynek lényeges újdonsága, hogy nem egy helyi környezetszennyezéshez vagy beruházáshoz kapcsolódik, hanem az éghajlatváltozás általános, mindenki által érzékelhető következményeivel foglalkozik. Az ügyvel kapcsolatban egyszerre figyelhető meg a tudatos fogyasztáson és utcai tiltakozáson keresztül megvalósuló politikai részvétel.

A Napvilág Kiadó kötetében fiatal és tapasztalt társadalomtudósok vizsgálják meg a magyarországi klímátüntetők szociológiai hátterét, továbbá az éghajlatváltozással, a klímamozgalommal kapcsolatos politikai reakciókat, attitűdöket.

Fotó: Adrián Zoltán / 24.hu

A **PTI Társadalomelméleti Műhely** és a **Napvilág Kiadó** sorozatának legújabb kötete arra kíváncsi, hogy a németországi és magyarországi radikális jobboldal – az AfD, illetve a Fidesz-KDNP és értelmiségi holdudvaruk – miért és hogyan használják a „gender”-t a politikájukban. De arra is, hogy a „gender” válságnarratívába helyezése a jobboldal részéről hogyan függ össze a nyugat-európai és észak-amerikai ún. progresszív szereplőknek a gender fogalmára hivatkozó politikai követeléseivel: legyen szó férfiak és nők, különmű és azonos nemű párok egyenlőségéről, vagy éppen a 2010-es évek dereka óta szakpolitikai szinten egyre inkább testet öltő transz- és queer-követelésekről. Vajon ezek hogyan viszonyulnak ahhoz, hogy a jobboldal „genderörületet” kiált?

Kováts Eszter kötete ezt a jelenséget igyekszik feltárni, a genderörületet különféle jelentésekben – vádként, ellenségképző diskurzusként és létező gyakorlatként.

„Sajnos Magyarországon sokszor a Fidesz/nem Fidesz kérdésre van szűkítve a genderkritika: mivel az Orbán-rezsim csinált ellenségképet a transzneműekből, sokan úgy érzik, hogy erkölcsi kötelességük beállni a másik lövészárkba. De igenis beszélni kell róla.”

(Kováts Eszter)

KOVÁTS ESZTER politológus, az ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Iskolájában doktorált, 2019 végéig a Friedrich-Ebert-Stiftung „Nemek közötti igazságosság Kelet-Közép-Európában” programjában dolgozott. A Politikatörténeti Intézet Társadalomelméleti Műhelyének tagja. **Kutatási területei:** „genderideológia” mint ellenségkép Európában, jobboldali populizmus, feminista elméletek.

SZERZŐINK

BÁRÁNY ZSÓFIA

PhD, tudományos munkatárs, OSZK Lipták Dorottya Sajtótörténeti Kutatócsoport,
ELKH BTK Történettudományi Intézet

CSUNDERLIK PÉTER

PhD, történész, egyetemi adjunktus, ELTE BTK, tudományos munkatárs,
Politikatörténeti Intézet

IGNÁCZ KÁROLY

PhD, történész, tudományos munkatárs, Politikatörténeti Intézet

MURBER IBOLYA

PhD, történész, habil. egyetemi docens, ELTE BTK Történeti Intézet,
SEK-Szombathely

NAGY IMRE GÁBOR

főlevéltáros, igazgatóhelyettes, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára

PAKSY ZOLTÁN

PhD, történész, főlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára

PÜSKI LEVENTE

DSc, történész, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, Történelmi Intézet

TAKÁCS RÓBERT

PhD, történész, tudományos munkatárs, Politikatörténeti Intézet

VÉGSŐ ISTVÁN

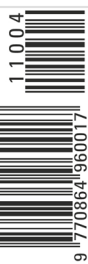
történész, munkatárs, Clio Intézet

Összefoglalva a vármegyei ellenállás érveit, látható, hogy annak képviselői az 1920-as évek közepén, évekkal a világháborús és a trianoni sokk után nem-hogy nyitottabbak vagy rugalmasabbak lettek volna a reformokkal szemben, hanem éppen ellenkezőleg, még konzervatívabbá és reformellenesebbé váltak. [...] Egy olyan történelmi hagyományokra épülő, feudális vonásokkal terhelt, konzervatív, nacionalista rendszert képzeltek el, amelyben a tekintélyelv, azaz a társadalom hagyományos rétegződéséből fakadó hierarchia határozza meg a politikai jogokat és a közéleti szerepet. Magukat „nemzetfenntartó osztálynak” nevezték, amin azt értették, hogy a nemzetet ők hivatottak vezetni, s a nemzet fennmaradását is csak az ő helyzetük és társadalmi privilégium-rendszerük fennmaradása biztosítaná. Ellenkező esetben a társadalomban uralomra jut a nemzettől szerintük idegen mentalitás és életforma, amely súlyos helyzetet, hosszabb távon nemzethalált eredményezne.

(Paksy Zoltán: A politika és a közigazgatás ütközőpontján: a vármegyei reform kérdése az 1920-as években)

A Tanácsköztársaság értelmezésének két fő sémája létezett a Horthy-korszakban. Az egyik interpretáció szerint a proletárdiktatúra egy „tatárjárás” volt, a magyar történelem mélypontja, és az ezen a sémán alapuló, az orientalista sztereotípiákban tobzódó ábrázolások csak a súlyos fenyegetésként azonosított kommunisták pusztításait emelték ki: tehát hogy a magyarokra támadó keleti „idegenek” minden értékeset lerombolnak magyarországi uralmuk alatt. [...] Azonban a kommünnek létezett az ellenforradalmi irodalomban egy „vörös farsangként” történő bemutatása is [...] A „farsang” (egy- elbeszélésekben „pünkösdi királyság”) metafora szerint a polgárság a karneváli időszakhoz hasonló átmeneti ellenvilágként azonosította a kommünt, amikor is egy rövid időre helyet cserélhettek a társadalmi osztályok képviselői, megfordulhattak a hatalmi viszonyok – jobbágyból is választhattak karneváli királyt, miképp pár hónapra Kun Bélából is Magyarország ura lehetett –, de aztán a farsangi időszak végével kíméletlenül visszaállt az eredeti, „igazi” állapot.

(Csunderlik Péter: A Tanácsköztársaság ábrázolása Horthy-kori regényekben)

Bolti ára: 1200 Ft

Előfizetőknek: 900 Ft